

המכון ללימודי השואה ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן,
ת.ד 9288, חיפה 31092
Bitan.shoa@gmail.com

בס"ד, סיון תשע"ב, יוני 2012
**ביטאון פורום שמירת
זיכרון השואה**
ביטאון מספר 41

העורך: גדעון רפאל בן-מיכאל

יחדות גרמניה בתקופת השואה

בית כנסת שנהרס לאחר "ליל הבדולח" - 1938

תוכן העניינים

עמודים

15-4	גדעון רפאל בן-מיכאל - פתח דבר
18-16	האידיאולוגיה הנאצית
19-18	הגורמים לעליית הנאצים לשלטון
26-19	בניית המשטר הנאצי הטוטליטרי
28-27	העיתון "דר שטרמר"
28	יעדי מדיניות הנאצים כלפי היהודים ומימושם
34-29	ארגון החרם של ה-1 באפריל 1933
39-35	חקיקת חוקים בגרמניה הנאצית
40-39	התמודדות הנהגת יהודי גרמניה עם המדיניות הנאצית
43-40	מתוך עצומה של ארגוני האורתודוקסיה העצמאית לקנצלר הגרמני מאוקטובר 1933
45-44	איורים אנטישמיים מתוך "פטריית הרעל" – ספר לילדים בגרמניה
55-46	עדותו של בנו כהן במשפט אייכמן
58-56	מאמרו של רוברט וולטש: "שאוהו בגאון את הטלאי הצהוב"
64-59	שנת 1938 – שנת מפנה – האריזציה
80-64	"ליל הבדולח"
83-81	תקנות וחוקים משנת 1938 ואילך
86-84	קטע מנאומו של היטל מ-30 בינואר 1939
92-86	"מיין קאמף" – "מאבק", ספרו ההזוי ומלא השנאה שכתב היטלר
99-93	ההגירה מגרמניה
105-100	קורותיה של קהילת ברלין בשואה

המשך תוכן העניינים

עמודים

ד"ר עזריאל הילדסהיימר: תגובת היהדות האורתודוקסית בגרמניה
112-106 ..... על המשטר הנאצינל-סוציאליסטי

עדויות:

125-113 ..... מעדותו של זליגמן משה (מני)
147-125 ..... מעדותו של יוסף סוקל
159-148 ..... עדותה של הילדגארד הנשל במשפט אייכמן
188-160 ..... עדותו של מרדכי אנסבכר במשפט אייכמן
199-180 ..... עדותו של פרנץ אליעזר מאיר במשפט אייכמן
207-200 ..... עדותו של חיים בהרנדט במשפט אייכמן
212-208 ..... ביבליוגרפיה
213-212 ..... מראי מקומות
213 ..... סרטים ביוטיוב

פתח - דבר

בס"ד, סיון תשע"ב, יוני 2012

לפורום אייר זיכרון השואה, שלום רב,

יהודי גרמניה היו הראשונים אשר סבלו תחת מדיניות הגזע הנאצית. המדיניות הנאצית נגד יהדות גרמניה נשאה אופי הדרגתי, ויש הטוענים כי פן זה היה חלק מתוכנית מכוונת. לעומתם, יש הטוענים כי ההדרגתיות משקפת התפתחויות של מערכת השלטון הנאציונל-סוציאליסטית.

בעקבות עליית הנאצים לשלטון בינואר 1933 הורע מאוד מצב היהודים בגרמניה. מזמן עליית הנאצים לשלטון ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה בשנת 1939 נמלטו מגרמניה רוב היהודים שגרו בה ועברו לארצות הברית, אמריקה הדרומית, ארץ ישראל ובריטניה. יהודים מצאו מקלט בארצות השונות. בסוף שנות ה-30 גבר זרם המבקשים לעזוב, ובעיית הפליטים היהודים מגרמניה הנאצית החמירה. מדינות העולם השונות הסכימו לקלוט רבים מהפליטים, אך לא הגדילו בדרך כלל את מכסות ההגירה מעבר למכסות שקבעו. בריטניה הסכימה להתיר לילדים יהודים מגרמניה עד גיל 17 להגר לתחומה **במבצע הקינדר-טרנספורט**.

בסך הכל 400,000 פליטים יהודים משטחי גרמניה הנאצית (כולל אוסטריה) נקלטו במדינות שונות בעולם, בתקופה שבין עליית הנאצים לשלטון ועד לפרוץ מלחמת העולם השנייה. רוב היהודים שלא יצאו בזמן משטחי גרמניה הנאצית, **כ-225,000 איש, הושמדו בשואה**.

תחילתו של התהליך, שבו הגרמנים היו אחראים על רציחתם של 6 מיליון יהודים, מתחיל למעשה עם הבעיות הקשות שהתעוררו ברפובליקת וויימאר שהוקמה בגרמניה לאחר מלחמת העולם הראשונה ואפשרה למפלגה הנאצית להתפתח ולהתעצם.

ב-30 בינואר 1933 עלה היטלר לשלטון. ב-1 **לאפריל 1933** עברו הנאצים מדיבורים למעשים וזאת **בארגון "יום החרם"** כלפי העסקים שהיו בבעלות יהודית.

יהודי גרמניה לא היו מעולם גורם מכריע בכלכלת המדינה. רובם השתייכו למעמד הזעיר-בורגני ולשכבת האינטליגנציה העובדת. ורק אחוז קטן מהם נמנו עם הבורגנות האמידה, ומעטים בלבד עם המעמד הרכושני העשיר - תעשיינים גדולים ובנקאים. **אך רב היה חלקם בחייה הרוחניים תרבותיים של גרמניה**. רבים ממקבלי פרס נובל למדע היו יהודים. (בין 183 פרסי נובל, שחולקו עד שנת 1930 - היו ליהודים 11%, ומתוכם 9% ליהודי גרמניה).

היהודים היו מיוצגים באחוז ניכר בעיתונות, בספרות ובענפי התיאטרון השונים. גדול היה חלקם גם בין בעלי המקצועות החופשיים, בעיקר בין הרופאים והמשפטיים. הואיל ומקצועות אלה ניכרים ובולטים בחברה, הייתה נוכחותם של יהודי גרמניה מורגשת ומוחשית.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

כ-100,000 יהודים היו חיילים בצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה וכ-12,000 יהודים נהרגו בקרבות.

בינואר 1933 חיו בגרמניה כ-525,000 יהודים, שהיו כ-1% מכלל תושבי גרמניה. 40% מהם התבוללו.

יהודי גרמניה עשו מאמצים עילאיים להשתלב בחברה הגרמנית. עליית הנאצים ופעולותיהם הייתה עבורם טרגדיה נוראה.

המכה שהונחתה על יהודי גרמניה **הביאה למעשי התאבדות של יהודים**. בנו כהן שהיה יו"ר ההסתדרות הציונית בברלין והעיד במשפט אייכמן, התייחס בעדותו לתגובת היהודים על יום החרם הכלכלי:

שאלת אב בית הדין: "מה היה הרושם בקרב האוכלוסייה היהודית? ת. היה מדכא מאד. רוב יהודי גרמניה שספגו תרבות גרמנית, וחונכו על גדולי הספרות בגרמניה, לא האמינו למה שקרה. לא האמינו שזה קרה להם. יהודים אלה היו קשורים קשר הדוק עם העם הגרמני. התנועה הציונית הייתה מיעוט בגרמניה. אם אינני טועה רק 5% של היהודים בגרמניה היו ציונים בשנת 1933. יהודי גרמניה לא רצו להאמין במה שקרה סביבם, שהעם הגרמני התרבותי, עתיק-היומין, שבעיניהם היה במיוחד אחד העמים התרבותיים, נקט באמצעים אלה.

ש. הזכר אתה תגובה מיוחדת מטעם ההסתדרות הציונית בברלין בימים אלה? ת. כדאי עוד להוסיף מה שחל על התקופה הקודמת, רק הערה אחת, שבחודשים הראשונים היו הרבה התאבדויות-לדעת של יהודי גרמניה. מכל הערים קבלנו את הידיעות הקודרות, שעורך-דין פלוני, רופא פלוני ותעשיין אלמוני, איבדו את עצמם לדעת, הם לא יכלו לעמוד בסבל שנגרם להם על ידי אובדן מעמדם ואובדן כבודם. הם לא הבינו מה קרה, ובחרו בדרך זו.

אחרי החרם הנאצי על בתי העסק היהודיים ב-1 באפריל, הכריזו כמה אישים יהודים-גרמנים נודעים, כמו הרב יואכים פרינץ, שאין כל היגיון בנקיטת עמדה אנטי נאצית. לדברי פרינץ "לא הייתה כוונה, ואף אין זה אפשרי לצאת נגד "הארגון המחודש של גרמניה שמטרתו "לתת לבני אדם לחם ועבודה".

בעת עלייתו של היטלר למשרת הקנצלר כיהן הנשיא הישיש פאול פון הינדבורג.

ב-23 בפברואר כותבת פרידה פרידמן מכתב לנשיא בזו הלשון:

"הייתי מאורסת ב-1914, ארוסי נהרג בשדה הקרב ב-1914. אחי מקס ויוליוס כהן נהרג ב-1916 ו-1918. אחי היחיד שנשאר בחיים, וילי, שב מהמלחמה עיוור... כל השלושה קיבלו את עיטור צלב הברזל על שירות לארצם. אבל עכשיו הדברים הרחיקו לכת כל כך, עד שברחובות ארצנו מחולקים עלונים האומרים, 'יהודים החוצה!' ונשמעות קריאות גלויות לפוגרומים ולמעשי אלימות נגד יהודים... האם הסתה נגד יהודים הוא סימן לאומץ או לפחדנות, בזמן שהיהודים אינם אלא אחוז אחד מן העם הגרמני?"

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

הינדנבורג הודיע לפרידה שהוא מתנגד נחרצות לפגיעות ביהודים. המכתב הועבר להיטלר. הוא כתב על גבי המכתב: "טענותיה של הגברת הזאת הן תרמית! ברור שלא הייתה כל הסתה לפוגרום!". [2]

*****

ועתה לפן האישי. הורי וכל בני משפחתי חיו בגרמניה שנים רבות. מכאן, שיש לי גם מעורבות רגשית בעריכת הביטאון ולכן לא אוכל לפסוח על בני משפחתי המשמשים בבואה לטרגדיה של יהדות גרמניה.

אבי מיכאל גדל בעיר ויילבורג על נהר ליין (ע"י פרנקפורט). אמי מרים גדלה בעיר וייסנפלד.

גם אבי וגם אמי היו ילדים יחידים להוריהם. אחים לא היו להם. הוריהם היו ערים לעליית הנאציזם בגרמניה ולכן בשנת 1936 החליטו לשלוח אותם לארץ-ישראל. הם שמו פעמיהם לעיר לחיפה. הם הכירו אחד את השני בעיר חיפה. התאהבו והחליטו להינשא בשנת 1937.

ההורים של אימי מרים אפרים והרמינה פלם לא הצליחו לעלות לארץ ישראל. נשלחו למחנה השמדה בפולין ביוני 1942 ושם נרצחו.

אפרים בן משה ואִמָּה פלם הי"ד – סבא
הרמינה בת אוגוסט מרים [מרי] פלם הי"ד

בשואה נרצחה גם אחותו של סבא אפרים,
לאה בת משה [קושמאן] הי"ד לבית משפחת פלם.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ממשפחת סבי יהודה {ליאופולד} מיכל {מישל} נרצחו בשואה:

פרנציסקה בת מיכאל מוזס הי"ד - אחותו של סבא יהודה מיכל.
נספתה בשנת 1945 בטרייזנשטט.

גוסטי בת פרנציסקה מוזס הי"ד - בתה של פרנציסקה בת מיכאל.
בשנת 1942 נשלחה במשלוח להשמדה [לא ידוע תאריך].

*****

סבי, סבא יהודה (LEOPOLD) מיכל (MICHEL), החליט לעלות ארצה לפני פוגרום "ליל הבדולח" [10.11.38].

נמצא בידי דרכונו הגרמני של סבי [את המקור תרמתי לארכיון בית לוחמי הגטאות].
אני מביא בפניכם את צילום הדרכון.

שימו לב: לאות J = יהודי, ולסמלי הנאצים – צלבי הקרס במוטבעים בדרכונו..
האות J הוחתמה בתאריך 2.11.38, שמונה ימים לפני "ליל הבדולח" - פוגרום ביהודים
והריסת בתי הכנסת בגרמניה [10.11.38].

בדרכון מצוין שהגיע לחיפה ב-14 בנובמבר 1938. כך הציל עצמו מתופת השואה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

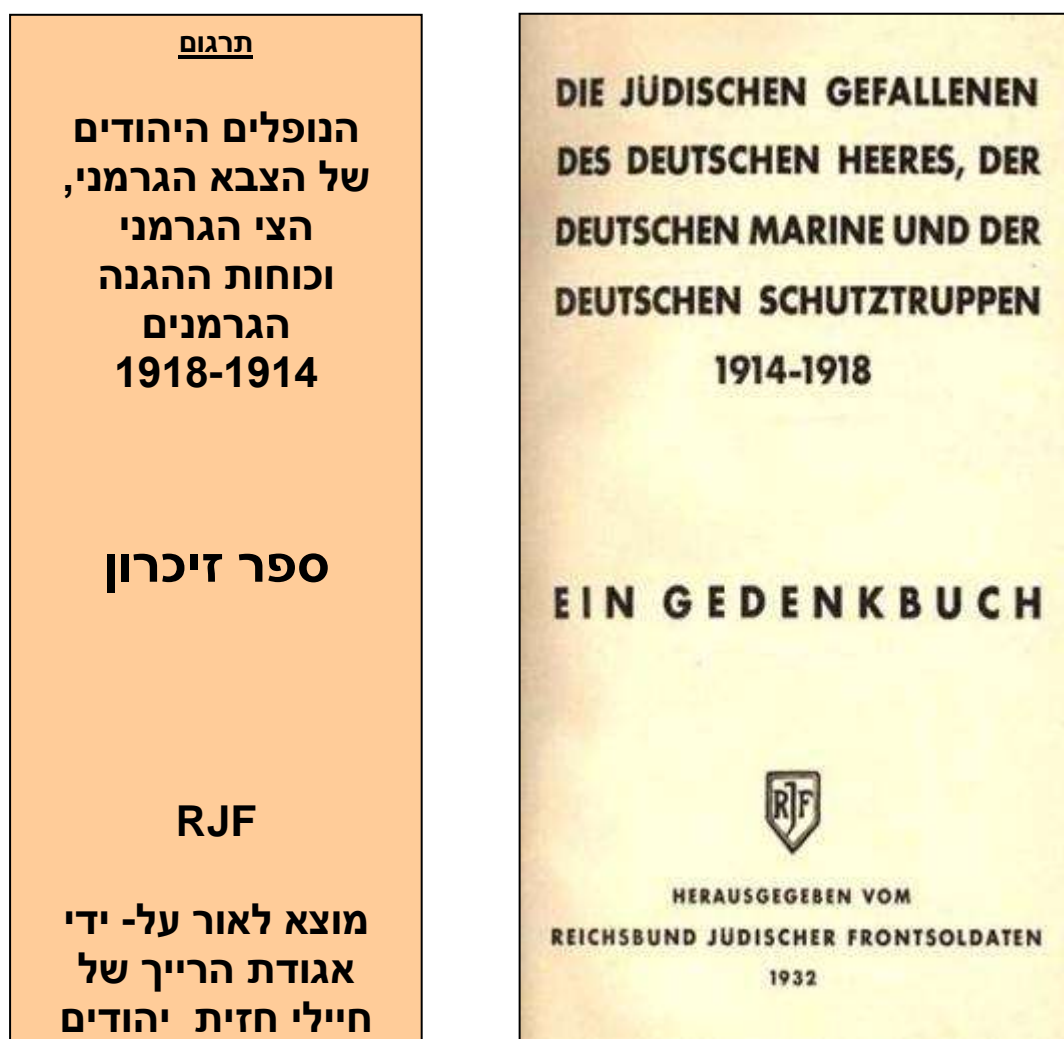

במשך שנים, נמצא בביתי גם הספר: "הנופלים היהודים של הצבא הגרמני, הצי הגרמני וכוחות ההגנה הגרמנים 1914-1918", המכיל בתוכו את שמותיהם של 12,000 יהודים שנפלו במלחמת העולם הראשונה בעת שירותם בצבא הגרמני. את הספר ערך, ד"ר ליאו לוונשטיין. סרן ברייך הגרמני, יו"ר ארצי של ה-RJF [ברית לוחמי החזית היהודים].

עם עלייתו של היטלר לשלטון קיוו "איגוד היהודים הגרמנים הלאומיים" ו"ברית לוחמי החזית היהודים" להשתלבות בסדר החדש של היטלר, לא פחות ולא יותר. ד"ר ליאו לוונשטיין שלח את הספר בצירוף מכתב להיטלר באמצעות ד"ר לאמרס, מנהל לשכתו של היטלר. היועץ המיניסטרילי ויינשטיין השיב ב-14 לאפריל שהקנצלר מאשר את קבלת המכתב והספר ב"רגשות כנים".

בעיני, מסמל ספר זה את הטרגדיה של יהודי גרמניה שקיוו בכל מאודם להשתלב בחברה ובאומה הגרמנית.

את הספר תרמתי כמוצג לספריית המכון ללימודי השואה ע"ח.אייבשיץ – חיפה. אני מביא בפניכם מספר דפים להבנת הטרגדיה של יהדות גרמניה:

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

תרגום

הדם הגרמני האצילי ביותר
הוא זה, שנשפך על-ידי
חיילים גרמנים עבור גרמניה.

אליהם שייכים גם 12,000
הנופלים של יהדות גרמניה,
אשר בכך עמדו שוב בניסיון
הדם הרציני ומעורר הכבוד
ברוח הגרמנית.

ככל שניתן היה לקבוע את
שמותיהם, הם מונצחים בספר
זה, אותו מקדישים להם
חבריהם
במזכרת נאמנה וביראת כבוד.

ד"ר ליאו לוונשטיין

סרן ברייך הגרמני
יו"ר ארצי של ה- RJF

Das edelste deutsche Blut ist das, welches von deutschen Soldaten für Deutschland vergossen wurde.

Zu diesen gehören auch die 12000 Gefallenen der deutschen Judenheit, die damit wiederum ihre allein ernsthafte und achtunggebietende Blutprobe im deutschen Sinne bestanden hat.

So weit ihre Namen heute noch festzustellen waren, sind sie verewigt in diesem Buche, das ihre heimgekehrten Kameraden ihnen in treuem und ehrfürchtigem Gedenken widmen.

Dr. Leo Löwenthal

Hauptm. d. R.,
Bundesvorsitzender des R. j. F.

Michel, Albert	München	204 Bay.
Michel, Alfred	Hayingen (E.)	1241
Michel, Arthur	Frankfurt a/M.	96
Michel, Bruno	Frankfurt a/M.	919
Michel, Edgar	Dieuze (E.)	Anhg.
Michel, Emil	Edesheim	Anhg.
Michel, Emil	Schornsheim	Std.A.
Michel, Ferdinand	Seibersbach	N.V.L.
Michel, Fritz	Berlin	771
Michel, Julius		
Jakob	Edenkoben	241 Bay.
Michel, Kurt	Halle a/S.	1146
Michel, Leo	Mandeln	637
Michel, Ludwig	Worms	892
Michel, Moritz	Gr. Hemmersdorf	1707
Michel, Sally	Frankfurt a/M.	63
Michel, Salomon	Kerprich-Hemmersdorf	881
Michel, Siegfried	Nakel (P.)	1334
Michel, Siegfried	Seibersbach	1849
Michel, Siegmund	Berlin	Anhg.
Michel, Willy	Seibersbach	Anhg.
Michels, Eugen	Rheinböllen	271
Michels, Josef		
Georg	Berlin	1140

רשימת נופלים מתוך הספר

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

<p>תרגום</p> <p>לנשארים מאחור</p> <p>אימא – לא חוזר הביתה זה אשר ילדת</p> <p>רעיה – מכל הבעלים [דווקא] שלך נפל –</p> <p>ילדים – איבדתם את אביכם! אם גדולה היא מולדתנו</p> <p>למות גיבורים יש יד עדינה.</p> <p>ילדים – היו כמוהם, אל תביישו אותם!</p> <p>וולטר היימן, נולד ב-19 במאי 1882 בקניגסברג נפל בלילה בין ה-8 ל-9 בינואר 1915 בהתקפת הסתערות בקרבת סואסון.</p>	<p><i>DEN HINTERBLIEBENEN</i></p> <p><i>Mutter – es kommt nicht nach Haus, den du geboren –</i></p> <p><i>Frau – von allen Männern ist deiner gefallen –</i></p> <p><i>Kinder – ihr habt euren Vater verloren!</i></p> <p><i>Eine große Mutter ist unser Land. Heldentod hat eine sanfte Hand. Kinder – werdet wie er, macht ihm nicht Schand!</i></p> <p>Walther Heymann, geboren am 19. Mai 1882 zu Königsberg, gefallen in der Nacht vom 8. zum 9. Januar 1915 bei einem Sturmangriff in der Gegend von Soissons</p>
---	---

ברית חילי החזית היהודים - RjF (Reichsbund Juedischer Frontsoldaten)

היה זה איגוד חייליים יהודים משוחררים שנוסד ב-8 בפברואר 1919, בידי 40 חיילים יהודים ששירתו למען גרמניה במלחמת-העולם הראשונה, בראשותו של הסרן ליאו לוונשטיין. מייסדי האיגוד רצו להפריך את הדעה שנפוצה בגרמניה אחרי מלחמת-העולם הראשונה כאילו השתמטו היהודים משירות, או שמילאו בצבא תפקידים משרדיים בלבד.

האיגוד הציב שתי מטרות: להילחם בגל האנטישמיות שהרים את ראשו בגרמניה, ובמיוחד בטענה של אגדת תקיעת הסכין בגב שטענה שתבוסת גרמניה במלחמה נגרמה כתוצאה מחבלה פנימית של היהודים והמרקסיסטים, ולהוות ארגון אשר ייאגד את וותיקי הקרבות היהודיים, בדומה לארגונים אחרים של וותיקי המלחמה שקמו בגרמניה לאחר סיומה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

האיגוד היה ניטרלי בעניינים יהודיים פוליטיים ודתיים פנימיים, אך ראה בציונים ובשאיפותיהם היהודיות-הלאומיות את יריביו העיקריים. האיגוד הצהיר על כוונתו הנחרצת להשתלב באורח מלא בחברה הגרמנית, אגב טשטוש ההבדלים שבין יהודים לגרמנים, והדגיש, שהיהודים נטלו חלק במאמץ המלחמתי ומילאו חובתם לגרמניה והקריבו אותם קורבנות שהקריבו עמיתיהם הנוצרים, וש- 12,000 חיילים יהודים נתנו במלחמה את חייהם למען גרמניה.

ב-1933 היו בברית כ- 30,000 חברים וכ- 14,000 צעירים הקשורים ב- 360 סניפים מקומיים,

בשיאו מנה האיגוד בין 30–40 אלף חברים ב-360 סניפים, והוציא עיתון בשם "המגן" (Der Schild). מבחינה פוליטית, האמין האיגוד בפטריוטית-גרמנית, ועמדתו הייתה אנטי ציונית, מאחר שסבר, שגרמניה היא מולדת היהודים, ושעליהם לדבוק בה ולהילחם על מקומם בה עד להתבוללות מוחלטת בחברה הגרמנית.

עלייתו של אדולף היטלר והמפלגה הנאצית לשלטון בשנת 1933 פגעו קשות ביעדי הברית, וחבריה החלו למצוא עצמם מופלים על ידי הנאצים. בעזרתו של נשיא גרמניה פאול פון הינדנבורג שרותם בחזית הוכרז כגורם בר התחשבות, אולם עם מותו של הינדנבורג בשנת 1934 וקבלת חוקי נירנברג בשנה שלאחר מכן, התפוגגה ההגנה ששירותם בחזית סיפקה להם. הברית הפסיקה את פעילותה בשנת 1936, ובשנת 1938 פורקה.

מכתבו של ד"ר ליאו לוונשטיין, י"ר "הברית הארצית של חיילי החזית היהודים" לשילוב היהודים המתבוללים ברייך הגרמני שנשלחה ללשכתו של היטלר.

12.10.1933

לכבוד
ד"ר לאמרוס Lammers
מזכיר מדינה במשרד הקאנצלר
ברלין

אדוני, מזכיר המדינה הנכבד!

על יסוד שיחתי עם אדוני רב החסד, שהתקיימה ב-28 באפריל, נטלתי לעצמי את הרשות לפנות במכתב אל האדון הקאנצלר ולהביע בפניו בקשות ומחשבות ביחס להשתלבותם של יהודי גרמניה במדינה הגרמנית. במכתב זה הבעתי את רצונה הכן של בריתנו לשרת את העם הגרמני ואת המדינה הגרמנית, וניסיתי לתאר את הדרך העשויה להוביל למטרה זו.

לנוכח המצב שנוצר במדיניות החוץ של הרייך הגרמני, אחרי שגרמניה עזבה את חבר הלאומים ואחרי שמשלחת גרמניה בוועידה לפירוק הנשק קיבלה הוראה לעזוב מוסד זה, אשר יפתח סוף סוף בפני גרמניה אפשרויות חדשות להשגת שיווין זכויות. כפי שהצהרתי בזמנו-כי בריתנו תעמיד את כוחותיה לרשות ממשלת הרייך-כך גם היום יש ברצונם של חברי

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בריתנו להעמיד את עצמם לרשות ממשלת הרייך. רצונם הוא-כמו לפני 19 שנים-לסכן את חייהם למען המולדת, אם נדרש הדבר בצו השעה.

בקשתי אל אדוני רב החסד היא להעביר לידי אדון הקאנצלר את הצהרת האמונים שלנו ואת נכונותנו לפעולה.

בכבוד רב ובהכנעה גמורה
ד"ר לוונשטיין סרן (מיל.)
יושב ראש הברית

[3]

*****

כרזה של ברית חיילי החזית היהודים המיועדת לעם הגרמני

תוכן הכרזה:

לאימהות הגרמניות,

גיבורים נוצרים ויהודים לחמו ביחד ונחים ביחד באדמת נכר

12000 יהודים נפלו בקרב!

שנאה עיוורת ורוגזת של מפלגה אינה עוצרת לפני קברי המתים.

נשים גרמניות,

אל תסכימו לכך שהאם היהודייה תושמץ בכאב שלה

על החתום

איגוד לוחמי חזית (=חיילים קרביים) יהודים, עמותה רשומה.

*****

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בעת עריכת הביטאון הגיעה אלי במפתיע תמונה מפתח חנותו של סבי יהודה מישל ז"ל מהעיר ויילבורג שבגרמניה [החנות הייתה בשיפוץ].

מועד צילום התמונה: 1.4.1933 - יום החרם הגרמני כלפי הציבור היהודי.
הגרמנים העמידו בפתח החנות את אחד מחברי המפלגה הנאצית מוויילבורג עם שלט שתוכנו:

גרמנים!
היהודי העולמי חפץ בהשמדתכם.
תתנגדו / תתגוננו!

*****

למרות קוצר היריעה של הביטאון, אני תקווה כי הצלחתי לתת תמונה מהימנה על יהדות גרמניה בתקופת השואה. הרוצים להרחיב את ידיעתם, מופנים לרשימה הביבליוגרפית שבסוף הביטאון.

ברצוני לציין, שהבאתי עדויות רבות בביטאון. לא שיניתי את הניסוח והתחביר של העדויות כדי לשמור על האוטנטיות שלהם.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

גרונג:

אני מוצא חובה להביע תודה והערכה למוסד "יד ושם". אני נעזר רבות בארכיון ובספריה של "יד ושם" וכן באתר האינטרנט של המוסד. עלי לציין, שאני מתקבל במאור פנים ונענה באדיבות לכל בקשותיי ע"י הספרנים הנמצאים במקום. בביטאון מובאות תמונות ועדויות מהארכיון.

כמו כן, אני מודה להוצאה לאור של "יד ושם", הנותנת לי מעת לעת אישורים לצטט מתוך ספרים שיצאו לאור מטעמם.

באמצעות סיוע חשוב זה, מממש "יד ושם", מטרה נעלה וחשובה והיא הנחלת זיכרון השואה לצעירים ומבוגרים בארץ ובחו"ל, ועל כך תודה מקרב לב.

תודה מיוחדת לד"ר שמעון שטרן, המסייע לי רבות בתרגום טקסטים מגרמנית לעברית.

תודה ל"יד טבנקין", המרכז המחקרי, הרעיוני והתיעודי של התנועה הקיבוצית, שאישר לפרסם את דבריו של ד"ר עזריאל הילדסהיימר שנאמרו ביום עיון על "ליל הבדולח".

תודה לארכיון "בית לוחמי הגטאות" על השימוש בתצלומים מארכיונו.

נזכור ולא נשכח!

גדעון רפאל בן-מיכאל

עורך הביטאון

בגרמניה נרקמה וצמחה האידיאולוגיה הנאצית. הראשונים שסבלו ממנה היו יהודי
גרמניה. בהמשך, אני מביא את הגורמים שהביאו לעליית השלטון הנאצי, את מערכת
החינוך, התעמולה וחוקי הגזע.

האידיאולוגיה הנאצית

"מפלגת הפועלים הגרמנית הלאומית-סוציאליסטית", שנקראה בקיצור המפלגה הנאצית,
העלתה את האנטישמיות מטכסיס פוליטי לצורכי בחירות לעיקרון אידיאולוגי, על-ידי שילוב
האנטישמיות בתורת-גזע מסולפת, מדעית כביכול. הנאצים יצרו אידיאולוגיה של דם וגזע. רק
גזע טהור-דם הוא בר-קיימא לפי תורה זו, ואילו ערבוב גזעים גורר ניוון פיזי ורוחני כאחד.
היהודים הם לדעתם תערובת של גזעים שונים (של יסודות שמיים, כושיים ואריים) - ולכן
מסוכנים הם ביותר להתפתחותו ואף לעצם קיומו של העם הגרמני, המשתייך ברובו לגזע
הארי העליון. לפי תורתם, נשואי התערובת בין גרמנים ליהודים הזרימו אחוז גדול של דם
יהודי נחות לגופה של האומה הגרמנית. כדי לחלץ את גרמניה ממשבריה הפוליטיים
והכלכליים, יש להעלות תחילה את הרמה הביולוגית של האומה הגרמנית, זאת אומרת -
לסלק מתוכה כל יסוד נוכרי מבחינה גזעית, כל מי שבעורקיו זורם דם זר וקודם כל יש לטהר
את גרמניה מיהודים.

**האידיאולוגיה הנאצית, הינה השקפת עולם של תנועה הפוליטית, ששלטה בגרמניה
מ- 1933 ועד סוף מלחמת העולם השנייה ב- 1945 בהנהגת אדולף היטלר.**

במרכז עמדה הכרזה קיצונית של עליונות העם הגרמני הארי על העמים האחרים, תפיסה
מעוותת של כמה מרעיונות הסוציאליזם, ויומרה ל"מנהיגות" בגרמניה ובאירופה כולה.
אידיאולוגיה זו הביאה למשטר אנטי-דמוקרטי אכזרי בגרמניה עצמה, למלחמת העולם
השנייה ולהשמדתם המכוונת והשיטתית של כשישה מיליונים מיהודי אירופה.

בסוף המאה ה-19, אנטישמים ומתנגדי האמנציפציה מתחו ביקורת על השוני החד במעמדם
של היהודים, והציגו אותם כנושאים באחריות לכל החולשות והכישלונות של תהליכי
המודרניזציה, משום שנחשבו למובילי התמורות הכלכליות והחברתיות ולנהנים העיקריים
מהם, ואף הביעו מעורבות במפלגות הפוליטיות השונות, מתוך הקנאה והשנאה על מעמדם
ההולך וגובר של היהודים צמחה האידיאולוגיה הנאצית.

עיקרי האידיאולוגיה הנאצית:

תורת הגזע: תורת הגזע באידיאולוגיה הנאצית הושפעה מתורתו של דארווין (ביולוג אנגלי)
שחקר את תורת האבולוציה וקבע שקיימת ברירה טבעית בין בעלי חיים. כלומר, שבעולם
הטבע קיימת מלחמת קיום בין בעלי חיים, מלחמה שבסופה ישרוד הגזע החזק.
האידיאולוגיה הנאצית טענה שגם בקרב העמים קיימת מלחמת קיום וברירה טבעית כמו
בטבע. בין הגזעים השונים מתנהל מאבק תמידי שמטרתו לשרוד במלחמת הקיום. במאבק

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

הזה ישרדו הגזעים החזקים ואילו החלשים יכחדו. לפי תורת הגזע, הגזעים המרכיבים את האנושות אינם שווים ובראש סולם הגזעים ניצב הגזע הארי- הנורדי (הצפוני) הגרמני שהוא הענף המשובח ביותר של הגזע הארי. הגזע העליון מגלם בתוכו תכונות כמו: כוח יצירה, יופי, גבורה בעוד הגזעים הנחותים מציינים את השפל, ההרס והכיעור. היטלר האמין כי הגזע הארי הוא גזע האדונים והוא בעל השלמות הפיסית והרוחנית. **גזע זה ינהל מלחמת קיום עם הגזע היהודי המהווה את הגזע הנחות ביותר של הגזע השמי הנחות בסולם הגזעים. זאת על מנת למנוע מהיהודים להשתלט, לזהם ולנוון את הגזע הארי, לכן חובה לשלול נישואי תערובות ואין להסס באמצעים של השמדת העם היהודי.**

חשיבותו של המנהיג: האידיאולוגיה הנאצית הדגישה את חשיבותו של המנהיג - הפיהרר, אשר מבטא על פי עיקרון זה את רצון העם הגרמני ואת רצונו של האל. המנהיג הוא יורשו של הקיסר הגרמני מתקופת ימי הביניים, ורצונותיו ופקודותיו הן בחזקת חוק ואין לערער עליהם. המנהיג באידיאולוגיה הנאצית הוא המחליט, היודע, המכוון את המדינה ועל כל הגרמנים לציית למנהיג ללא כל תנאי ובאופן עיוור.

הפולק- הלאום כערך עליון: היטלר ראה בעם הגרמני לאום מיוחד, עליון, ששאר העמים נחותים ממנו. העם הגרמני נועד לשלט ולדחוק את רגלי הנשלטים החלשים. מעשיו של האדם הגרמני במדינה הפולקיסטית מכוונים לסיפוק צרכי הלאום ולטובתו. היחיד אינו חשוב, אלא רק במסגרת השתלבותו בכלל המדינה. כלומר שהמדינה היא כל יכולה והיחיד בה בטל. המדינה מכוונת את חיו של הפרט וקובעת מה טוב לו ומה רצוי לו. ליהודים ולקומוניסטים אין מקום בתורת פולק הגרמנית, שכן הם אויבי הגזע הארי ונחותים ממנו.

צידוק התפשטות גרמניה: על פי עיקרון זה הזכות לקרקע שייכת למנצחים ולכובשים, משום שהגבולות הישנים אינם מספיקים לגידולו של העם הגרמני, ועל מנת שגרמניה לא תיחנק בשטח המחיה שנקבע לה בחוזה ורסאי **עליה ליצור לעצמה שטח מחיה נוסף בכדי שלא תיכחד.** מרחב מחיה זה מצוי במזרח אירופה על חשבון העמים הסלבים. לפי עיקרון זה יש לאפשר לעם הגרמני להתפשט על פני שטחים במזרח אירופה על חשבון הסלבים שהם הגזעים הנחותים של התרבות האנושית והם חייבים לשרת את הגרמנים כעבדים. לאחר כיבוש מרחב המחיה ישליטו הנאצים בו "סדר חדש", כלומר הם יישבו במרחב המחיה איכרים גרמנים וישעבדו את הסלבים. על פי ההסדר החדש תוחלף הדת הקתולית בפולחן אלילי ובסדר חדש זה אין מקום לרחמים, אנושיות, עזרה לחלש ושלום.

אי יעילותו של המשטר הדמוקרטי: על פי עיקרון זה, הנאציזם שלל את זכויות הפרט והיה נגד שוויון בפני החוק ונגד חופש המחשבה, חופש המצפון, חופש ההתארגנות וחופש הדיבור. הוא היה נגד פלורליזם פוליטי ותרבותי ולכן שלל את הדמוקרטיה והליברליזם שייצגו את כל הזכויות הללו של הפרט. הנאציזם מאמין באליטה שולטת, מפלגה אחת ומנהיג אחד שעומד מעל החוק הנאצי, שולל ליברליות כלכלית ותרבותית ודוגל בהתערבות המדינה בחיים הכלכליים התרבותיים והחברתיים. על פי עיקרון זה כל בעיותיה הכלכליות החברתיות והפוליטיות של רפובליקת ויימאר הן הוכחה לאי יעילותו של המשטר הדמוקרטי.

הקומוניזם והסוציאליזם אויבי העם: על פי עיקרון זה הקומוניזם הוא אויבו של הנאציזם משום שהוא מתחרה בו. האידיאולוגיה הסוציאליסטית היא ניגוד לאידיאולוגיה הנאצית משום

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

שהקומוניזם מאמין בשיווין בין בני האדם ללא ניצול, וללא מעמדות ובהלאמת רכוש. כמו כן הוא מאמין באחדות בין הלאומים ובשלום ואחוזה בין בני האדם והעמים. ואילו הנאציזם מאמין במדינה סמכותית, בשלטון של קבוצה נבחרת. הנאציזם מדגיש את קיום המעמדות ומדגיש את חוסר השוויון בין הגזעים ובין בני האדם, הנאציזם מאמין בשלטונו של החזק על החלש, שלטון שדוגל במלחמות וכיבושים.

הגורמים והנסיבות לעליית הנאצים לשלטון

בשנת 1929 פרץ משבר כלכלי גדול בארצות הברית שמתדרדר במהרה למשבר עולמי, ומגיע גם לגרמניה ומשפיע עליה בכמה תחומים:

תחום חברתי - המשבר הכלכלי פגע בעיקר במעמד הבינוני שעליו נשענה הרפובליקה. החלה אווירת ייאוש וחוסר אמונה במשטר הדמוקרטי שיציל את המצב. האזרח הגרמני קיווה שמישהו חזק יציל את גרמניה מהמצב הכלכלי הנתון.

תחום כלכלי - היציבות הכלכלית בימי שטרזמן הייתה מדומה. בגרמניה היה מספר גדול של מובטלים, והמשק הגרמני היה תלוי בעיקר במשק האמריקני. מיד לאחר המשבר הכלכלי צמצמה ארה"ב את הסחר עם מדינות אירופה, ובפרט הפסיקה את המענקים והמלוות לגרמניה. גרמניה לא הצליחה לאזן את תקציבה והיא נשארה עם גירעון תקציבי עצום. האשראי מחו"ל נסגר בפני התעשיינים וכתוצאה מכך נסגרו גם השווקים. כלכלת גרמניה התמוטטה לחלוטין עם תחילתו של המשבר הכלכלי בארה"ב ב-1929. התוצאה הייתה: התמוטטות מפעלים, (יותר ממחצית תעשיות גרמניה התמוטטו) סגירת בנקים, פשיטות רגל, ירידה במסחר, 8 מיליון מובטלים ב-1932.

תחום פוליטי - כאמור הנשיא היה רשאי לפרסם צווי חירום, כאשר הממשל הפרלמנטארי לא מתפקד, ובכך הוא יכול לעקוף את השיטה הפרלמנטארי, כלומר מבלי להזדקק ל"רייכסטאג". סמכויות בשעת חירום ניתנו לנשיא לפי סעיף 48 בחוקה, הם העניקו לנשיא כוח במקרים של איום על הדמוקרטיה, כמו ניסיונות הפיכה של כוחות אנטי-דמוקרטיים, ובמסגרת זו היה יכול לבטל את זכויות האזרח, לשתק את פעולת הפרלמנט ולכפות בכוח הזרוע את סמכויות הממשל המרכזי.

הבעיה הייתה, שהחוקה לא קבעה באופן חד משמעי את הנסיבות בהן מותר לנשיא להשתמש בסעיף 48 – הפעלת צווי חירום, ולא ציפו שיעלה לשלטון נשיא קיצוני שיעשה שימוש בסעיף נגד כוונת המחוקק. הדבר בא לידי ביטוי בחילוף מטורף של קאנצלרים ע"י הנשיא הינדנבורג, שהביא לסופה של רפובליקת ויימאר ובעלייתו של היטלר למשרת הקאנצלר.

אווירת ייאוש וחוסר אמונה במשטר הדמוקרטי פשטה בגרמניה. עלתה הדרישה למנהיג חזק שיציל את גרמניה ממצבה העגום. המשבר הוביל לעליית מפלגות קיצוניות מימין ומשמאל. מפלגות המרכז והשמאל המתון לא הצליחו להתאחד מול כוחן של המפלגות הקיצוניות. הפרלמנט הגרמני נאלץ לפעול באמצעות צווי חירום. עקב החשש להפיכה קומוניסטית

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בגרמניה, הנשיא הינדנבורג הדיח את ראש הממשלה (קאנצלר) והעביר את השלטון למפלגות המרכז בראשות ברנינג.

בשלב זה, החלה **התעמולה הנאצית לתפוס תאוצה**. היטלר הלהיב את ההמונים ע"י שלהובם, הוא הפיץ את האידיאולוגיה. נאומיו היו בנושא כיבושים, ביסוס הכלכלה, ביטול חוזה ורסאי, האשמת היהודים בבעיות, מלחמה בקומוניזם ובקפיטליזם. ממפלגות המרכז העביר הנשיא את השלטון לידי הימין השמרני בראשות פון פאפן ובשלב מאוחר יותר ע"י שלייכר.

ב-1930 קיבלה המפלגה הנאצית 107 צירים מתוך 500 המושבים בפרלמנט לעומת 12 הצירים ב-1928. כתוצאה מזה, שהפופולאריות של היטלר עולה הוטל צו שאוסר על הנאצים להתגייס לצבא. ראש הממשלה דיאז רואה את העלייה בפופולאריות ומחליט להתפטר. עולה ראש ממשלה נוסף שמונה ע"י הנשיא.

ביולי 1932 שוב נערכו בחירות בגרמניה, **הנאצים זכו ב-230 מקומות בפרלמנט. המפלגה הנאצית הופכת להיות למפלגה הגדולה ביותר בפרלמנט**. היטלר לא הצליח להשיג רוב מוחלט כדי להיבחר לקאנצלר משום שבמקום השני היו הסוציאל-דמוקרטים ובמקום השלישי היו הקומוניסטים שהיו מתנגדיו. כוחו של היטלר גבר ומספר חברי המפלגה עלה למיליון איש, לצידם עמד כוח אדם רב שחלקו הגדול נשא נשק, אלו הפגינו טרור ברחובות. הנאצים הפגינו טרור ברחבי גרמניה מבלי שהממשלה תנקוט באמצעים חריפים נגדם. היטלר ביקש מהינדנבורג את משרת הקאנצלר, הוא סרב בטענה של היטלר אין רוב בפרלמנט. היטלר נוקט מדיניות עוינת ומצטרף לאופוזיציה ומנסה להרכיב גוש ימין. מפלגות הימין הופכות לגוש אופוזיציוני חזק ובלתי ברירה הקאנצלר מתפטר. ראש הממשלה הבא עובר תהליך דומה. בשל כוחו העולה של היטלר, בעלי התעשייה פנו אל הנשיא בבקשה שימנה את היטלר לקנצלר. פון פאפן מציע את עצמו כסגן הקנצלר על מנת לרסן את היטלר. **ב-30 בינואר 1933 מינה הינדנבורג את היטלר לקאנצלר גרמניה**.

בניית המשטר הנאצי הטוטליטרי

תהליך ההשתלטות של הנאצים על גרמניה והפיכתה למדינה טוטליטארית נמשך כשנתיים וכונה **"תהליך האחדה" - תהליך הנאציפיקציה**. משמעותו של תהליך זה הינו האחדת גרמניה תחת שלטון ריכוזי נאצי, ע"י שיעבוד כל ארגוני החברה ומוסדותיה לטובת המפלגה ו"הפיהרר", תוך נטרולם של כל המוסדות והגופים: הרייכסטאג, המנגנון הציבורי, מערכת המשפט, הצבא, המפלגות, האיגודים המקצועיים, הכנסייה ומשרת הנשיא, כמוקדי כוח עצמאיים ובלתי תלויים והפיכתם לגופים שיפעלו על פי תבנית אחת. היטלר שאף להשיג מונופול על העוצמה הפוליטית במדינה ובחברה.

שריפת הרייכסטאג ופרסום "צו חירום להגנת העם והמדינה"

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ב- 30 בינואר 1933 התמנה היטלר כקנצלר גרמניה באורח חוקי ע"י הנשיא הינדנבורג. בממשלה היו 3 שרים נאצים מתוך 11 שרים. היטלר החליט על פיזור הרייכסטאג, ובאישור צו הנשיא הוא מכריז על בחירות חדשות ב- 5 במרץ 1933. בבחירות אלו קיווה היטלר לזכות ברוב מכריע שיאפשר לו להגשים ללא הפרעה את תוכניתו-לשים קץ לדמוקרטיה בדרך חוקית.

ב- 28 בפברואר 1933, שבוע לפני הבחירות הוצת בניין הרייכסטאג (מאוחר יותר הוכח שהנאצים הם ששרפו את הרייכסטאג כדי לקבל מהנשיא הינדנבורג צווי חירום). הנאצים האשימו את הקומוניסטים בהצתתו. שריפת בניין הרייכסטאג שימשה עילה לנאצים לבצע מאסרים המוניים בקרב הקומוניסטים יריביהם הפוליטיים. בעקבות אירוע השרפה הוצאו צוים ונחקקו חוקים אנטי דמוקרטיים, אשר פגעו בחירויות הפרט וזכויותיו שהובטחו בחוקת ויימאר. חקיקה זו לוותה בשימוש בטרור ובאלימות נגד מפלגות, ארגונים ויחידים.

במסגרת חקיקה אנטי דמוקרטית זו הוצא צו חירום להגנת העם והמדינה. צו זה הטיל מגבלות על החופש האישי, על הזכות להבעת דעה חופשית ועל חופש העיתונות. בעקבות צו זה הוטלה צנזורה שהביאה לסגירתם של עיתונים, האזנות לטלפונים של יריבים, נאסרו אספות פוליטיות, פוטרו עובדים, נערכו חיפושים, הוחרם רכוש ונערכו מעצרים של אנשים ללא משפט וללא הגבלת זמן.

צו נוסף "נגד מעשי אלימות קומוניסטים המסכנים את המדינה" הביא למאסרים רבים בקרב מתנגדים פוליטיים: קומוניסטים, סוציאליסטים, פעילים במפלגות פועלים וכו'. בשלב זה עדיין כלו חברי מפלגות השמאל להשתתף בבחירות. הצווים השונים לוו באמצעות שימוש בטרור, אלימות והקמת מחנות ריכוז לאסירים שהוקמו בשל ריבוי המעצרים ומחסור במקומות בבתי הסוהר. ע"י מנגנוני המשטרה, האלימות כוונה נגד כל הגופים הפוליטיים היריבים למפלגה הנאצית.

ב-1933 הוקם הגסטאפו-המשטרה הפוליטית החשאית של המדינה, זרוע של ה- S.S. . מ-1936 **עמד בראשה ריינהרד היידריך**. להיידריך הייתה סמכות בלתי מוגבלת לגרש למחנות ריכוז אויבים של הרייך וביניהם יהודים. מחנה הריכוז הראשון דכאו הוקם על יד מינכן. במחנות הריכוז האסירים הושפלו, עונו וכל זכויותיהם כבני אדם נשללו, רבים מתו מהתנאים ומעבודות הכפייה.

"חוק ההסכמה"- החוק לביטול מצוקת העם והמדינה

חוק זה העניק לממשלה זכות לחוקק חוקים ולתקן חוקים ללא אישור הרייכסטאג למשך 4 שנים גם אם הם סותרים את החוקה. החוק התקבל ברוב גדול משום למפלגות השמאל לא הותר להשתתף בפעילות הרייכסטאג ולהצביע. חוק זה למעשה הפקיע את סמכויות הפרלמנט ואת כוחו של הנשיא ולפעול באמצעות צווי חירום, ולרכז את סמכויות החקיקה בידי היטלר. חוק זה ביטל למעשה את חוקת ויימאר, תוך ביטול הפרדת הרשויות וביטול השיטה הפרלמנטארית. הרייכסטאג ממשיך להתקיים עד 1939 אך אין לא משמעות פוליטית. הוא מהווה חותמת גומי לכל הצעדים והחוקים של היטלר ומשענת חוקית לשלטונו הדיקטטורי של היטלר.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

פגיעה בשלטון הפדראלי

במסגרת תהליך האחדה בוטלה גרמניה הפדרטיבית תוך ביטול זכויות היתר של המדינות הגרמניות, ביטול השלטון שהיה קיים במדינות הפדרציה הגרמנית ופיזור בתי המחוקקים של מדינות גרמניה באמצעות חוק שאפשר זאת. מונו מושלים נאצים מטעמו של היטלר במדינות השונות. למושלים ניתנה סמכות בלעדית למנות ולפטר שופטים ופקידים בכירים, למעשה הם ביצעו את הוראותיו של היטלר. המדינות הפכו לאזורים מנהליים של הרייך השלישי. תהליך זה הושלם ב- 30 בינואר 1934 כאשר הרייכסטאג החליט לפזר את הרייכסראט- מועצת הברית- הבית התחתון של הפרלמנט בו ישבו נציגי הפדרציות.

טיהור המנגנון הממשלתי, הציבורי והפוליטי

ב- אפריל 1933 יצא **"החוק לשיקום שירות המדינה המקצועי"**, חוק שמטרתו **"אריזציה"** של המנגנון הפקידותי, טיפוח מנגנון פקידותי ארי מטוהר מגורמים לא נאצים. משרות המפתח במדינה נמסרו לידי בכירי המפלגה. החוק אפשר סילוק היהודים ממשורות ממשלתיות וציבוריות וכך יכול היה היטלר למצוא מקומות עבודה לגרמנים מובטלים על חשבון היהודים.

במאי 1933 הוחרמו האיגודים המקצועיים ומנהיגיהם הוכנסו למחנות ריכוז. במקומם הוקמה **"חזית העבודה הגרמנית"**. החזית נועדה לדעת היטלר להגן על האיכר והפועל מפני ניצולם של הקפיטליסטים ולהיטיב עם הפועלים. השביתות נאסרו עפ"י חוק. חיסול כל המפלגות והקמת מדינה חד-מפלגתית.

ביולי 1933 יצא **"החוק נגד הקמתן של מפלגות"**. עד 1934 הצליח היטלר הן ע"י איומים והתנהגות ברוטאלית של הנאצים בפרלמנט והן ע"י חקיקה להוציא את כל המפלגות מן הרייכסטאג ולהשאיר את המפלגה הנאצית כמפלגה היחידה ברייכסטאג, כך גרמניה הפכה למדינה חד-מפלגתית.

"ליל הסכינים הארוכות"

ב- 30 ביוני 1934 נתן היטלר פקודה לגסטאפו לחסל את ארנסט רום ושאר מנהיגי ה- S.A. כ-1000 איש. חיסול זה נודע בשם **"ליל הסכינים הארוכות"**. היטלר ביקש בפעולה זו להיפטר מגורמים מעכבים בתוך התנועה הנאצית, ובכלל זה להחליש את ה- S.A. ("פלוגות הסער") ומנהיגם ארנסט רום. הסיבות לחיסול צמרת ה- S.A. היו:

א. ה- S.A. דרש לבצע מהפיכה חברתית בהתאם לתורה הנאצית, אולם היטלר חשש שתכנית זו תסיר ממנו את תמיכת בעלי ההון, תעשיינים ובעלי אחוזות.

ב. ה- S.A. דרש להיות הצבא של גרמניה הנאצית אולם היטלר ראה בהם אספסוף שלא יוכל להגשים את חזון ההתפשטות הנאצי, היטלר ביקש לכרות ברית עם ראשי הצבא מהתקופה הקיסרית.

לאחר חיסול תשתית ה- S.A. המשיך גוף זה להתקיים, אך חשיבותו הייתה שולית ואת מקומו תפס ה- S.S. בביטחון הפנים.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

איחוד משרת הקנצלר והנשיא בידי היטלר

עם מותו של הנשיא הינדנבורג באוגוסט 1934, החליט היטלר לבטל את הבחירות למשרת הנשיאות ולרכז את כל הסמכויות השלטוניות והכריז על עצמו כפיהרר כלומר, הקנצלר, הנשיא והמפקד העליון של כוחות הצבא. מפקדי הצבא וחיליו נשבעו לו אמונים אישית, וכך היטלר הפך להיות למנהיג הכול יכול בגרמניה שרצונו הוא הקובע.

השלטת המשפט הנאצי:

המשפט הושתת על "החוק הגרמני", על תורת הגזע הנאצית. הוקמו בתי-משפט עממיים שהיו מורכבים משני שופטים מקצועיים ומ-3 שופטים אזרחיים נאצים, שמונו ע"י המפלגה הנאצית. הנורמות המשפטיות היו בהתאם לתורת הגזע הנאצית. ההוראה שניתנה לשופטים הייתה "תפקידו של השופט אינו לעשות משפט אלא להשמיד את אויבי הנציונאל-סוציאליזם". למעשה בצעד זה בוטל עקרון הפרדת הרשויות בכך שהמערכת השיפוטית הוכפפה לדרג הפוליטי- המפלגה הנאצית.

פיקוח על כל אמצעי הכלכלה

עם עלותם לשלטון פעלו הנאצים לפיקוח על כל אמצעי הכלכלה, כדי להשיג את היעדים הבאים: פתרון בעיית האבטלה הכבדה, הקמת כלכלה צבאית לצרכים מלחמתיים, והקמת משק עצמאי ובלתי תלוי בסנקציות העולם ושיאפשר לגרמניה להגשים את חזון הרייך השלישי. במטרה לממש יעדים אלו פעל היטלר בתחום הכלכלי באופן הבא:

א. הקמת תעשיות צבאיות וביצוע עבודות ציבוריות יזומות, **סילוק היהודים** ויסודות בלתי רצויים, הוצאת הנשים הנשואות ממקומות העבודה. צעדים אלו שלעיתים היו מלאכותיים הצליחו לספק תעסוקה ופרנסה למיליוני המובטלים. מדיניות זו יצרה רגיעה ואהדה בקרב כל שכבות העם הגרמני, למפלגה הנאצית ולפיהרר הנערץ.

ב. הנאצים הטילו פיקוח חמור וקפדני על המסחר הפרטי, התעשיות והאחוזות הקרקעיות, שכן גם אם הרכוש הוא פרטי הרי שהמטרה היא ממלכתית. על הפועלים נאסר להתאגד, לשבות ולהפגין. כל משא ומתן בין הפועלים לבין מעסיקיהם נעשה בתיאום של "חזית העבודה הגרמנית".

ג. כדי להשיג עצמאות כלכלית ואי-תלות בסנקציות בינלאומיות הוטלו מכסים והגבלות כבדות על הייבוא, הופעל לחץ על התושבים לרכוש תוצרת גרמנית והושקעו מאמצים לייצור חומרים סינטטיים שיהוו תחליף לחומרי הגלם המיובאים מחו"ל (למשל תעשיות הפלסטיק). כמו כן הפעילה גרמניה לחץ כבד על עמים קטנים באירופה לרכוש תוצרת גרמנית, ולהסכים לדחיית תשלומים מצד גרמניה.

המדיניות הכלכלית הנאצית הובילה לקשיים כספיים רציניים, אך היטלר האמין שניצחון במלחמה ושלטון הרייך השלישי יספק ממילא את העושר לבני הגזע הארי.

רתימת החינוך והתרבות לצורכי המפלגה הנאצית

הערוצים שבהם הופצה האידיאולוגיה הנאצית:

- תעמולה.
- חינוך.

תעמולה - האידיאולוגיה התבססה על מסרים פשוטים, קלים וקליטים, כאשר היטלר והמפלגה הנאציונל-סוציאליסטית משתמשת באמצעי תקשורת המונים על מנת להפיץ את משנתה: סרטים, כרזות ושידורי רדיו. **גבלס** - **שר התעמולה הנאצי** והיטלר טענו שבלי התעמולה והרדיו, הרעיון הנאצי לא היה קם. בשנת 1933 הפיקוח על שידורי הרדיו נמסר ע"י היטלר למשרד התעמולה הנאצי שהוזיל את מחירי מקלטי הרדיו, כדי לעודד קניה והאזנה המונית.

שטיפת המוח שנעשתה לאזרחים נועדה לדכא חשיבה עצמית וביקורת על הממשל. **הקולנוע** היה אמצעי חשוב לפרסום התעמולה הנאצית. גבלס דרש מאולפני הקולנוע להפיק סרטים על החברה הגרמנית ומדגישים את עקרון הגזע הארי. **האולימפיאדה** שהתקיימה בברלין בשנת 1936 הייתה אירוע תעמולתי חשוב. הוא השתמש באולימפיאדה כבכינוס בינלאומי שעשוי לסייע לו בהכרת אומות העולם במשטרו. מרוץ הלפיד האולימפי לווה בהנפת דגלי גרמניה הנאצית בכל עיר אליה הגיעו הרצים. **האומנות** גויסה גם היא לשרת את הפוליטיקה הנאצית. היטלר תבע את המושג "אומנות מנוונת" וכלל בה יצירות אנטי נאציות. האומנים מתנגדי הנאציזם, ברחו מחוץ לגרמניה, ואלה שתמכו בו, הציגו תערוכה נודדת בערי גרמניה שלעגה לאומנות המנוונת. לסיכום, האזרח הגרמני הוצף תעמולה במשך כל חייו. הצדקת פעולותיו של היטלר וביסוס מעמדו נראו בכל מקום, תוך שימת דגש על עליונותו של הפיהרר וציות מוחלט למדינה.

חינוך - המשטר הנאצי דגל בחינוך האדם וביצירת "הגרמני החדש", שהוא אדם ארי עליון. היטלר השיג זאת ע"י תעמולה מקיפה ברדיו, עיתונות, קולנוע ובמערכת החינוך. הוא תבע את ברכת "הייל היטלר" במערכת החינוך. תוכניות הלימודים שונו כך, שבשיעורים רבים נלמד על היטלר ועל תורת הגזע. בנוסף, החינוך הגופני נתפש כערך עליון כיוון שלפי היטלר, הגרמני החדש צריך להיות אדם יפה נפש. ספרי הלימוד נכתבו מחדש ברוח האידיאולוגיה הנאצית. רעיון הלאומיות שולב בתוכניות הלימודים. בשיעורי ההיסטוריה הודגשה חרפת הסכמי ורסאי. לימודי הביולוגיה עסקו בתורת הגזע ונתנו ביסוס מדעי לאידיאולוגיה הגזענית של היטלר.

בנוסף לחינוך בבתי הספר, הוקמה תנועת הנוער "**היטלר יוגנד**" - נוער היטלר, בה היו מאורגנים בנים מגיל 6 עד 18. חברות בארגון הייתה חובה, הונהגה בו אווירה צבאית הכללה מדים ואימון שיטתי במחנאות ובספורט. החניכים נשטפו באידיאולוגיה הנאצית והוכנו למעשה לפעילות צבאית.

הבנות, היו מאורגנות בתנועה שנקראה "**יונגמדל**" - העלמות הצעירות. גם הן קיבלו מדים מיוחדים, השתתפו באימונים ונשטפו באידיאולוגיה. הרציונל שעמד לנגד עיני החניכות היה תפקיד האישה הארית כאם בריאה לילדים בריאים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

תפקיד האישה יוצג ע"י שלושת ה-K: Kirche, Kinder, Kuche שפירושו, ילדים כנסייה ומטבח. נשים עודדו ללדת ילדים אריים בריאים, ואף זכו לתואר "צלב הכבוד" מהממשל על "פוריות יתרה". היטלר ייחס את האישה לבית ולמשפחה ואמר שבניגוד לדעה הקומוניסטית, אין האישה הארית צריכה ליטול חלק במלחמה ובעבודה במפעל.

האופנה נתפסה ע"י המשטר הנאצי כדבר שולי הנוגד את דפוס האזרח הארי. "האופנה הגרמנית" שטופחה ע"י היטלר כללה בגדים כפריים פשוטים, ודגלה במראה הטבעי. אולם, "האופנה הגרמנית" אומצה ע"י נשים מעטות, למרות שטופחה ע"י האידיאולוגיה הנאצית.

נערות מריעות להיטלר

ב- 1933 הוקמה "לשכת התרבות של הרייך" בראשה עמד יוסף גבלס. החינוך הקיף את בתי הספר ואת ארגוני הנוער והספורט. היטלר רצה לבסס את מערכת החינוך על טהרת הגזע הארי. כל בתי הספר היו כפופים ומפוקחים ע"י לשכת התרבות של הרייך. לשכה זו מינתה את מנהלי בתי הספר, את מרכזי תנועות הנוער והמרצים באוניברסיטאות. כולם חויבו להישבע אמונים להיטלר ורישיונות ההוראה הוצאו על פי נאמנות פוליטית. מורים ומרצים לא ארים, ביניהם יהודים פוטרו. נקבעה תכנית לימודים אחידה אשר שמה דגש על לימודי ההיסטוריה המפוארת של גרמניה, האידיאולוגיה, ביולוגיה והתעמלות. החינוך שם דגש על חינוך לציות לפיהרר ולמולדת.

כאשר הוקמה תנועת הנוער ההיטלראי "היטלר יוגנד", נאסרה כל פעילות של תנועות נוער אחרות. כל הנוער מגיל 8-15 היה מאורגן בתנועה זו. בתנועה למדו את האידיאולוגיה הנאצית, אימון גופני, חינוך קדם צבאי, פיתוח אופי של לוחם, הערצת הכוח, המלחמה, חינוך לציות ולהיות חיילים נאמנים וחינוך הנערה להיות אימא טובה. המצטיינים נשלחו לבתי ספר מיוחדים של המפלגה.

כאמור, מקורות הידע והתקשורת נשלטו בידי המדינה. חל פיקוח על העיתונות תחת שליטה והכוונה, החדשות צונזרו והוכתבו מגבוה. פורסמו בהם מאמרי שטנה נגד היהודים כחלק מהתעמולה ולכן העיתונות שימשה שופר התעמולה של המדינה הנאצית. "לשכת התרבות

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

של הרייך" הדגישה את התרבות הנאצית. המדינה החליטה אלו יצירות אומנות, מוסיקה, ספרים, סרטים, עיתונים ומחזות יקראו, ישמעו ויראו. ספרים אשר חוברו ע"י יהודים או על יהודים הועלו באש. הוטל חרם על יצירות יהודים ואויבי הגזע. יצירות אריות הבליטו את היופי מול יצירות מושחתות של המערב והיהודים. המוסיקה של ריכרד ואגנר אומצה ע"י הנאצים כמוסיקה ארית. הוטל חרם על מוסיקת ג'אז ונגינת סקסופון אשר סימלו את האדם השחור. פותחה ספרות ארית אשר הדגישה את העבר, האצולה והמוטיבים של אדמה, דם ושבטיות.

שריפת הספרים - הוקעה תרבותית

במסגרת המאמצים להשליט את הרוח הנאצית על התרבות והאמנות, ולמגר השפעות "מנוונות" ויהודיות, נערכה בליל 10 במאי 1933 שרפו סטודנטים ופרופסורים בכיכר בבל שבברלין (כיכר האופרה), בהוראתו של גבלס ובליווי מוזיקלי של מקהלות S.A ו- S.S למעלה מעשרים אלף ספרים שכתבו כמאתיים סופרים, אנשי מדע, פילוסופים, אנשי אמנות ועיתונאים, מתוכם כשני שלישי יהודים, וכן קומוניסטים, ליברלים ומתנגדי שלטון. הספרים נבזזו מספריות ומאוספים פרטיים, וכללו עבודות של תומס מאן, היינריך היינה, ברטולט ברכט, סטפן צוויג, זיגמונד פרויד, אריך קסטנר ורבים אחרים. שריפת ספרים פומבית זו גררה גל של שרפות ספרים ברחבי גרמניה.

ההמון המשולהב, ביניהם סטודנטים ואנשי ס"א, התכנס בכיכרות והשליך לאש ספרים של סופרים ממוצא יהודי או כאלו שנחשבו כבעלי השפעה שלילית על התרבות הגרמנית. כמו כן, נאסר על שימוש בפרי התרבות היהודית כגון המוזיקה, המחזות, הפיזיקה (אלברט איינשטיין) והפסיכולוגיה (זיגמונד פרויד).

בספטמבר 1933 הקים השלטון הנאצי מחלקת תרבות חדשה, שריכזה את תחומי התרבות. יהודים לא התקבלו לשורותיה, ונמנע מהם כל עיסוק בפעילות תרבותית. היהודים הוגבלו בעיסוק במקצועות חופשיים, ומספרם במוסדות להשכלה גבוהה הוגבל לאחוז אחד.

שריפת הספרים

האומן **גרשון קניספל** יצר אנדרטה מרשימה לזכר השואה והלוחם היהודי בשואה. האנדרטה נמצאת בגן בלוחם היהודי, רחוב אינרנציונאל [במפות גוגל מופיע בשם אינטרנציונאל] בשכונת רמות רמז בחיפה בואכה אוניברסיטת חיפה. ממליץ מאד לבקר במקום. קניספל הנציח באחד מחלקי האנדרטה לזיכרון ולדיראון עולם את שריפת הספרים בגרמניה הנאצית.

בצד ימין של התמונה מופיעים הספרים שנידונו לשריפה וכליה.
בצד שמאל מופיע סמל הרייך השלישי ומסביבו הכתובת: "לשכת הרייך לתרבות".
מתחת לסמל כתוב: "הכתבים המזיקים ולא רצויים".

בתמונה שמות סופרים יהודים וגם של לא יהודים. קניספל מבטא ביצירתו את סתימת הפיות ואי מתן חופש הבעה ליצירות ספרותיות בגרמניה הנאצית.

*****

העיתון הגרמני "דר שטרימר" (Der stürmer)

"דר שטרימר" הינו שבועון רב תפוצה בעריכת יוליוס שטרייכר, שפנה ליצרים השפלים והפרימיטיביים ביותר. "דר שטרימר" החל להופיע באביב 1923, ותחילה כוונו חיציו נגד אויביו של שטרייכר במפלגה הנאצית בנירנברג.

בימי הרפובליקה של ויימאר עסק השבועון בשערוריות, והתרכז תחילה בדיווח עיתונאי סנסציוני על פוליטיקה, מין ופשע, וכול אותה עת גדל והלך שיעור החומר האנטישמי שבו. בעלות היטלר לשלטון ב-1933 כבר היה השבועון אחד הפרסומים הנאציים הפופולאריים ביותר, בעל תפוצה של כ-5,000 עותקים לשבוע, ואז כבר היה המסע האנטישמי שלו במלוא תנופתו. בתעמולה ובדמגוגיה בלתי מרוסנות ביקש השבועון להפיץ את הדעה, שהיהודים הם האויב הראשון במעלה של הגרמנים ושל האנושות כולה.

שער העיתון

בכותרת עמודו הראשון הופיעה תמיד הסיסמה: 'היהודים הם אסוננו'. ב-1938 הגיעה תפוצת השבועון לכ-500,000 עותקים, אך מספר קוראיו היה גדול הרבה יותר מן המשתקף מתפוצתו, וזאת הודות לשיטות שיווק והפצה משוכללות. תחילה הפיצוהו רק קיוסקים ומוכרי עיתונים ברחוב, ואחר-כך פירסמו אותו בלוחות תצוגה שהוצבו במקומות שבהם נאספים הבריות, כגון תחנות אוטובוסים, רחובות מרכזיים, פרקים וקנטינות במפעלים. התצוגות הוחלפו מדי שבוע בשבוע, ו"משמרות שטרימר" שמרו עליהן מפני קורעים. לוחות התצוגה של השבועון הפכו לחלק בלתי נפרד מחיי היומיום ברייך השלישי.

סגנונו של "דר שטרימר" היה גס, תוקפני וקל להבנה. המאמרים היו מורכבים ממשפטים פשוטים וברורים, בוטים וחוזרים על עצמם. **הדבר הבולט ביותר בשבועון היו הקריקטורות האנטישמיות שבו,** שבהן התפרסם העיתון מאז שהופיעה בעמוד השער הקריקטורה הראשונה מאת פיליפ רופרכט ('פיפס') ב-19 בדצמבר 1925. 'פיפס' היה קריקטוריסט מוכשר, וניסה בדרך של בוז ולעג להפוך את קורבנותיו למשוקצים. הקריקטורות שלו היו מלאות חיות ומעוררות גועל. דמות היהודי שצייר 'פיפס' התאפיינה בעיקר באף גדול ועקום, עיניים בולטות מחוריהן, ידיים זרועות ארוכות ושעירות, פה רחב, רגליים קצרות ועקומות, זקנים בלתי מגולחים ופנים מכוערות. 'פיפס' גם הציג את היהודי כסוטה מין, והצטיין בציור נקבות בעלות תאוה, דבר שתרם מאוד לכוח המשיכה של "דר שטרימר".

בהוצאת "דר שטרימר" הופיעו גם ספרי ילדים, רוויים הסתה אנטישמית פרועה.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אחרי 1933 פירסם השבועון תשע פעמים הוצאות מיוחדות, תכופות. סמוך לכנסי המפלגה בנירנברג, והן הוקדשו לנושאים כגון רצח לצורכי פולחן בידי יהודים, פשיעה של יהודים, עולם הקשר היהודי ופשעי מין של יהודים. אחרי 1940 חלה ירידה תלולה בתפוצת

"דר שטרמר" על גבי לוח מודעות

השבועון, במידת מה בגלל המחסור בנייר מחמת המלחמה, למרות שהיטלר הבטיח לשבועון נייר שיספיק להמשך הופעתו. הסיבה העיקרית לירידה בתפוצה הייתה היעלמותם של היהודים מחיי היום-יום בגרמניה. התפוצה היתה 200,000 עותקים בלבד. הגיליון האחרון של השבועון הופיע בפברואר 1945, והוקיע את צבאות בעלות-הברית שפלשו לגרמניה כמשרתי הקשר היהודי הבין לאומי.

עד היום ממשיכה התעמולה האנטישמית ברחבי העולם להשתמש בחומרים מהעיתון, ובמיוחד בקריקטורות המראות את היהודי עטור הזקן ובעל האף הארוך. יוליוס שטרייכר - עורך העיתון, נדון למוות בתום המלחמה. [4]

*****

יעדי מדיניות הנאצים כלפי היהודים ודרכי מימושם

למרות שהמפלגה הנאצית עלתה לשלטון מתוך אידיאולוגיה ברורה, הרי שלא הייתה לה תכנית מסודרת ביחס לדרך ההתנהגות עם היהודים וכך המדיניות נגד היהודים נוצרה תוך אילוצים ניסיונות וטעייה. ככל שמעמד השלטון התחזק כך הרשתה לעצמה המפלגה הנאצית יותר חופש בטיפול ביהודים. בשנות השלושים התכוונו הנאצים להשיג את המטרות הבאות:

- א. הגדרת היהודים, איתורם, השפלתם ובידודם מהחברה ומהתרבות הגרמנית.**
- ב. זירוז הגירת היהודים מגרמניה.**
- ג. גיבוש העם הגרמני סביב המדיניות הגזענית ושלהובו על ידי תעמולה אידיאולוגית אנטישמית.**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

מימוש יעדי מדיניות הנאצים כלפי היהודים

חרם כלכלי ליום אחד - 1 באפריל 1933

בתגובה לתעמולה האנטי-גרמנית שמפיצים כביכול היהודים, החליטה ממשלת היטלר להטיל חרם על בתי עסק יהודיים, ובכך הפך הממשל נאצי את יהודי גרמניה לבני ערובה. המבצע עצמו הוטל על גורם מפלגתי ולא על גורם ממלכתי. **בראשו הועמד יוליוס שטרייכר, עורכו של השבועון "דר שטירמר", עיתון הסתה נאצי.**

ב-1 באפריל 1933 התקיים יום החרם, שבו פשטו פלוגות של בריונים, אנשי האס-אה (שכונן "החולצות החומות"), על בתי-עסק יהודיים, חיבלו בציד ובסחורה, פרעו בשכונות היהודיות והיכו ביהודים. בראש החרם עמד יוליוס שטרייכר, בפיקוחו של יוזף גבלס, שר התעמולה. משמרות של אנשי האס-אה עמדו בפתחי חנויות יהודים ומנעו מקהל גרמני להיכנס. הופץ חומר תעמולה אנטישמי, שהורה להמשיך בחרם הכלכלי על היהודים. יום החרם היה הצעד המשמעותי הראשון נגד היהודים בגרמניה הנאצית.

לחרם היו מטרות אחדות מבחינת מדיניות הפנים של גרמניה. אחת מן המטרות הייתה הטבעת החותם הנאצי בקרב כל האוכלוסייה הגרמנית, כך שהאידיאולוגיה תגיע לכל שכבות הציבור ותיראה כ"יצירת סדר חדש". זאת עשו בעזרת מכנה משותף – שנאת היהודים. יום החרם שימש גם כאמצעי לקרב לאידאולוגיה הנאצית את בני המעמד הבורגני, וזאת בדרך של פגיעה באותו מגזר אצל היהודים. יהודים רבים בגרמניה התפרנסו ממסחר, והחרם הכלכלי היה אמור למוטט את הקהילה היהודית כולה.

מטרת הנאצים בשלב זה היה לגרום לבידול חברתי של היהודים ולאצם להגר מגרמניה, וכך לאפשר לבורגנים הגרמנים הלא-יהודים להתפתח כלכלית במקום היהודים. יעדים נוספים של החרם היה האחדה ("גלייכשטונג") של העיתונות הגרמנית והפיכתה לאנטישמית, וכן האחדת המפלגה הנאצית ובדיקת יכולת הארגון והפעולה של המפלגה. היו בה קיצונים אשר קראו לפעולה מיידית, והיטלר חשש מאנרכיה שתפשה במפלגה ולכן מצא לנכון לתעל את הכעס כלפי היהודים.

בחרם ניתן למצוא מאפיינים ברורים של האידאולוגיה הנאצית: החרם מבוצע בידי האומה הגרמנית כולה, הנמצאת במאבק מתמיד מול העם היהודי. בהנחיות יום החרם נכתב לפגוע "במקומות הרגישים", על-פי האמונה, שהיות והיהודים הם נצלנים יש לפגוע קשות בכלכלתם.

תגובת העולם החופשי הייתה מיידית. מדינות רבות ובהן הולנד, צרפת, בלגיה, בריטניה וארצות הברית, הודיעו על הטלת חרם כלכלי על גרמניה. הנאצים המבוהלים הפסיקו את החרם הכלכלי באותו יום.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

שלטים הקוראים להימנע מלקנות אצל יהודים, בפתח חנות של יהודי בגרמניה [5]

כרזה לסרט האנטישמי "היהודי הנצחי" [5]

*****

ארגון החרם של ה-1 באפריל 1933 הוראת המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית

מסמך

הוראה לכל המפלגה

ההוראה הנ"ל מכוונת לכל רשויות המפלגה וארגוני המפלגה:

1. ועדי פעולה לחרם נגד היהודים

בכל קבוצה ובכל חוליה ארגונית של NSDAP ("מפלגת הפועלים הגרמנית הנאציונל-סוציאליסטית") יש להקים מיד ועדי פעולה לשם ביצוע מעשי מתוכנן של חרם חנויות יהודיות, סחורות יהודיות, רופאים יהודים ועורכי דין יהודים.

2. שמירה מעולה על כל אזרחי חוץ

ועדי הפעולה אחראיים לשמירה מעולה של ביטחונם של כל אזרחי חוץ מבלי להתחשב בדתם, מוצאם או גזעם. החרם הינו צעד הגנתי מובהק הפונה באופן בלעדי נגד היהדות הגרמנית.

3. תעמולת החרם

ועדי הפעולה חייבים לפתוח מיד בתעמולה ובהסברה לפופולריזציה של החרם. עקרון היסוד: שום גרמני אינו קונה יותר אצל יהודי ואף אינו מתיר ליהודי או לעומדים מאחוריו לשבח את סחורתו. החרם חייב להיות כללי. הוא נישא ע"י האומה כולה והוא חייב לפגוע ביהדות במקומה הרגיש ביותר.

4. ההנהלה המרכזית: חבר המפלגה שטרייכר

במקרים של ספק יש להימנע מפעולות החרם כלפי חנויות כאלה עד אשר תגיע הוראה קובעת אחרת מן הוועד המרכזי במינכן. יושב ראש הוועד המרכזי הוא חבר המפלגה שטרייכר.

5. פיקוח על העיתונות

ועדי הפעולה מקיימים פיקוח חמור על העיתונים (כדי לקבוע) באיזו מידה הם משתתפים במסע ההסברה נגד תעמולת הזוועה של היהודים בארצות חוץ. אם אין העיתונים עושים כך, או (עושים כך) רק במידה מוגבלת, יש לדאוג שהם יורחקו מיד מכל בית שבו גרים גרמנים. שום אדם גרמני ושום עסק גרמני לא יפרסמו עוד מודעות בעיתונים כאלה. הציבור חייב להתייחס אליהם בבוז, בהיותם כתובים למען בני הגזע היהודי, אך לא למען העם הגרמני.

6. החרם כצעד הגנה על העבודה הגרמנית

ועדי הפעולה חייבים להחדיר, תוך כדי קשר עם תאי המפלגה שבמפעלים, את תעמולת ההסברה ביחס לתוצאותיה של תעמולת הזוועה היהודית לגבי העבודה הגרמנית, וע"י כך גם לגבי הפועלים הגרמנים במפעל, בייחוד עליהם להבהיר לפועלים את הצורך בחרם הלאומי כצעד של התגוננות להגנתה של העבודה הגרמנית.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

7. ועדי פעולה עד הכפר האחרון!

ועדי הפעולה חייבים להגיע עד לכפר האיכרים הקטן ביותר, כדי לפגוע בייחוד ברוכל היהודי הכפרי. באופן יסודי יש להדגיש תמיד כי המדובר הוא באמצעי הגנתי שנכפה עלינו.

8. החרם מתחיל ב-1 באפריל!

החרם לא יתחיל במפוזר אלא באופן פתאומי, ברוח זו יש לערוך עתה את כל ההכנות הדרושות. לאנשי הס"א והס"ס ניתנות הוראות להזהיר את האוכלוסייה לבל תיכנס לחנויות היהודים ע"י העמדת המשמרות מן הרגע בו יפתח החרם. על התחלת החרם יש להודיע ע"י מודעות ברחובות ובאמצעות העיתונות, ע"י כרוזים וכו'. החרם מתחיל באופן פתאומי בשבת, ה-1 באפריל, בשעה 10 לפני הצהריים בדיוק. הוא ימשך כל עוד לא תורה הנהגת המפלגה על הפסקתו.

9. תביעת ההמונים לנומרוס קלאוזוס!

ועדי הפעולה מארגנים מיד רבבות אסיפות המונים, שחייבות לחדור אף ליישובים הקטנים ביותר, ושבהן תיתבע הנהגת מספרים יחסיים בהעסקת יהודים בכל המקצועות, בהתאם לחלקם המספרי בעם הגרמני. כדי להגביר את כוח המחץ של הפעולה, יש להגביל את התביעה לפי שעה לשלושה תחומים:

(א) לביקור בבתי-הספר התיכוניים והגבוהים.

(ב) למקצוע הרפואה.

(ג) למקצוע עורכי הדין.

10. הסברה בחו"ל

כמו כן מתפקידם של ועדי הפעולה לדאוג לכך, שכל גרמני שיש לו קשרים כל שהם עם ארצות חוץ ינצל אותם, בכדי להסביר ולהפיץ במכתבים, במברקים ובשיחות טלפון את האמת כי בגרמניה שולטים שקט וסדר, כי אין לעם הגרמני משאלה נכספת יותר מאשר ללכת בשלום אחר עבודתו ולחיות בשלום עם שאר העולם, וכי הוא מנהל את המלחמה רק כנגד תעמולת הזוועה היהודית כמלחמת מגן טהורה.

11. שקט, משמעת וללא אלימות!

ועדי הפעולה אחראיים לכך שהמאבק כולו יתבצע תוך שמירה מוחלטת על השקט והמשמעת המוחלטת. גם להבא אל נא תיפול שעה מראשו של יהודי! אנו נשים קץ להסתה זו פשוט ע"י כוחם המוחץ של כללי הפעולה שצוינו. יותר מאי פעם חשוב הוא,

כי כל המפלגה תעמוד כאיש אחד מאחורי ההנהגה מתוך משמעת עיוורת... [6]

חגיגות מינויו של היטלר לקנצלר, 30.1.1933, שער ברנדנבורג, ברלין - גרמניה.
מעמד זה הוא חלק בלתי נפרד מהתעמולה הנאצית [1].

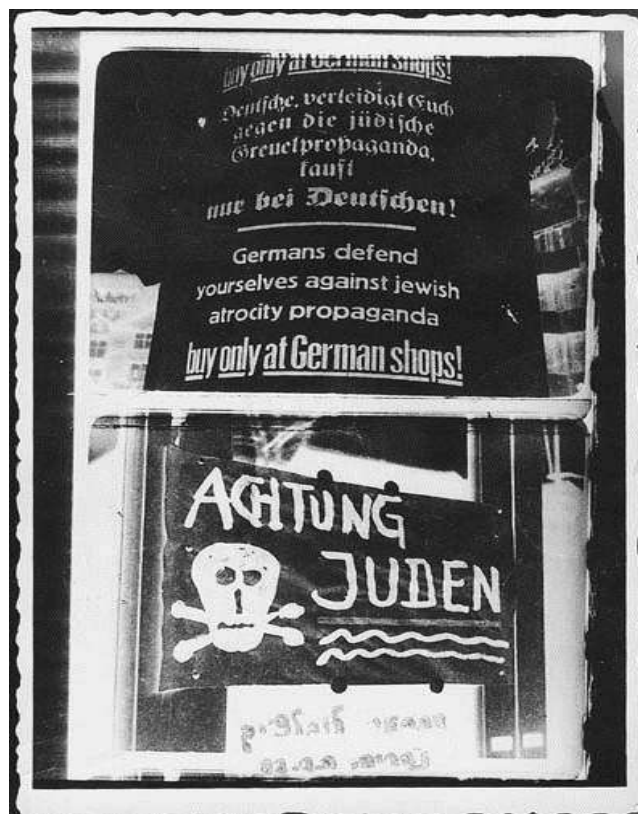
מודעות על חרם כלכלי בגרמניה – 1933

מודעה עליונה:

גרמנים, תתגוננו בפני תעמולת
הזוועה היהודית,
קנו רק אצל גרמנים!

מודעה תחתונה:

גולגולת מת (=סכנת מוות)
זהירות, יהודים

[1]

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אנשי ס'א מאלצים יהודים לשאת שלטים אנטישמיים, קלן – גרמניה - 1933

כרזה ימנית:

גרמנים, אנחנו מזהירים אתכם
שלא לקנות כאן. הקונים כאן –
מצולמים. שום גרמני הגון אינו
קונה אצל יהודי!

כרזה שמאלית:

כמענה לתעמולת הזוועה אף
גרמני אינו קונה יותר
אצל היהודי!

[1]

שלט: יהודים אינם רצויים [1]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

חקיקת חוקים בגרמניה הנאצית

באפריל 1933 הוצא "חוק להשבת הפקידות על כנה" ומטרתו הייתה להרחיק את היהודים מכל עמדות המפתח הממלכתיות. החלת החוק על נפגעי מלחמת העולם הראשונה עוכבה כשנתיים עד שמת הנשיא הינדנבורג ואז גם יהודים נפגעי מלחמה הורחקו מעמדות ציבוריות. אנשי מדע ואומנים הורחקו מהאוניברסיטאות בשיתוף פעולה של הסגל האקדמי.

ב- 15 בספטמבר 1935 חלה החמרה נוספת במצבם של יהודי גרמניה עם פרסום חוקי הגזע בעיר נירנברג, שקבעו את הפרדתו של הגזע היהודי מהגזע הארי.

"חוק אזרחות הרייך" - קובע, שהאזרחות הגרמנית תוענק רק לבעלי הדם הגרמני-ארי. מכאן נשללו זכויותיהם הפוליטיות והמשפטיות של היהודים והם נהפכו מאזרחים שווי זכויות ל"נתינים", וכך בין לילה בוטלה האמנציפציה ממנה נהנו יהודי גרמניה כמאה שנים.

"החוק להגנת הדם הגרמני והכבוד הגרמני" – מתוקף חוק זה נאסר על יהודים להינשא לארים; זוגות מעורבים יופרדו. נאסר על יהודים לקיים יחסי מין עם ארים. נאסר על היהודים להעסיק עוזרות בית אריות מתחת לגיל 45 ונאסר על היהודים להניף את דגלי המדינה ולהשתמש בצבעי הרייך, מחשש שיטומאו. העובדים על החוק צפויים לקנסות ולעונשי מאסר. לאחר מכן ניתנה הגדרה חוקית "מיהו יהודי" – זה ששלושה מהורי הוריו יהודים (סבים וסבתות). אלה שבעורקיהם נזל פחות "דם יהודי" נחשבו "בני תערובת", מדרגה ראשונה או שנייה, לפי מספר אבות-אבותיהם היהודים. במשך הזמן היה גורלם של בני-התערובת מדרגה ראשונה, דומה למעשה לזה של יהודים גמורים.

שלט עם סמל "חזית העבודה הגרמנית" ומתחתיו כתוב: "נקי מיהודים"

[1]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

חוקים ותקנות מחוקי נירנברג המקוריים

מסמך

חוק בדבר החזרת הפקידות המקצועית על כנה מיום 7 באפריל 1933

ממשלת הרייך החליטה על החוק הבא התפרסם בזה :

1. (1) לשם החזרת הפקידות המקצועית הלאומית על כנה ולשם פישוט המינהל, יותר לפי התקנות הבאות לפטר פקידים ממשרתם, אף אם ההנחיות המתאימות אינן מצויות בחוק הקיים.
- (2) פקידים כמשמעם בחוק זה נחשבים [המועסקים] באופן ישיר או עקיף על ידי הרייך, פקידים [המועסקים] באופן ישיר או עקיף על ידי המדינות, פקידי רשויות מקומיות ואיגודי הרשויות המקומיות, פקידי גופים לפי המשפט הציבורי וכן של מוסדות ומפעלים מקבילים לאלה ... כן חלות ההוראות על המועסקים על ידי הביטוח הסוציאלי, שהם בעלי זכויות וחובות של פקידים ...
2. (1) פקידים שנתקבלו בתור פקידים מאז 9 בנובמבר 1918, מבלי שהייתה להם ההכשרה הנדרשת או הנהוגה לגבי התפקיד, או כישורים אחרים – מפוטרים מן השירות. משכורתם הנוכחית תשולם להם במשך שלושה חודשים אחרי פוטריהם.
- (2) תפקע זכותם לקבלת קצבה זמנית, קצבת גמלאות או שארים, זכותם להחזיק בשם המשרה בתואר ובמדים ולענוד אותות השירות...
3. (1) פקידים שאינם בעלי מוצא ארי, יועברו לגמלאות (סעיף 8 ואילך) ; במידה שהמדובר בנושאי תפקידי כבוד יש לפטרם מעמדתם.
- (2) פסקה 1 אינה חלה על פקידים שהיו כבר פקידים מאז 1 באוגוסט 1914, או שנלחמו בחזית במלחמת העולם למען הרייך הגרמני או בעל בריתו, או שאבותיהם ובניהם נפלו במלחמה. יוצאים מן הכלל נוספים ייתכנו לפי היתר מיניסטר הפנים (Reichsminister des Innern) בתיאום עם המיניסטרוין הנוגע בדבר או הרשות העליונה לענייני פקידים בחוץ לארץ.
4. פקידים אשר על פי פעילותם הפוליטית עד כה לא הוכיחו [את נכונותם] להתייצב בכל עת ללא היסוס מאחורי המדינה, ניתן לפטר מהשירות ...

קאנצלר הרייך - אדולף היטלר

מיניסטר הפנים - פריק Frick

מיניסטר האוצר Reichsminister des Finanzen - גראף שוירין פון קרוסיק
Graf Schwerin von Krosigk

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

תקנה ראשונה לביצוע החוק בדבר החזרת הפקידות המקצועית על כנה מיום 11 באפריל 1933

2. ל-3 (1) כבלתי ארי נחשב מי שמוצאו לא ארי, במיוחד, הורים או סבים יהודים. די בכך שהורה אחד או סב אחד לא ארי. את זאת יש לקבל במיוחד, כאשר הורה אחד או סב אחד השתייך לדת היהודית.
- (2) אם פקיד לא [שירת] כפקיד ב-1 באוגוסט 1914, עליו להוכיח שהוא ממוצא ארי, או לוחם חזית, או בן או אב למי שנפל במלחמת העולם. הוכחה לכך יש להביא על ידי הגשת תעודות (תעודת לידה, תעודת נישואין של ההורים, תעודות צבאיות).
- (3) אם המוצא הארי מוטל בספק יש להשיג חוות דעת של המומחה לחקר הגזע שליד מיניסטריון הפנים...

[7]

חוק אזרחות הרייך מיום 15 בספטמבר 1935

- הרייכסטאג החליט פה אחד, על החוק הבא המתפרסם בזה:
1. (1) נתין המדינה (Staatsangehöriger) הוא כל מי שנתון לחסות הרייך הגרמני, ולכן הוא במיוחד מחוייב כלפיו.
  - (2) נתינות המדינה מוענקת לפי הוראות חוק נתינות הרייך והמדינה (Reichs – und Staatsangehörigkeitsgesetz).
  2. (1) אזרח הרייך (Reichsbürger) הוא רק אותו נתין המדינה בעל דם גרמני או בעל דם קרוב לו, המוכיח על ידי התנהגותו שהוא נכון וראוי לשרת בנאמנות את העם הגרמני והרייך.
  - (2) זכות אזרחות הרייך מוענקת על ידי מתן תעודת אזרחות הרייך.
  - (3) אזרח הרייך הוא בלבד בעל הזכויות הפוליטיות המלאות בהתאם לחוקים.
  3. מיניסטר הפנים (Reichsminister des Innern) מוציא בתיאום עם ממלא מקום הפיהרר את ההוראות המשפטיות והמנהליות הדרושות לביצוע ולהשלמת החוק הזה.

נירנברג, 15 בספטמבר 1935

הפיהרר וקאנצלר הרייך - אדולף היטלר

מיניסטר הפנים - פריק Frick [8]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

חוק להגנת הדם הגרמני והכבוד הגרמני מיום 15 בספטמבר 1935

חדור הכרה, שטוהר הדם הגרמני הוא תנאי מוקדם להמשך קיומו של העם הגרמני, חדור רצון בלתי נכנע להבטיח את האומה הגרמנית לעולם, החליט הרייכסטאג פה אחד על החוק הבא, המתפרסם בזה :

1. (1) נישואים בין יהודים ובין נתיני המדינה בעלי דם גרמני או בעלי דם קרוב לו - אסורים. נישואים שנערכו בניגוד [לחוק] בטלים, גם אם נערכו בחו"ל לשם עקיפת חוק זה.
(2) רק התובע הכללי יכול להגיש תביעה לביטול [הנישואים].
2. יחסים מחוץ לנישואים בין יהודים ונתיני המדינה, בעלי דם גרמני או בעלי דם קרוב לו - אסורים.
3. יהודים אינם רשאים להעסיק במשק ביתם נתינות המדינה בעלות דם גרמני או בעלות דם קרוב לו, שהן למטה מגיל 45.
4. (1) אסור ליהודים להניף את דגל הרייך והמדינה ולהציג את צבעי הרייך.
(2) לעומת זאת מותר להם להציג את הצבעים היהודיים. ביצוע היתר זה עומד תחת חסות המדינה.
5. (1) העובר על איסור זה של סעיף 1 עונשו בית סוהר.
(2) אדם העובר על איסור של סעיף 2 עונשו מאסר או בית סוהר.
(3) העובר על הוראות סעיפים 3 ו-4 עונשו מאסר עד שנה וקנס כספי או אחד מעונשים אלה.
6. מיניסטר הפנים (Reichsminister des Innern) מוציא בתיאום עם ממלא מקום הפיהרר ומיניסטר המשפטים (Reichsminister des Justiz) את ההוראות המשפטיות והמנהליות הדרושות לביצוע ולהשלמת החוק הזה.
7. החוק נכנס לתוקפו יום לאחר פרסומו ; סעיף 3 רק ב- 1 בינואר 1936.

נירנברג, 15 בספטמבר 1935

הפיהרר וקאנצלר הרייך - אדולף היטלר
מיניסטר הפנים - פריק Frick
מיניסטר המשפטים - ד"ר גירטנר Gurtner
ממלא מקום הפיהרר - ר' הס

[9]

תקנה ראשונה לחוק אזרחות הרייך מיום 14 בנובמבר 1935

4. (1) יהודי אינו יכול להיות אזרח הרייך. אין לו זכות הצבעה בעניינים פוליטיים
הוא אינו יכול לכהן במשרה ציבורית ...

5. (1) יהודי הינו מי שמוצאו לפחות משלושה סבים, שהם יהודים גמורים
(volljudisch) לפי גזעם ...

(2) כיהודי נחשב גם בן תערובת (Mischling), נתין המדינה שמוצאו משני סבים
יהודים גמורים,

(א) אשר השתייך בעת הוצאת החוק לקהילה היהודית או תקבל אליה לאחר מכן,

(ב) מי שהיה בעת הוצאת החוק נשוי ליהודי או התחתן עם יהודי לאחר מכן,

(ג) מי שמוצאו מנישואים עם יהודי כמשמעו בפיסקה (1), שנערכו לאחר שהחוק

להגנת הדם הגרמני והכבוד הגרמני, מ- 15 בספטמבר 1935

Reichsgesetzblatt, I, S.1146 נכנס לתוקפו ,

(ד) מי שמוצאו מיחסים עם יהודי מחוץ לנישואים, כמשמעו בפיסקה (1),

ונולד מחוץ לנישואים אחרי 31 ביולי 1936 ... [10]

משמעות חוקי נירנברג:

- חוקי נירנברג נתנו חסות חוקית ליחסם של הגרמנים אל היהודים. אלה לא יכלו להתגונן משפטית מכיוון שאינם אזרחים.
- חוקי נירנברג מכוונים כלפי היהודים כעם, כציבור נבדל ונפרד על-פי דתו. הגרמנים בודדו את היהודים מיתר אזרחי הרייך והשפילו אותם. משנת 1938 יסומנו היהודים בבגדיהם ובתעודותיהם.
- חוקי נירנברג הם שלב נוסף לקראת פגיעה פיזית ביהודים. אלה פוגעים בהם חברתית ומשנת 1939 ירוכזו היהודים בגטאות (בידוד פיזי).
- הגרמנים פעלו בגלוי ללא חשש מתגובת העולם החופשי. היטלר העריך נכונה כי העולם לא יגיב נמרצות לפעולותיו נגד היהודים.

התמודדות הנהגת יהודי גרמניה עם המדיניות הנאצית

לאחר עליית הנאצים לשלטון חיו יהודי גרמניה במציאות של איום הולכים וגוברים, שהשתלבו בתוך מערכת חיי היום-יום כפי שהכירוה לפני עלות הנאצים לשלטון. המצב המשתנה ואי-הוודאות שליוו את השנים הראשונות שלאחר עליית הנאצים לשלטון גרמו מבוכה ובלבול רב בקרב היהודים, שכן יהודי גרמניה היו מעורים בחיי ארצם וחשו עצמם כחלק מן האומה הגרמנית. הם סמכו על החוק ועל המדינה שיגנו עליהם. יהודי גרמניה חיפשו דרכי תגובה לגזירות ההולכות ומחריפות, ושאפו למצוא דרכים להמשיך את הקיום היהודי בדרך כלשהי.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

במהלך שש השנים שבין עליית הנאצים לשלטון לבין פרוץ המלחמה עמדו החיים היהודיים בגרמניה בסימן של מתח מתמשך - בין השאיפה לשמור על דפוסי קיום נורמאליים, מצד אחד, לבין הניסיון לעמוד על הסכנות ההולכות וגוברות לקיומם, מצד אחר.

החוויות האישיות היו מגוונות, ומובן שלא כל יהודי גרמניה חוו את הדברים באותה צורה. יחד עם זאת הרגשת הזרות והניכור שאפפה את יהודי גרמניה, הייתה בין הגורמים שהובילו להגירה מואצת של יהודים בשנה הראשונה לשלטון הנאצי. לאורך התקופה חלו שינויים הממדי ההגירה, שנבעו מפרשנות משתנה של היהודים למצב במדינה. ההגירה והחוויות הקשות הובילו את הארגונים היהודיים לתגובות משלהם. שאיפתם של הארגונים הייתה, מצד אחד, להגיב על מדיניות השלטונות, ומצד שני לספק תשובה ותמיכה ליהודים הנמצאים במצוקה מסוג שלא ידעו קודם לכן. גם תגובות הארגונים נעו בהתאם להשקפותיהם האידיאולוגיות.

מסמך

מתוך עצומה של ארגוני האורתודוכסיה העצמאית לקאנצלר הגרמני מ-4 באוקטובר 1933

"...אולם מצב היהדות הגרמנית, שנוצר כיום ע"י העם הגרמני, בלתי נסבל הוא לחלוטין גם מבחינת מעמדם המשפטי וקיומם הכלכלי של היהודים וגם מבחינת האפשרויות לפעילותם הדתית.

מצבם המשפטי של יהודי גרמניה, אחרי שהופעלו החוקים שהממשלה הלאומית החליטה עליהם, הוא כדלקמן: היהודים הוצאו משירותי המדינה ומוסדות מוניציפאליים, היהודים הורחקו מחיי התרבות, ממוסדות ההשכלה ומהקתדרות המדעיות. רק מספר מוגבל של סטודנטים ותלמידים יהודים מכל האוניברסיטאות ובתי-הספר התיכוניים יורשה לעמוד בבחינות, ושורה של בחינות תהיה סגורה בכלל בפני תלמידים יהודים. אסור לעורכי דין יהודים לייצג ארגונים ציבוריים ומוניציפאליים. לרופאים יהודים אין יותר זכות לעבוד בקופות החולים. הם הורחקו מבתי חולים ציבוריים. אמנם לפי שעה ישנם מקרים יוצאים מהכלל המתירחסים לחיילי החזית לשעבר ולבני משפחותיהם.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אך אלה אינם עשויים לשנות את המצב של חוסר כל תקווה לגבי העתודה הרפואית. במבנה המקצועי-מעמדי של הרייך החדש כמעט ולא נכללו יהודים.

נוסף על כך ישנם קשיים עצומים בפעילות הכלכלית, אף בתחומים שם אין הגבלות חוקיות. אין אמנם חוקים ישירים המגבילים יהודים בפעילותם הכלכלית, אך בכל גרמניה מתנהל למעשה חרם אנטי-יהודי, למפעלים ממשלתיים, ציבוריים ומוניציפאליים - ועל פי צו מפלגתי גם לכל חברי המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית אסור לקנות בחנויות של יהודים. במקרים רבים הוצאו ממפעלים כלכליים גם עובדים יהודים פשוטים, שלא לדבר על פקידי מינהל יהודים.

כתוצאה ממצב משפטי ועובדתי זה נשארו לפתע עשרות אלפים של יהודי גרמניה ללא כל אמצעי קיום. כתוצאה עקיפה מכך נידונו לכיליון עשרות אלפים נוספים. כמסקנה הגיונית מהרחקת היהודים מתחומי הפקידות, המקצועות החופשיים והמסחר, חייבים היו להגביר את חלקם של היהודים בענפי המלאכה והחקלאות - אם בכלל מתכוונים להקציב שטח - מחיה ליהודים. אולם עד כה אין להבחין במגמות מעין אלה מצד גורמים ממלכתיים. ההיפך הוא נכון. החרם נגד היהודים נמשך במרץ רב ביותר גם בארגוני במלאכה, וגם בחקלאות אין כמעט מקום לעובדים יהודים. **פירוש הדבר לגבי היהודים: מיתה מרעב איטית אך בטוחה.**

לכך יש להוסיף את השמצת היהדות, הפוגעת בכבודה והמקיפה בקצב גובר והולך את העם כולו ביחסו העוין כלפי היהודים, שנשארו ללא אוויר לנשימה. בנוסח החוקה הרשמי צוין דרג היהודים כדרג הצבעונים. בספרי הלימוד מתואר היהודי כנבל מהסוג הגרוע ביותר, ובכך מחדירים לתודעת הנוער כבר בגיל הרך את האיבה נגד כל יהודי באשר הוא. בעיתונות, ברדיו ובנאומים מדובר בהכללות על כל מעשה שלילי של יהודי פלוני, כאשר מקרה מעין זה יוגדר כפשע יהודי, שהיהדות כולה אחראית לו.

אבל מפריעים גם לחיי הדת, שנועדו להיות מקור של השראה מוסרית ואורח-חיים נאצל. אין יותר תמיכה ממלכתית בשיעורי הדת, מערכת החינוך הדתי התמוטטה, והקהילות-אותה מסגרת יחידה ואחרונה המסוגלת לחנך את חבריה לאנשים יפי-נפש ויראי שמים אין בכוחן להחזיק מעמד בגלל חוסר סיוע ממלכתי וכתוצאה מחוסר אפשרויות קיום לחבריהן. ונוסף על כל אלה נפגעה היהדות האדוקה בצורה קשה ביותר ע"י החוק לאיסור השחיטה.

המצב של יהדות גרמניה נראה אפוא כלאחר יאוש גם בעיני אותם גורמים בינלאומיים, אשר משתדלים להיות אובייקטיביים, **וצריך להבין, כי בקלות יתירה ניתן לחשוד בממשלת גרמניה הלאומית, כאילו מעשיה מכוונים, בסופו של דבר, להשמדת היהדות הגרמנית. כדי להצליח בפעולת הסברה בחו"ל, יש ליצור מצב המאפשר לפעול נגד הנחה מוטעית זו, ע"י זה שניתן יהיה להצביע על עובדות חיוביות.**

היהדות החרדה מוסיפה להאמין, כי אין בדעתה של ממשלת גרמניה להשמיד את היהודים הגרמנים. ייתכן, שגורמים בודדים מתכוונים לכך, אולם אין אנו מאמינים, כי הפיהרר וממשלת גרמניה יסכימו להתפתחות מעין זו. אך אם יתברר, כי זאת הנחה מוטעית, וכי כוונתם של כבוד הקאנצלר, הממשלה הלאומית שבהנהגתו והחברים האחראים בהנהגה המרכזית של המפלגה הנאציונל-סוציאליסטית- היא עקירתם של

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

יהודי גרמניה מן העם הגרמני, הרי אז מוטב שלא נחיה עוד באשליות; מעדיפים אנחנו לדעת את כל האמת המרה.

האינטרסים של כבודו ושל העם הגרמני כולו מחייבים לדבר אלינו גלויות. אז היינו מקבלים כוונתם כעובדה, והיינו נוקטים צעדים בהתאם לכך. מודים אנחנו, כי תהיה זאת טרגדיה נוראה בשבילנו. למדנו לאהוב את העם היהודי. היסטוריה בת אלפיים שנה קשרה אותנו לאדמה זו. למדנו לאהוב את השמש הזורחת בה : ובאורה של שמש זו גדלו ובגרו ילדינו במשך כל אותן מאות שנים, ולתכונתם היהודית נוסף בכך גוון מיוחד וטוב. וכן למדנו לאהוב את העם הגרמני.

עם זה, לעיתים הכאיב לנו-במיוחד בימי הביניים, אך היינו גם שותפים לעלייתו. קשורים אנחנו קשר הדוק לתרבותו, אשר טבועה עמוק בישותנו הרוחנית ובאמצעותה קיבלנו אנחנו, יהודי גרמניה, דפוסים משלנו. ועם כל זאת יהיה עלינו לעצור כוח ולשאת באומץ את גורלנו הטרגי ולהניחו באמונה בידי אלוהי ההיסטוריה.

אך אם אין בכוונתה של ממשלת גרמניה הלאומית להשמיד את כוחה הפעיל של היהדות הגרמנית, אם ברצונה לבטל, אמנם, את השפעתנו על חיי הציבור ולשמה לבני הגזע הגרמני בלבד-אך עם זאת לשלב אותנו בתהליך תחייתה של האומה הגרמנית-אם בכוונתה לשמור על היהדות המוסרית, הסולדת לכל תופעה מטריאליסטית, אם כך הדבר, יואילו נא לומר לנו אף זאת בגילוי לב.

בהתחשב עם המצב שנוצר לא נדרוש מהממשלה הגרמנית לבטל-מהיום למחר-את כל ההגבלות, שהוטלו על היהודים, למרות שלדעתנו יש בהן משום טעות היסטורית גדולה. אין ברצוננו לגרום קשיים לממשלה הלאומית.

אם כי בלב כואב, נאלצים היינו להשלים, כיום, עם מספר הגבלות. היהדות החרדה לא שאפה מעולם להשפעה מופרזת בחיי הכלכלה; כי שמירת השבת-המהווה תריס בפני תשוקות מטריאליסטיות-אינה נותנת אפשרות לכך. היהדות החרדה תמיד נלחמה בחריפות נגד נישואי תערובת והמרת דת.

אולם הדבר שאנו בכל זאת שואפים אליו, הוא: מרחב מחיה בתחום מרחב המחיה של העם הגרמני, האפשרות לקיים את מצוות דתנו ולעבוד במקצועותינו מבלי להיות נתונים בסכנות והשמצות. תמיד נשמור אמונים לממשלת המדינה בהתאם להתחייבות, שהדת מטילה עלינו. בהימצאו בקרב העם הגרמני ישתתף היהודי הגרמני ברצון בעבודת השיקום של האומה הגרמנית, והוא אף יעשה כל שביכולתו לרכישת ידידים מחוץ לגבולות גרמניה.

בהגישנו דברים אלה לשיפוטו הצודק של כבוד הקאנצלר, מבקשים אנו - נציגי הארגונים החתומים מטה, הדואגים זה עשרות בשנים לענייניה הדתיים של יהדות גרמניה החרדה-להעניק לנו בהקדם הזדמנות לשיחת הידברות. משוכנעים אנו, כי שיחה מעין זו תתרום לא מעט לאינטרסים הגרמניים בתחום מדיניות הפנים והחוץ, כי דרושים במפגיע הסבר מקיף והחלשה הדרגתית של אותו מתח, שנוצר במצב הנוכחי.

בתקווה שבקשתנו תזכה למענה חיובי, הננו"

בכבוד רב

**"הברית הארצית של הקהילות החרדיות" Synagogengemeinden Reichsbund
gesetzestreuer, האלברשטאט.**

חתומים: הרב ד"ר מ' שלזינגר, האלברשטאט; הרב ד"ר ע' מונק, ברלין.
"ההתאחדות החופשית למען האינטרסים של היהדות האורתודוקסית" Freie Vereinigung
für die Interessen des Orthodoxen Judentums, פרנקפורט ע"נ מיין.

חתומים: ד"ר ס' ארמן; ד"ר י' ברויאר.
"ההסתדרות הארצית של אגודת ישראל בגרמניה" Landesorganisation der Agudas
Jisroel, ברלין.

חתומים: הרב ד"ר מ' אורבך, יעקב רוזנהיים, פרנקפורט ע"נ מיין.

אוקטובר 1933 [11]

*****

גרמנים המחופשים ליהודים במיצג אנטישמי במהלך קרנבל,

בעיר קלן, 1934 [1]

*****

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

**איורים אנטישמיים מתוך "פטריית הרעל", ספר לילדים בגרמניה
בהוצאת "דר שטרימר"**

„Wie die giftige oft schwer von den guten Pilzen zu unterscheiden sind, so ist es oft sehr schwer, die Juden als Schamer und Verbrecher zu erkennen....“

אם לבנה הקט: כשם שקשה להבחין בין פטריית רעל לפטריית מאכל,
כך מאוד קשה להבחין מי ביהודים פושע, רמאי או נוכל.

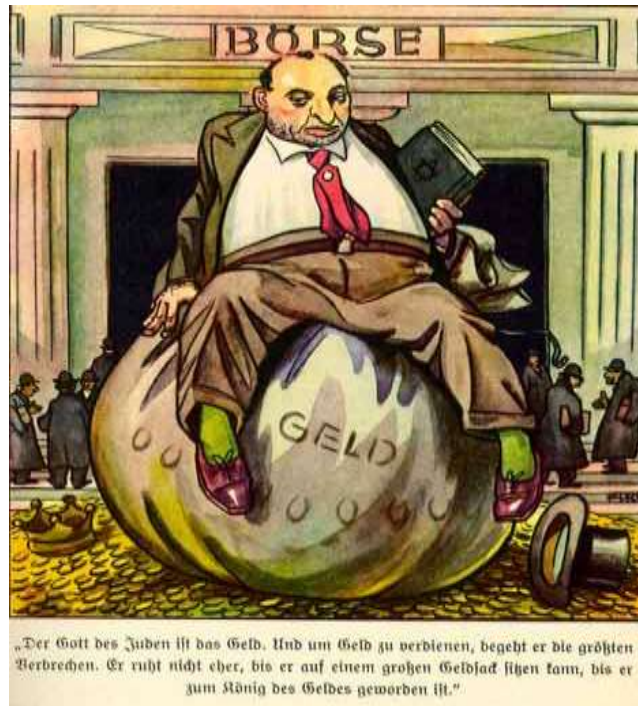

„Wer gegen den Juden kämpft, ringt mit dem Teufel.“ Julius Streicher

"ללא פתרון לבעיית היהודים, לא תבוא ישועה.
האדם שנלחם ביהודי, נלחם בשטן..." – יוליוס שטרייכר

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

האלוקים של היהודים הוא הכסף. ע"מ להרוויח עוד כסף, היהודי יבצע פשעים נתעבים.
הוא לא ינוח ולא ישקוט עד שיוכל לשבת על שק ענק, מלא כסף, עד שיהפוך למלך הכסף...

כיצד להכיר יהודי? הרבה סימנים, האף היהודי מעוקם, הוא נראה כמו הספרה 6.

[30]

*****

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

עדויות של בנו כהן במשפט אייכמן

בנו כהן היה יושב ראש ההסתדרות הציונית בברלין. עלה ארצה בשנת 1925 ממניעים ציוניים ומיד חזר לגרמניה. הוא החליט לשוב כאשר ראה את מצבם הקשה של יהודי גרמניה. בלבם גמלה החלטה להקדיש את זמנו ומרצו לעבודה ציונית-יהודית בגרמניה.

התביעה במשפט אייכמן העלתה אותו על דוכן העדים כדי שיחשוף מכלי ראשון את שעבר על יהודי גרמניה בתקופה זו. עדותו שופכת אור על הדברים שהבאתי למעלה.

עדותו נפרשה על פני עמודים רבים. אני מביא בפניכם רק קטעים נבחרים של העדות.

שאלות אב בית הדין:

ש. כשאתה מדבר על המצב שנוצר, על הייאוש, לאיזה מאורע מיוחד אתה מתכוון?
ת. לכל הזמן אחרי עליית הנאצים לשלטון. ש. מתי זה היה?
ת. ב-30 בנובמבר 1933. קודם לכן היה שקט. המאורע שהסעיר את הרוחות היה שריפת הרייכסטאג. אז התבטלו כל זכויות האזרח. התחילו המאסרים ההמוניים, לא הייתה עוד Rechtsstaat (מדינה בעלת שלטון צדק) אלא Unrechtsstaat (מדינה בעלת שלטון בלתי צודק). זו הייתה התחלת התקופה החדשה הזאת.

ש. איפה היית בחודשים האלה? ת. בברלין, הופעתי גם בבית המשפט. אבל אז נבחרתי ליושב-ראש ההסתדרות הציונית בברלין, לכן ביליתי זמן רב במשרד ההסתדרות הציונית בברלין ברחוב מיינקה 10.

השופט הלוי: הזכרת את שריפת הרייכסטאג. באיזה תאריך זה היה?

ת. ב-27.2.33. למחרת היום לפי תקנת נשיא הרייך להגנת המדינה והעם מיום 28.2.33, ביטלו את כל זכויות האזרח.

מר בר אור: כבר פעמיים שלוש דיברת על המצב שנוצר בחיי היהודים, על התורים, כיצד אתה ראתה את המצב בימים אלה לפי ראות עיניך?

ת. באופן פרינציפיוני או... ש. באופן ממשי. אני מדבר על שנת 1933.

ת. זה היה לפני ה-1 באפריל, כאשר התחילו המאסרים. אלינו הגיעו ידיעות על מאסרים בהמוניהם, לא רק של מדינאים חברי הרייכסטאג, אלא במיוחד בערים הקטנות

ובערים הבינוניות נאסרו אנשים רבים. ללא שום יסוד בוודאי, וביניהם יהודים רבים, ובין

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

היהודים היו רבנים, מנהיגים יהודיים, בעלי חנויות. הרבה גרמנים הלשינו על המתחרים כדי להתפטר מהם. הם הועברו למחנות ריכוז, וחזרו כאנשים שבורים.

אני זוכר את הסצנות הראשונות המחרידות. כאשר באו אלינו למשרד הארץ-ישראלי נשים שקיבלו בדואר את מיכל האפר של הבעלים שלהן שנספו במחנות הריכוז בלוויית מכתב קצר: **"בעלך נפטר עקב שבץ לב. אנו שולחים לך את האפר. תשלום דמי הדואר 3 מארק וחצי"**.

ש. אני רוצה להזכיר לך את ה-1.4.33. מה תוכל לספר לבית המשפט על היום הזה? ת. מותר לי להקדים כמה דברים על המבוא. על מה שקרה קודם לכן? ש. בבקשה. ת. בחודש מרץ התארגנה בניו-יורק קבוצה המורכבת מיהודים ולא-יהודים תחת נשיאותו של רבי סטיפן וויז, אחד המנהיגים הדגולים של יהדות ארצות-הברית, שהכריזה על חרם על סחורה גרמנית. דבר זה בא כתגובה על מה שקרה בגרמניה. על התקפת-המצח על יהדות גרמניה, על המאסרים, מחנות הריכוז וכל הזוועות שרמזתי עליהן.

כתגובה על כך הכריז **יוליוס שטרייכר**, שהיה אז נדמה לי גאוליטר פרנקפורט, על חרם על היהודים בגרמניה, עד שכל העסקים של היהודים, של "הגזע היהודי" - זה היה הביטוי שלו - יבוטלו. הוא אמר שזה קרה לאחר התייעצות עם היטלר, גבלס וגרינג. זה קדם לדבר הזה.

ביום ששי, והיום הגורלי הזה הראשון בהיסטוריה של עמנו, היה יום שבת. ביום שישי בערב שמעתי, כמו רוב יהודי גרמניה ורוב העם הגרמני, שני נאומים מסיתים ביותר, בסגנון של שטנה, מפי אינני יודע אם גבלס או גרינג, או שניהם. אינני בטוח מי השמיע נאום זה.

ובסוף הנאום באה ההפתעה. יום החרם הוגבל ליום אחד. מארגני החרם רוצים לבדוק מה תהיה התוצאה. אם יהדות העולם תיכנע ותבטל את החרם על הסחורה הגרמנית או לא, ואז יוחלט מחדש.

ביום שבת, היום השחור הראשון - היו ימים שחורים רבים בתולדות התקופה שלנו - ביום שבת זה טיילתי 4 - 5 שעות ברחובות העיר ברלין. כמעט בכל הרובעים, ולא ברכב אלא הלכתי ברגל בעיר הגדולה. וראיתי את התמונה המחרידה

חנויות של יהודים בעת החרם הכלכלי [1]

הזאת, שאז הייתה מחרידה בשבילנו. לפני כל החנויות נתלו שלטים, על השלט של העורך-דין שלי, היה פתק **"יודה"**. הוספתי את המלים "תודה לאל". על חלונות הראווה ראיתי סיסמאות.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. אולי תזכור כמה הן? **ת. ראיתי צלב קרס וסיסמאות: "יהודי גווע", "זהירות - סכנת מוות", "זהירות - איציק" (שיבוש של יצחק), "רחוב או כביש חד-סטרי לירושלים". והיו סיסמאות דומות לכך. זה היה עד הלילה. למחרת היום הדבר נתבטל. ביום השני הוחזר המצב על כנו.**

ש. החרם בוטל? **ת. החרם בוטל, אבל נאמר במפורש: באופן ארעי, ולא התחדש בצורה זו במאורעות הבאים.**

ש. מה היה הרושם בקרב האוכלוסייה היהודית? **ת. היה מדכא מאד. רוב יהודי גרמניה שספגו תרבות גרמנית, וחונכו על גדולי הספרות בגרמניה, לא האמינו למה שקרה. לא האמינו שזה קרה להם. יהודים אלה היו קשורים קשר הדוק עם העם הגרמני. התנועה הציונית הייתה מיעוט בגרמניה. אם אינני טועה רק 5% של היהודים בגרמניה היו ציונים בשנת 1933.**

יהודי גרמניה לא רצו להאמין במה שקרה סביבם, שהעם הגרמני התרבותי, עתיק-היומין, שבעיניהם היה במיוחד אחד העמים התרבותיים, נקט באמצעים אלה.

ש. הזכר אתה תגובה מיוחדת מטעם ההסתדרות הציונית בברלין בימים אלה?
ת. כדאי עוד להוסיף מה שחל על התקופה הקודמת, רק הערה אחת, שבחודשים הראשונים היו הרבה התאבדויות-לדעת של יהודי גרמניה. מכל הערים קבלנו את הידיעות הקודרות, שעורך-דין פלוני, רופא פלוני ותעשיין אלמוני, איבדו את עצמם לדעת, הם לא יכלו לעמוד בסבל שנגרם להם על ידי אובדן מעמדם ואובדן כבודם. הם לא הבינו מה קרה, ובחרו בדרך זו.

הרושם הראשון היה מדכא, אבל תודה לאל, אני חושב שההסתדרות הציונית, ובמיוחד הביטאון "די יידישה רונדשו"...

ש. מה זה היה ה"די יידישה רונדשו"?

ת. הביטאון הרשמי של ההסתדרות הציונית בגרמניה.

ש. מדוע אתה מזכיר את העיתון הזה עכשיו?

ת. כי זה היה העיתון הראשון, ואולי גם העיתון היחיד בגרמניה מכל העיתונות הגרמנית הענפה, שפתח את הפה כלפי השלטון.

ש. לגבי איזה מאורעות? **ת. לגבי היהודים. ש. לגבי איזה מאורע?**

ת. לגבי ה-1 באפריל. ש. אני מראה לך העתק פוטוסטטי. אולי תוכל לזהות אותו?

ת. כן, זה טופס של ה"די יידישה רונדשו". אני רואה את הכותרת: "שאו בגאון את אות הקלון". תרגמנו זאת כאן, כאשר ערכנו "יום סרט" בשנת 1940.

ש. מי כתב מאמר זה? **ת. רוברט וולטש העורך של ה"די יידישה רונדשו".**

ש. הוא היה ב-1933 העורך של העיתון הרשמי של ההסתדרות הציונית? **ת. כן.**

ש. אני מבקש רשות בית המשפט להגיש העתק זה, שאושר כהעתק נכון על ידי ספרן "יד ושם", עם תרגום של שלושה קטעים לעברית.

מר בר-אור: האם אתה יכול לקרוא לבית המשפט שנים מתוך הקטעים שנראים לך כמאפיינים את המאמר הזה ואת עמדת ההסתדרות הציונית בימים אלה?

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ת. כן, כמה קטעים בשפה הגרמנית המקורית. "העובדה, שמטה החרם הורה לתלות בחנויות המוחרמות שלטים עם טלאי צהוב על רקע שחור מהווה סמל בעל משמעות עצומה. תקנה זו שנועדה לבזות אותנו, מתקבלת על-ידינו, ואנו רוצים להפוך אותה לאות של כבוד.

בשבת התנסו יהודים רבים בחוויה קשה. לא מתוך הכרה פנימית, מנאמנות לקהילתם או מתוך גאווה על עבר מפואר והישגים אנושיים, כי אם על ידי סימון בפתק אדום וטלאי צהוב, ניצבו שם לפתע פתאום כיהודים. מבית לבית הלכו הפלוגות וכיסו חנויות ושלטים, הדביקו וציירו על שמשות החלונות. במשך 24 שעות הועמדו יהודי גרמניה, במובן מסוים, אל עמוד הקלון. לעתים קרובות נראה על זגוגיות חלונות הראווה, לצד סימנים וכתובות אחרות, גם מגן דוד גדול. מגינו של המלך דוד. הכוונה הייתה להשפלה. יהודים אמצו לכם מגן דוד זה. שאווה בכבוד!...

עוד לפני שלושים שנה נחשב דיבור על השאלה היהודית כדבר הפוגע בטעם הטוב. הציונים נראו אז כמפריעי הסדר. בעלי אידאה פיקס. ועתה היתה השאלה היהודית לעניין של דיומא, עד כדי כך שהייתה לשיחת היום של כל ילד קטן, כל תלמיד בית ספר, של סתם אדם ברחוב.

על כל יהודי גרמניה באשר הם, הודבקה באחד באפריל תווית – התווית היהודית. בהתאם להוראות החדשות של מועצת החרם נקבע סימון אחיד לכל בתי העסק, במקרה והחרם יחודש: אצל לא יהודים נקבע הסימון "חנות גרמניה", אצל יהודים – המלה "יהודי". יודעים מיהו יהודי. אין עוד עקיפה או הסתרה.

התשובה היהודית היא ברורה. הוא אשר אמר משה רבנו למצרים "עברי אנכי". ערכו המוסרי של המאורע הנוכחי נעוץ בתשובה החיובית שנותן אדם הנשאל, אם הוא מכיר ביהדותו. העת הזו היא סוערת מדי ולא נוכל להיכנס לוויכוח עניני. נקווה לימים רגועים יותר, נקווה שהתנועה הנאצית, אשר מתגאה בכך שהיא מרימה את קרנו של הלאום הגרמני, לא תמצא עניין בהשפלת אחרים (היהודים), אף אם היא סבורה כי יש לה מלחמה בהם. אולם אנו היהודים יכולים להגן על כבודנו. אנו זוכרים את כל אלה אשר שם היהודים נקרא עליהם מזה 5,000 שנה, ונקרא גם לדיראון. מזכירים לנו שאנחנו יהודים, ואנחנו נאמר "הן", ונשא את יהדותנו בגאון."

ש. הייתי מבקש שתסביר לבית המשפט כיצד נראו לך בשבועות אלה של אביב-קיץ 1933 מטרות השלטון הנאצי כלפי היהודים. מה הם עשו?

ת. לגמרי לא היה לנו ברור. אני יודע שעד היום [1961] לא הסתיים המחקר בשאלה זו, מה הייתה אז הכוונה. אולי כדאי לציין את התוכנית הרשמית של המפלגה הנאצית ב-1920. שם יש סעיף על שאלת היהודים. אולם התוכנית איננה כרגע תחת ידי.

ש. אולי אתה זוכר את תוכנו בערך? ת. שם נאמר שהמטרה של ה"נציונל סוציאליסטישה בווגוג" היא לדאוג לכך שכל לא גרמני, שהגיע לגרמניה אחרי ה-2 באוגוסט 1914, יצא את גרמניה. אמנם היה עוד סעיף אחר שדיבר על מה שהוגשם אחר כך באופן מילולי בחוקי נירנברג. אבל זה עניין לחוד.

ש. מדוע אתה מייחס את הקטע הזה מתוך תוכנית המפלגה על הלא גרמנים שהיגרו לתוך גרמניה אחרי ה-2 באוגוסט 1914, לבעיית היהודים דווקא?

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ת. זה היה ברור. אלה היו ה-Ostjuden המפורסמים, die polnischen Juden בפי הגרמנים בפי הגרמנים, שהם שנאו אותם ואמרו, אין לנו דבר נגד יהודי גרמניה, אנחנו רק מתנגדים ל"אוסט-יודן". זה היה מעין תכסיס שלהם.

ש. כיצד התבטאו מטרות אלה אחרי יום הבויקוט הזה ב-1 באפריל?

ת. כבר לפני 1 באפריל התחילה אריזציה של חנויות לא בדרך החוק אלא בדרך של אינצל אקציון Einzelaktionen. הופיעו אז קבוצות של ס"ד, כפי שנקראו אז, בפני החנויות, סגרו את החנויות, אסרו את בעל החנות, הביאו אותו למחנה ריכוז. אחרי כן כשחזר משם. היה מוכן למכור את החנות שלו למתחרה הארי, השכן שלו במשך שנים רבות. אחר כך באה ההתפתחות הזאת של הוצאת היהודים מחיי המשק הגרמני. היא קיבלה ממדים חדשים וקיבלה קצב נוסף בשבועות ובחודשים הבאים. אם איני טועה, כבר הוצאו לאור בחודש אפריל 1933 תקנונים ראשונים על ביטול רישיונות של בעלי המקצועות החופשיים, עורכי דין ורופאים.

ש. זה נעשה בדרך חקיקה רשמי או בדרך הוראה מיניסטריאלית מבצעת - Ministerialverfuegung?

ת. כרגע איני זוכר. עברו מאז שנים רבות. אני חושב שזה נעשה בדרך תקנות מיניסטריאליות, מה שקוראים כאן חקיקת משנה, סמכות מועברת. אב בית-הדין: הוראות מינהליות. מר בר אור: מר כהן, אני מראה לך כאן את ה"רייכסגזבלט" מה-7.4.33. שמא תוכל לזהות אותו?

ת. כן. אקרא את הכותרת? ש. בבקשה. מה שם החוק?

ת. חוק לחידוש פני הפקידות המקצועית. Gesetz zur Herstellung des Beruf-Beamtentums. ש. מיום? ת. מיום 7.4.33.

ש. האם אתה זוכר מאורע מיוחד הקשור בחיי התרבות בימים ההם?

ת. אולי מדורת הספרים? ש. אולי אתה רוצה לתאר אותה?

ת. ראיתי את תהלוכת הלפידים בשער ברנדנבורג. אנשים צעירים צעדו לכיוון ארמון הקיסר. ולמחרת היום קראתי בעיתון בכותרות של קידוש לבנה - אם מותר להשתמש בביטוי זה בהקשר לכך - על המדורה. גבלס היה שם במרכז הטקס. והספרים של הסופרים היהודים המפורסמים ביותר נזרקו לאש תוך יללה ומחאות כפיים של הנוכחים.

ודבר אחד אני זכרתי עוד שנים רבות אחרי כן. הנאום של גבלס הסתיים בפיסקה שהייתה בשבילנו אירונית מאד: "הנוער הגרמני יכול להתגאות על שזכה ליום זה. הוי המאה, הוי המדעים, תענוג לחיות!".

ש. כיצד אורגנו הקהילות היהודיות במצב של 1935, מה היתה נציגותן כלפי חוץ?

ת. נציגות היהדות כולה היתה בזמן ההוא ה'נציגות הארצית של יהודי גרמניה' (Reichsvertretung der Juden in Deutschland). כל הארגונים היהודיים החליטו בשעה הקשה הזאת להתאחד לגוף מייצג ששמו היה "Reichsvertretung der Juden in Deutschland" והוא היה הכתובת לכל העניינים האלה.

ש. מי היה בראש ההתאחדות הזאת ה- "Reichsvereinigung"?
ת. הנשיא היה הרב ד"ר ליאו בק ז"ל והמנהל הפעיל היה ד"ר אוטו הירש ז"ל.

ש. האם אתה זוכר מאורע הקושר את שני השמות האלה - בק והירש?

ת. אני זוכר דבר שלא היה ידוע לרבים בגלל הסכנות הכרוכות בדבר. לפני יום הכיפורים של 1935, זמן קצר אחרי פרסום חוקי נירנברג, שלח אוטו הירש המנהל של ה"רייכספרטרטונג" נוסח תפילה לכל הרבנים בגרמניה. ליאו בק היה המחבר. וההצעה הייתה לקרוא אותה בליל כל-נדרי - הלילה הקדוש ביותר בחגים שלנו - קבל עם ועדה בכל בתי הכנסת.

ש. מה קרה? ת. לצערנו התגלו המשלוחים האלה ששלחנו בדואר, הוחרמו, בק והירש נאסרו והועברו ל"קולומביה האוז" בברלין, בית המעצר של ה-ס"ס. בק שוחרר אחרי כמה ימים. הירש נשאר עוד - איני יודע כמה זמן - במעצר. דברים קשים עברו עליו. הייתי נוכח כאשר שוחרר וסיפר מה עבר עליו.

אב בית-הדין: מה היה תוכן התפילה הזאת?
ש. האם אתה רוצה לקרוא את התפילה הזאת כפי שנדפסה. אני שומע שהנוסח נמצא בידי המתרגמים.

ת. אקרא זאת לפי הנוסח שנדפס בספר קטן של סימון "Aufbau und Untergang".

להלן נוסח התפילה:

"בשעה זאת עומד כל בית ישראל בפני אלוהיו, אלוהי המשפט והמחילה. בפניו נבדוק נא כולנו את דרכנו; נבדוק את אשר עשינו ואת אשר לא עשינו, נבדוק לאן פנינו ומנין רחקנו. באשר חטאנו, נודה בגלוי 'חטאנו', ונפנה תפילתנו לאלוהינו, כשעז רצוננו לתשובה, תפילת 'סלח נא'.

עומדים אנו בפני אלוהינו. בעוז אשר בו אמרנו לפניו את חטאותינו, על חטא היחיד ועל חטאו של כלל, בעוז זה מביעים אנו את רגש סלידתנו באשר לשקר המרים ראשו עלינו, באשר לעלילה המעידה באמונתנו את עדות השווא שלה, והגלויה נגד עינינו.

קוראים אנו בשם אמונתנו ובשם עתידנו. מי הודיע לעולם רזי אל שדי, אל אחד? מי הפיץ בעולם את הזיקה לטוהר המידות, לטהרת המשפחה? מי נתן לעולם את רגש הכבוד לאדם הנברא בצלם האלוהים? מי הטיף בעולם את מצוות הצדק, את הרעיון החברתי? בכל אלה היה חזונם של נביאי ישראל, הייתה התגלות השכינה לעם ישראל. בתוך היהדות צמחו הדברים ומוסיפים לצמוח. ועובדות אלו תשמנה לאל ותפרנה כל עלבון.

עומדים אנו בפני אלוהינו. בו נחסה. באלוהינו גלומים אמיתותם וכבודם של כל עמידתנו בפני התמורות. של כל עוזנו ותעצומת נפשנו בשעת צרה. תולדותינו הן תולדות גדלות רוחנית, תולדות גאון והדר רוחניים. עליהם נשליך יהבנו בפגוע בנו צרים ומעליבים, בעת יסובבנו צער וסבל. אלוהים הנחה אבותינו מדור ודור, הוא ינחה גם אותנו וגם את בנינו בעת הזאת. עומדים אנו בפני אלוהינו. מצוותו אשר אנו עושים, מפיחה בנו את עוזנו. בפניו נקוד ונשתחוה, ובפני בני אדם נישיר גבינו. את אלוהינו אנו עובדים ובזאת נעמוד איתן בכל התמורות. בענוה נבטח בו ודרכנו ברורה לפנינו, את עתידנו נשור.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

כל בית ישראל עומד בשעה זאת בפני אלוהיו. בתפילתנו, בביטחוננו, באמונתנו שותפים כל היהודים עלי אדמות. מבטינו זה אל זה. ויודעים אנו על זה, ועינינו מייחלות לאלוהינו שבשמים ואנו יודעים: 'הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל. עושה שלום במרומיו. הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל'.

יגון ואבל בלבנו. באלם, בהיאלמנו דום בפני אלוהינו, נביע את אשר בלבבנו. יזעק האלם יותר מכל אומר ומכל דברים".

מר בר-אור: הגענו לספטמבר 1935, האם במהלך מילוי תפקידיך במשרדי ההסתדרות הציונית בברלין, האם קרה לך באופן אישי דבר מיוחד בחודשים האלה?
ת. בשנת 1936 הייתי כמה שבועות במעצר יחד עם ד"ר מאיר, אבל אך ורק בבית הסוהר.
ש. איפה זה היה? ת. זה היה בברלין בכיכר אלכסנדר.

ש. אתה זוכר את סיבות המעצר?

ת. **צו המעצר אמר שהעלבתי את הגסטפו, פגעתי בכבוד הגסטפו.**

ש. כיצד תסביר את הדברים האלה?

ת. היה סכסוך, חילוקי דעות בעניין ה"קולטורבונד", איגוד האגודות התרבותיות.

ש. שעליו דיברת הבוקר? ת. כן.

ש. **והיה דבר מיוחד אשר אתה רוצה למסור עליו?**

ת. לא, רק דבר אחד. אחד הרבנים הזקנים של ברלין, ד"ר ברנרד כהן היה גם הוא שם. הייתי מזועזע מאד לפגשו שם. והוא לחש באזני, באופן בלתי ליגלי, בשעת טיול בחצר, כאשר שאלתי אותו איך הוא מגיע לבית הסוהר והוא כבר מתקרב בגילו ל-70.
הוא אמר לי "בפעם השלישית דרשתי בבית הכנסת את הפסוק המפורסם מן ההגדה". הוא התכוון לפסוק **"שלא אחד בלבד עמד עלינו לכלותנו, אלא שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותנו והקדוש ברוך הוא מצילנו מידם"**.

הוא אמר פסוק זה בפעם השלישית. הם איימו עליו במחנה ריכוז והוא ביקש לדרוש בשלום משפחתו, שחשב שלא יראה אותה יותר. אבל הוא שוחרר בתנאי שיצא מגרמניה תוך 24 שעות, והוא יצא וניצל.

ש. מי היו אנשי המשטרה או השלטונות הקרובים, אשר בימים האלה, בשנים 1935, 1936 ו-1937, עמדתם בקשר אתם?

ת. היה פקיד אחד, אדם בשם קוכמן, אשר עמד אתנו בקשר. אדם קטן קומה, נדמה לי ששרת במשטרה הישנה, לפני עליית הנאצים לשלטון.

ש. לאיזה חלק במשטרה הוא השתייך קודם?

ת. אינני יודע כרגע, כבר חלפו הרבה שנים מאז, נדמה לי ששם המחלקה ב-1937 היה "Juden, Immigranten und Freimaurer", "יהודים, מהגרים, ובונים חופשיים".

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. האם תוכל לספר לבית המשפט על פגישה עם אדם בשם אייכמן, או פגישות עם אייכמן, אם יש כאלה?

ת. כן. לי היו רק פגישות מועטות מאד. הפגישה הייתה לפי זכרוני בשנת 1937. קודם לכן כבר שמענו מפי פקידים גרמניים שבא אדם, אשר מצטיין בחריפותו, יותר חריף מן האחרים, אשר שומר על העניינים האלה; אדם מאד מאד זריז. קצת פחדו מהידיעה שלו ומהאישיות שלו. אבל לא הכרנו אותו. יום אחד היתה אסיפה...

ש. הזכר אתה את השנה?

ת. 1937. אז ערכנו אסיפה לפרידה מהרב יואכים פרינץ, אשר יצא מן הארץ. הוא היה אחד הנואמים הטובים ביותר, אחד מאנשי ההסברה בשנים האלו. ואנחנו ערכנו לו אסיפה. היא היתה מלאה וגדושה. הציבור הסתער על האולם.

פתע פתאום נקראתי לכניסה והפקיד שלי, של המשרד שלי אמר "אייכמן נמצא". ראיתי אדם בפעם הראשונה, בתלבושת ציבילית, והוא צעק עלי "אתה אחראי לאי הסדר כאן". הייתה המולה גדולה של אנשים אשר רצו להיכנס לאולם ולא הצליחו להיכנס. והוא איים שאם לא אשליט סדר הוא ינקוט באמצעים. הוא התאונן אז שהיא קיבל מכה בבטנו מיהודי. הוא אחר כך נכנס עם צוות אנשים, מספר לא קטן של אנשים. היו שם ארבעה. אני הבטתי עליו כל הזמן מכיסא היושב ראש.

אב בית-הדין: מן הבמה? ת. כן. וראיתי שהוא כל הזמן ישב ורשם.

מר בר-אור: איפה ישב? ת. באחת השורות הראשונות, השביעית או השמינית.

ש. בין הקהל? ת. בין הקהל. עברו שנים רבות ואולי אני טועה בפרטים.

ש. מה היה אחרי סיום האסיפה?

ת. האסיפה הייתה מתוחה כי הרב פרינץ בכדי להבליט את מהות התנועה הלאומית שלנו השתמש בפסוק "להבדיל בין קודש לחול", ואמר "מה שמסביבנו זה חול והלאומיות היהודית זה קודש". אני חששתי. אייכמן הבין את הדברים האלה. ואני הייתי במצב של מתיחות מתמדת. בסוף הוא ניגש לשולחנו לבמה ואמר כמה דברים לא כל כך ידידותיים. שכחתי כבר מה שהוא אמר. בזה נגמר הדבר.

ש. אחרי כן מתי נפגשת אותו?

ת. אחרי כן נפגשתי אותו זמן קצר לפני יציאתי לארץ ב-1939.

ש. כלומר רק ב-1939 נפגשת אותו? ת. כן.

השופט הלוי: מה הייתה תוכנית ארבע השנים?

מר בר-אור: היודע אתה על מינויו של גרינג בקשר לתוכנית ארבע השנים?

ת. זה היה בוועידה בנירנברג. והוא מונה לתפקיד הזה. נדמה לי שמי שהיה ממונה לפניו היה שר הכלכלה.

ש. עכשיו פנה נא, בבקשה, לעמוד 992 באותו כרך (ספר שני).

ת. (קורא) "הודעה שלישית בדבר החובה לשאת תעודות זהות".

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. מה משמעות ההודעה השלישית הזאת? על מי היא חלה?
ת. כל היהודים בעלי הנתינות הגרמנית מוכרחים לשאת כרטיסי זהות.

ש. והיו חייבים להצטייד בתעודות עד 31.12.38? ת. כן.

ש. ועכשיו עוד צו אחד לתקופה זו. פנה נא לעמוד 1044.
ת. הודעה שנייה **לביצוע החוק בדבר שינוי שמות ושמות פרטיים מ-17 באוגוסט 1938.**

ש. אתה רוצה לומר לבית המשפט על מה זה חל?
ת. על יהודים גרמניים בעלי נתינות גרמנית ולא על יהודים בעלי נתינות זרה. זה נאמר בפירוש כך. זה נאמר בפירוש כדי למנוע סכסוכים בינלאומיים. כך נאמר:
שהחל מ-1.1.39 על היהודים האלה להוסיף שם פרטי נוסף - גברים את השם ישראל וגבירות - את השם שרה.

ש. מי חתום על החוק הזה בשם שר הפנים?
ת. ד"ר שטוקארט וד"ר גירטנר.

ש. זוכר אתה, מר כהן, מאורעות מיוחדים מ-36 עד לסוף הקיץ ב-38?
ת. החרפת הטיפול ביהודים. האריזציה של עסקים התקדמה בקצב די מהיר ומצד שני היהודים הוצאו מכל מיני מקומות. Badverbot - איסורים להשתמש בבתי מרחצאות ועוד אמצעים אחרים כגון זה; הוצאתם מן החיים הציבוריים.

ש. הזכר אתה גילויים תדירים של אנטישמיות בתקופה הזאת?
ת. לא, רק המשכת הקו וגם המשכת ההגירה מן הארץ. אני אמרתי כבר בראשית עדותי מקודם לכן, הייתה דחיפה אחת ראשונה שהיא הביאה לזעזועים, אחר כך הלחץ פג קצת.

ש. אמור נא לי, מר כהן, האם ראית עיתון שהופיע גם בשנים האלה תחת השם "דר שטירמר" ["המסתער"]. מה אתה זוכר על זה?
ת. מי לא ראה זאת? הארץ הייתה מוצפת בעיתון הזה. בכל פינה ובכל מקום ראינו את העיתון הזה במסגרת. היו "בלוקווכטר" - ממונים על הגושים שדאגו לזה, ולפני העיתון עמדו צעירים שבלעו את החומר המרעיל הזה.

ש. האם צילום זה מזכיר לך דבר?
ת. כן. הכותרת מנירנברג ביולי 1938, הכותרת הגדולה Saynagogen sind Rauberhellen. Die Schande von Nuernberg. (תרגום): **"שטירמר, שבועון גרמני למאבק על האמת. המוציא לאור יוליוס שטרייכר. בתי הכנסת הם מאורות שודדים. חרפת נירנברג". זה הופיע ביולי 1938.**

כראש ההסתדרות הציונית נסעתי הרבה מעיר לעיר כדי להדק את הקשרים בימים הטרופים האלה. כשהייתי בנירנברג סיפרו לי חברי ועד הקהילה בצער רב שהם נאלצים להיפרד מבית הכנסת. הם הוזמנו על-ידי המשטרה, ואם אינני טועה, גם על-ידי הנהלת העיר, ונמסר להם שצריך להרוס את בית הכנסת ששימש אותם שנים רבות. הם הוזמנו, וביום שישי (אני הייתי שם ביום רביעי) הייתה תפילת הפרידה מבית הכנסת.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

מר-בר-אור: אבקש את רשות בית המשפט להגיש זאת. אב בית-הדין: זה יהיה ת/74.

ת. כמה זמן לפני כן או אחרי כן, קשה מאד להגיד, השנה הייתה שנת 1938 - האמצע עד הסתיו. אז ערכתי סיור בסניפי ההסתדרות הציונית. במינכן היה כנס של ציוני באווריה. עלי היה להרצות על המצב וכשבאתי לאולם הקהילה היהודית הבטתי בעד החלון שבו עמד בית הכנסת הגדול והראוי לכבוד ולא ראיתי עוד את בית הכנסת - נעלם מהעולם. שאלתי את חברי מה קרה. שם היה מגרש חניה במקום זה. נאמר לי: **הפירר היה כאן לפני כמה זמן ושאל מה הבניין הזה: והוא אמר: "אם אגיע בפעם השנייה למינכן אני לא רוצה לראות עוד פעם את הבניין הזה". אז הרסו את בית הכנסת. זה לא פורסם בעיתונות. היה איסור חמור לפרסם זאת. אבל במו עיני ראיתי זאת.**

ש. **האם אתה רוצה לקחת עוד פעם את ה"רייכסגזבלט" לשנת 1938. כרך שני, עמוד 1579. אתה רואה כאן את התקנה בדבר תשלום כפרה של היהודים בעלי נתינות גרמנית, מן ה-12.11.38. אני מבקש ממך לקרוא את הצו הזה בגרמנית.** ת. "עמדתה העוינת של היהדות כלפי העם הגרמני והרייך, שאינה נרתעת אף מפני מעשי רצח נתעבים של מוגי-לב, דורשת התנגדות נמרצת וכפרה חמורה. לפיכך הנני מחליט על סמך התקנה לביצוע תכנית ארבע-השנים מיום 18.10.36 להלן:
1. על כלל היהודים נתיני גרמניה מוטל תשלום חובה לרייך הגרמני בסך מיליארד רייכסמרק.
2. את הוראות הביצוע יקבע מיניסטר הרייך לענייני כספים (שר האוצר) בתאום עם המיניסטרים הנוגעים בדבר.
על החתום: הממונה על תכנית ארבע-השנים, גרינג, גנרל פילדמרשל."
מר-בר-אור: אבקש להגיש זאת. אב בית-הדין: ת/75.

מר-בר-אור: **עתה, מר כהן, פנה נא לעמוד 1580, תקנה להוצאת היהודים מחיי הכלכלה הגרמנית, גם זה מה-12.11.38. מה משמעות ההוראה הזאת? הוצאת היהודים מניהול והשתתפות בניהול של מפעלים כלכליים מכל המינים. האם זה נכון?** ת. כן, נכון. עוד יותר חמור היה האיסור החמור לנהל חנויות. כל החנויות נסגרו. לא נשאר שום מקור פרנסה ליהודים.

ש. את זה אתה מוצא בפסקה הראשונה של סימן 1 של התקנה הזאת? ת. גם מלאכה, לא נשארו שום ענפים ליהודים בגרמניה. היה עוד איסור להופיע בשווקים, בירידים.
מר-בר-אור: אבקש להגיש זאת. אב בית-הדין: ת/76.

מר-בר-אור: ועתה פנה נא לעמוד 1638 ותמצא גם את התקנה "ביצוע בדבר תשלום כפרה של היהודים", מן ה-21.11.38. אתה מוצא אותה? ת. כן. [12]

*****

גרוש יהודים מגרמניה: אדם צעיר עוזר למבוגר להעמיס את צרורותיו על קרון רכבת [5]

מאמרו של רוברט וולטש "שאוהו בגאון את הטלאי הצהוב"

ב-1 באפריל 1933 הכריזו הגרמנים את "יום החרם" על היהודים בגרמניה, ביום זה, פשטו פלוגות של בריונים, אנשי האס.אה (שכוננו "החולצות החומות"), על בתי-עסק יהודיים, חיבלו בציד ובסחורה, פרעו בשכונות היהודיות והכו ביהודים.

בראש החרם עמד יוליוס שטרייכר, עורכו של השבועון "דר שטירמר", עיתון הסתה נאצי. משמרות של אנשי האס-אה עמדו בפתחי חנויות יהודים ומנעו מקהל גרמני להיכנס. הופץ חומר תעמולה אנטישמי, שהורה להמשיך בחרם הכלכלי על היהודים. מבחינה היסטורית, נוכל לומר, שממועד זה, התחילו השלבים הראשונים המעשיים שהביאו את השואה.

מספר ימים לאחר "יום החרם", ב-4 באפריל פורסם מאמר, שכתב אותו **רוברט וולטש** העורך של ה"די יידישה רונדשו". המאמר עורר התרגשות רבה בקרב יהודי גרמניה. שם המאמר: **"שאוהו בגאון את הטלאי הצהוב"**. מאמר שייצג את דעתם של חלק גדול מהציבור היהודי, שנדהם מהחרם הכלכלי הבלתי צפוי. יש במאמר זה, **מסרים חשובים** לגבי שמירת הזהות היהודית של עמנו.

"ה-1 באפריל 1933 ייזכר כיום חשוב בתולדות יהודי גרמניה ואף בתולדות העם היהודי כולו. למאורעות היום ההוא יש לא רק צד פוליטי וכלכלי, כי אם גם צד מוסרי ונפשי. על ההשלכות הפוליטיות והכלכליות דובר כבר הרבה בעיתונות, ותוך כדי כך ערפלו כמובן המניעים התעמולתיים את הראייה העניינית. ענייננו הוא לדבר על הצד המוסרי. ככל שגם מרבים כיום לדבר בבעיה היהודית, הרי איש זולתנו לא יכול לבטא מה שמתחולל בנפשם של יהודי גרמניה, ומה שיש לומר מנקודת מבט יהודית בקשר למאורעות. היהודים אינם יכולים לדבר היום אחרת אלא בתור יהודים. כל השאר חסר משמעות ... טעותם הפטאלית של יהודים רבים, כי ניתן לייצג אינטרסים יהודיים תחת מסווה אחר, סולקה. יהדות גרמניה למדה ב-1 באפריל לקח, שהעמיק לחדור בה הרבה יותר ממה שמניחים אפילו אויביה המושבעים והצוהלים היום.

אנו חיים בזמן חדש, המהפכה הלאומית של העם הגרמני היא סימן ברור לחלוטין, שעולם המושגים הישן התמוטט. עובדה זאת עלולה להיות מכאיבה לרבים, אך בעולם זה יכול להתקיים רק מי שרואה את פני המציאות כמות שהם. אנו עומדים בעיצומה של תמורה כבירה בחיים הרוחניים, הפוליטיים, החברתיים והכלכליים.

דאגתנו היא : כיצד מגיבה היהדות? ה-1 באפריל 1933 יכול להיות יום של התעוררות ותחייה יהודית, אם היהודים ירצו בכך. אם תהיה ליהודים בשלות וגדולה פנימית, אם היהודים אינם כאלה, כפי שהם מתוארים על ידי אויביהם. היהדות המותקפת חייבת להגיע לידי תודעה עצמית.

גם ביום זה של התרגשות חזקה ביותר, כאשר רגשות סוערים ביותר מרעידים את לבנו לנוכח מחזה חסר תקדים של נידוי כללי של האוכלוסייה היהודית כולה במדינה תרבותית גדולה, עלינו לשמור בראש ובראשונה על דבר אחד : שיקול דעת. עם זאת שאנו עומדים אובדי עשתונות אל מול המתרחש בימים אלה, אסור לנו בכל זאת להתיימשך ועלינו למסור דין וחשבון לעצמנו ללא כל אשליה עצמית. בימים אלה יש להמליץ שהיצירה שעמדה ליד עריסתה של הציונות, "מדינת היהודים" לתיאודור הרצל, תופץ במאות אלפי עותקים בין יהודים ולא יהודים ...

היום מאשימים אותנו, כי בגדנו בעם הגרמני. העיתונות הנאציזטית סוציאליסטית מכנה אותנו "אויבי האומה" ואנו חסרי אונים מול האשמה זו. **אין זו אמת, שהיהודים בגדו בגרמניה. אם בגדו במשהו, הרי שבגדו בעצמם, ביהדותם.**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מאחר שהיהודי לא נשא בגאווה את יהדותו כלפי חוץ, מאחר שהתחמק מהבעיה היהודית, הוא נעשה בכך שותף לאשמת השפלת היהדות. עם כל המרירות הממלאת אותנו למקרא קריאות החרם הנאצינל סוציאליסטי והאשמות חסרות שחר, הרי על דבר אחד יכולים אנו להודות לוועד החרם. בסעיף 3 של ההנחיות [לביצוע החרם] נאמר: **"הכוונה היא ... כמובן, לחנויות הנמצאות בידיהם של בני הגזע היהודי. לדת אין כאן כל חשיבות. אנשי העסקים, בין שהמירו את דתם לקתוליות או פרוטסטנטיות, או פרשו מן היהדות, נחשבים אף הם, לפי רוח הוראה זו, כיהודים".**

זוהי תזכורת לכל הבוגדים ביהדות. כל הפורש מהציבור כדי לשפר את מצבו האישי, לא יקבל את שכר בגידתו. בנקיטת עמדה זו נגד המתכחשים [ליהדות] יש משום תחילת ההבהרה. היהודי המתכחש ליהדותו, אינו אזרח טוב יותר מאחר המודה בה בגלוי. ההתכחשות היא חרפה, אך כל עוד שהסביבה נתנה על כך פרס, נראתה כיתרון. אולם היום שוב אין בכך יתרון. ליהודי ניתן אות כסימן ליהדותו. הוא מקבל את הטלאי הצהוב.

העובדה, שהנהלת החרם הורתה לתלות על גבי החנויות המוחרמות שלטים "עם טלאי צהוב על רקע שחור", מהווה סמל בעל משמעות רבה. תקנה זו נועדה לגנאי ולביזיון. אך אנו נקבלנה וברצוננו להפכה לאות של כבוד.

בשבת התנסו יהודים רבים בחוויה קשה. לא מתוך הכרה פנימית, לא מתוך נאמנות לעדתם, לא מתוך גאווה על עבר מפואר והישגים למען האנושות, כי אם על ידי הטבעת הפתק האדום והאות הצהוב, עמדו שם לפתע פתאום כיהודים. מבית לבית עברו הקבוצות, סימנו חנויות ושלטים, צבעו את שמשות החלונות, במשך 24 שעות הועמדו יהודי גרמניה במידה מסוימת בפני עמוד הקלון. לצד סימנים אחרים וכתובות נראה לרוב בחלון הראווה גם מגן דוד גדול, מגנו של המלך דוד. הכוונה הייתה שלילת הכבוד. **יהודים, קבלו אותו את מגנו של דוד, ושאוהו בכבוד ! ..."**

[13]

*****

שנת 1938 – שנת מפנה – האריזציה ('Arisierung').

לאחר חוקי נירנברג פורסמו חוקים נוספים, במסגרת תהליך האריזציה של המשק הגרמני: הפקעת בתי-עסק; שלילת רישיונות עבודה מעורכי-דין והרחקת יהודים ממקומות עבודה, כשלב בתהליך ניתוקם מחיי הכלכלה במדינה. כל יהודי נדרש להצהיר על רכוש מעל 5,000 מארק.

עד סוף 1938 השתלטו הגרמנים על רכוש היהודים כולו, שנגזל מהם בעזרת שטרות מכר חוקיים לכאורה, אף שהסכום הנקוב בהם היה פרוטות.

בהמשך, נישול היהודים מרכושם (בתי עסק, בתים וכו') הפך להיות בכפיה.

העברת עסקים כלכליים עצמאיים של יהודים לבעלות גרמנית ארית ברייך השלישי הנאצי, וממרס 1938 גם באוסטריה כונה בשם "אריזציה".

יש להבחין בין שני שלבים:

א. מכירות "מרצון" של עסקים של יהודים בשנים 1933-1938, עקב התהליך של דחיקת רגלי היהודים מחיי הכלכלה;

ב. "אריזציה" כפויה על-פי חוק, אחרי הפוגרום של נובמבר 1938 ('ליל הבדולח'), בשלב הסופי של 'טיהור כלכלת גרמניה מיהודים' (Entjudung Der Deutschen (Wirtschaft)).

א. מכירות "מרצון"

בראשית 1933 היו בידי יהודים בגרמניה יותר מ-100,000 עסקים עצמאיים. כמחציתם היו בתי-עסק של המסחר הקמעוני, שרבים מהם התרכזו בענפי ההלבשה, ההנעלה והריהוט. שאר העסקים היו מפעלי תעשייה ומלאכה בענפים שונים – בתי-הוצאה לספרים ועיתונים, וכן מרפאות ומשרדים עצמאיים של בעלי-מקצועות חופשיים, בעיקר של רופאים ועורכי-דין.

בשנים הראשונות של המשטר הנאצי כונו החרם הכלכלי ואמצעי הדחיקה בעיקר נגד עיסוקי כלכלה שבהם היה ריכוז גבוה של יהודים, ונמנעו מפגיעה במפעלים בעלי מעמד וקשרים כלכליים בין-לאומיים. כנגד המקצועות החופשיים הופעל כבר באפריל 1933 חוק מיוחד "לשיקום הפקידות הציבורית המקצועית" ('Gesetz Zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums') [החוק נקרא גם 'החוק להחזרת הפקידות המקצועית על כנה'], החוק הנאצי הראשון, שכלל בין השאר התניה מפורשת של מוצא ארי לתעסוקה בשירות הציבור.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הסעיף הוא הוחל גם על רופאים ועורכי-דין עצמאיים. לעומת זאת היה המסחר הקמעוני של היהודים מטרה עיקרית לפעולות חרם והפחדה מכוונת, ולעיתים קרובות גם אלימות, בלי כול אסמכתה "חוקית". משרדי הממשלה בברלין, בעיקר משרד הכלכלה ומשרד הפנים, וכן מוסדות המפלגה המרכזיים, פירסמו כפעם בפעם איסורים והוראות נגד ה"פעולות הפרטיות" ('Einzelaktionen') ההן. למרות זאת נמשכו פעולות החרם והדחיקה הכלכלית בתהליך רצוף, מלווה בעליות וירידות ספורדיות, ודחקו בשיטתיות ובצורה יעילה ביותר את היהודים מן הפעילות הכלכלית העצמאית. כתוצאה מכך התחסלו עד לאביב 1938 שישים-שבעים אחוזים מהעסקים העצמאיים של יהודי גרמניה.

שיטות החרם שהופעלו היו תעמולה רעשנית במודעות רחוב ובעיתונות, ובהן הוקע כול גרמני הקונה אצל יהודים כבוגד בעם. לפני חנויות היהודים הוצבו כפעם בפעם משמרות במדים, והן איימו על קונים ומנעו את כניסתם. קונים לא-יהודים שאובחנו צולמו, ותמונותיהם פורסמו, תוך ציון שמם, בעיתונות המקומית ובלוחות מודעות מיוחדים, ששימשו גם לתליית העיתון האנטישמי 'דר שטירמר' [Der Stürmer].

בצד הפעולות ה"ספונטניות" ההן נקטו השלטונות המקומיים צעדים מנהליים שונים גם בלי בסיס חוקי: לבתי-עסק יהודיים לא נמסרו הזמנות של מוסדות ציבור גם אם זכו במכרזים, על חברי המפלגה הנאצית נאסר לקנות בחנויות שבבעלות יהודים, והאיסור הורחב והוחל גם על פקידי הרשויות המקומיות, נתמכי סעד לא יכלו להשתמש בתלושי אספקת מצרכים שקיבלו לקנייה בחנויות של יהודים. וכן נאסר על העיתונים המקומיים לקבל ולפרסם מודעות של בתי-עסק יהודיים.

מפעולות "החרם הזוחל" נפגעו בעיקר עסקי המסחר הקמעוני. מתוך יותר מ- 50,000 עסקי מסחר קמעוני שנמנו בשנת 1933 נותרו ביולי 1938, לפי נתונים רשמיים, לא יותר מ- 9,000. לעומת זאת יכלו מפעלי תעשייה ומלאכה, בעיקר עתירי עבודה או העוסקים בייצוא, להחזיק מעמד בשנים הראשונות של המשטר הנאצי ואף ליהנות במידת-מה מן הגאות הכללית במשק הגרמני. הוא הדין לגבי הבנקים הפרטיים היהודיים, שכבר לפני-כן היו מטרה בולטת לתעמולת הנאצים נגד ההון הפיננסי היהודי הבין-לאומי. גרמו לכך התחשבות השלטון הנאצי באבטלה במשק, ששררה עד 1936, כושר העמידה הגדול יותר של מפעלי תעשייה ומסחר גדולים, וכן קשריהם הבין-לאומיים של הבנקים, שחייבו התחשבות בצורכי היצוא והמחסור במטבע חוץ.

על תהליכי ה"אריזציה" ניצחו בכול השלבים לשכות ה"יועצים הכלכליים" ('Gauwirtschaftsberater') של הגאווייטרים של המפלגה הנאצית [מושלי המחוזות], בשיתוף-פעולה הדוק עם לשכות המסחר והתעשייה המקומיים, ארגונים כלכליים, ומשרדי הכלכלה והמסים המקומיים והמרכזיים. המטרה הגלויה והמוצהרת של המנגנון המשותף ההוא הייתה, להבטיח את העסקים הטובים ביותר לחברי מפלגה ותיקים ובעלי-זכויות. לצורך זה נוהלו בלשכות ה"יועצים הכלכליים" תיקי מעקב מפורטים ומעודכנים של כל בתי-העסק היהודיים שבמחוז שליטתם, ושום עסקת "אריזציה" לא יכלה לצאת לפועל בלי אישור ה"יועץ הכלכלי" המוסמך.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

כדי להניע את הבעלים היהודים למכור את עסקיהם בסכום הנמוך בהרבה משוויים האמיתי, הופעלו כול אמצעי ה"שכנוע" והלחצים, מחרם כלכלי ותקיפות אלימות עד למאסר במחנות הריכוז והאשמות מצד הגסטפו בפשעים שונים. האמצעים הללו הופעלו לרוב לגבי בעלי-העסקים הקטנים והבינוניים. כול עוד נשמרו שרידים של נוהל משפטי וחוקי, טיפלו בבעלי העסקים הגדולים, שרכשו חברות גדולות ומכובדות, באמצעים מתוחכמים יותר. בכמה מקרים הגיעו להסדרים שהבטיחו לבעלים היהודים לפחות חלק מהונם המושקע. עם זאת היו מקרים, שבהם נאסרו גם עשירים מופלגים בבתי-סוהר ובמחנות ריכוז, עד שהסכימו לוותר על מפעליהם. בכמה מקרים, כגון מפעל הנשק סימסון (Simson) בתורינגיה (Thuringia) בשנת 1935, או קונצרן משפחת פטשק (Petschek) ב-1938, הופקעו מפעלים גדולים לטובת הרייך בלי תמורה.

ב. אריזציה כפויה על-פי חוק

ה"אריזציה" הכפויה החלה מיד אחרי הפוגרומים של ראשית נובמבר 1938 והייתה במידה רבה תוצאה של התפתחויות פוליטיות שעלו על הפרק עם תכנית ארבע השנים וההכנות למלחמה. האריזציה הכפויה הייתה חלק מצעדי התחיקה שפרסם הרמן גרינג כבר ב-12 בנובמבר 1938 לצורך הוצאת היהודים מחיי הכלכלה בגרמניה. (Ausschaltung der Juden aus dem Deutschen Wirtschaftsleben). התקנות ההן אסרו כול עיסוק כלכלי עצמאי של יהודים, להוציא כמה שירותים מעטים לצורכי לקוחות יהודים בלבד. על יהודים שעדיין לא מכרו את עסקיהם הוטל פיקוח של 'נאמן' (Treuhänder) ממונה מטעם השלטון, והוא הוציא לפועל את ה'אריזציה' תמורת עמלה שהייתה אחוז גבוה ממחיר המכירה.

תקנה מיוחדת של גרינג מיום 10 בדצמבר 1938 קבעה לראשונה הפקעת חלק מרווחי ה"אריזציה" לטובת אוצר המדינה. ה"אריזציה" נפתה על כול עסקי המסחר, התעשייה והמלאכה שעדיין היו קיימים. לעומת זאת נדחתה בהוראתו המפורשת של גרינג ה"אריזציה" של בתי המגורים. בין היתר נבעה דחייה זו מהריכוז המתוכנן של מגורי היהודים בבתים שבבעלות יהודים, שאחרי-כן נקראו 'Judenhaeuser' (בתי יהודים).

שלב ה"אריזציה" הכפויה הוא הבולט והדרסטי שבין שני שלבי התהליך, אך יש לזכור שבעת הפעלתו כבר התקדם מאוד תהליך החיסול של הפעילות הכלכלית העצמאית של יהודי גרמניה. ה"אריזציה" הכפויה רק חיסלה, במכה אחת ובזמן קצר, את המעט שעדיין נותר. ערך נכסיהם של יהודי גרמניה "הישנה" בראשית 1933 נאמד, על-פי חוקרים שונים, בסכום של יותר מעשרה מיליארדי רייכסמרק.

במפקד כול הרכוש היהודי שנערך באפריל 1938 נפקד בגרמניה "הגדולה" סכום של כשמונה מיליארדים וחצי רייכסמרק, מהם כשני מיליארדים באוסטריה. רק קצת יותר ממיליארד רייכסמרק הונפקו כהון עסקי פעיל (Betriebsvermoegen), וכשני מיליארדים וחצי כמושקעים במקרקעין. כחמישה מיליארדי רייכסמרק הוגדרו במסמך סודי של ממשלת הרייך כהון מזיל, הניתן לתפיסה מיידית. ברור שסכום אחרון זה הורכב בעיקרו מפדיונות חיסול העסקים שכבר עברו לפני-כן את שלבי ה"אריזציה השקטה".

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מפקד הרכוש היהודי שמעל 5,000 רייכסמרק היה רק אחד האמצעים שהכינו מסוף 1937 את חיסולה המוחלט של שארית הפעילות היהודית בכלכלה. כבר בסוף 1936 החלו למעשה ההכנות במשרדי הממשלה, עם כינון **"תוכנית ארבע השנים"** שנועדה, על-פי תזכיר סודי של היטלר, להכין את צבא גרמניה וכלכלתה למלחמה.

משלב זה ניצח הרמן גרינג, שהועמד בראש מנגנון "תוכנית ארבע השנים", על מה שנתכנה "טיהור כלכלת גרמניה מיהודים", במטרה להשתמש ברכוש היהודים המופקע לצורכי החימוש. הצעדים הנוספים שהכינו את סיום השלב ההוא היו מפקד של כול העסקים היהודיים שעדיין היו קיימים ושנערך ביולי 1938, חוק שאסר את עיסוקם של יהודים בסדרת מקצועות מסחר ותיווך, ושליה סופית של רישיונות הרופאים היהודים. כעבור חודשיים, בספטמבר 1938, נשללו רישיונות עורכי-הדין שעדיין היו פעילים.

מסוף 1937 וכול שנת 1938 התגברו לחצי ההחרמה וההטרדה של בעלי-עסקים יהודים, גם בתחום הייצור התעשייתי, והואץ תהליך ה"אריזציה" מרצון וחיסול עסקי היהודים. אין נתונים המוסרים איזה חלק מכלל עסקי היהודים עבר במרוצת כול השנים ובשני שלבי ה"אריזציה" לידי גרמנים "ארים", אך ברור, כי העסקים הרווחיים והמבוססים יותר, היו מטרות מושכות במרוץ של בליעה מצד מפעלים גדולים וידועים בגרמניה, התעשרות של נאצים ואנשי עסקים גרמנים "קטנים" ו"גדולים".

בין שאר ההכנות החוקתיות והמנהליות לשלב החיסול של שארית פעילות היהודים בכלכלה, בולטות ההוראות למערכת הבנקים שנתן רינהרד הידריך, שביוני 1938 הוצב, נוסף על שאר תפקידיו, בראש "משרד החקירות בענייני מטבע-החוץ" (Devisenfahndungsamt): הבנקים נצטוו להשלים עד סוף אוקטובר 1938 את כול ההכנות לפתיחת חשבונות סגורים מיוחדים ליהודים, שיאפשרו לפקח על הגבלת השימוש בהם בידי בעליהם.

כל הנתונים מוכיחים, שהחיסול הסופי של פעילות יהודי גרמניה בכלכלה תוכנן בקפדנות למועד שבו הושלם, מיד אחרי הפוגרומים של ראשית נובמבר 1938.

ב- 14 באוקטובר 1938 הכריז גרינג בישיבה סגורה, כי הגיעה העת לסלק את היהודים מן הכלכלה ורכושם חייב להגיע לרייך... במקום שימשש מקור אספקה לחברי-מפלגה לא-יוצלחים. היריות שירה הרשל גרינשפן בדיפלומט הגרמני בפריס ארנסט פום רט והפוגרומים בעקבותיהן היו רק עילה, רצויה מבחינת התעמולה, להשלים בתוך שבועות מעטים את מה שהוכן ותוכנן חודשים לפני-כן.

פוגרומ נובמבר 1938 ציין את המעבר לשלב הגזל הגלוי של רכוש יהודי גרמניה בידי מוסדות השלטון הנאצי. הצעד הראשון היה הטלת **"תשלום כופר" (Sühneleistung) קיבוצי בסך מיליארד רייכסמרק.** הכופר הוטל בתקנה מיוחדת של גרינג ב- 12 בנובמבר 1938, ונגבה כהיטל אישי, בשיעור של 20% מן ההון המוצהר, מכול יהודי בעל הון של יותר מ- 5,000 מרק. למעשה נגבו בצורה זו מיליארד מרקים ורבע, אחרי ששיעור ההיטל הועלה ל- 25%.

נוסף על כך החרימו שלטונות הרייך כרבע מיליארד מרק דמי ביטוח שהגיעו ליהודים בעד הנזקים החומריים בפוגרומים.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בשנים 1938-1941 הצליחו עוד כ- 140,000 יהודים לצאת את גרמניה בהשגחה של רוב רכושם, וחלק ממנו נפל מיד לידי השלטונות, בצורת תשלומים של "מס בריחת הון" (Reichsfluchtsteuer) והיטלים "חוקיים" אחרים. החלק הנותר הושאר בחשבונות חסומים מיוחדים (Sperrkonten). על שמות המפקידים.

אין בידינו נתונים מדויקים, אך אפשר לקבוע בוודאות, שהמהגרים הצילו רק חלק מזערי מתוך שמונה מיליארדי המרקים של רכוש היהודים, שעליהם הצהירו יהודי גרמניה ואוסטריה באפריל 1938. רכושם הפרטי של היהודים הנותרים הוחזק מראשית 1939 ב"חשבונות חסומים" בבנקים מיוחדים לכך, ומהם יכלו בעלי הפיקדונות למשוך רק סכומים חודשיים מינימליים וקבועים לקיומם.

מ-1939 ועד השלמת הגירושים להשמדת יהודי גרמניה בקיץ 1943 נאגר חלק מן הרכוש הפרטי ורכוש הקהילות והארגונים של יהדות גרמניה בקופות ה"התאחדות הארצית של יהודי גרמניה" (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland). בפקודת השלטון הוזרמו לשם כל נכסי הקהילות שחוסלו או הפדיון ממכירתם. מאז פעלו הקהילות שעדיין התקיימו כסניפי ה"התאחדות הארצית", שהייתה אחראית בפני השלטון גם לניהול הכספי. כול עוד הייתה הגירה של יהודים מגרמניה הוכרחו היוצאים להשאיר למעשה את כול שארית רכושם כ"תרומה" ל"התאחדות הארצית". הכספים הללו נהלו בחשבון מיוחד, "קרן ההגירה", ב"פיקוח הגסטפו", וכל הוצאה נזקקה לאישור מטעמה.

חלק מכספים אלה שימש למימון פעולותיה של "ההתאחדות הארצית", בצד המסים ותשלומי החובה האחרים שהיא המשיכה לגבות מן היהודים שעדיין יכלו לשלם. כך מימנה "ההתאחדות הארצית" את כל מנגנון הקהילות, את רשת החינוך היהודית ומערכת הבריאות, ופרנסה חלק גדול והולך של הציבור היהודי המרושש, בצורת תשלומי סעד, החזקת בתי-אבות וכדומה. כך נוצר "מגזר כלכלי יהודי" סגור, נוסף על מועסקי מנגנון הקהילות המתרחב, במעין "גטו בלי חומות" שבו התקיימו היהודים משארית רכושם וחסכונות העבר.

לפי אומדני ה"התאחדות הארצית" החזיקו יהודי גרמניה באוקטובר 1941, ערב גירוש ההמונים, בכ-300 מיליון רייכסמרק כרכוש פרטי, נוסף על יותר מ-100 מיליון רייכסמרק בקופות ה"התאחדות".

בפקודת הגסטפו נאלצו המועמדים לגירוש להעביר ו"לתרום" את שארית הונם בצורות שונות לידי ה"התאחדות", והיא הפקידה אותו בחשבון מיוחד. המגורשים לטרזינשטט הוחתמו על "חוזה קניית-מעון" (Heimeinkaufsvertrag) עם ה"התאחדות הארצית", ולפיו התחייבה ה"התאחדות" לדאוג לכול מחסורם עד סוף ימיהם, תמורת הפקדה של לפחות 1,000 מרק, ולעיתים הפקדת כול הרכוש בידו המגורשים. גם הכספים הללו הופקדו בחשבון מיוחד ונפרד של ה"התאחדות".

עם הגירושים למזרח הוחרמו כול רכוש המגורשים והכספים החסומים בחשבונות מיוחדים של המהגרים לכאורה לטובת אוצר המדינה, בתוקף ה"תקנה ה-11 לחוק אזרחות המדינה" (חוקי נירנברג) מיום 23 בנובמבר 1941. למעשה, היו כל הפעולות האלה חלק מתמרוני הגסטפו לעקוף ולהקדים את מוסדות האוצר ולשים יד על שארית רכוש היהודים. לפי הוראה מפורשת של היינריך הימלר נועד רכוש זה לממן את הוצאות ה"פתרון הסופי" שעליו הופקד

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הגסטפו כרשות עליונה. הוא השתמש בקופות ה"התאחדות" ובמנגנונה לשם ריכוז רכוש היהודים ואגירתו הזמנית, אך היה ברור לכול שבעלות ה"התאחדות" על החשבונות האלה הייתה מדומה, ולמעשה לא יכלה להוציא מהם פרוטה בלי אישור מיוחד של הממונה מטעם הגסטפו. אין נתונים על הסכומים בחשבונות הללו ויעדם הסופי **אחרי פירוק ה"התאחדות הארצית" ביולי 1943**. סימנים מעידים שסכומים מסוימים אכן הועברו להנהלת גטו טרזינשטט. לא ידוע איזה סכום הועבר בסופו של דבר לידי האוצר הגרמני או נשאר בידי הגסטפו, בידי הס"ס או מפקדיו.

דירות המגורשים נמסרו לעיריות, והן דאגו להעביר את הבעלות במשרד לניהול ספרי האחוזה [הממונה על רישום בעלות על קרקעות], ותכולת הדירות וכול חפצי הערך של היהודים הועברו לאוצר. חפצי אמנות, ספריות ובמיוחד דברי פולקלור יהודיים צורפו למאגר שהקים אלפרד רוזנברג באמצעות מטה מבצע רוזנברג.

[14]

הגירוש לזבונשין

ב-18 באוקטובר 1938 השלטון הנאצי החל לגרש מגרמניה את כל היהודים שלא היו אזרחי המדינה.

הם אספו למעלה מ-17,000 יהודים בעלי אזרחות פולנית שהתגוררו בגרמניה. רבים מיהודים אלה חיו רוב שנותיהם בגרמניה, ובהם נכללו גם ותיקי מלחמת העולם הראשונה. יהודים אלו גורשו **לעיירה זבונשין** שבגבול בין פולין לגרמניה, אך שם סירבה הממשלה הפולנית לקבלם, בהתאם לחוק האזרחות ממרץ 1938, שבו החליטו שלטונות פולין להפקיע את האזרחות הפולנית ממי שחי מעל 5 שנים מחוץ לפולין.

היהודים נותרו באזור הגבול, ללא מחסה מפני הקור, עד שבסופו של דבר שכנעו הנאצים את הממשלה הפולנית לקלוט אותם.

בין היהודים שהוגלו הייתה משפחת גרינשפן מהנובר, שבָּתָם, ברטה, סיפרה על הגירוש לאחיה הצעיר, **הרשל גרינשפן**, שהתגורר באותה העת בפריז. **גרינשפן התנקש בחייו של המזכיר השלישי של השגרירות הגרמנית בפריז, ארנסט פום ראט.**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

על פי הוראתו של שר התעמולה יוזף גבלס, זכה מעשה הרצח לפרסום נרחב בעמודים הראשיים של כל עיתוני גרמניה הנאצית. המשטר הנאצי ניצל את מקרה הרצח לארגון פרץ האלימות, הספונטני לכאורה, של ליל 9 בנובמבר 1938 [שנמשך גם ב-10 בנובמבר], **שנודע כ"ליל הבדולח"**.

הפוגרום תואר רשמית כהתפרצות ספונטאנית שבאה בתגובה על רציחתו של המזכיר השלישי בשגרירות גרמניה בפריס ארנסט פון ראט, בידי צעיר יהודי פולני בן שבע-עשרה הרשל גרינשפאן. הצעיר התנקש בחיי פון ראט אחרי שמשפחתו גורשה יחד עם עוד 17,000 יהודים בעלי אזרחות פולנית שחיו בגרמניה לשטח הפקר שבין שתי המדינות. הפרעות היו שיא חדש של סדרת התקפות על היהודים בגרמניה ואוסטריה, שהחלו עם ה"אנשלוס" - סיפוח אוסטריה לגרמניה במרס 1938 ונטלו בהם חלק כמעט כל גורמי הממשל הנאצי. צווים וחוקים פגעו במעמדם האישי והציבורי של היהודים והחריפו את בידודם מן החברה הכללית.

בעקבות ההתנקשות ב-7 בנובמבר בה נפצע פון ראט יצא ה-Voelkischer Beobachter ביטאונה הרשמי של המפלגה הנאצית, במאמר ראשי מתלהם נגד היהודים ובעקבותיו החלו כבר ב-8 בנובמבר פרעות ביהודים במקומות שונים בגרמניה. עם מותו של פון ראט ב-9 לנובמבר, רמז גבלס בנאום שנשא בפני ה"לוחמים הוטיקים" של המפלגה הנאצית שהגיע הזמן לפעול נגד היהודים. כבר באותו לילה נשלחו ההנחיות הדרושות לכל רחבי המדינה, והס.ס עודד את ההמון לקחת חלק בפרעות. חלונות ראוות נופצו והחנויות הפרוצות נשדדו. שברי הזכוכית שכיסו את המדרכות נתנו לפוגרום את שמו "ליל הבדולח" או "ליל הזכוכיות המנופצות". מאות בתי כנסת הוצתו ונהרסו, בתי היהודים הותקפו ויהודים רבים נפגעו כ-30,000 יהודים, רובם אמידים ובעלי השפעה נעצרו, לעתים קרובות על פי רשימות מוכנות מראש. העצורים נשלחו למחנות הריכוז שם התייחס אליהם ה.ס.ס באכזריות רבה.

לפי דו"חות רשמיים של הנאצים נשרפו או נהרסו בפרעות "ליל הבדולח" 815 חנויות, 29 בתי כלבו ו-171 בתי ודירות של יהודים. 267 בתי-כנסת הוצתו או נהרסו כליל, (מספר זה היה חלק קטן בלבד ממספר בתי הכנסת שנחרבו למעשה) ו-91 יהודים נהרגו, נוסף למאות היהודים שנספו במחנות הריכוז.

פרופ' מאיר שוורץ ערך מחקר על "ליל הבדולח" וממחקרו עולים נתונים חדשים על מספר הנרצחים ומספר בתי-הכנסת שנשרפו ונהרסו. אני מביא את ציטוטים מהמחקר המובאים באתר האינטרנט "בית אשכנז":

: <http://www.ashkenazhouse.org/indexhebrew.htm>

"נקודת המוצא לעבודת המחקר שנעשתה על ידי "הנצחת בתי-הכנסת שבגולה", הייתה ההכרה שגם האנשים בעלי האמונה היהודית שפשעי הסיפוח פגעו בהם, וגם קורבנות ההתאבדויות, צריכים להיכלל ברשימת הקדושים. בעבודת נמלים מאומצת מצאה קבוצת המחקר שלנו, בנבירה בתיקים של מחנות הריכוז ועל ידי קשירת קשרים אישיים עם ניצולים, **שבילי הפרעות נרצחו כ- 400 איש.**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בימים שלאחר הפרעות איבדו 400 איש נוספים את חייהם. הצוות שלנו הכין רשימה ראשונית של קורבנות שאיבדו את חייהם במחנה הריכוז **בוכנוואלד**. 207 יהודים מצאו שם את מותם.

בדכאו היו 185 קורבנות. מספר הנרצחים במחנה הריכוז **זקסנהאוזן** אינו ידוע. לא ניתן, אפוא, לקבוע את מספרם המדויק של קורבנות ליל הפרעות. **אנחנו משערים שמספרם נע בין 1,300 ל-1,500.**

"הנצחת בתי-הכנסת שבגולה" מעוניינת להוסיף לרשימה קורבנות שלא היו ידועים עד כה, ולשם כך אנו זקוקים בדחיפות למידע מקרובי משפחה. חשוב לנו להדגיש, שגם הרשימה השמית של היהודים אזרחי גרמניה שנספו בשואה אינה כוללת שמות של הקורבנות של הפרעות, שכן פרעות נובמבר אירעו עוד "לפני" התאריך שנקבע לתחילת השואה".

"אחרי עבודת מחקר רבת שנים, מצאה "הנצחת בתי-כנסת בגולה", העובדת על הוצאת 8 כרכים של ספרי זיכרון לבתי הכנסת בגרמניה, (הכרך הראשון המתייחס לנורדהיים – ווסטפליה יצא בשנת 1999) **שבפרעות נובמבר בגרמניה נשרפו ו/או נהרסו לחלוטין 1,406 בתי כנסת וחדרי תפילה**. הספר מתוכנן כך, שלכל בית כנסת וקהילה תוקדש "אבן זיכרון". אנו רואים זאת כחובתנו היום, 64 שנים אחרי הטרור, להנציח בצורה מכובדת את נכסי התרבות שלנו שהושמדו על ידי הנאצים. החרפה של זוועות פרעות הדמים האלה הייתה כה גדולה, שהצלקות של האסון הזה לעולם לא יגלידו לגמרי. לכן, חשוב הוא שגם גורלם של האנשים וגם הקורבנות, שנאלצו התרבות והארכיטקטורה היהודית להקריב בפרעות נובמבר, ימצאו את ביטויים המלא בספרות".

גירוש יהודים לדכאו, רגנסבורג, גרמניה, 10.11.1938 [1]

אחרי תום הפרעות המשיכו השלטונות הנאציים בהשלמת תהליך האריזציה לטובת המדינה, החשת ההגירה ובידודם הגמור של היהודים מן האוכלוסייה הכללית, וחיסול הקהילות היהודיות. אסירי מחנות הריכוז ששרדו שוחררו מי להגירה מיידית ומי לאריזציה של רכושן, ורבים מהם לשני הדברים כאחד.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ב – 14.10.1938 קבע גרינג, כי על היהודים להסתלק סופית מן החיים הכלכליים.

"ליל הבדולח" נתן לו את ההזדמנות לנשל את היהודים באופן מתוכנן ומסודר והעיקר – להחרים את רכושם לקופת המדינה. בישיבה שהתקיימה ב- 12.11.1938 דובר על הקמת גטאות והגבלת תנועתם של יהודי הרייך. **גרינג סיכם את המגמה החדשה: "לא הייתי רוצה להיות יהודי בגרמניה".**

לאחר הישיבה ניגשו ל"מעשים". הוטל קנס של מיליארד מארק על יהודי גרמניה ונקבע כי נזקי הפוגרום ישולמו על חשבונם. נתפרסמה שורה של תקנות: על היהודים למסור את עסקיהם עד 1.1.1939 לשלטונות. עסקים אלה נמכרו אח"כ לאריים, כשרק אחוז קטן מערכם נרשם על שם היהודים שהוכרחו להפקיד את הסכום בבנקים לחשבונות חיסכון. נאסר על היהודים לעסוק במסחר ובמלאכה. הם נתחייבו למסור את כל נכסי דלא-ניידי שברשותם ולהפקיד את ניירות-הערך, "למסור" את כל דברי הערך בזהב, כסף וחפצי אומנות למשרדי הממשלה שנפתחו במיוחד לשם כך. כל היהודים גורשו מהאוניברסיטאות ובתי הספר הגרמניים. נאסר עליהם להיכנס למוסדות ציבוריים, אולמי קולנוע וקונצרטים, מוזיאונים וכדומה. נשללו מהם רישיונות הנהיה ורישיונות הרכב. כן נשללו הרישיונות מרופאי שיניים, רופאים וטרינריים ורוקחים יהודים. יהדות גרמניה הייתה לאבק אדם ועל ראשה ריחפה אימת העתיד כפי שנכתב בעיתון ה-0.0 - Das Schwarze Korps :

"המשימה היא חיסולה הממשי והסופי של היהדות בגרמניה, השמדתה ללא שריד".

[15]

משמעות ליל הבדולח:

1. הנאצים השיגו את כל המטרות – הם שדדו את הרכוש היהודי.
2. הצליחו לזרז את הגירת יהודי גרמניה.
3. הצליחו לבדד באופן סופי את היהודים משאר האוכלוסייה.
4. ליל הבדולח מהווה מפנה בגישה אותה נקטו הנאצים כלפי היהודים, מלילה זה מתחיל שלב האלימות הפיזית שנמשך עד סוף מלחמת העולם השנייה.
5. הפוגרומים הוכיחו כי דעת הקהל בעולם לא מעניינת את הנאצים. התגובות בעולם היו חריפות במיוחד, גם בצבור הגרמני ביקרו את הפוגרומים, אך מסיבות כלכליות ולא אנושיות.
6. ע"פ הוראת היטלר כונסה צמרת המפלגה הנאצית כדי לדון בריכוז הפעולות נגד היהודים, כאילו שעד כה נעשה מעט.

ב-12.11.38 כינס גרינג ישיבה בעניין ריכוז הפעילות האנטי יהודית. בישיבה הוחלט להרחיב את הארצות, להטיל קנס כספי גדול על היהודים עבור הנזק שגרמו לגרמנים. להקים רשת מרכזית להגירת היהודים, אשר תפקח על היציאה הסופית של היהודים.

מהחלטות הישיבה:

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

- א. הוחלט על ריכוז הפעולות ותיאום כדי להגיע להכרעה סופית, כשלב ל"פתרון הסופי", שכן לראשונה נעשה מאמץ מרוכז לטפל בבעיה היהודית.
- ב. בישיבה הועלה רמז ברור, כי פתרון הבעיה יהיה כרוך במלחמת עולם שנייה.

יהודים, שנעצרו בבוקר
ה-10.11.1938 מובלים
על ידי אנשי ס.ס
ברחובות באדן באדן,
אחרי שהתעללו בהם
בבית הכנסת, נשלחו רוב הגברים
היהודים העצורים למחנה דכאו.

מסמך

פרעות "ליל הבדולח" – הוראות היידריך

סודי

העתק המברק הבהול ממינכן מן ה-10.11.38, שעה 1.20
אל כל המפקדות והתחנות של משטרת המדינה
Staatspolizeileit – und
Staatspolizeistellen
אל כל המפקדות המרחביות ומחוזיות של הס"ד-SD
Oberabschnitte und SD-
Unterabschnitte

דחוף ! למסור מיד למפקד או לממלא מקומו

הנדון: צעדים נגד היהודים הלילה

בעקבות ההתנקשות בחיי מזכיר השגרירות פום ראט (vom Rath) בפריס, יש לצפות
במשך הלילה הזה – מן ה-9 ל-10 בנובמבר 1938 – להפגנות נגד היהודים בכל רחבי
הרייך. לשם טיפול בהתרחשויות אלה ניתנות בזה ההוראות הבאות :

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

1. על מפקדי תחנות משטרת המדינה או ממלאי מקומם להתקשר מיד טלפונית עם קבלת מברק זה עם ההנהגה הפוליטית האחראית למחוזם – גאולייטונג או קרייסליטונג – לשם קביעת התייעצות בדבר ביצוע ההפגנות, אליה יוזמן גם המפקח או המפקד המוסמך של משטרת הסדר (Ordnungspolizei). בהתייעצות זאת יש להודיע להנהגה הפוליטית, כי המשטרה הגרמנית קיבלה מהרייכספיהרר ס"ס וממפקד המשטרה הגרמנית את ההוראות הבאות, שאליהן יש להתאים בצורה יעילה את צעדיהן של ההנהגות הפוליטיות :

(א) מותר לנקוט רק בצעדים כאלה, שאין בהם כדי לסכן חיים או רכוש גרמניים (כגון, שריפת בתי כנסת רק במקרים בהם אינה קיימת סכנה לסביבה).
(ב) חנויות ודירות של יהודים מותר רק להרוס ולא לבזוז. המשטרה נצטווה לפקח על ביצוע הוראה זו ולאסור את הבוזזים.
(ג) ברבעים מסחריים יש לשים לב במיוחד לכך, שהחנויות של לא יהודים תהיינה מוגנות מנזקים בכל מחיר.
(ד) נתינים זרים – אם הם יהודים – אין להטריד.

2. מתוך הנחה שההנחיות שניתנו תחת סעיף 1. יישמרו, על המשטרה לא למנוע הפגנות המתקיימות, אלא לפקח על קיום ההנחיות.

3. מיד עם קבלתו של מברק זה, יש להחרים, באמצעות המשטרה, את החומר הארכיוני הנמצא בכל בתי הכנסת ומשרדי הקהילות היהודיות, כדי שלא ייהרס במהלך ההפגנות. המדובר בחומר בעל ערך היסטורי, לא ברשימות מיסים חדשות וכדומה. את החומר הארכיוני יש למסור לרשויות הס"ד המוסמכות.

4. הנהגת צעדים בעלי אופי משטרי ביטחוני ביחס להפגנות כלפי היהודים, היא בסמכות תחנות משטרת הביטחון (Sicherheitspolizei), כל עוד מפקחי משטרת הביטחון אינם מעבירים את הוראותיהם. לשם ביצוע צעדים משטריים ביטחוניים, אפשר לצרף אנשי משטרה פליליים (Kriminalpolizei), וכמו כן אנשים השייכים לס"ד מיחידת התגבורת ומן הס"ס הכללי.

5. מיד לאחר שמהלך המאורעות של הלילה הזה יאפשר לשחרר את הפקידים שגויסו לשם כך, יש להפנותם לביצוע מאסרים של יהודים רבים – ובייחוד אמידים – ככל שיכילו חדרי המאסר במחוזות השונים. בראש ובראשונה יש לאסור רק גברים יהודים בריאים, שגילם אינו גבוה מדי. לאחר ביצוע המאסרים, יש להתקשר מיד עם מחנות הריכוז הנוגעים בדבר, בדבר קבלתם המהירה של היהודים למחנות אלה. יש לשים לב במיוחד לכך, שלא יתעללו ביהודים האסורים על פי הוראה זו ...

עה"ח היידריך
ס"ס גרופנפיהרר

בית הכנסת בבאדן- באדן שהוצת בפרעות "ליל הבדולח" עולה בלהבות ב- 10.11.1938

[1]

עדות מהעיר מנהיים

מכתבו של הרב ד"ר לוי ער שנשלח אל הרב ד"ר אונא - ירושלים

בקס (BEX), יום ד' כ"א בכסלו תרצ"ט (14.12.1938).

אדוני הנכבד, חבר יקר נ"י!

זה עתה קבלתי את מכתבך היקר מיום י"א בכסלו. כבר מזמן הייתי כותב לך, אך "ליבי בל עמי", ועדיין לא אוכל לעצור כוח כדי להעלות על הכתב כל מה שהתרחש באותו יום שחור - "ממש חורבן הבית". אני יודע רק מה שאירע אצלי, אחרים יודעים, מה קרה עוד בעיר. בשעה 6 בבוקר של יום 10 בנובמבר, כשעמדתי להתלבש, נשמעו שלש יריות תותח כסימן של שעת האפס לקראת... שמעון שלנו וכן העוזרת היהודית שלנו נכנסו לבהלה. הרגענו אותם.

באותו רגע שמענו חבטות חזקות ופריצת דלתותיהם של ביתנו ושל בית הכנסת, קולות ניפוץ וריסוק בבית התפילה, שם נופץ הכול לרסיסים, אפילו לוחות השיש לפני ארון הקדש נופצו, ספרי התורה נגררו החוצה ונשרפו. בני אדם (ביטוי זה אינו הולם) עברו וצחקו כפי שנאמר "שחקו עלינו". טלפנתי לקונסול שלי, הוא הבטיח לי עזרה, אך היא לא באה, טלפנתי פעמים אחדות למשטרה, שהבטיחה עזרה גם היא, אך לשווא. לבסוף ענתה לי המשטרה, שאין ביכולתה להגן עלי, כי אין לה די אנשים, ועלי לשאת בגורלם של שאר היהודים. למטה בחצר השתוללו הפורצים והאספסוף במדים, לא יכולנו לצאת מן הבית. בית הכנסת, חדר הלימוד וכו' כבר נחרבו. ברחוב לפני חנותו של מר אופנהיימר נשרפו לעינינו ספרים וספרי תורה. יושבי ביתנו התאספו אצלנו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אמו של מרקס חשה מעין התקף לב. אשתי הזמינה מכונת והובילה אותה ויחד אתה את כל האחרים לבית החולים. כך נמלטו מן הבית כל האחרים. אנחנו עם כמה בחורי ישיבה נשארנו עוד כלואים. השלמנו את גורלנו ואמרנו את "השמות", ויחד אתנו ילדינו. שמעון הוסיף עוד "אבינו מלכינו קרע רוע גזר דינינו"... מה לעשות עתה? שני בתי כנסת נחרבו, כמעט כל חברי מועצת בית הכנסת נעצרו ונשלחו לדכאו... לעיתים אני מעלה על זכרוני את נבואת ירמיהו (יב,טו): "והיה אחרי נתשי אותם אשוב ורחמתיים והשיבתים איש לנחלתו ואיש לארצו".

מאז צאתי ממנהיים נודדת שנתי בלילות... הקהילה היהודית נשברה. "ה' ירחם". יהי רצון הקב"ה לשלוח לנו גואל צדק!".

[16]

גברים יהודים שנעצרו בבוקר ה-10.11.1938 עומדים בגילוי ראש בבית הכנסת בבאדן-באדן כשאנשי ה.ס.ס מתעללים בהם. אחר-כך נשלחו רובם למחנה דכאו ובית-הכנסת הוצת.

[1]

יהודים שנעצרו בפרעות "ליל הבדולח" ב-10.11.1938 בבאדן-באדן
מובלים על ידי שוטרים ואנשי ס.ס לבית הכנסת להמשך ההתעללות.

[1]

*****

מעדותו של בני וירצברג בהיותו ילד בן 9 ב"ליל הבדולח"

בני וירצברג היה ילד קטן בעת התרחשות "ליל הבדולח" בעיר **המבורג** שבגרמניה. הטראומה הייתה גדולה. היא נחרטה בלבו עד כדי כך, שבגיל מבוגר, הזיכרונות לא פגו. הוא היה מסוגל להעלות את עדותו על הכתב.

העדות מובאת מהמקור על פי הסגנון שהוא כתב:

"הייתי כבן תשע, לערך. על היטלר ועל הנאציזם היו לי מושגים די קלושים באותו גיל. אמנם הגיעו לאוזני מדי פעם הדי שיחות קטועות בנושא זה, אך גם אלו לעיתים רחוקות למדי. הורי העדיפו, כנראה, לשמור על שלווה נפש ולחיות בנעימים מלהניח לדיכאון שישתרר עליהם בגלל משטר עוין ליהודים, שקרוב לוודאי, כפי שסברו רבים, יחזיק מעמד זמן קצר למדי; ואף אם זה ייקח שנים מספר, ברור כי גויים נאציים אלה עתידים לבסוף להשתכנע, כי יהודי גרמניה מביאים אך תועלת למולדתם...

היה זה באחד מבוקרי נובמבר, שנת 1938. יום גשום וקודר. בצאתו לבית המסחר שלנו מצא אבי את חלונות הראווה מנופצים. הסחורות שהיו מוצגות בהם מקצתן נעלמו ומקצתן היו מונחות בערבוביה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

על שארית חלון, על חתיכת זגוגית, היה מצויר באותיות מאירות עיניים בצבע אדום:

"יהודי מזוהם- אל תקנו כאן!"

ברחוב הוא ראה צעירים בלונדיים, נעולי מגפיים שחורות ובעלי ארשת רצחנית- משתוללת, ממשיכים במלאכת ההרס בחנויות היהודים, חנות אחר חנות. שוטרים גרמנים במדים ירוקים וכובעי מצחייה גבוהים היו מסתובבים אנה ואנה ופוקחים עין על הנעשה.

נשארתי אותו יום בבית, וזכורני מכל עבר החלו לצלצל אצלנו פעמונים, מצילת דלת הכניסה, פעמון כניסת החנות, הטלפון, הכול טרטט כל היום, ללא הרף. הייתי רגיל לרעש, וצלצולים לא היו דבר בלתי שכיח, אך הפעם היה הכול משום מה מבהיל.

על פני הורי יכולתי להבחין בארשת של עצבנות כפי שלא ראיתי מעודי כמוה; אולם, יחד עם זאת, הוסיפו להשמיע כאילו לעצמם, מזמן לזמן, דברי נחמה. הכול יחלוף, קיוו. הכול יחלוף כה מהר כפי שהופיע. אחרי הכול, תרבותו של העם הגרמני תרבות של דורות היא, והיא תתגבר, קרוב לוודאי, על בעלי- המגפיים הללו.

למחרת חזרתי והלכתי שוב לבית- הספר. משום מה נחלשה קצת החרדה, הכול, נדמה, רק סיוט חולף הוא. שקעתי שוב לתוך שגרת החיים, חיינו השקטים והיפים, והגיתי שוב בטיולים של ימי ראשון אחר הצהריים ברכבת החשמלית, בפיקניק עם עוף צלוי באחד הפארקים, בנה- הקיט הקרוב. זנתי את ליבי בתקווה ההאזנה לתזמורת, לפנות ערב, כשכולנו נהיה מסובים על הדשא הירוק, ליד בית הקפה על שפת נהר האלבה, מקום שם נהגנו לסיים, לרוב את בילויי סוף השבוע שלנו.

כעבור כמה ימים, בצאתי מבית הספר, מצאתי את דודתי כשהיא מחכה לי בפתח ביתנו. תמהתי, ותוך כדי כך הבחנתי על פניה בחיוך, שאי- טבעיותו הייתה די נהירה לי, על אף גילי הצעיר. הדודה אמרה לי, שבאה לקחתני אליה הביתה כיוון שהורי נאלצו לנסוע העירה לסידור עניין חשוב. נודע לה שהורי נאסרו על ידי הגסטאפו, המחשבה הראשונה שלה הייתה עלי כי ידעה כמה מפונק הנני ועד כמה ההיתקלות בדלת הסגורה, בשובי מבית הספר, עלולה להשרות עלי דיכאון.

נכנסנו לרכבת התחתית. בדרכנו לביתה לא פסקתי מלבכות. הייתה לי תחושה עמומה, שהעיקה על לבי והניעתני למרר בבכי. שלא הכול כשורה. הורי לא הלכו מעודם מהבית לפני שובי בצהריים מבית הספר. כבר אז תיארתי לעצמי את הגרוע ביותר.

בליתי כל היום בבית דודתי מבלי להביא אוכל אל פי. לעת ערב, לאחר ארוחת הערב אשר גם ממנה לא יכולתי לטעום, דפקו בדלת. נכנסה אמי! מפי השכנים הגויים נודע לה, שאחותה אספתני לביתה. לא היה גבול לשמחתי. בן רגע כיליתי כל מה שהיה מונח מולי על השולחן. הפצרתי קשות באמי, והיא, והיא ניאותה באי- רצון לספר לי את קורות אותו יום, היא הבינה, שאולי מוטב לא להתנהג עמי עוד כמו עם ילד ולא להעלים ממני את הדברים כהוייתם. ובכן, באו אנשי גסטאפו והודיעו כי הורי אסורים ומיועדים להישלח למחנה ריכוז. לפי תכניתם, עתיד הייתי להילקח גם אני, בבואי הביתה מבית הספר, כדי להישלח, ביחד עם ילדים אחרים, לאותו מחנה. אבל המזל שיחק להורי, ראש הגסטאפו בעיר היה מלקוחותינו

הוותיקים לפני הפרעות, והוא פעל לטובת הורי ושחררם מ"טרנספורט זה". כך חזרנו, בשלב זה, כולנו בשלום לביתנו.

אבי שיפץ את החנות והחיים חזרו כאילו למסלולם הרגיל. שבועות מספר חיינו חיים "שקטים" כביכול, חיי צפייה לבאות. והבאות, אמנם, לא איחרו לבוא. כחודש ימים לאחר מכן, בשעה שתיים לפנות בקר, הופיעו בביתנו אנשי ס.א. במדים צהובים, עם סרטי-צלב-הקס על שרווליהם, והוציאו את אבי מן המטה. עוד באותו בוקר הוא נשלח, לאן - לא ידענו. ראש הגסטאפו, אותו לקוח שלנו, אסף למחרת אותי ואת אמי אל לשכתו במשרד הראשי של המשטרה החשאית.

אנשי הס.א. המשיכו בינתיים לפשוט על בתי יהודים ולאסוף קרבנות נוספים למשלוחים. אך כעבור כמה ימים, עם שוך הסערה קמעה, הרשה לנו מפקד הגסטאפו לחזור לביתנו, שהיה אפוף עצב. חסר היה בו אבא. מדוכאים ישבנו ובכינו. אימא לא שבה לפתוח את החנות ואף לא ענתה על צלצולי טלפון או על נקישה בדלת. לא רציתי לעזבה בודדה באווירת דכדוך זו והפסקתי לבקר בבית הספר. היא ניזונה כמעט אך ורק מגלולות, ארוחות הכינה רק עבורי.

לאחר כמה ימים התחלנו איך שהוא להתגבר. אימא נאלצה להתגבר ולהתחיל לתת דעתה על החנות- ועשתה זאת תוך בליעת כדורים למכביר, אני נאלצתי לחזור לבית הספר, אם גם ראשי לא היה נתון עוד ללימודים כלל, לא ידענו מה יילד יום. מאבא לא שמענו מאומה, כפי שלא שמענו גם מן היהודים האחרים שנחטפו יחד עמו. במצב זה החנות, בניהולה של אימא, לא הכניסה עוד כפי פרנסתנו. כספנו בבנק הוקפא. אימא נאלצה, אפוא, לחשוב על מקור פרנסה נוסף. בהיותה בעלת השכלה, החלו מבקשים ממנה שתכתוב בקשות לשלטונות עבור יהודים אחרים. לעיתים הייתה אף מופיעה בעצמה כנציגתם של יהודים אחרים, במוסדות הגסטאפו. המראה ה"ארי" המובהק שלה הקל עליה, במידת מה, בהופעותיה כשתדלנית אצל הנאצים, אם כי רק עבור אחרים, למען אבא לא יכלה לעזור במאום. בעקבות זאת חדלה החנות לפרנסנו כמעט לחלוטין, עוד אי אלו שאריות מן המלאי היו נמכרות לקונים ותיקים, שהיו מבקרים אצלנו בסתר לעת ערב. העוזרת שלנו, שבעלה התגייס ל"ס.א.", נאלצה לעזבנו, אם כי לבה, כפי שאמרה, לא היה שלם עם המעשים שראתה...."

[17]

חנות בבעלות יהודי, שנפגעה ב"ליל הבדולח"

*****

קטעים מעדותו של בנו כהן המתייחסים "לליל הבדולח"

משפטו של אייכמן נערך בבית המשפט המחוזי בירושלים, בפני השופטים משה לנדאו, ד"ר בנימין הלוי ויצחק רווה. בראש התביעה עמד היועץ המשפטי לממשלה, גדעון האוזנר. על הנאשם הגן ד"ר רוברט סרווציוס, שהגן גם על נאשמים אחדים במשפטי נירנברג. הדיון הראשון נערך ב-10 באפריל 1961.

בתקופת אירועי "ליל הבדולח" היה **בנו כהן** ראש ההסתדרות הציונית בברלין בירת גרמניה. הוא הוזמן להעיד במשפט. להלן קטעים מעדותו:

ש. דיברנו, מר כהן, על גירוש יהודים בעלי נתינות פולנית בסוף אוקטובר 1938. התקדם נא ותגיע נא לנובמבר 1938. מה אתה זוכר?

ת. בנובמבר היה היום ההיסטורי, היום של 7 בנובמבר. בעיתוני הערב נתפרסמה הידיעה כי יועץ השגרירות Legationsrat פון ראט נורה על ידי בחור צעיר בשגרירות הגרמנית בפריז. הזדעזענו מאוד. ציפינו להתפתחויות חמורות מאוד. ישבנו בפגישות ובישיבות - נציגי ה"רייכספרטיטונג", ההסתדרות הציונית - עלינו היה להמתין להתפתחות העניינים ולהשתלשלותם.

ש. האם נודע לכם שמו של הצעיר הזה?

ת. הוא פורסם תיכף ומיד, אם אינני טועה. שמו היה הרשל גרינשפן. קודם לכן לפני שנים ירה צעיר דוד פרנקפורטר, שנמצא עכשיו בארץ, בגאוליטר גוסטלב בדבוס. אחרי כן הסגיר

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

את עצמו למשטרה בשווייץ, במוסרו שעשה מה שעשה כדי להתנקם על הפגיעות החמורות ביהודים ועל השמדת העם העברי. הוא ישב בבית הסוהר עד 1944.

ש. מה קרה אחרי ה-7 בנובמבר 1938?

ת. ב-9 בנובמבר בערב קבלנו ידיעה שפון ראט נפטר כקורבן מהפצעים שלו. הלילה ההוא היה הלילה הסוער ביותר של כל התקופה ההיא. הוא נקרא בשם "קריסטל-נכט", ליל הבדולח. אבל מושג זה אינו משקף את כל חומרת המאורעות. הבדולח שנשבר היה רק חלק קטן מהמאורעות. בלילה התחילו התקפות על חלונות הראווה של החנויות היהודיות. שמענו את הרעש.

בשש בבוקר נקראתי לטלפון. אמרו לי כי ברחוב מיינקה, בבנין המשרד הארצישראלי וההסתדרות הציונית נמצאת כנופיית אנשים. התלבשתי והלכתי לשם. כשבאתי לשם, יצאו כבר האנשים האלה. מצאתי את המשרד מלא רסיסים. חדר העבודה שלי היה הרוס. מעל לשולחן העבודה שלי מצאתי שלט גדול ובו כתוב "**Rache fuer von Rat**" (נקמה על פון ראט). כן היה במקומות אחרים. חוטי הטלפון נותקו.

עברתי בבוקר ל"רייכספרטרטונג". זה היה בקנט-שטרסה, מהלך חמש עד עשר דקות מרחוב מיינקה. שם התקיימה כבר התייעצות. שני נציגים יצאו ל"רייכסקנצלרי" (משרד הקנצלר) בוויילהלם שטרסה, כדי להודיע על אירועי הלילה, הלכו אל ה"שטאטסקרטור" מזכיר המדינה, פון למס, יד ימינו של הקנצלר.

ש. האם זוכר אתה מי היו שני הנציגים?

ת. אם אינני טועה, אחד מהם היה הירש. ה"שטטסקרטור" לא קיבל אותם. הוא הבטיח לפני זה, כפי שהבטיחו אחרים, כי יקרה מה שיקרה

"Rauhe und Ordnung wird garantiert sein den Juden."

("הסדר והשקט יובטחו ליהודים"). הנציגים לא נתקבלו על ידי ה"שטטסקרטור" וחזרו.

מכל הצדדים, מכל הערים הגדולות בגרמניה, הגיעו צלצולים טלפוניים

ל"רייכספרטרטונג", שבילילה הזה - זה עוד לא היה בברלין, אבל בערים אחרות - נכנסו כנופיות של אנשים לדירות, שברו כל מה שניתן לשבור וסחבו אה הגברים, לא את הנשים, למשטרה. הם חשבו שמובילים אותם למחנות ריכוז.

אב בית-הדין: מי חשב?

ת. באי-כוח כל המשרדים שלנו, המשרד הארצישראלי, הקהילות היהודיות. אני זוכר את השיחה עם קהילת ברסלאו ועם קהילת פרנקפורט. בכל הערים האלה הייתה אותה התמונה: הרס, פלישה לדירות יהודיות, שבירת כל הכלים, סחיבת כל הדברים למקום לא ידוע. הניחוש היה כי יובילו אותם למקומות ריכוז.

בברלין התחיל הדבר הזה רק באמצע היום.

ב-10 בנובמבר בשעה שתים קבלתי ידיעה ראשונה על מאסר של חבר שלי, שהוא היום שגריר של מדינת ישראל. מאביו קבלנו את כל האינפורמציה.

אב בית-הדין: מי הוא?

ת. ד"ר קורט לזין, עכשיו שגריר ישראל בטוקיו, עכשיו שמו אחר.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אני החלטתי לא להמתין לגורל זה. הם באו גם לאסור אותי. הסיסמה שלנו הייתה תמיד "להמשיך בעבודה", זה העיקר. במחנה ריכוז אי אפשר להמשיך בעבודה. הלכתי לאיזו דירה בפרברי העיר. מהמקום הזה, יחד עם רבים אחרים, ניהלנו פעולה שניתנה עוד להתנהל. שמענו כי בשני הימים האלה נעצרו יהודים ברחובות, על כל שוטר ושוטר הוטלה מכסה, הוטל עליו תפקיד, להביא כך וכך אנשים למשטרה, לפי סטטיסטיקה. אם לא פגשו אותם האנשים, לקחו מי שהלך ברחוב או נכנסו לאיזו דירה אחרת, כדי להגיע למכסה שהוטלה עליהם. דובר בימים ההם על כך שמספר הנעצרים עד 20 בנובמבר בערך הגיע למספר של למעלה מ-30,000 גברים יהודים.

ש. זאת אומרת המעצרים האלה שעליהם אתה מדבר, מ-10 עד 20 בנובמבר? במשך עשרת הימים האלה נעצרו כל הזמן יהודים?
ת. כן. בשעת המעצר נמסר לכל נעצר שאם הוא יוכיח שהוא יצא מגרמניה, הרי ישוחרר. זו הייתה ההודעה. זה גרם להתנפלות ללא גבול על המשרדים שלנו.

קוכמן בא וסגר את המשרדים במיינקה שטרסה.

ש. מתי?

ת. מספר ימים אחרי זה. אני הוזמנתי למקום המחבוא שלי, וחתמתי על הפרוטוקול.

ש. האם משרדי "הרייכספרטרטונג" גם נסגרו?
ת. כל המשרדים היהודיים נסגרו והוחתמו. אז נעשתה כל עבודת ההצלה בחשאי בדירות פרטיות רבות. הגיעה שעת הנשים. הנשים הצילו את הגברים או ניסו להציל אותם. לא כולם נמלטו, היות וזה היה החורף הקר ביותר שאני יכול לזכור בגרמניה. באו כבר הידיעות הראשונות על מוות של אנשים בגלוסקמאות, ב"אורנ". הנשים עמדו בתורים ארוכים במיוחד לפני הציריות והקונסוליות הזרות כדי לקבל ויזות, היתרי כניסה לארצות אחרות. אני צריך שוב לקבוע, מה שידוע כבר, לפי תיאור של ספר מפורסם "Plant ohne Visum" - "כדור הארץ ללא היתר כניסה", לא היו ארצות רבות שהיו מוכנות לתת ויזות. היינו במצב מייאש.

ש. ומה קרה כאשר אישה כזאת הצליחה לקבל ויזה בצורה אחרת?
ת. אז הועבר הדבר למשטרה או למחנה ריכוז, והאיש שוחרר וקיבל מועד מסוים: תוך שבועיים אלה אתה צריך לעזוב את הארץ, ואם לא - הוא הוזמן מחדש ואיימו עליו במאסר.

ש. הזכור אתה את שמות מחנות הריכוז שבהם רוכזו היהודים בחודשים אלה?
ת. דכאו, בוכנוולד וזכסנהאוזן, אם אינני טועה.

ש. האם אתה רוצה לקחת עוד פעם את ה"רייכסגזבלט" לשנת 1938. כך שני, עמוד 1579. אתה רואה כאן את התקנה בדבר תשלום כפרה של היהודים בעלי נתינות גרמנית, מן ה-12.11.38. אני מבקש ממך לקרוא את הצו הזה בגרמנית.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ת. "עמדתה העוינת של היהדות כלפי העם הגרמני והרייך, שאינה נרתעת אף מפני מעשי רצח נתעבים של מוגי-לב, דורשת התנגדות נמרצת וכפרה חמורה. לפיכך הנני מחליט על סמך התקנה לביצוע תכנית ארבע-השנים מיום 18.10.36 להלן:

1. על כלל היהודים נתיני גרמניה מוטל תשלום חובה לרייך הגרמני בסך מיליארד רייכסמרק.
2. את הוראות הביצוע יקבע מיניסטר הרייך לענייני כספים (שר האוצר) בתאום עם המיניסטרים הנוגעים בדבר.

על החתום: הממונה על תכנית ארבע-השנים, גרינג, גנרל פילדמרשל."

מר בר-אור: אבקש להגיש זאת. אב בית-הדין: ת/75.

מר בר-אור: עתה, מר כהן, פנה נא לעמוד 1580, תקנה להוצאת היהודים מחיי הכלכלה הגרמנית, גם זה מה-12.11.38. מה משמעות ההוראה הזאת? הוצאת היהודים מניהול והשתתפות בניהול של מפעלים כלכליים מכל המינים. האם זה נכון?

ת. כן, נכון. עוד יותר חמור היה האיסור החמור לנהל חנויות. כל החנויות נסגרו. לא נשאר שום מקור פרנסה ליהודים.

ש. את זה אתה מוצא בפסקה הראשונה של סימן 1 של התקנה הזאת?
ת. גם מלאכה, לא נשארו שום ענפים ליהודים בגרמניה. היה עוד איסור להופיע בשווקים, בירידים.

מר בר-אור: אבקש להגיש זאת. אב בית-הדין: ת/76.

מר בר-אור: ועתה פנה נא לעמוד 1638 ותמצא גם את התקנה "ביצוע בדבר תשלום כפרה של היהודים", מן ה-21.11.38. אתה מוצא אותה? ת. כן.

ש. המוכן אתה לומר לבית המשפט בקיצור כיצד בוצעה הוראתו של גרינג על תשלום הקנס של מיליארד מרק הלכה למעשה?
ת. כן. אמנם זה תקנון מאד ממושך, אבל אני יכול לומר. הסעיף העיקרי: גובה השיעור של המס הזה היה 20% של ההון, וצריך היה לשלם את הסכום בארבעה שיעורים, כל אחד, 5% של ההון.

ש. 5% ? ת. 5% של ההון, ארבעה שיעורים, יחד זה 20% של הונו של כל יהודי.

אב בית-הדין: של ההון הנזיל, כפי שקוראים לזה, או הרכוש?
ת. הרכוש. כאן מוגדר גם הרכוש. יש פה כל מיני דברים מסובכים על הדבר הזה.

מר בר-אור: אתה רוצה לראות גם את הסימן 8, בבקשה? אולי תקרא אותו?
ת. של אותה תקנה?

ש. כן.

ת. מיניסטר הרייך לענייני כספים קובע בדרך מנהלית הוראות עד כמה יותר למשרדי הכספים לקבל במקרים המתאימים ניירות-ערך ורכוש מקרקעין כתשלום.

מר בר-אור: אבקש להגיש גם את ההוראה הזאת.

אב בית-הדין: ת/77. מר בר-אור: תמשיך, מר כהן.
ת. רצוני עוד להוסיף על הביקור שלי ברייכספרטרייטונג, בבוקר ה-10 בנובמבר 1938 עברתי ליד בית הכנסת של רחוב . . . לא רציתי להאמין למראה עיני, איך הבניין עלה באש. מכבי האש היו נוכחים ואינם נוקפים אצבע. אחר כך שמענו שהם קיבלו הוראה לפעול רק כדי להגן על בנינים סמוכים, אריים.

ראיתי יהודים המוציאים ספרי תורה מבית הכנסת הגדול הזה, שהיה אחד מבתי הכנסת הגדולים ביותר בברלין. וההמון עמד מסביב, ואולי אנשים לא במדים, צעק וצהל למראה בית הכנסת הבוער. בתוך חצי שעה שמענו שגם בתי הכנסת האחרים עלו באש. ואחרים, אינני זוכר, כל בתי הכנסת שעלו באש, ומהרייך, מערי השדה מהערים הגדולות, שמענו שכמעט כל בתי הכנסת נפגעו על-ידי הגורל הזה. אחר-כך שמענו שמספר בתי הכנסת שהועלו באש הגיע בערך ל-280, אבל אינני בטוח שהמספר הזה מדויק. [18]

*****

בית הכנסת בברלין בעת שריפתו ב"ליל הבדולח"

*****

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ב- 8 בנובמבר 1963, במלאת עשרים וחמש שנים לפרעות "ליל הבדולח",
הנפיקה גרמניה המזרחית בול מיוחד לזכר המאורע הנורא.

הבול מתאר בית כנסת העולה בלהבות, ולצידו מגן דוד הנתון בשלשלאות, התיאור נועד
לציין את הריסת בתי הכנסת והמאסר ההמוני של היהודים בגרמניה.

בצד שמאל וימין של הבול הכיתוב הוא: **"לעולם לא עוד ליל בדולח".**

תקנות וחוקים משנת 1938 ואילך

מסמך

תקנה בדבר הוצאתם של היהודים מחיי הכלכלה של גרמניה מיום 12 בנובמבר 1938

- על סמך התקנה לביצוע תכנית ארבע-השנים מ-18 באוקטובר 1936 (Reichsgesetzbl. I, s.877) אני מצווה להלן:
1. (1) החל ב-1 בינואר 1939 אסור ליהודים (סעיף 5 של התקנה הראשונה לחוק אזרחות הרייך מ-14 בנובמבר 1935 (I, s. 1333) לנהל עסקי מכירה בקמעונות, עסקי משלוח, משרדי הזמנות, וכן אסור כל עיסוק עצמאי במלאכה.
  - (2) כמו כן החל בתאריך הנ"ל יאסר על היהודים להציע סחורות או מוצרי מלאכה בירידים, מכל המינים, בשווקים או בתערוכות, לעשות להם פרסומת או לקבל הזמנות.
  - (3) עסקים יהודיים תקנה שלישית לחוק אזרחות הרייך מ-14 ביוני 1938, (Reichsgesetzbl) שינוהלו בניגוד לאיסור זה, ייסגרו ע"י המשטרה.
  2. (1) החל ב-1 בינואר 1939 לא יכהן יהודי כמנהל עסק כמשמעו בחוק בדבר הסדר העבודה הלאומית מ-20 בינואר 1934
  - (2) מותר לפטר יהודי המועסק כעובד בכיר במפעל כלכלי כלשהו, לפי הודעה של שישה שבועות מראש. עם חלוף מועד הפיטורין מתבטלות על תביעות העובד הנובעות מחוזה העבודה שבוטל, ובמיוחד תביעותיו לקצבה ולפיצויים.
  3. (1) יהודי אינו רשאי להיות חבר באגודה שיתופית.
  - (2) חברים יהודים באגודה שיתופית יפרשו ב-31 בדצמבר. אין צורך ב[הודעת]פיטורין מיוחדת.
  4. מיניסטר הכלכלה מוסמך להוציא את התקנות הדרושות לביצוע הוראות אלה, בתיאום עם המיניסטרים הנוגעים בדבר. הוא רשאי להתיר יוצאים מהכלל, במידה והדבר דרוש לשם העברת עסק יהודי לבעלות לא-יהודית, לשם חיסול עסק יהודי, או במקרים מיוחדים להבטחת הביקוש

ברלין, 12 בנובמבר 1938
הממונה על תכנית ארבע השנים
גרינג
גנראלפלדמרשל

*****

**תקנה בדבר תשלום-כופר על ידי היהודים נתיני גרמניה
מיום 12 בנובמבר 1938**

עמדה העוינת של היהדות כלפי העם והרייך הגרמני, עמדה שאינה נרתעת ממעשי רצח פחדניים, מחייבת התגוננות נמרצת וכפרה קשה. לפיכך הנני מחליט, על סמך התקנה לביצוע תוכנית ארבע-השנים מ-18 באוקטובר 1936 להלן:

1. על כלל היהודים נתיני גרמניה יוטל תשלום כופר לרייך הגרמני בסך 1,000,000,000 מארקים.
2. הוראות הביצוע יוצאו על ידי מיניסטר האוצר בתיאום עם המיניסטרים הנוגעים בדבר.

ברלין, 12 בנובמבר 1938
הממונה על תכנית ארבע השנים
גרינג
גנרלפלדמרשל

[19]

*****

יהודים ממתנים בתור לפני משרד הנסיעות בברלין, 1939 [1]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הקמת "רשות מרכזית להגירת יהודים"

ברלין, 24 בינואר 1939

הממונה על תכנית ארבע השנים

אל

האדון מיניסטר הפנים

ברלין

יש לקדם בכל האמצעים את הגירתם של היהודים מגרמניה. במיניסטריון הפנים של הרייך תוקם "רשות מרכזית של הרייך להגירת יהודים" (שתורכב) מנציגי הרשויות הנוגעות בדבר. לגבי כל שטח הרייך באופן אחיד, מתפקידה של הרשות המרכזית של הרייך:

1. לנקוט בכל האמצעים לשם הכנתה של הגירת יהודים מוגברת, בין השאר, להקים ארגון יהודי שיתאים להכנה אחידה של בקשות להגירה, לעשות את כל הצעדים להשגת אמצעים כספיים, במטבע מקומי ובמטבע זר, וניצולם התכליתי, לקבוע, תוך שיתוף פעולה עם רשות ההגירה של הרייך, את הארצות המתאימות להגירה.

2. לכוון את ההגירה, בין השאר לדאוג להעדפת הגירתם של היהודים העניים יותר.

3. להחיש את ביצוע הגירתו של כל יחיד בכך, שע"י טיפול מרוכז בבקשות ההגירה תשיג, במהירות וללא תקלות, את התעודות והאישורים הרשמיים הדרושים למהגר היחיד, ותפקח על הגשמת ההגירה.

את הנהלתה של הרשות המרכזית של הרייך מקבל לידי ראש משטרת הביטחון. הוא ממנה את המנהל בפועל וקובע את דרכי ניהולה של הרשות.

על עבודתה של הרשות המרכזית של הרייך יש לדווח לי באופן שוטף. לפני ביצוע צעדים עקרוניים יש לבקש את החלטתי.

מלבד נציגי הרשויות הנוגעות בדבר ממילא, נמנים על הוועדה השגריר איוזנלוהר כממונה על מגעים רשמיים עם מדינות זרות, ומנהל האגף וולטאט כממונה על המשא ומתן בתוכנית רובלי.

עה"ח גרינג

[20]

קטע מנאָמו של היטלר מ-30 בינואר 1939

"... לנגד עינינו מתגלה מחזה מביש, כשהעולם הדמוקרטי כולו, המרעיף רחמיו על העם היהודי המסכן והמעונה, עומד קשוח מול חובתו הבלתי מעורערת לעזור. הטענות המובאות להצדקת העדר כל עזרה אינן אלא מצדיקות אותנו הגרמנים ואת האיטלקים. הנה אומרים:

1. "אנחנו", כלומר הדמוקרטיות, "איננו מסוגלים לקלוט את היהודים!" והרי באימפריות האלו אין צפיפות האוכלוסייה עולה על 10 נפשות לקמ"ר, ואילו גרמניה חייבת לפרנס 135 נפש על קמ"ר, ועם זאת להיות מסוגלת לקלוט אותם.

2. מצהירים: איננו יכולים לקבל אותם, אלא אם כן יצוידו - למשל ע"י גרמניה- בסכום כסף מסוים כהון להגירה.

והרי במשך מאות בשנים הייתה גרמניה טובה מספיק לקלוט יסודות אלה, שלא היה להם דבר זולת מחלות מדבקות סניטאריות ופוליטיות. מה שהעם הזה מחזיק כיום, נרכש על חשבון העם הגרמני הלא כ"כ ערמומי, בעזרת מניפולציות שפלות ביותר. היום אין אנו אלא מתקנים מה שהעם הזה גרם באשמתו. בעבר, כאשר הפסיד העם הגרמני את כל חסכוניותו, פרי עמל ישר של עשרות בשנים, בעקבות האינפלציה שהיהודים זממו ובצעו, כאשר גזל העולם מאת העם הגרמני את רכושו בחו"ל, כאשר הפקיעו את כל הרכוש הקולוניאלי שלנו- אז, כנראה, עוד לא השפיעו על המדינאים הדמוקרטיים שיקולים פילנתרופיים אלה השפעה מכרעת.

היום אני יכול רק להבטיח לאדונים האלה, שהודות לחינוך הברוטאלי שהעניקו לנו הדמוקרטיות במשך 15 שנה, אנחנו חסונים נגד כל הרגשות הסנטימנטאליים האלה. בעינינו חזינו, שלאחר שמתו מרעב וחוסר אמצעי קיום יותר מ-80,000 ילדים מקרב עמנו, עוד גזלו מאתנו קרוב למיליון פרות חולבות, עפ"י סעיפיו האכזריים של תכתיב שכפו עלינו שליחי ההומניזם והדמוקרטיה המערביים כחוצה שלום.

בעינינו חזינו, כיצד יותר ממיליון שבויי מלחמה גרמנים הוחזקו, ללא סיבה, שנה נוספת בשבי. נאלצנו לסבול את עקירתם של יותר ממיליון וחצי גרמנים מנחלתם וקניינם באזורי הספר שלנו וגירושם, בשוטים, כשכל רכושם הוא מה שמכסה את עורם. נאלצנו לסבול, שקרעו מאתנו מיליון מבני העם, מבלי לשמוע את קולם ומבלי להשאיר להם אמצעי קיום מינימאליים.

... יכולתי להוסיף אל אלה תריסר דוגמאות מחרידות יניחו לנו עם ההומניזם שלהם. העם הגרמני איננו רוצה שענייניו ייקבעו ויוכרעו ע"י עם זר. צרפת לצרפתים, אנגליה לאנגלים, אמריקה לאמריקאים וגרמניה לגרמנים.

אנו נחושים בדעתנו להפסיק את הסתננותו של עם זר, שידע להשתלט על כך עמדות הניהול, נחושים אנו לסלק את העם הזה. ברצוננו להכשיר את עמנו לתפוש עמדות

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

הנהגה אלה. יש לנו מאות אלפים של בני איכרים ופועלים מהאינטליגנטים ביותר. נדאג לחינוכם, וכבר הננו מחנכים אותם, והיינו רוצים שהם, יחד עם יתר שכבות העם המשכילות, יאחזו בעמדות בכירות במדינה, ולא בני עם זר לנו.

ומעל הכול התרבות הגרמנית, כפי שאומר השם, היא גרמנית ולא יהודית, ועל כן ניהולה והטיפול בה יופקדו בידי עמנו. כאשר זועק העולם כולו, בצביעות, נוכח גירושם הברברי של יסודות אלה, שהם בעלי ערך רב ביותר ושאינו שווה להם מבחינה תרבותית, אז אין לנו אלא לתמוה על המסקנות שהעולם מסיק מכך.

יהודים מגורשים מגרמניה [5]

כמה טובה היו צריכים להכיר לנו, על שאנו משחררים את נושאי התרבות הנהדרים האלה ומעמידים אותם לרשות העולם מחוץ לגרמניה. אחרי הצהרותיו הוא, אין העולם יכול להעלות אף סיבה אחת, תירוץ לסירובו לקבל בארצותיו את האנשים האלה, בעלי הערך המעולה.

יתירה מזו, אין להבין מדוע מטילים עלינו דווקא את הגזע הזה, בה בשעה שהמדינות המתפעלות כ"כ מן האנשים הנפלאים האלה, דוחות את קבלתם בארצותיהן במיני תירוצים משונים. אני סבור שיש לפתור בעיה זו, וככל שנקדים כן ייטב.

אכן, אירופה לא תשקוט, כל עוד השאלה היהודית לא סולקה. ישנה אפשרות סבירה שבבעיה זו תיווצר, במוקדם או במאוחר, תמימות דעים באירופה, אף בין עמים שבדרך כלל לא היו מגיעים על נקלה לידי הסכמה. ישנם בעולם שטחי התיישבות לרוב, אך אחת לתמיד יש להפריך את הדעה, שהאל כאילו הועיד את העם היהודי לחיות, באחוזים מסוימים כטפילים בגופם של עמים אחרים ולנצל את עבודתם היצרנית. היהדות תצטרך להתאים את עצמה לפעילות ישרה ובונה, כמו עמים אחרים, אחרת תאבד במשבר בעל עוצמה ללא תיאור.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ודבר אחד הייתי רוצה לומר ביום זה, הראוי לזכירה לא רק לנו הגרמנים: במרוצת חיי הייתי לעתים קרובות נביא ולרוב לעגו לי. בימי מאבקי לשלטון היה זה, בראש ובראשונה, העם היהודי שקיבל נבואותיי בהתפרצויות צחוק, כאשר אמרתי, שיום אחד אקבל על עצמי את הנהגת המדינה והעם הגרמני, ואז אפתור, בין היתר, גם את הבעיה היהודית.

סבורני שגלי צחוק אלה של היהדות כבר נחנקו בינתיים בגרונם. היום ארצה שוב להתנבא: אם יעלה בידי יהדות הממון הבינלאומית באירופה ומחוצה לה לדרדר את העמים, פעם נוספת, למלחמה עולמית- אזי לא תהיה התוצאה בולשיביזציה של העולם ועמה ניצחון היהדות, אלא השמדת הגזע היהודי באירופה...

אין העמים מוכנים למוות בשדות הקרב, כדי שהגזע הבינלאומי הזה, חסר השורשים, ירוויח מעסקי המלחמה וישביע את תאוות הנקמה התנכית שלו. על הסיסמה היהודית: "פרוליטרים מכל הארצות התאחדו!" תתגבר הכרה נעלה יותר, דהיינו: עובדים ויוצרים מכל העמים, הכירו את אויבכם המשותף!

[21]

*****

"מיין קאמף" [MEIN KAMPF] – "מאבקי" ספרו ההזוי של אדולף היטלר

כדי להבין את האידיאולוגיה הנאצית, סבור אני, שיש להביא בפני הקוראים קטעים מעטים מספר הזוי זה. תוכנו של הספר בישר את הצפוי לעם היהודי ולאנושות בכלל. **חמש עשרה שנה לאחר הוצאתו של הספר הוחל בביצוע הכתוב בו.**

הספר נמכר עד שנת 1930 באלפי עותקים בודדים מדי שנה. הצלחתם של הנאצים בבחירות בשנה זו הביאה לו פופולאריות מסוימת, ובשנת 1932 נמכרו כבר 80 אלף עותקים של הספר. **אחרי עלייתו של היטלר לשלטון נמכר הספר במיליוני עותקים. כדי להפיצו מחירו ירד ל-8 מרקים. בשנת 1933 לבדה נמכר הספר במיליון וחצי עותקים. הספר ניתן כמתנה לכל זוג שהתחתן בגרמניה הנאצית. עד לסיום המלחמה נמכרו בגרמניה כעשרה מיליון עותקים של הספר, ועוד כמה מיליוני עותקים ברחבי העולם (הספר תורגם לשש עשרה שפות).**

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הספר חולק לכל השרים, הפעילים המנהיגים המקומיים ובעלי השררה. כמעט בכל סרט קולנוע על התקופה מופיעה דמות המצטטת מן הספר ולמעשה מודיעה, מה הנאצים יעשו בעתיד. במערכת החינוך צוטטו קטעים רבים מהספר. כך חלחלו המסרים האידיאולוגיים הנאציים למיליוני גרמנים והשאירו את רישומם בתודעה הלאומית.

היטלר מעולם לא הסתיר את רעיונותיו. הוא גילה אותם בפרוטרוט ובהרחבה בספרו, עוד בשנת 1923. אם היו העם הגרמני, ומנהיגי העולם מתייחסים ברצינות לאמור בספר, הרי שאולי היו זוועות השואה ומלחמת העולם השנייה נחסכות מן העולם.

בשנת 1923 נדון היטלר לחמש שנות מאסר במצודת לנדסברג, על חלקו בניסיון ההפיכה המכונה "הפוטש במרתף הבירה", נגד ממשלת רפובליקת ויימר. הספר הוכתב על-ידי היטלר לעוזרו, רודולף הס במהלך תשעת החודשים בהם ריצה היטלר את מאסרו.

הכרך הראשון, שהוכתר בשם "Eine Abrechnung" (התעוררות ההכרה) פורסם ב-18 ביולי 1925. הכרך השני, אשר נקרא "Die Nationalsozialistische Bewegung" (התנועה הנאציונל סוציאליסטית) ונכתב אחרי שחרורו של היטלר מבית הכלא, פורסם בשנת 1926.

התיאוריה שפיתח היא כי כפי שמרכס סבר שההיסטוריה האנושית הוא סיפורו של המאבק בין המעמדות (וספק אם היטלר ירד לעומקה של תורתו של מרכס), הרי שלאמיתו של דבר היא סיפורו של המאבק בין הגזעים. בסיפור זה ישנם טובים - הגרמנים, הנורדים, הנעלים מבחינה גזעית - ורעים - היהודים, הסלאבים, ואחרים, שהם "תת אדם" או בלשון הספר "אונטרמנטש".

היהודי יכול לקבל כל דמות - הארכי קפיטליסט המשעבד את העובד הגרמני לריבית רצחנית, או הקומוניסט האומר לבצע בגרמנים רצח עם בנוסח הרצח שביצעו היהודים, כביכול, ברוסים, במסווה של קומוניזם תחת שלטון ברית המועצות. אך אלו אינן הבחנות אידיאולוגיות של ממש, כי אם מסווה למאבק האמיתי - המאבק בין הגזעים על מרחב המחיה.

המאבק בין העמים הוא על **"מרחב מחיה"** כאשר כיוון התפשטותה הראוי של גרמניה הוא לעבר המזרח, אל שטחי הדגן של אוקראינה ומקורות הנפט והמחצבים של הקווקז. כאן תבוא ההתנגשות ההיסטורית עם הארכי אויב - היהודי בתחפושתו הבולשביקית, אשר הצליח להשתלט, אליבא דהיטלר, על המוני האדם חסרי הבינה הסלאבים והמונגולים ולאחד אותם לכלל המדינה המודרנית של ברית המועצות.

ביחסו אל היהודים ניכר טירופו של היטלר. חלק ניכר מן הספר מוקדש להגיגים על גבול הפורנוגרפיה, בהם מתאר היטלר את היהודי כמשחיתו של הגזע הארי במגוון צורות ודרכים. האובססיה המינית של היטלר ניכרת בכתיבתו, ובין היתר בהכריזו כי "המשימה הלאומית" החשובה ביותר היא עקירתה מן השורש של העגבת.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

שני קטעים מחרידים בספר מתייחסים אל היהודים ואת השימוש בגז מרעיל

- "אם בתחילת מלחמת העולם הראשונה, או אף בהמשכה, היו שנים עשר או חמישה עשר אלף מאותם היהודים שהשחיתו את האומה, מובאים תחת גז מרעיל... כי אז לא היה קורבנם של המיליונים שהקריבו את חייהם בחזית מוקרב לשווא." (כרך 2, פרק 15, הזכות להגנה עצמית).
- "טקטיקות אלו המתבססות על ההערכה המדויקת של השבירות האנושיות חייבות להצליח, בוודאות מתמטית כמעט, אלא אם כן הצד השני ילמד להילחם בגז מרעיל באמצעות גז מרעיל. יש להדגיש לאלו החלשים באופיים כי זהו מקרה של להיות או לחדול." (כרך 1, פרק 2, שנות התבוננות וסבל בווינה)

קטעים נוספים:

- תורת המרקסיזם היהודית דוחה את העיקרון האריסטוקרטי של הטבע, ושמה תחת זכות היתרון הנצחית של הכוח והעוצמה את ההמון על משקלו הדומם. כך היא מתכחשת לערך האישיות שבאדם, מערערת על משמעות של לאומיות וגזע ומפקיעה בכך מן האנושות את היסוד לקיומה ולתרבותה... וכשם שיישומה של תורת [כזב] זו ביקום כולו היה מביא אך לתוהו ובוהו כן היה סופו עלי אדמות אובדן תושבי כדור הארץ.
- אם ינצח היהודי, בעזרת האני מאמין המרקסיסטי שלו, את עמי תבל, אזי יהווה ניצחונו אות לגסיסת האנושות, וכדור הארץ ישוב לנוע באתר ריק מאדם, כמו לפני אלפי שנים.
- הטבע הנצחי נוקם ללא רחם על פגיעה בחוקיו. לפיכך מאמין אני היום, שאני פועל ברוחו של בורא העולם הכל יכול. בכך אני מתגונן בפני היהודי ונאבק למען פועל ידו של אדון עולם.
- איבת היהודי מופנית נגד כל מי שאיננו דומה לו ברוחו. מאחר שהיהודי איננו הנתקף אלא התוקף, נחשב כאויבו לא התוקף בלבד אלא גם המתנגד לו. הכלי שבאמצעותו הוא מנסה לשבור נשמות ישרות, אבל נועזות, אינו המאבק הגלוי כי אם השקר וההשמצה.
- הוא לא נרתע משום דבר ובשפלותו מגדיל לעשות עד כדי לא ייפלא, אם בקרב עמנו מתגלם השטן, סמל כל הרע, בדמותו המוחשית של היהודי.
- בערות ההמון הרחב באשר למהותו הפנימית של היהודי, וצרות המוח והאטימות היהירה של השכבות הגבוהות, הופכים על נקלה את העם קרבן למסע השקרים היהודי. בעוד השכבות הגבוהות בחדנותן הטבעית מפנות עורף לאדם המותקף על ידי היהודי, בשקרים ובהשמצה, מאמין ההמון הרחב לכל דבר ברוב טיפשותו או תמימותו. שלטונות המדינה, לעומת זאת, מתעטפים בשתיקה, או כדי לשים קץ לתעלולי העיתונות היהודית, רודפים את המותקף שלא בצדק - בעיני לבלר מטומטם נחשב הדבר כשמירה על סמכות המדינה והבטחת השקט והסדר.

- אט אט יורד כחלום בלהות על נפשם ומוחם של האנשים ההגונים, הפחד מפני הנשק המרקסיסטי של היהדות. בכך שנאחזים בחיל וברעדה מפני האויב הנורא, נופלים לו לבסוף קרבן. שליטתם של היהודים במדינה נראית עד כה בטוחה, שהוא יכול לא רק להציג עצמו כיהודי; יתירה מזו, הוא מודה בהלכי המחשבה הלאומניים (Volkisch) והפוליטיים שלולא רתיעה. חלק מגזעו מודה בגלוי על היותו עם זר, אך גם בכך טמון שקר. כי בעוד הציונות מנסה לאחז את עיני העולם באומרה שהרהורי התשובה הלאומיים של היהודים ימצאו סיפוקם ביצירת מדינה פלשתינאית - מערימים היהודים פעם נוספת על ה"גויים" המטומטמים. הם אינם מתכוונים כלל לבנות מדינה יהודית בארץ ישראל (Palastina) כדי להתיישב בה, אלא כל שאיפתם היא להקים מרכז ארגוני למעשי ההונאה שלהם בממדים בינלאומיים; מרכז ריבוני מוגן בפני התערבותן של מדינות אחרות, כלומר, מקלט לנבלים ובית ספר גבוה לטיפוח נוכלים. זה סימן לאמונם וביטחונם הגובר, שהם מציגים עצמם בגלוי ובחוצפה כגזע יהודי, בעוד שחלק אחר מהם מחקה במרמה את הגרמני, הצרפתי או האנגלי.

- הנער היהודי, שחור השער, אורב במשך שעות כששמחה שטנית על פניו, לנערה תמימה, מטמא אותה בדמו וכך גוזל אותה מעמה. בכל הדרכים הוא מנסה להשחית את התשתית הגזעית של העם שבכוונתו להכניעו. וכפי שהוא עצמו משחית במכוון נשים ונערות, איננו נרתע מלהרוס את מחיצות הדם בפני אחרים. היו אלה והינם היהודים, שהביאו את הכושי לשדות הריינוס, במטרה הנסתרת והברורה להרוס את הגזע הלבן השנוא ולהורידו מרמתו התרבותית והפוליטית, על ידי המימזור הבלתי נמנע, ובעצמם לעלות לדרגת שליט. כי עם טהור גזע המודע לדמו, לא ישועבד לעולם על ידי היהודי. בעולם הזה יהיה היהודי אדונם של ממזרים בלבד.

ולכן הוא מנסה במתוכנן, להוריד את הרמה הגזעית על ידי הרעלתם של היחידים לאורך ימים.

- בתחום הפוליטי הוא מתחיל להמיר את הרעיון הדמוקרטי שבדיקטטורה של הפרולטריון. בהמון המאורגן של המרקסיזם הוא מצא את כלי נשקו, המאפשר לו לוותר על הדמוקרטיה, ובמקום זה לשעבד עמים באגרופ של ברזל ו"למשול" בהם כרודן. ועתה הוא פועל לפי תכנית להפיכה כפולה: הפיכה כלכלית ומדינית. את העמים, המגיבים מבפנים בתקיפות יתירה על התקפתו, הוא לוכד ברשת אויבים הודות להשפעותיו הבינלאומיות, מסית אותם למלחמה, ולבסוף, אם עדיין דרוש הדבר, מניף בשדות הקרב את נס המהפכה.

- בתחום הכלכלי הוא מזעזע את המדינות זמן כה רב, עד שהן מפקיעות את המפעלים הסוציאליים שנעשו בלתי רווחיים, ומעמידות אותם תחת פיקוחו הכספי. מבחינה פוליטית הוא מונע מן המדינות את המשאבים לקיום עצמאי, מחריב את יסודות האוטונומיה וההגנה העצמית, הורס את האמון בהנהגה, מכתים את ההיסטוריה והעבר ומשפיל כל דבר שבגדולה.

- מבחינה תרבותית הוא מזהם אמנות, ספרות ותיאטרון, מבלבל את החושים הטבעיים, מערער כל המושגים על היפה, הנשגב, האציל והטוב, ומדרדר את האדם לתהום מעשיו החזיריים.

את הדת הוא שם לצחוק, נוהג ומוסר נחשבים על ידו כדבר שאבד עליהם כלח, עד כי יתערערו עמודי התווך האחרונים של רוח הלאומיות הנאבקת על קיומה בעולמנו. ועתה מתחילה המהפכה הגדולה האחרונה. עם השגת העוצמה הפוליטית הוא משליך מעליו את המסווה האחרון שעוד נותר לו. היהודי העממי הדמוקרטי נעשה ליהודי הדמים, עריץ הדמים. במשך שנים מעטות הוא מנסה להשמיד את נושאי האינטליגנציה הלאומיים, ובגזלו מן העמים את מנהיגותם הרוחנית הטבעית, גוזר עליהם גורל של עבדות ושעבוד תמידי. הדוגמה הנוראה ביותר לכך משמשת רוסיה, בה הוא גורם להריגתם או הרעבתם של כשלושים מיליון בני אדם, בפראות שטנית תוך ענויי תופת. בכך רצה להבטיח את השליטה על עם גדול, לקומץ ספסרי בורסה ואנשי עט מושחתים מגזע יהודי.

אולם הסוף יביא לא רק קץ לחירותם של העמים המשועבדים ליהודים, אלא גם לקצו של אותו פרזיט העמים עצמו. עם מות קרבנו מת במוקדם או במאוחר גם ערפד זה.

• "הפרוטוקולים של זקני ציון", השנואים שנאה כה עמוקה על ידי היהודים, מציגים בצורה מובהקת ויחידה עד כמה כל ישותו של עם זה מבוססת על שקר אחר רצוף.

"מסמכים אלה הם תוצאה של זיופים" נאנח וזועק העיתון Frankfurter Zeitung כל שבוע שוב אל תוך העולם, וזו ההוכחה הטובה ביותר שאמנם הם אמיתיים ... כאשר ספר זה ייפך ברבות הימים לנחלת הכלל, תתבטל הסכנה היהודית".

ראוי לציון, שהספר לא תורגם לעברית אלא קטעים ממנו לצורך לימודים באוניברסיטה.

קטעים נוספים תוכלו למצוא בספר:

צימרמן משה, היילברונר עודד [עורכים], תירגם מגרמנית: ירון דן: פרקים מתוך "מאבקי" "MEIN KAMPF" של אדולף היטלר, אקדמון ירושלים, תשנ"ה-1995.

כפי הנראה בעת כתיבת הספר הגיע היטלר למסקנה שהוא ולא אחר הינו השליח ששלח האל להושיע את העם הגרמני. בהתאם לכך רצוף הספר בסקירה של ילדותו ונעוריו של היטלר (דבר שהופך אותו לבעל ערך לחוקרים עד ימינו), מתוך כוונה להראות את מאבקי האישי ההופך לאיטו למאבק לאומי. כן קובע היטלר, המנהיג, כי הדמוקרטיה הינה חסרת ערך (שכן אינה מביאה תועלת במאבק בין הגזעים על מרחב המחיה), ושם במקומה את "עקרון המנהיג", הפיהרר פרינציפ - לפיו כל בעל תפקיד הוא אחראי כלפי מפקדו, וזה אחראי כלפי מפקדו, עד הפיהרר, האחראי כלפי האל, או כלפי ההיסטוריה הגרמנית, והינו בעל סמכות בלתי מוגבלת כלפי כל נתיניו.

ערב רב זה של רעיונות גיאופוליטיים אפויים למחצה, מתובלים במשנה כלכלית דלילה המערבת רעיונות סוציאליסטיים גסים עם סיסמאות כגון "הקץ לעבדות הריבית" שאין מאחוריהן כל תוכן, (הכוח המניע את הכלכלה בתקופת היטלר היה המלחמה, ההכנה אליה, החימוש לקראתה, והזנתה בפועל בכוח אדם וחומרים משזו פרצה לבסוף), עליהם נוספה גזענות אכזרית, אובססיבית ופורנוגרפית, היווה את הרעיונות שהיו למצע שהציג היטלר לעם הגרמני. עם זה קיבל את התיאוריה הזו, ותחת שלטונו של היטלר שימש כלי בהפעלת כל רעיונותיה עד האחרון שבהם. עיוורון מוסרי זה היכה אף באינטלקטואלים בעלי שם כפילוסוף

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מרטין היידגר אשר היה חבר המפלגה הנאצית, ותקופת מה שימש כ"פילוסוף החצר" שלה, וברבים אחרים.

התחבטתי רבות, אם להביא ציטוטים מדבריו של היטלר. לבסוף, החלטתי להביאם, כי למדתי בעת עיוני בעדויות, ספרים ומאמרים, שרבים מהיהודים וגם אומות העולם חשבו שדבריו של היטלר הזויים והעם הגרמני לא יקבלם. אנו יודעים היטב שזה לא קרה.

הדברים הללו הם תמרור אזהרה עבורנו גם כיום. אל נזלזל בדבריהם של מנהיגים שונאי ישראל.

רות בונדי בספרה **"אדלשטיין נגד הזמן"** על קורות חייו ומעשיו של ראש היודנראט במחנה טרזיינשטאט, יעקב אדלשטיין, מתייחסת בפתח הספר [עמ' 11] לאידיאולוגיה של היטלר. וכך היא כותבת:

"אם אני מנסה לענות לעצמי על השאלה, מה הייתה שגיאתו העיקרית של אדלשטיין, תשובתי היא שהייתה בהגיונו. כמוהו כל היהודים – נאמנים להשכלתם, לדרך מחשבתם – הניחו מתוך הגיון בריא כי הגרמנים זקוקים למירב כוחות העבודה במלחמתם בשלוש המעצמות הגדולות – בריטניה, ברית-המועצות, ארצות-הברית – **ולא העלו על הדעת, שלגבי היטלר ונושאי האידיאולוגיה הנאצית השנאה ליהודים, הרצון לחסל אותם אחת ולעולמים, היו חזקים אף מן הרצון לנצח במלחמה ורק התחזקו, כאשר אבדה התקווה לניצחון כולל.**

אדלשטיין, כמו כל היהודים, האמין בלב שלם בתבוסתו הבלתי-נמנעת של היטלר, בניצחון הוודאי של בעלות-הברית".

לקראת סוף המלחמה כאשר הגרמנים הבינו שהם יובסו במלחמה, גם אז לא ויתרו על השמדת היהודים. האידיאולוגיה הנאצית חלחלה עמוק בנפשותיהם ולא ויתרו על יישומה. זאת הסיבה שהבאתי את הדברים.

*****

לתעמולה הנאצית הייתה השפעה רבה על העם, שבאה לידי ביטוי בהזדהות חסרת תקדים עם האידיאולוגיה של היטלר. בתמונות אוטנטיות שמביא המגזין האמריקאי "לייף", נוכל ללמוד על נהיית הגרמנים והתלהבותם אחר אידיאולוגיה זו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ההגירה מגרמניה

מעליית השלטון הנאצי ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה, כמחצית מיהודי גרמניה הצליחו לצאת מגרמניה. בגלל קוצר היריעה של הביטאון, אני מביא בתמצית את נושא ההגירה של היהודים מגרמניה.

אני ממליץ לקוראי הביטאון, הרוצים לקבל מידע נוסף ומעמיק לעיין בספר המחקר של זריז רות: בריחה בטרם שואה - הגירה מגרמניה בשנים 1938-1941, בית לוחמי הגטאות, תש"ן-1990.

* * * * *

יהודי גרמניה הגיבו למדיניות הנאצית בכמה דרכים. הרוב החליטו לנוכח הנסיבות הקשות להגר מהמדינה, אך היו שהאמינו כי הסערה תחלוף, כפי שהיה בעבר בעת גילויי אנטישמיות, משום שהתקשו להאמין שבארץ תרבותית כמו גרמניה הזוועה תימשך לאורך זמן. היות שהמדיניות הנאצית כלפי היהודים הייתה לא-עקבית ומדורגת, התקשו חלק מהיהודים להבין את הצפוי להם בהמשך. היו שהתארגנו לקדם את הבאות, והקימו ב-1933 את "הנציגות הארצית של יהודי גרמניה".

רוב היהודים שהיגרו מגרמניה נקלטו בארצות הברית, דרום-אמריקה, בריטניה, אוסטרליה ומערב אירופה, והיו שעלו לארץ-ישראל כחלק מהעלייה החמישית. ההגירה נערכה בשלושה שלבים:

בשלב הראשון, בראשית שנות השלושים ועד 1935, יכלו יהודי גרמניה להגר ממנה עם כל רכושם, ו-57 אלף יהודים עזבו. רבים מהם קיוו לשיפור המצב, ואף היו מעטים שחזרו לגרמניה ב-1934, לאחר גל הנאציזם הראשון.

בשלב השני, 1935-1938, לאחר חוקי נירנברג, היגרו מגרמניה 75 אלף יהודים **בשלב השלישי**, מ-1938, לאחר "ליל הבדולח", היגרו מגרמניה כ-150 אלף יהודים.

אוסטריה הצטרפה ליוצרי בעיית הפליטים במרץ 1938, כאשר סופחה לרייך השלישי. לאחר הצטרפותה של אוסטריה לרייך הוטלו גזרות אנטישמיות רבות וכבדות על יהודי אוסטריה: יהודים גורשו לגבול הפולני, מאות יהודים נאסרו ונשלחו למחנות ריכוז ורבים הושפלו בעבודות בזויות. בחודש הראשון של שלטון הרייך על אוסטריה התאבדו כ-500 יהודים. נקודת המפנה שהחלה את ההגירה מאוסטריה הייתה פוגרום "ליל הבדולח" שאחריו החלה הגירה המונית (כ-66%) של יהודים מאוסטריה.

בסוף שנות השלושים החלה מדיניות נאצית חדשה של הנאצים שעודדה את היהודים להגר מגרמניה ומאוסטריה מרצונם, במטרה "לנקות" את הרייך הגרמני מיהודים. אייכמן התמנה כאחראי לביצוע המדיניות. נאסר על יהודים לקחת עמם את רכושם, למעט הלבוש שעל גופם. מדיניות זו הופעלה גם על יהודי צ'כיה, שסופחה לגרמניה זמן קצר אחרי סיפוחה של אוסטריה.

בסך הכל, **מראשית השלטון הנאצי ועד פרוץ מלחמת העולם השנייה, היגרו מגרמניה 282 אלף יהודים, כמחצית מיהודיה ואליהם נוספו עוד 117 אלף מהגרים יהודים משטחי**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אוסטריה המסופחת לגרמניה. אלה היו ארצות היעד העיקריות שקיבלו את המהגרים היהודים משטחי גרמניה הנאצית:

ארצות הברית - 95,000

דרום אמריקה - 75,000

ארץ ישראל - 60,000

בריטניה - 40,000

קשיי ההגירה

היהודים שהיגרו מגרמניה היו צריכים להתגבר על שורה ארוכה של קשיים, מפנים ומחוץ: ההתנגדות היהודית להגירה: "הנציגות הארצית של יהודי גרמניה" המליצה ליהודים בתחילת שנות השלושים להישאר בגרמניה, בתקווה כי גל האנטישמיות יחלוף, ומתוך נאמנות מוחלטת למולדת הגרמנית. הוויכוחים סביב נושא ההגירה היהודית עיכבו את יציאתם של היהודים מגרמניה. לאחר פרסום חוקי נירנברג עודדה ההנהגה היהודית הגירה מגרמניה, ואכן רבים עזבו אותה. המנהיגים היהודים הקפידו להישאר בגרמניה מתוך תחושת מחויבות לקהילתם, ואחרים חשו כי משהוסדר חוקית מעמד היהודים (אף אם לרעה) לא יוחמר עוד היחס ליהודים.

יהודים מבוגרים רבים, שסירבו להגר מגרמניה, רצו לחלץ את ילדיהם ממנה. לשם כך הקימה רֶחֶה פֶּרְיֶאר את ארגון עליית הנוער, שהעביר לארץ ישראל את קבוצת הנוער הראשונה ב-1934. במסגרת הארגון עלו כ-5,000 בני נוער לארץ עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. ממשלת בריטניה יזמה גם את קינדרטרנספורט במסגרתו הועברו 10,000 ילדים יהודים מגרמניה לבריטניה.

ההגבלות הגרמניות על לקיחת רכוש: המדיניות הנאצית עודדה הגירת יהודים מגרמניה, אך מנעה מהיהודים לעזוב עם רכושם. היהודים, שחששו כי רכושם יוחרם, עיכבו את יציאתם מגרמניה. הפתרון לבעיות הרכוש בתחילת שנות השלושים נמצא בהסכם ה"העברה" שנחתם בין ההסתדרות הציונית לבין הממשלה הנאצית באוגוסט 1933, שקבע כי היהודים יפקידו את כספם בקרן גרמנית, ותמורתו תישלח לארץ כסחורות גרמניות. ההגבלות הבריטיות על ממדי הכניסה לארץ ישראל: הבריטים, ששלטו בארץ, לא אפשרו כניסה חופשית לא"י ליהודי אירופה, אלא על פי מכסות העלייה. עשרות אלפי יהודים מגרמניה עלו לארץ במסגרת העלייה החמישית. יהודים נוספים שביקשו להגיע לארץ ישראל נאלצו להיכנס לארץ בדרכים לא-חוקיות. המעפילים נכנסו לארץ באשרות תייר, בתעודות סטודנט, באמצעות נישואים פיקטיביים או כספורטאים במכבייה החמישית שנערכה ב-1932. באותה תקופה החלה ההעפלה דרך הים, ובשנת 1934 הגיעו לארץ האוניות "ולוס" ו"אוניון". עד 1939 העפילו לארץ דרך הים כ-20 אלף עולים.

הגבלה על מספרי המהגרים: מדינות כמו ארצות-הברית, בריטניה ואחרות קלטו עשרות אלפי יהודים מגרמניה לשטחיהן, אך הביקוש עלה על ההיצע. היו מהגרים יהודים שניסו להגר למדינות אחרות ומצאו את השערים חסומים בפניהם. בסוף שנות השלושים החלה מדיניות נאצית חדשה של הגסטאפו, שלחצה על היהודים להגר מגרמניה ומאוסטריה מרצונם, במטרה "לנקות" את הרייך הגרמני מיהודים. אייכמן התמנה כאחראי לביצוע המדיניות. נאסר על יהודים לקחת עמם את רכושם, למעט הלבוש שעל גופם. מדיניות זו

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

הופעלה גם על יהודי צ'כיה, שסופחה לגרמניה זמן קצר אחרי סיפוחה של אוסטריה. פליטים מעטים בלבד הצליחו להגיע בדרך לא-חוקית לארץ ישראל.

בעיית הפליטים

כשבעיית הפליטים היהודים החריפה, ניסה חבר הלאומים למצוא לה פתרון. הוא מינה נציב מטעמו לענייני פליטים, אך הצעותיו לפתרון נדחו על ידי מדינות אירופה. יהודי מערב אירופה הציעו להציל את הילדים היהודים מגרמניה, ולאחר מאמצים קשים הועברו 11 אלף בני נוער לאנגליה, לארצות-הברית, לארץ-ישראל (עליית הנוער) ולכמה מדינות נוספות. גישתן של המדינות לבעיית הפליטים נבעה לא מעט מהעובדה שלא תמיד גילו גמישות רבה ביחס לחוקי ההגירה הכללים שהיו נהוגים במדינותיהם. הם הסכימו לקבל יהודים להגירה על פי הקריטריונים הקיימים, ורק לעתים רחוקות הסכימו לסטות מכללים אלה.

האם המדינות המערביות הדמוקרטיות עשו די הצורך על מנת לפתור את בעיית הפליטים היהודים שחיפשו מקלט מפני הנאצים? הם אמנם הסכימו לקלוט רבבות יהודים פליטים והביעו הומניות וסימפטיה, אך לא הסכימו להגירה חופשית, ובפועל הגבילו את הגירת היהודים לתוכן רק לבעלי אשרות עבודה או אשרות כניסה. בעיקר תרם לכך המשבר הכלכלי העולמי שהחל ב-1929, ותוצאותיו עדיין הורגשו בעולם המערבי. גם ארצות הברית, שאף ניסתה ליזום צעדים לפתרון הבעיה, לא הייתה מוכנה לקליטת כמות גדולה יותר של מהגרים יהודים מעבר ל-95 אלף היהודים שהיגרו אליה.

בריטניה פתחה בשנות ה-30 את שעריה בפני פליטים יהודים שנמלטו מגרמניה. לאחר סיפוח אוסטריה, איפשרו הבריטים הגירה של מאות פליטים יהודים לבריטניה עצמה אך אסרו על הגדלת מכסות ההגירה של יהודים לארץ-ישראל. הבריטים נהגו בגמישות כלפי בעיית הפליטים היהודיים וקלטו אותם אל המדינה, חרף חוקי ההגירה שנשארו בתוקף ומנעו מפליטים הגירה חופשית אל המדינה.

הפיליפינים בהנהגתו של הנשיא מנואל קייזון[2] אפשרו לכ-1,000 פליטים להגיע ולהתגורר בפיליפינים. רובם שרדו את המלחמה כולל הכיבוש היפני.

ארצות הברית נקטה במדינות שונה מזו של בריטניה כלפי הפליטים. הקונסוליה של ארצות הברית בגרמניה העניקה אשרות כניסה למדינה רק בהתאם לחוקי ההגירה הקיימים, ולא הסכימה להתגמש בנושא. למרות שארצות הברית קלטה את מספר הפליטים הגדול ביותר, היה עדיין הביקוש להגירה גדול מהכמות שהסכימה לקלוט. בארצות הברית נשמעו דעות שטענו כי הפליטים היהודים יהוו נטל כלכלי על ארצות הברית, הנמצאת בתהליך שיקום כלכלי ומתמודדת עם השפעות המשבר הכלכלי הקשה. נשיא ארצות הברית דאז, פרנקלין רוזוולט, לא פעל רבות לגבי הבעיות בגרמניה ובאירופה, ורק לאחר סיפוח אוסטריה גילה יוזמה מעטה שלא נתנה תוצאות ממשיות, ויזם את ועידת אוויאן.

הוועידה התכנסה בעיר אוויאן שבצרפת ב-6 ביולי 1938, לדיון בבעיית הפליטים היהודים ופליטים לא יהודים אחרים, בעיקר כתוצאה מסיפוח אוסטריה על ידי גרמניה הנאצית. מרבית המדינות שהשתתפו בוועידה סירבו לאפשר כניסת פליטים נוספים לשטחן מעבר לכמות הפליטים שהסכימו לקבל במסגרת מכסות ההגירה הקיימות. ועידת אוויאן לא השיגה כמעט דבר פרט להקמתה של ועדה בין ממשלתית לענייני פליטים. אף שקלטו רבבות של פליטים

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הראו המדינות הדמוקרטיות כי נכונותם להציע פתרון כולל לבעייתם של כל הפליטים היהודים והפליטים בכלל היא מוגבלת.

הקינדר-טרנספורט

בעקבות ליל הבדולח והזעזוע שעורר בדעת הקהל החליטה ממשלת בריטניה לאפשר לילדים יהודים משטחי גרמניה הנאצית לעבור לבריטניה.

הקינדר-טרנספורט (Kindertransport = "משלוח ילדים") הוא כינוי למשלוחי הצלה של 10,000 ילדים יהודים משטחי גרמניה הנאצית לבריטניה בין דצמבר 1938 ל-1 בספטמבר 1939. את ההחלטה על מבצע ההצלה קיבלה ממשלת בריטניה בעקבות אירועי ליל הבדולח.

לאחר ליל הבדולח התפתח לחץ על הממשלות במדינות רבות לקלוט פליטים יהודים שהיו בסכנה בגרמניה, באוסטריה ובצ'כוסלובקיה. במיוחד היה הלחץ גדול על בריטניה, אשר בידה הייתה השליטה בהגירה לארץ ישראל, שעל פי הצהרת בלפור יועדה כבית לאומי לעם היהודי. הסוכנות היהודית העלתה דרישה לקליטת 10,000 ילדים יהודים מגרמניה בארץ ישראל, הצעה שנדחתה על ידי שלטונות המנדט הבריטי, בגלל הרצון שלא לפגוע בקשרים עם הערבים. ממשלת בריטניה עם זאת הסכימה בלחץ דעת הקהל שהייתה מזועזעת מאירועי ליל הבדולח לקלוט אלפי ילדים יהודים מאזורי השליטה הנאצית בשטחי בריטניה עצמה. משפחות בריטיות רבות הביעו נכונות לארח ילדים אלה בבתייהם ביניהם הוריה של לימים ראש-ממשלת בריטניה מרגרט תאצ'ר

ב-15 בנובמבר 1938 נפגש ראש ממשלת בריטניה נוויל צ'מברליין עם משלחת של יהודים בריטיים מהועד למען יהודי גרמניה, בראשם הלורד הרברט סמואל. סמואל האיץ בצ'מברליין להסכים לקליטת כמות גדולה של ילדים, שאינם מתחרים בשוק העבודה. בדיון בפרלמנט הבריטי ב-22 בנובמבר 1938, שיוחד לבעיית הפליטים, הביע שר הפנים נכונות לקלוט ילדים פליטים בתנאים של פליט במעבר. הילדים לא יורשו לעבוד, אלא יקבלו הכשרה מקצועית, ובסיומה יידרשו להגר מבריטניה.

הקהילה היהודית התחייבה לערוך לעלויות הנסיעה והקליטה של הילדים בסכום של 50 לירה שטרלינג לכל ילד (בערכים של אז, סכום השווה לכ-1,500 אירו כיום), הבטיחה לקלוט את הילדים בכל רחבי בריטניה ולדאוג לחינוכם. הכוונה הייתה לאחד את הילדים בנקודת זמן מאוחרת יותר עם הוריהם ולהביא לשיכונם בארץ ישראל, שהייתה אז תחת מנדט בריטי.

ימים אחדים לאחר הפגישה הקלה ממשלת בריטניה את תנאי ההגירה, ופורסמה קריאה לציבור הבריטי לקלוט ילדים במשפחות אומנות. ילדים ובני נוער יהודים עד 17 הורשו מעתה להגר לבריטניה, בתנאי שיימצא מי שייקח אותם תחת חסותו. לא הוטלה כל מגבלה על מספרם של הנקלטים.

בקבלה את ההחלטה הזו, קיוותה ממשלת בריטניה שהמחווה הזו תביא גם את ממשלת ארצות הברית לנכונות גדולה יותר לקלוט בני נוער יהודיים בשטחה. אלא שהקונגרס האמריקאי דחה הצעה שכזו זמן קצר לאחר מכן, והקינדר-טרנספורט הוגבל איפוא לבריטניה בלבד. האמריקנים קלטו באותו זמן עשרות אלפי יהודים מגרמניה הנאצית בהתאם למדיניות ההגירה הרגילה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אשת הבנקאי ההולנדית רבת ההשפעה, חרטראודה וייסמילר-מאיר, נשאה ונתנה עם אדולף אייכמן, ראש הלשכה להגירה יהודית, והצליחה להשיג את הסכמתו השקטה למשלוחי-ילדים שכאלה, במגבלות קשיחות. הילדים ובני הנוער הורשו לקחת איתם רק מזוודה אחת, תיק אחד ועשרה רייכסמארק. נאסר עליהם לקחת איתם ספרים וצעצועים, והם אף הורשו לקחת תמונה אחת בלבד. דברי-ערך שהתגלו בכליהם של הילדים הוחרמו. לקבוצות הילדים הוצאו אשרות קבוצתיות, ולכל ילד הוקצה מספר משלו. כדי למנוע סצינות-פרידה קורעות לב (ובעלות השפעה על דעת הקהל), נאסר על ההורים וקרובי המשפחה ללוות את הילדים לרציפי תחנות הרכבת.

על פי רוב, הוסעו הילדים ברכבות ממקום מגוריהם דרך הולנד, מרוטרדם, ומשם הפליגו באוניות לעיר הנמל האנגלית הרוויץ'. המשלוח הראשון הגיע ב-2 בדצמבר 1938 להרוויץ', ובו 196 ילדים מברלין. שם נקלטו ונשלחו למשפחות אומנות, תוך הפגנת התעניינות גדולה מצד הציבור הבריטי וכלי התקשורת. אלא שחיש קל עלה מספר הילדים על מספר המקומות הזמינים אצל משפחות אומנות מתנדבות.

אלה שלא נמצאו להם משפחות אומנות, הועסקו לעתים בעבודות שונות, מבלי שזכו לתשלום, ורבים מהם שוכנו במוסדות. רבים מהילדים, שלא הבינו לאשורן את הסיבות למשלוחם לבריטניה ואף האמינו לא פעם כי משפחותיהם ביקשו להיפטר מהם, סבלו רבות. רק בדיעבד לאחר תום המלחמה הבינו הילדים כי יוזמת ההורים לשלוח אותם לבריטניה, הצילה את חייהם.

בזכות הקינדר-טרנספורטים ניצלו כ-10,000 ילדים מרדיפות נרחבות יותר תחת השלטון הנאצי ומהשמדה אפשרית במחנות הריכוז וההשמדה.

לרבים מן הילדים נודע רק עם תום המלחמה על פרטי התוכנית להעברתם לבריטניה ועל גורל משפחותיהם, שנותרו מאחור ובמקרים רבים לא שרדו את השואה.

אוניית הפליטים "סנט לואיס"

בעקבות "ליל הבדולח", ב-13 במאי 1939 יצאה האונייה "סנט לואיס", שהייתה בבעלות חברת הספנות המבורג-אמריקה, מנמל המבורג לקובה, ועל סיפונה 936 נוסעים. מהם 930 יהודים בעלי רישיונות כניסה להוואנה.

מסע התלאות שלה ב-1939 של האונייה "סנט לואיס", היה לאחד מסמלי הטרגדיה של היהודים הנמלטים מהנאצים ומתקשים למצוא מקום מקלט.

את הרישיונות הסדיר המנהל הכללי להגירה בקובה מנואל בניטס גונסלס, במקום אשרות ההגירה הרגילות. על-פי החוק הקובני לא היו הרישיונות הללו כרוכים בתשלום כלשהו, ואולם, גונסלס מכר אותם למטרת רווח אישי בסך 160 דולר לרישיון. קנאתם של פקידים קובנים ברווח הבלתי-חוקי של גונסלס, רגשות בקרב התושבים נגד בואם של פליטים יהודים ונטיית הפרו-פשיסטית של הממשלה, חברו יחד וב-15 במאי 1939 ביטלה הממשלה את תוקף רישיונות הכניסה וקיצצה בסמכותו של המנהל הכללי.

הממשלה החליטה שרישיונות הכניסה יכובדו רק עד 6 במאי. נראה שחברת הספנות המבורג-אמריקה והנוסעים עצמם ידעו על ההחלטה, אך סברו שהרישיונות שנרכשו זמן רב

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

לפני קבלת ההחלטה יכובדו. רק 22 פליטים יהודים נוסעי סנט לואיס אחר הדרישות החדשות של קובה באשר לאשרות כניסה.

ב-27 במאי הגיעה האונייה להאואנה, אך נאסר על נוסעיה לרדת לחוף ולהיכנס לקובה. ארגון הג'וינט שלח את נציגו לורנס ברנזון להאואנה לשאת ולתת בדבר ירידת הנוסעים לחוף.

ב-30 במאי הגיע ברנזון להאואנה, אך נשיא קובה, פדריקו לרדו ברו, התעקש שהספינה תצא ממל האואנה. ברו טען כי חברת הספנות והג'וינט ידעו מראש שתוקף הרישיונות בוטל, וחייבים ללמדם לקח באשר לכיבוד של חוקי קובה. ב-2 ביוני יצאה סנט לואיס את האואנה, ובעת שהתקיים המשא-ומתן ניווט אותה רב החובל, גוסטב שרדר, סביב באזורים שבין פלורידה לקובה.

פקידי הגירה אמריקנים הודיעו כי לא יותר לפליטים להיכנס לארצות-הברית. ב-5 ביוני הושג הסכם להתיר לפליטים לרדת לחוף ולהיכנס לקובה תמורת איגרת חוב בסך 453,000 דולר (כ-500 דולר לפליט) שתופקד ביום המחרת. הג'וינט לא הצליח לגייס את הסכום הדרוש במועד שנקבע, וב-6 ביוני הפליגה האונייה לאירופה. 29 נוסעים הורשו לרדת מהאונייה, 22 מהם יהודים בעלי אשרות כניסה לקובה בנות תוקף, נוסע אחד, מקס לוה, היה מאושפז בבית-חולים אחרי ניסיון התאבדות ושישה לא היו יהודים.

בעת שהאונייה עשתה דרכה לאירופה הסכימו בריטניה, בלגיה, צרפת והולנד לקלוט את הפליטים: אחרי שב-17 ביוני עגנה האונייה באנטוורפן נכנסו 287 לבריטניה, 214 לבלגיה, 224 לצרפת ו-181 להולנד. רוב הנוסעים שקיבלו, כאמור, מיקלט זמני במדינות אירופה, נרצחו בידי הנאצים.

יהודים עולים לאונייה "סנט לואיס"

*****

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה נותרו בגרמניה כ-225,000 יהודים. שערי גרמניה נסגרו סופית להגירה יהודית החוצה, למעט במסגרת גירושים יזומים ומכוונים בידי השלטונות. חלק קטן מן הפליטים היהודים שנמלטו או גורשו מגרמניה נמצאו במדינות ובשטחי אירופה שנכבשו בהדרגה בידי הגרמנים. חלקם המשיכו את מסע הימלטותם מזרחה, דרומה או מערבה ככל שהתקדמו הכיבושים הגרמניים, ואחרים נלכדו בשטחים שנכבשו ומצאו עצמם שוב, וביתר שאת, קורבנות לרדיפה הנאצית.

תשומת לבם של הגרמנים הייתה נתונה, בראש ובראשונה, לטיפול במיליוני היהודים בשטחים החדשים שנכבשו במזרח אירופה. בשלב הראשון רוכזו יהודי פולין בגטאות, ובהמשך התחילו לפעול יחידות איינזצגרופן לחיסול קהילות יהודיות שלמות בשטחים שנכבשו מברית המועצות. בערי גרמניה עצמה לא הוקמו גטאות לריכוז היהודים, ולא פעלו בעירותיה ובכפריה יחידות איינזצגרופן, אלא הלכה והתגבשה התפיסה שאת שארית יהודי גרמניה יש לגרש לשטחים במזרח, שם יזכו לטיפול דומה לזה של היהודים המקומיים. באוקטובר 1941 התחיל גירושם של יהודי גרמניה ואוסטריה לגטאות לודז', מינסק, קובנה וריגה.

בוועידת ואנזה שהתקיימה בברלין בינואר 1942 נתקבלו ההחלטות על המנגנון לביצועו של הפתרון הסופי. בפרוטוקול הוועידה צוין מספר היהודים בשטחי גרמניה "הישנה" כ-131,800, ובאוסטריה עוד 43,700. לאלה יועד גורל דומה לזה של כלל יהודי אירופה, 11 מיליון במספר. במהלך כשנה לאחר הוועידה קיבלו יהודי גרמניה הנותרים צווי גירוש בהם נדרשו להתייצב בתחנות הרכבת של ערי גרמניה השונות, שם הועלו על רכבות ונשלחו אל מחנות ההשמדה.

ב-19 במאי 1943 הוכרזה גרמניה "יודנריין" (Judenrein = נקייה מיהודים). יוצאי דופן אחדים שניצלו מן ההשמדה היו חלק מאלה שנישאו ב"נישואי תערובת" לארים, בני תערובת, חולים ורופאים מבית החולים היהודי בברלין וקומץ יהודים ששרדו במחבוא בסיוע חסידי אומות העולם. רק בודדים מבין יהודי גרמניה ששרדו את המלחמה מחוץ לגבולות גרמניה שבו אליה לאחר המלחמה.

גירוש יהודים ממינסטר, גרמניה, ב-13 בדצמבר 1941 [1]

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

קורותיה של קהילת ברלין בשואה

בפרוץ מלחמת העולם השנייה התגוררו בברלין, לפי האומדן, כ- 75,000 יהודים. הייתה זו הקהילה היהודית הגדולה בגרמניה ולכן אתמקד בתמצית על קורות של קהילת ברלין בתקופת השואה.

הרוצים לקבל מידע על כל הקהילות, אני ממליץ לעיין בשלושת הכרכים החשובים שיצאו לאור על קהילות גרמניה במסגרת פנקס הקהילות:

תיאודור לביא [עורך]: פנקס הקהילות: אנציקלופדיה של הישובים היהודיים למן היווסדם ועד לאחר שואת מלחמת העולם השנייה, יד ושם, תש"ל-תשס"ח, 1969-2008.

*****

ב-30 בינואר 1933 בלילה חגגו אנשי הס"א את מינויו של היטלר לרייכסקנצלר במצעד לפידים ברחובות ברלין. יהודים שהיו פעילים במפלגות וארגונים אנטי-נאציים נמלטו. את הקהילה היהודית פקד גל ראשון של התאבדויות, תופעה שליוותה אותה עד לחיסולה. בליל שריפת הרייכסטאג (27 בפברואר 1933) התנפלו פלוגות הס"א על משרדי ה'אגודה המרכזית'.

מ-1933 נפגעו חברות יהודיות בברלין מאריזציה. כבר ב-11 באפריל 1933 מסר ה'ברלינר טגבלט' שעסקי המו"ל שלו, רודולף מוסה, עברו אריזציה. ב-1 באוגוסט ביטלה עיריית ברלין-ליכטנברג את רישיונות הרוכלות של היהודים. ב-20 ביולי 1935 סגרה משטרת ברלין את חנויות היהודים ברחוב קורפירסטנדם. ואולם, עד 'ליל הבדולח' נפגעו בברלין מהמדיניות הנאצית, כבגרמניה כולה, בעיקר השכירים היהודים.

מנהיגות יהודי ברלין ניסתה לגבש תנאי הישרדות חדשים שיסדירו את מעמד היהודים כמיעוט דתי במסגרת המדינית החדשה. חוקתה של הקהילה הותאמה לדרישות הנאצים. גובשה מעין קואליציה מקיר אל קיר, ובה מלא נציג 'מפלגת העם היהודית' אלפרד קליי תפקיד מרכזי. יושב-ראש הקהילה היה הינריך שטל מהאגודה הליברלית. בסוף 1933 אפשרה פשרה שהושגה עם הנהגת קהילת ברלין את הקמת הנציגות הארצית של יהודי גרמניה, ומרכזת בברלין.

בתקופה הנאצית התגברה הפעילות הציונית ומשקל מיוחד נודע לביטאון [Rundschau] התנועה בעריכתו של רוברט ולטש. לכוח ניכר הגיעו 'החלוץ' ותנועות הנוער היהודיות. אורגנו הכשרות של תנועות נוער שונות ונוער ציוני דתי. רחה פבריאיר יסדה את 'עליית הנוער', והוא היה למפעל בעל חשיבות כלל יהודית. פעילים ציונים בסיוע שליחים מבחוץ עסקו בארגון

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בתקופה הנאצית גם רבתה פעילותם של מוסדות הרווחה, הסעד, והחינוך; תלמידים יהודים עברו מבתי-הספר הכלליים לבתי-הספר של הקהילה; רבתה פעילות 'בית- הספר הגבוה למדעי היהדות'; בתגובה על שריפת הספרות היהודית והאנטי-נאצית ב- 10 במאי 1933 בכיכר האופרה של ברלין התארגנה 'אגדה לתרבות של יהודים גרמנים', ובסתיו אותה שנה החלה לפעול. העיתונות היהודית הרחיבה את תפוצתה והעלתה את רמתה. יהודי ברלין התכנסו פנימה, החלו חיים בקרב עצמם והביאו לידי פריחת תרבות יהודית לפני השקיעה.

כשאר יהודי גרמניה סבלו יהודי ברלין ממסע הגבלות ומן הרדיפות הנאציות. לקראת המשחקים האולימפיים שנערכו בקיץ 1936 חלה אומנם הרפיה במדיניות האנטי-יהודית. ואולם, אחרי האולימפיאדה חזר המצב לקדמותו.

מאז 1933 גברה הגירת יהודים לברלין עקב לחץ האנטישמיות במקומות יישוב קטנים ברחבי גרמניה. נתונים מספריים מפורטים על ההגירה מברלין ואליה בשנים 1933-1939 לא השתמרו.

בשנת 1937, 5,558 יהודים יצאו מברלין. עד סוף שנת 1937 ירד מספר היהודים בעיר לכ- 140,000 יהודים ועד ספטמבר 1939 ל-82,788, כלומר, לכ-50% ממספרם ב-1933.

באותן שנים קטן מספר היהודים בגרמניה כולה לכשליש ממספרם ב- 1933. אפשר שיהודי ברלין חשו ביטחון יחסי, ועל-כן נטו להגר פחות משנטו לכך כלל יהודי גרמניה. בינואר 1939 הוקמה בברלין הלשכה המרכזית להגירת יהודים כדוגמת המרכז שהוקם לפני-כן בווינה.

ב-5 במרס 1938 איבדה קהילת ברלין, כשאר הקהילות בגרמניה, את מעמדה החוקי כתאגיד ציבורי. באוגוסט 1939 הוקמה מחדש כאגודה שנוסדה מתוך ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה (Reichsvereinigung der Juden in Deutschland). בתקופת הביניים שבין מרס 1938 לאוגוסט 1939 ניהל את הקהילה וועד לשעת חירום בן שלושה חברים (היינריך שטל, מוריץ הנשל והרברט שליגר).

אחרי אוגוסט 1939 הייתה האגודה, להלכה, רק ארגון לצורכי דת, בניהול וועד בן חמישה חברים בפיקוח הגסטאפו. עד מרס 1940 היה, היינריך שטל יושב-ראש האגודה, ואחריו מונה מוריץ הנשל ליושב-ראש, עד פברואר 1943 כשחוסלה האגודה בפקודת הגסטאפו.

ב- 10/9 בנובמבר 1938 אורגן הפוגרום ביהודי גרמניה שכונה 'ליל הבדולח'. מרבית בתי-הכנסת בעיר הוצתו, והותקפו בתי-הספר, משרד מוסדות ציבור והמרפאות של היהודים, ונפרצו ונשדדו בתי-המסחר שלהם. ניפוץ חלונות הראווה של חנויות ההלבשה היהודיות ברחוב לייפציג הוא שנתן לפוגרום את כינויו. עשרות יהודים נרצחו וכמה אלפים נעצרו וגורשו למחנות ריכוז. אחרי 'ליל הבדולח' הועמדו לאריזציה כ-1,200 בתי-עסק של יהודים. ל-700 מהם נמצאו קונים, ו-500 הוכרזו לבלתי ניתנים למימוש.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

בעקבות 'ליל הבדולח' נסגרו, נשדדו, הוצתו והוחרם רכושם של עשרות מוסדות יהודיים בברלין, של הקהילה ושל ה'אגודה המרכזית' וספריית הקהילה הפורשת 'עדת ישראל'. הוחרמו גם כל המסמכים והספרים היהודיים בספריות האוניברסיטה של ברלין, במכון למחקר המקרא שליד האוניברסיטה של ברלין, בארכיונים הפרוסיים ובארכיון עיריית ברלין. עריכת תפילות הותרה בארבעה בתי-כנסת בלבד. בתחילת 1939 הוגדל מספרם לתשעה. העיתון היהודי היחיד בגרמניה מאז סוף נובמבר 1938 פורסם בברלין. [שם העיתון: Das Juedisches Nachrichtenblatt].

מ-3 בדצמבר 1938 הוטלו על יהודי ברלין הגבלות תנועה. נאסרה כניסתם לרובע משרדי הממשלה. האיסור כונה Judenbann - אזור אסור ליהודים. משטרת ברלין אסרה גם נוכחות יהודים בבתי-מרחץ, בבריכות ובאולמות-ציבור. במלחמת-העולם הותר ליהודי ברלין לטייל רק בבית-העלמין היהודי בוויסנזה, אך במאי 1942 בוטל גם היתר זה.

בדצמבר 1938 החלה הוצאת דיירים יהודים מרובעי יוקרה במרכז העיר, העילה הרשמית הייתה תכניותיו של אלברט שפר לעיצוב ברלין מחדש. מאז קיבלה הלשכה לייעוץ לדיוור בקהילה היהודית, שהייתה כפופה למשטרת העיר, סמכויות נרחבות להכוונת מגוריהם של יהודי ב'. בשלבי חיסולה של הקהילה השתמשו בנתוניה כבמקור מרכזי להכנת רשימות המגורשים להשמדה.

מאז 'ליל הבדולח' הקדישו ראשי הקהילה היהודית בברלין את עיקר מאמציהם להגירתם של מירב היהודים מתחומי הרייך, וכן ליצירת מסגרות ארגוניות זמניות שיאפשרו לנותרים להחזיק מעמד עד להגירה.

בפרוץ המלחמה התגוררו בברלין, לפי האומדן, כ-75,000 יהודים. לשכת העבודה של הקהילה החלה לעסוק בפרודוקטיביזציה של יהודי הבירה. ממרס 1941 הוטלה גם על יהודי ברלין חובת העבודה. שולם להם שכר, וממנו נוכו, בין השאר, ביטוחים סוציאליים שונים, וכן מס גולגולת שהועבר לקופת הקהילה.

בתחילת 1941 עדיין התגוררו בברלין, על-פי הערכה, כ-74,500 יהודים. עד אוקטובר 1941 היגרו ממנה עוד כ-1,350 יהודים. הקבוצה האחרונה יצאה את העיר ב-18 באוקטובר 1941.

ב-23 באוקטובר הוטל איסור על הגירת יהודים מגרמניה. ואולם, ידוע שעד דצמבר אותה שנה הצליחו להגר עוד 62 יהודים, ובמהלך 1942 הוענקה זכות ההגירה החוקית לעוד תשעה מיהודי ברלין.

מ-19 בספטמבר 1941 חולק הטלאי הצהוב תמורת עשרה פפנינג, במשרדי הקהילה. חלוקתו השיטתית אפשרה לפקידות הקהילה, על-פי פקודת הגסטאפו, לעדכן את כרסטת היהודים שהתגוררו בברלין.

בעת הדרשה שנשא **הרב ליאו בק** ביום הכיפורים תש"ב (1941) נקראו יושב-ראש הקהילה מוריץ הנשל, ממלא מקום היושב-ראש פיליפ קוצובר ומנהלת לשכת הייעוץ לדיוור מרתה מוסה, אל מפקדי הגסטפו, ונמסר להם על מבצע מקיף להוצאת יהודים מברלין. הקהילה

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

נדרשה למסור מיד רשימות מעודכנות של יהודי העיר וכתובותיהם **ולהכשיר את בית-הכנסת למחנה איסוף לאלף מגורשים**. אחר-כך הוכשרו (Levetzow Synagoge) ברחוב לוונצוף עוד תחנות איסוף, וביניהן בית האבות היהודי, בניין הקהילה ואגף בבית-החולים היהודי. **עריכת הגירוש במסווה של פינוי דירות הייתה לשיטה**. למגורשים נמסרה מספר ימים לפני פקע (Abwanderung) מועד התייצבותם במחנה האיסוף הודעה, שעקב יציאתם להגירה חוזה השכירות שלהם. המגורש נדרש למסור לקהילה הצהרה מפורטת על כול רכשו.

ההצהרה שימשה לקהילה וללשכת הנשיאות העליונה לענייני הון בברלין לצורכי חיסול הרכוש היהודי בעיר. (הרשימות שרדו). כדי להבטיח את התייצבותם של המגורשים הוקם שירות-סדר יהודי (מעין משטרה יהודית).

מאות יהודים התאבדו כדי להינצל מגירוש. הוטלו הגבלות על פרסום מודעות אבל בעיתונות כדי לבלום את הבהלה. בבית-החולים היהודי הוקמה מחלקה מיוחדת לטיפול במתאבדים. יש שניסו את מזלם בירידה למחתרת (היו שנעזרו בארגונים גרמניים), היו שניסו לברוח מתחומי הרייך השלישי למדינות שכנות. הגסטפו הפעיל שירות של מלשינים יהודים ואלה איתרו יהודים שחיו במחתרת.

ב-18 באוקטובר 1941 יצא את ברלין משלוח ראשון ובו כ-1,000 יהודים אל גטו לודז' ומשם להשמדה.

עד לוועידת ואנזה ב-20 בינואר 1942 גורשו להשמדה כ-10,000 מיהודי בתשעה משלוחים, **שיועדו לריגה, למינסק, לקובנה וללודז'.**

ב-6 ביוני 1942 יצא המשלוח הראשון **לגטו טרזינשטט.**

ב-11 ביולי 1942 יצא המשלוח הראשון מברלין **ישירות לאושוויץ.**

ביוני 1942 צומצמו היקף שירותיה של הקהילה; נסגרו בתי-הספר; חלק מסגל הקהילה גורש להשמדה. אי-שביעות רצון מקצב הגירוש הניע את סגנו של אדולף אייכמן, אלואיס ברונר, לפקד בעצמו על גירושם בחודשים נובמבר-דצמבר 1942.

בדצמבר 1942, כאשר לא התייצבו כל היהודים שזמנו לגירוש, **נתפסו במשרדי הקהילה יהודים כמספר החסרים והועלו ישירות לקרונות או נורו בו במקום.** במהלך 1942 קטן מספר יהודי ברלין, על-פי הערכה, מ-55,000 ל-33,000.

במאי 1942 פוצצה מחתרת יהודית-קומוניסטית מטען תבערה בתערוכה האנטי-סובייטית 'גן-העדן הסובייטי'; בתגובה נאסרו 500 יהודים, 250 מהם נורו בו במקום ו-250 גורשו **למחנה זקסנהאוזן**. גם מחתרת חלוצית הייתה בברלין ודאגה להסתיר את חבריה.

ב-26/27 בינואר 1943 גורשו לטרזינשטט פאול אפשטין, פיליפ קוצובר והרב ליאו בק, הפעילים המרכזיים של ההתאחדות הארצית של היהודים בגרמניה. עד לתחילת 1943 נחשבו יהודים שהועסקו בתעשיית החימוש הגרמנית לחסינים מגירוש.

ב-27/28 בפברואר 1943 נלקחו יהודים הישר מעבודתם לתחנות איסוף. ריבוי העצורים הצריך את כליאתם במקומות מאולתרים, בין השאר בבניין הקהילה ובאולם קונצרטים. בין

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

העצורים נכללו יהודים שהיו נשואים לבני-זוג 'ארים' או שלא חל עליהם חוק הטלאי הצהוב. הללו נכלאו ובחלקם שוחררו, אפשר לאחר הפגנת נשותיהם.

יעדם של השילוחים הגדולים בחודשים פברואר-מרס 1943 היה אושוויץ. מספר יהודי ברלין במרס 1943 מוערך ב- 27,260 , ובאפריל 1943 – ב- 18,300 . ב-11 באפריל 1943 רשם גבלס ביומנו, ש'שיחרורה של ברלין מיהודיה הוא אחד מהישגיו הפוליטיים החשובים ביותר.

בראשית יוני 1943 שרדו בעיר רק כ- 6,800 יהודים. ב- 28 בינואר 1943 ציווה הגסטפו על חיסולה המשפטי של קהילת ברלין, וב- 22 בפברואר 1943 דיווח הנשל על פירוקה המשפטי. יהודים שהיו מוגנים מגירוש הוכשרו למילוי תפקידים בבית-החולים היהודים.

ב- 10 ביוני 1943 נסגרו משרדי הקהילה וכן שאר הארגונים היהודיים בברלין. העובדים היהודים האחרונים נשלחו להשמדה. בירת הרייך השלישי הוכרזה ל'יודנריין'.

עד סוף המלחמה פעל בברלין בית-החולים היהודי בהנהלתו של ד"ר ולטר לסטיג. במקום היה גם מחנה איסוף ליהודים מברלין ומרחבי גרמניה שנועדו לשילוח למוות. גם בית-הקברות היהודי בוויסנזה המשיך לפעול. הגירושים האחרונים מברלין יצאו לאושוויץ ב- 5 בינואר 1945, ב- 2 בפברואר 1945 לזקסנהאוזן ולרונסבריק, וב- 27 במרס 1945 לטרזיינשטט.

בסך-הכול יצאו מברלין 63 שילוחים ובהם כ-35,000 יהודים למחנות המוות השונים ו- 117 שילוחים ובהם כ-15,000 יהודים למחנה טרזיינשטט.

על-פי ההערכה שרדו בברלין כ- 4,700 יהודים שהיו נשואים לבני-זוג 'ארים' וכ- 1,400 שהתקיימו במחתרת. ממחנות המוות חזרו לברלין כ- 1,900 יהודים. [22]

דמויות חסרות של היהודים שנשלחו להשמדה מתחנת הרכבת גרנוולד

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

על פסי הרכבת מפורטים המשלוחים השונים של יהודי ברלין ויעד שילוחם

*****

ד"ר עזריאל הילדסהיימר

תגובת היהדות האורתודוקסית בגרמניה על המשטר הנאצי-סוציאליסטי

**הדברים מובאים מתוך הרצאתו של ד"ר עזריאל הילדסהיימר שנישאו ביום עיון
שהתקיים בשנת 1992 ב"יד טבנקין", שנושאו המרכזי היה:
"פרעות נובמבר 1938 - מבחן ליהודי גרמניה".**

*****

קודם כל ברצוני להסביר, מה הייתה היהדות האורתודוקסית בגרמניה – ואולי בניגוד למה שמכונה היום בארץ 'יהדות חרדית' – וגם לתאר מי ומה היו היהודים האורתודוקסים.

כאשר התפשטה, במחצית הראשונה של המאה התשע-עשרה, הרפורמה הדתית בין יהודי גרמניה, קמו ביניהם מנהיגים אחדים, שהיו מוכנים ואף ראו צורך להילחם בתנועה זו. בראשם עמדו קודם כל שלושה אישים חשובים: הרב שמעון רפאל הירש (1808-1888), אבי סבי הרב עזריאל הילדסהיימר (1820-1899), מייסד הסמינר לרבנים בברלין, וכן – במידה מסוימת בניגוד אליהם – הרב זליגמן בער (יצחק דוב) במברגר (1807-1878), המכונה הרב מוירצבורג.

הרב הירש והרב הילדסהיימר חשבו, שלא ייתכן בשום אופן ואופן לשתף פעולה, לא רק עם יהודים רפורמים אלא גם עם אלה שהיו מוכנים ללכת יחד עם הרפורמים; לכן הציעו ובסוף הצליחו, להקים קהילות נפרדות, (Austritts-Gemeinden), קהילות הפרישה. קהילות אלו 'פרשו' מהקהילות שבהן היו דתיים ורפורמים ביחד. לעומתם טען הרב במברגר, שאמנם חייבים לנהל הן את חיי הפרט והן את חיי הקהילה על פי תורה ומצוות, אך זה אינו מחייב פרישה מקהילה שיש בה גם יהודים כאלה וכאלה.

בעקבות השפעתו של הרב במברגר המשיכו להתקיים בגרמניה רוב הקהילות כקהילות 'מעורבות' ואלו נשארו הרוב עד לחיסולה של יהדות גרמניה בתקופת השלטון הנאצי, כאשר מספרן של הקהילות 'הפרשות' היה קטן ביותר. היו אומנם כמה קהילות חשובות, כגון פולדה והלברשטט, שבהן חיו ופעלו יהודים חרדים ולא-דתיים ביחד, בלא שהחרדים ראו צורך להקים קהילה נפרדת, מפני שהלא-דתיים קיבלו את מרותם של הדתיים ורבים, ואיפשרו להם לנהל את ענייני הקהילה על פי חוקי התורה בלבד. התנועה הגדולה של הקהילות 'המעורבות' נודעה מאוחר יותר בשם 'אורתודוקסיה קהילתית' (Gemeinde-Orthoxie).

בשנת 1876 הצליחו הילדסהיימר והירש להשיג מממשלת פרוסיה חוק מיוחד, שאיפשר ליהודים שלא היו מוכנים להישאר בקהילות המעורבות, לצאת מהן ולהקים קהילות נפרדות (שהיו גם מוכרות כקהילות של ה-Separat-Orthoxie), בלא להיחשב בגלל זה כ'פורשים' מן היהדות. (חוק זה נתאפשר אחרי שב-1873 נתקבל חוק דומה עבור הקהילות הנוצריות).

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ציינתי, וראוי להדגיש זאת פעם נוספת, שהחוק מ-1876 היה מכונן במקורו לחיי הקהילה, אך בעקבותיו ובעקבות הרעיונות שהיו היסוד לחוק זה, התפשטה תנועת 'הפרישה' במשך הזמן גם לגבי ארגונים יהודיים, חברות יהודיות וכדומה, וזאת הייתה ללא ספק אחת הסיבות לכך, שבתקופה שעד 1933 לא הצליחו יהודי גרמניה להקים ארגון אחד, כולל ויציג, לכל יהדות הרייך הגרמני. הן בתקופת הקיסרות (1870-1918) והן בתקופת הרפובליקה הווימארית (1919-1933) אמנם ניסו אישים וארגונים שונים להקים ארגון כזה – דוגמת ה- Board of Deputies באנגליה או ה- Consistorie בצרפת – אך בגרמניה ניסיונות אלה לא הצליחו.

אחת הסיבות הנוספות לכך הייתה, ללא ספק, שהאורתודוקסים 'הקיצונים' לא היו מוכנים לשתף פעולה עם ארגונים שלא היו מבוססים על קיום התורה והמצוות. היו אמנם גם בגרמניה תנועות 'פוליטיות' ודתיות רבות, וביניהן בעיקר 'האגודה המרכזית של יהודי גרמניה בני דת משה', (Central-Verein או בקיצור ה- V.C.), ו'ההסתדרות הציונית של גרמניה', על תת-ארגונים רבים שהיו קשורים בהן או מסונפים להן, אך דווקא חילוקי הדעות הרבים בין תנועות אלו היו גם הם בין הסיבות שלא איפשרו הקמת ארגון כולל ויציג של כלל יהדות גרמניה.

נוסף על כך הוקמו במשך הזמן, ובעיקר אחרי מלחמת העולם הראשונה, ארגונים על-קהילתיים של הקהילות, בכמעט כל אחת מהמדינות השונות של הרייך (Landesverbände או איגודים גליליים), וגם המחנה החרדי הקים תנועות וארגונים כאלה משלו, הן פוליטיים והן דתיים; אך כל זה מנע איחוד היהדות הגרמנית תחת גג אחד, גם כאשר התעצמות האנטישמיות של שנות העשרים האחרונות ושנות השלושים הראשונות הייתה מחייבת, לדעת כל החוגים והזרמים, הקמת ארגון מרכזי וכולל, אשר בכוחו לייצג את כלל היהודים בגרמניה כלפי השלטון.

כך היה אפוא המצב, כאשר בסוף ינואר 1933 עלה היטלר לשלטון: עדיין היו קיימים האיגודים הגליליים הבודדים (שאמנם התאחדו בתחילת 1932, במידה מסוימת, לארגון גג ארעי), עדיין פעלו התנועות הפוליטיות הרבות, כל אחד בנפרד ותוך התנגדות לא מעטה אלה לאלה. ועדיין היו קיימים, מלבד היהדות הרפורמית על קהילותיה ותנועותיה, שני הזרמים החרדיים – תנועת האורתודוקסיה 'הפורשת' והאורתודוקסיה 'הקהילתית' – שעדיין המשיכו לפעול בנפרד ועל פי רוב ללא תיאום ביניהן.

רק כמחצית השנה אחרי עלות היטלר לשלטון, בספטמבר 1933, הוקם, בפעם הראשונה בתולדות יהודי גרמניה בעת החדשה, ארגון מרכזי כולל, יציג ויחיד – 'הנציגות הארצית של יהודי גרמניה' (Reichsvertretung der Juden in Deutschland) – אך גם כעת לא הצטרפו האורתודוקסים, חברי התנועה 'הפורשת'. לעומת זאת הצטרפה האורתודוקסיה 'הקהילתית', שהייתה מיוצגת בעיקר על ידי הרב ד"ר יעקוב הופמן זצ"ל, רבה של מה שכונתה אז 'הקהילה הגדולה', ז"א הקהילה המעורבת, בפרנקפורט ע"נ מיין, כנציגה של כלל האורתודוקסיה הקהילתית בגרמניה.

האורתודוקסים 'הפורשים', שכאמור לא הצטרפו ל'נציגות הארצית', הקימו בתחילת 1934 תוך איחודם של ארבעת הארגונים החרדיים שהיו קיימים כבר קודם לכן, נציגות שלהם, את

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

'הנציבות של האורתודוקסיה הבלתי תלויה בגרמניה' wertretung der Unabhängigen Orthodoxie in Deutschland (להלן למען הקיצור 'הנחב"ת').

'הנחב"ת' אומנם לחמה לא מעט כנגד 'הנציגות הארצית', אך תמיד תוך ניסיון להגיע איתה לידי 'מודוס ויונדי' בתחומים מסוימים, ואף לשיתוף פעולה ביניהן. התחום שבו הן הגיעו כמעט לשיתוף פעולה מלא היה תחום החינוך, למרות שהחינוך היה תמיד אחד הנושאים העיקריים שהפרידו בין הזרמים השונים ביהדות גרמניה. והנה, דווקא בתחום זה לא עשתה מחלקת החינוך של 'הנציגות הארצית', ובראשה ד"ר א. לשניצר, כל צעד ללא שיתוף פעולה, או לפחות ללא התייעצות מוקדמת עם ראשי 'הנחב"ת', ובעיקר עם הרב ד"ר עזרא מונק, רבה של הקהילה החרדית בברלין ומנהיגיה הבולטים של 'הנחב"ת'.

בשנים 1934-1937 נעשו ניסיונות לא מעטים לאחד את שני הזרמים ביהדות האורתודוקסית, אך גם הם נכשלו. שני הזרמים המשיכו אפוא לפעול בנפרד ורק אחד מהם היה, כאמור, מיוצג ב'נציגות הארצית'. 'הנחב"ת' המשיכה לפעול ברוב התחומים, וביניהם אף בתחום הפוליטי, המדיני, כלומר, ביחסים עם השלטון הנאצי-סוציאליסטי, ללא כל קשר ולעיתים ללא כל הידברות, לא עם הזרם האורתודוקסי השני ולא עם הארגון המרכזי של כלל יהדות גרמניה, 'הנציגות הארצית'. במצב זה לא חל שינוי, ואני מצטער במידה רבה שעלי לטעון כך, מפני שגם אז חשבו מנהיגים לא מעטים של היהדות החרדית, שעדיין יותר חשוב להילחם נגד 'האויב הפנימי' מאשר להתנגד בכוחות משותפים לאויב 'החיצוני', המשטר הנאצי-סוציאליסטי. (אינני בא אומנם לרמוז בזה, שהתנגדות משותפת כזו הייתה עשויה לשנות את המצב כהוא זה!).

הן הנציגות הארצית והן 'הנחב"ת' – כמו גם כמה ארגונים יהודיים אחרים – פרסמו מפעם לפעם גילוי דעת שהופנה בראש וראשונה אל הממשלה ואל היטלר עצמו (בדרך כלל ללא תגובה מצידם), כדי לנסות למצוא דרכים להמשך החיים הכלכליים והחברתיים של היהודים בגרמניה (אז היו עדיין חוגים לא מעטים שראו אפשרות להמשך כזה). **אך מלבד זאת לא הייתה כמעט תגובה פומבית לאירועי השנים הראשונות של השלטון הנאצי ולחוקים האנטי יהודיים, שנתקבלו כבר בשנת 1933 ובשנים שלאחריה, אם נתעלם בהקשר זה מכמה 'הפגנות' מדיניות ספונטניות, שהתבטאו גם הן בגילויי דעת או בנוסח תפילה שהוכן ליום הכיפורים על ידי נשיא הנציגות הארצית, הרב ד"ר ליאו בק. אין זה מפתיע, כי הרי מן המפורסמות הוא, החל מעליית הנאצים לשלטון, אף יהודי לא היה יכול להתבטא בפומבי בלא להסתכן למצוא עצמו במאסר או להיות צפוי אף לעונשים יותר חמורים.**

בכל העיתונים הגרמניים-יהודיים, שהמשיכו להופיע בדרך כלל ללא הפרעות חמורות עד לפרעות נובמבר 1938, אנו מוצאים רק לעיתים רחוקות התייחסות למצב הפוליטי. אחד היוצאים מהכלל הוא מאמרו הידוע של רוברט ולטש, עורך העיתון "הרשמי" של ההסתדרות הציונית, "היידישע רונדשאן", תחת הכותרת **"שאו אותו בגאווה, את הטלאי הצהוב"**, שהופיע בעיתון זה זמן קצר אחרי עלות היטלר לשלטון. לעומת זאת הופיעו בעיתונות זו לא מעט מאמרים שתיארו עניינים שהיו כאילו כלליים, אך כללו רמזים די ברורים ושקופים למצב היהודים בגרמניה. כך היה המצב גם בעיתון "האיזראליט" (Der Israelit) שייצג את היהדות החרדית "הבלתי תלויה", ובעיקר את התנועה הפוליטית "אגודת ישראל" ואת "ההתאחדות החופשית לשמירת האינטרסים של היהדות החרדית" (Freie Vereinigung für die

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

(Interessen des orthodoxen Judentums), מיסודו של הרב ש.ר. הירש, שני הארגונים שהיו מהמרכיבים העיקריים של 'הנחב"ת'.

גיליונות "האיזראליט" אחרי ינואר 1933, ואפילו האחרונים שהופיעו לפני סגירת כל העיתונים היהודיים בגרמניה, בעת פרעות נובמבר 1938, אינם מראים במבט ראשון כל שינוי לגבי הגיליונות שפורסמו לפני עלות היטלר לשלטון. היה זה אותו העיתון, עריכתו וצורתו החיצונית לא השתנו, הופיעו בו אותם הדיווחים על קורות היהודים בכל התפוצות ואותן מודעות לרגל אירועים חגיגיים או מודעות אבל, וגם במאמרים כמעט לא מורגש שינוי. ובכל זאת, אם קוראים מאמרים אלה בקפדנות ובין השיטין, אפשר לגלות בהם תגובה על אירועים אקטואליים, במיוחד במאמרי מערכת ובמאמרים ראשיים של "האיזראליט"; אם מסתכלים היטב, מוצאים בהם לא פעם תגובה על המתרחש. בראש ובראשונה שולט בהם הרעיון של התשובה אל מקורות היהדות: עלינו, היהודים, לחזור בתשובה ולהתחזק על ידי קיום התורה והמצוות. בכמה מאמרים, בעיקר של שנת 1934, יכול הקורא לגלות בין השיטין התייחסות ברורה למה שקורה בתוך גרמניה. כך למשל פרסם העיתון תיאור מפורט על פעולות טרור אנטי-יהודיות בפולין (ב-12.7.34) ומאמר על מצב היהדות באלג'יר (16.8.34). מאמרים אלה ואחרים כדוגמתם אפשרו להסיק מהמצב בארצות אחרות על זה שבגרמניה.

אחד המנהיגים הידועים של היהדות החרדית בגרמניה היה הרב ד"ר יצחק אונה (1872-1948), רבה של מנהיים (מצאצאיו של הרב במברגר מוירצבורג). הוא היה בין הלוחמים הבולטים נגד הפרישה מהקהילות המעורבות, ובתור שכזה אחד הנציגים של האורתודוקסיה הקהילתית. אונה פעל רבות למען איחוד כל הזרמים ביהדות האורתודוקסית ופרסם ברוח זו שורה של מאמרים, שבכמה מהם יש לראות תגובה ברורה על השלטון הנאצי-סוציאליסטי. במאמר בשם "ריפיון ידיים", שהופיע עוד לפני עלות היטלר לשלטון, בספטמבר 1932, בתקופת ההתעצמות של האנטישמיות בגרמניה ושל המפלגה הנאצית-סוציאליסטית (N.S.D.A.P.), מתקומם אונה נגד המצב בגרמניה וטוען, שהגרמנים "לחמו תמיד יותר מכל העמים האחרים נגד רעיונות היהדות וביקשו להשפילם".

במאמר אחר, מספטמבר 1933, קורא גם אונה לתשובה למקורות היהדות, בעיקר של יהודים שבעקבות האמנציפציה ודרכי ההתבוללות הכמעט מוחלטת בתוך העם הגרמני עזבו את היהדות; אך הוא פונה גם אל היהודים החרדים, שלהם "נועד תפקיד בעל משקל לחיי הדת", מפני שהם קיימו את הזיקה אל העבר ואת הקשר עם כלל ישראל – ואף על פי כן חוללו גם ביניהם הרגלי אמנציפציה שינויים רוחניים עמוקים, עד שגם להם הייתה התמורה הפתאומית (שינוי המצב הפוליטי בגרמניה) מעין 'נפילה מאיגרא רמא לבירא עמיקתא'. עם זאת נשאר אונה, גם במאמר זה, נאמן ל"גרמניותם" של היהודים, שרובם לא יכלו או לא רצו לעזוב את גרמניה, ולכן עליהם להסתגל לנסיבות החדשות: עליהם להעלות בתוך עצמם את הכוח לשאת (את הנסיבות האלה) ולחיות חיי אנוש מכובדים על אף הכל".

מאמר נוסף, מפברואר-מרס 1934, בשם "להמתין או לפעול", על ההיסטוריוגרפיה היהודית (שהיה מאמר תגובה על מאמר של מקס וינר, רב רפורמי ידוע, בעיתון הציוני "יידישה רונדשאו") כולל את הדברים הבאים: "מבחינת ההיסטוריוגרפיה היהודית, לא המלחמה ולא הניצחונות בקרב הם העיקר, כי אם התקדמות התרבות לקראת תכלית אנושית" (לאמור, ימות המשיח). היהודים היו בדרך כלל סבילים וניסו בפעילות סבילה להשפיע על התקדמות

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

התרבות כדי להסיר את המכשולים שבדרך אל המטרה, והיא "שיעשו כל הברואים אגודה אחת לעשות רצון ה' וממשלה זדון תעביר מן הארץ". אין ספק, שבמילים גלויות וברורות אלו התכוון אונה למשטר הנאצי-סוציאליסטי. (כשנה אחרי שהוא כתב את המאמר, הוא עלה לארץ ישראל).

שלילת מעמדם של היחידים והקהילות

אני מגיע לחוקי נירנברג. אחרי תחיקתם, בספטמבר 1935, פרסמה 'הנציגות הארצית' גלוי דעת, שבו היא הביעה, תוך ציון חשיבותם של חוקים אלה, את התקווה (שאגב גם היטלר עצמו העלה אותה בנאום לפני הנאספים בנירנברג), שהם יאפשרו להגיע ל"מודוס ויונדי" בחיים המשותפים בין הגרמנים והיהודים. עם זאת ציינה הנציגות הארצית, שלאור שינוי המצב יש צורך לתכנן תוכנית חדשה למציאת דרכים חדשות לחיי היהודים בגרמניה. מיד אחרי פרסום הצהרה זו פרסם איגוד הרבנים האורתודוקסיים בגרמניה גילוי דעת משלו, לרגל ראש השנה תרצ"ו ולרגל חקיקת חוקי נירנברג, שבו צוין בין היתר, כי בגלל חומרת המצב אסור לשכוח שתוכן החיים של העם היהודי הוא תורת ה', שהיא "הדגל של העם היהודי", וכל עוד העם היהודי יקדש את שם ה' על ידי קיום התורה והמצוות, יש מקום לקוות לעתיד יותר טוב, כי ה' ינחה את עמו ולא יעזוב אותו.

גם 'הנתב"ת' פרסמה הצהרה משלה: שוב היא מכריזה, שהיא לא רק לא מוכנה לשיתוף פעולה עם 'הנציגות הארצית' אלא מביעה את התנגדותה הנמרצת לנציגות זו. תוך הדגשת ההבדלים בין שני הארגונים, העלתה ה'נחב"ה' את הדרישה שהיא עצמה תוכר על ידי השלטון כנציגות של כל יהודי גרמניה. 'הנציגות הארצית' אמנם לא הוכרה עד אז רשמית מצד השלטון – לפחות לא 'דה יורה' אלא 'דה פקטו' בלבד – אך ה'נחב"ת' חששה, שאם בעקבות חוקי נירנברג 'הנציגות הארצית' תקבל הכרה זו, ואולי אף תוכר כארגון חובה (Zwangs - Organisation) שכל יהודי גרמניה יהיו חייבים להצטרף אליו (כפי שאכן קרה באמצע שנת 1939), תהיה לצעד זה השפעה שלילית על חיי הדת של היהודים החרדים.

גם אחרי קבלת חוקי נירנברג, המשיכה ה'נחב"ת' לא אחת לנהל משא ומתן עם ה'נציגות הארצית' על הצטרפותה אליה, ואמנם היא הצטרפה אל 'הנציגות' כחברה מלאה ביולי 1938. כמה חודשים קודם לכן נתקבל אחד החוקים החשובים והמכריעים בתולדות הקהילות היהודיות בגרמניה, דהיינו, החוק מה- 28 במרס 1938 שביטל את מעמדן של כל הקהילות ללא הבדל ביניהן, המעמד שהיה להן מאז אמצע המאה התשע-עשרה – של 'קואופרציה על פי החוק הציבורי'. מעמד זה זיכה את הקהילות, ואף חייב אותן, לגבות מסים מכל חבריהן, ואלה ניגבו על ידי שלטונות המס יחד עם יתר מסי החובה. הוא גם זיכה את הקהילות לפטור מתשלום מסים מסוימים – כל זה בדומה לשתי הכנסיות הנוצריות הגדולות.

החוק ממרס 1938 שינה לחלוטין את מעמדן של כל הקהילות, לרבות כמובן החרדיות, והפך אותן לאגודות פרטיות כמעט ללא כל זכויות רשמיות. כעת הבינו כל היהודים בגרמניה, שהגיע הזמן לשכוח את חילוקי הדעות ביניהם ולהתאחד בארגון אחד – 'הנציגות הארצית' – ולפעול לחיזוקה במצב זה החליטה 'הנציגות הארצית', על דעת כל הזרמים הפוליטיים והדתיים, להפוך את עצמה מהתארגנות פדרטיבית-וולונטרית לארגון ריכוזי-מחייב בשם 'התאגדות ארצית של יהודי גרמניה' (Reichsverband), שתכלול את כל

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

היהודים ללא התחשבות בהשקפתם הדתית. אמנם נראה שאז, בקיץ 1938, לא הוקם הארגון 'החדש', לפחות לא בשלמות, כנראה בעקבות האירועים של סתיו וסוף 1938 ובעיקר פרעות נובמבר, אם גם רמזים מסוימים מעידים על כך שראשי 'הנציגות הארצית' פעלו למען ההחלטה מסוף יולי אותה שנה.

לאחר פרעות "ליל הבדולח"

מי שמנסה למצוא 'תגובות' של יהודי גרמניה – ולא דווקא של יהודים שומרי מצוות – על פרעות נובמבר 1938 (אירועי 'ליל הבדולח'), צריך להביא בחשבון את העובדות הבאות: הופעתם של כל העיתונים היהודיים נאסרה מיד אחרי ולמעשה תוך 'ליל הבדולח'. (העיתון היחיד שהופיע לאחר מכן באישור, על פי הוראת השלטונות, ה'יידשט נכריכטנבלאט' – Judisches Nachrichtenblatt – היה כמובן מצונזר ולא היה יכול לפרסם כל ידיעה על האירועים).

אין בידינו כמעט כל מסמך יהודי מהתקופה הנידונה, וזאת לא מפני שעד היום לא נמצא הארכיון 'הרשמי' של 'הנציגות הארצית' – וספק רב אם הוא יימצא אי-פעם – אלא גם מפני שבאותם ימים המנהיגים של 'הנציגות' היו אסורים, המשרדים היו סגורים ו'הנציגות' לא פעלה כמעט (רק בסוף נובמבר היא נדרשה לפתוח את המשרדים ולחדש את הפעילות); חלק ניכר מראשי היהדות כבר לא היו בגרמניה או עזבו אותה מיד אחרי הפרעות, לא מעטים מהם אחרי שישבו ימים או שבועות אחדים במחנות הסגר או בבת-סוהר ושוחררו רק אם וכאשר היו בידיהם האשרות הדרושות להגירה. גם אותם יהודים שנשארו בגרמניה לא יכלו להגיב בפומבי על מה שקרה.

למרות זאת היו תגובות:

1) ימים אחדים אחרי 'ליל הבדולח' פורסם בעיתון של ה-Schwarzes Korps "ס"א מאמר, לא רק אנטישמי מאוד, אלא מלא הסתה גלויה לפרעות ביהודים בעתיד, למעשה מעין פרוגנוזה 'לפיתרון הסופי', כפי שמסתבר מתוך מכתב שנשלח פריס לסוכנות היהודית בירושלים. למאמר זה הייתה השפעה ניכרת על היהודים בגרמניה וביניהם בעיקר ראשי 'הנציגות הארצית'; הם הפיצו את המאמר בסתר ואף הצליחו להעביר אותו אל יהודים מחוץ לגרמניה, כדי להראות לעולם מה שצפוי ליהדות גרמניה.

2) בפברואר 1939 הקימה 'הנציגות הארצית', בהמשך להחלטתה מיולי 1938 על הקמת 'ההתאחדות הארצית', ארגון ריכוזי מחייב, את 'ההתאחדות הארצית של יהודי גרמניה'. אין ספק, שיש לראות בצעד זה, בין היתר, 'תגובה' על האירועים של התקופה הקודמת, לרבות פרעות נובמבר 1938. הארגון 'החדש' הוקם כאמור על ידי 'הנציגות הארצית' עצמה בפברואר 1939, כמעט ללא התערבות מצד השלטון, ולא, כפי שנטען עד היום בעולם המדעי והלא-מדעי כאחד, על ידי הממשלה הגרמנית על פי חוק מיוחד מ-4.7.1939, שאמנם נתן גושפנקה רשמית לקיום הארגון.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

קשה עוד יותר למצוא תגובות של היהדות האורתודוקסית לפרעות נובמבר 1938. ניסיתי לגלות תגובות של רבנים ומנהיגים אחרים, שברובם כבר לא היו אז בגרמניה, אך לצערי ללא הצלחה מרובה.

כך למשל לא עלה בידי לשמוע על תגובה של יעקב רזנהיים (1879-1963), מנהיגה של 'אגודת ישראל', אך איש מצאצאיו וקרוביו, שחיים כיום בארץ ובארצות הברית, לא היה מסוגל למסור לי מידע כלשהו בשמו.

מפי פרופ' מרדכי ברויאר שמעתי, שאביו, ד"ר יצחק ברויאר (1883-1946), גם הוא אחד ממנהיגי 'אגודת ישראל' והיהדות החרדית בגרמניה בכלל (שכבר שהה מאז 1936 בארץ-ישראל), הגיב במשפט אחד: "בנינו פחות מדי", שכן הוא רצה כנראה להביע את צערו, שיהדות גרמניה לא השכילה 'בשנים הטובות' לפעול די הצורך למען פיתוחה ושגשוגה.

בכתביו של הרב יוסף קרליבך (1887-1942), רבה הראשי של המבורג-אלטונה בימים ההם ומי שהיה אחד הרבנים האורתודוקסים האחרונים בגרמניה (הוא גורש למזרח ושם נספה), לא מצאתי רמז לאירועי הפרעות בנובמבר 1938. יש להניח שהוא, כאחד האישים הבולטים של יהדות גרמניה בכלל בעת ההיא, לא היה יכול ולא היה מעז להתבטא בעניין זה, בלא לסכן את חברי קהילתו.

הרב ד"ר אלכסנדר אלטמן (נולד ב-1906, מאוחר יותר פרופסור ידוע בארצות הברית, נפטר לפני זמן קצר) נבחר בסוף 1938 לרב במנצ'סטר (אנגליה). בנאום הכרתו, כשלושה חודשים אחרי 'ליל הבדולח', לא הזכיר אלטמן, ולו במילה אחת, לא את מצב היהודים בגרמניה בכלל ולא מה שקרה להם בפרעות נובמבר. יש להניח שהוא נאלץ להיזהר, על אף היותו כבר מחוץ לגבולות גרמניה, מפני שהיו לו עדיין, כנראה, קרובים או ידידים, בתוך הרייך הגרמני.

ייתכן, שמזיכרונותיהם ועדויותיהם הרבים של יהודים שהצליחו להימלט מציפורני הנאצים, ניתן לדלות פה ושם גם תגובות של יהודים שומרי מצוות על מעשי השלטון בכלל, ועל פרעות נובמבר 1938 בפרט, אל בדרך כלל עלינו לציין לסיכום הדברים, שלצערנו נשארו בידינו מקורות מעטים בלבד, שהיו עשויים להראות לנו כיצד הגיבו יהודים אלה, 'בעלי האמונה והביטחון', על מה שקרה בגרמניה מאז 1933 ועד תחילת 1939. [23]

*****

עדויות

מעדותו של זליגמן משה (מני)

ש: היום 8.6.99, אנחנו בביתו של מר משה מני זליגמן בקיבוץ גינוסר. מני נולד בשנת 1912 בגיזן (Giessen) יד פרנקפורט בגרמניה, למשפחה מסורתית. הוא התחיל לעבוד בגיל 15. עד שנת 1932 החיים היו טובים. בשנת 1933 התחילו להתעלל ביהודים בסביבתו. בשנת 1936 הצטרף להכשרה של החלוץ בפרנקפורט. בשנת 1938 הוא נישא, ושלושה ימים אחר כך היה 'ליל הבדולח' והוא נעצר ונלקח לבוכנוואלד (Buchenwald) לחודשיים. הוא השתחרר, עזב עם אשתו להכשרה בדנמרק. משם עברו לשבדיה, ולאחר זמן הביא איתו קבוצת מעפילים דרך אירופה וקפריסין לארץ. עלה לארץ בינואר 1948 דרך קפריסין. היה תחילה חבר בקיבוץ עין גב, והיום הוא חבר בקיבוץ גינוסר. מראינת תמר גרינוואלד. ספר בבקשה על הוריו, על בית אבא.

ת. לאבי קראו הרמן חיים זליגמן. הוא נולד בעיר קטנה על יד קובלנד בגרמניה. אבא של אבא שלי היה ברוך זליגמן, גם הוא נולד במיין, בריינלנד. אני לא הכרתי אותו. לאמא קראו פרידה, לבית פריד. היא נולדה בכפר קטן שבו גרנו אחר כך. קראו לזה אצבך, ליד פוצבך באסן. שם היו אולי עשרים חקלאים. הסבא שלי, אמא של אמא, היה גם חקלאי וגם מאוד אדוק. הוא היה אורתודוקס היה לו זקן. הוא הלך יום-יום להתפלל. גם אמא שלי עד הימים האחרונים הייתה אדוקה ומתפללת. אבא לא כל כך. לאמא של אמא קראו רוזה. הסבא מת בגיל 60 או 70 וסבתא גרה אצלנו והכרתי אותה כשהייתי ילד קטן. הייתה אישה קטנה, נחמדה. היא מתן בגיזן. אבא התחיל לעשות בית חרושת לנקניק ואמא עזרה לו. עבדו קשה מאוד כל החיים, כל זמן שהיו בגרמניה. נולדו להם חמישה ילדים. האח הגדול שלי השבוע יהיה בן 90.

ש: מה שמות האחים?

ת. האח הגדול בנו זליגמן. הוא כבר חולה ולא יודע שום דבר. גם הוא עבד כל החיים. אני מני, קראו לי מנפרד בגרמניה, וממנפרד עשיתי מני. בעוד שבוע אהיה בן 87. אחר כך יש אחות אילזה, שתהייה בת 82. היא נולדה בשנת 1917. אחר כך יש אח שנולד ב-1920, בשם ארווין. הוא יהיה 79. והאחות האחרונה רוזה, פאני, לפי הסבתא, והיא הייתה בת 75 לפני שנה. נולדה ב-1923.

ש: כל האחים בארץ?

ת. לא. מזלי ששלחתי את כולם לארגנטינה, חוץ ממני. שני אחים ושתי אחיות, וכולם עוד בחיים. בארץ יש האחות הקטנה, רוזה, שהתחתנה עם ליאו הרץ. בנו בבית אבות בבואנוס איירס. הוא כבר לא יודע הרבה. אילזה גם כן בבואנוס איירס. יש לה שתי בנות. לארווין יש שתי בנות. הוא התחתן עם חנה. יש עוד משפחה בארגנטינה. הייתי אצלם בשנת 1956, לפני ארבעים שנה.

ש: ספר על האווירה בבית.

ת. אני זוכר שההורים עבדו קשה מאוד. יש לי זיכרון מגיל שנתיים. משנת 1914, כשבא האב של אמי, אדולף פריד, עם מדים של צבא גרמני, להיפרד מאמא, לי הייתה איזו מחלה, הייתי בחדר חושך, וזאת התמונה מגיל שנתיים, זה הזיכרון היחיד והראשון מאז. אחר כך כשהלכתי לבית ספר, אמא הביאה אותי לבית ספר בשנת 1918. הייתי קטן ורזה ולא היה לנו מה לאכול, במלחמת העולם הראשונה. אז המורה אמר: תלך הביתה, תאכל עוד הרבה לחם וחמאה ותבוא בעוד שנה. כך עשינו. הלכתי בחזרה. התחלתי את בית הספר ב-1919.

בבית תמיד הייתה לנו איזו עוזרת. פעם קראו לה חנה, פעם קראו לה פרידה. בכל אופן היה לנו בית די גדול, 3-4 חדרים ואמא עבדה גם בחנות האטליז. היה לנו כשר, אבל לא עשינו באוכל תפילה [=התפללנו] או דברים כאלה. זה רק בפסח, אבל אכלנו הרבה בשר ונקניק ופחות ירקות. זה לא היה כל כך טוב.

ביום שישי בדרך כלל בערב אמא עשה "שאלט", תפוחי אדמה עם קומפוט. זה היה מאוד טוב. בשבת בהתחלה האטליז היה סגור והיה גם כשר. אבא היה ארבע שנים חייל במלחמת העולם הראשונה. היה לנו רב, ד"ר הירשפלד. הוא תמיד הלך בצילינדר. הוא היה אורתודוקס מאוד והוא אמר לאבא שלי: אם אתה לא סוגר את החנות בשבת וכשר למהדרין, אני לא וקנה אצלך יותר. אבא אמר לו: ד"ר הירשפלד, תיזהר, יש לי פה סכין. הוא היה מרוגז מאוד. אחר כך הרב הלך לקצב גוי, וקנה שם, למרות שאצל הגוי היה גם חזיר. לא חשוב. אבא עבד הלאה.

עד 1933 היה לנו בית חרושת לנקניק. הו עשה את הנקניק הכי טוב. הוא שלח בכל גרמניה וקנו. גם הרבה גויים קנו אצלנו בחנות.

ב-1 באפריל 1933 היה חרם של הנאצים, אז עמד שם אחד לפני החנות, והגויים שרצו להיכנס אמרו: אנחנו תמיד קונים אצל אדון זליגמן, אנחנו לא מוותרים. אבל אחר כך ב-1934 כבר אי אפשר היה.

ש: ספר על גיזון, איזו עיר זו הייתה? כמה יהודים היו בה, מאיזה סוג?

ת. היו בה 35 אלף תושבים. היום יש כבר 150 אלף. היה שם נהר שהלך לריין ועבר דרך העיר. הייתה לנו אפשרות בקיץ להתרחק בנהר. הייתה אוניברסיטה מאוד ידועה. שם למשל ראיתי את הקבר של זה שהמציא את הרנטגן. הוא עשה את זה בגיזון, והיה אחד ליבק, היה גם כן בכל העולם. היו שם מכל העולם, גם מהארץ, למשל שזר למד שם שנה. לא הנשיא, אלא זה שעסק בידיעת הארץ. הייתה שם גימנסיה לבנים וגימנסיה לבנות. אני הלכתי לבית ספר. משם הביאו את היהודים האחרונים לאושוויץ (Auschwitz). ב-1942 היו שם בתי

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

כנסת אחד אורתודוקסי, שאני הלכתי אליו עם ההורים, ואחד ליברלי, שהיה גם עם אורגן. בזמן שעזבתי, לפני הנאצים, היו כאלף מאתיים יהודים בשתי הקהילות. הרבה אנשים ניצלו שעזבו והלכו. נשארו כמה מאות, ובסוף הביא אותם לאושוויץ.

ש: האם קיבלת חינוך יהודי?

ת. לא, חדר כמו בפולין לא היה. לא למדנו עם המורה עם הסרגל. אנחנו למדנו עברית בבית כנסת. היה שם חדר לימוד ולמדנו, בחורים ובחורות. לא למדתי יידיש. יידיש למדתי בשבדיה, כשהיו הבחורות מאושוויץ ומברגן-בלזן, שבאו מ--- ברנדוט. אני הייתי במזכירות החלוץ וקיבלתי אותן. ביקרתי במחנות שהן היו ונתתי הרצאות ביידיש על הארץ. עוד לא ראיתי אותה, אבל ידעתי מה זה. ואז למדתי יידיש. אני אהבתי מאוד את השפה. זה משהו מיוחד.

ש: אתה יכול לתאר את הבית שלך?

ת. הבית נהרס במלחמת העולם השנייה. זה היה בית של שלוש קומות, מאוד יפה, על הרחוב הראשי. אנחנו גרנו בקומה ראשונה בדירה של ארבעה חדרים. האטליז היה למטה. אחרי הבית הייתה גינה גדולה עם עצי פרי. היו שם אגסים. עד היום אני זוכר, זה הי המשהו. שם ישבנו בגינה, על ספסלים. היום אין כבר. הכל בנוי. שם היה עוד קצת טבע. הבית היה יפה וגם הסביבה. והייתי ביחסים טובים עם כל התושבים, עד 1933.

ש: הבית של שלוש קומות היה כולו שלכם?

ת. לא. אנחנו גרנו שם בשכירות. הבית היה של משפחת גרנוואלד.

ש: אתה יכול לתאר את היחסים עם השכנים, מי היו השכנים?

ת. עם בעל הבית עם הבנים היו לנו יחסים טובים עד שעזבתי. ובקומה הראשונה הייתה אישה גברת ורנר. הבעל שלה נפל במלחמת העולם הראשונה והבן במלחמת העולם השנייה. היא הייתה בידידות עם יהודייה בסביבה, לוי. ואיתה הייתי ביחסים. מעל זה היו כמה משפחות שאני לא זוכר את השמות. למשל, באחד בינואר היה לנו דגל שחור לבן אדום. זה היה לפני הנאצים. עשינו זיקוקי די-נור. אז היו לנו יחסים טובים מאוד. חוץ מזה, באותו הרחוב היו המון חנויות של יהודים. היה שם אחד ליב, שם קניתי בשביל אבא סיגרים ובשבילי סיגריות. אני עישנתי שישים שנה עד שהפסקתי. אבא עישן עד גיל תשעים, בעיקר סיגרים מקובה. אחר כך פה בארץ, כשהוא בא מארגנטינה, קניתי לו סיגריות, אז לא אמר שזה לא בריא.

ש: אני מבינה שעד שהגיע היטלר היחסים שלכם עם הגרמנים היו טובים בדרך כלל.

ת. כן, אבל גם לפני היטלר היו אנטישמים בעיר. אבל עם השכנים והאנשים באותו רחוב היו לנו עד 1933 יחסים טובים ולא היו בעיות. ב-1933 זה התחיל.

ש: אתה יכול לתאר מקרה של אנטישמיות לפני 1933?

ת. למשל, מקרה קטן. הלכתי לבית ספר תיכון, זה היה כבר בכיתה ח'. היה לנו מורה להתעמלות. אז הוא אמר לי שם גנאי. אז המורה הראשי של הכיתה שלנו, שהיה יהודי (זה היה ב-1925) אמר את זה. ועשו למורה הזה ברור והוא התנצל. זה היה שמונה שנים לפני היטלר. היה עוד מקרים אבל אני לא זוכר אותם.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: מה היה הקשר עם ארץ ישראל והציונות? האם להורים היו ידיעות על ארץ ישראל? מה היה יחסם לארץ ישראל?

ת. אבי היה גרמני בן דת משה. הוא היה חייל במלחמת העולם הראשונה. הוא לא התעניין בכלל בפלשתינה. אמא אולי קראה פה ושם. היו לי קרובים רחוקים, אבל בדרך כלל ההורים לא התעניינו. אני התחלתי בתנועה. קודם היה אחד שקראו לו "קמארדן". זה היה יותר לאומי גרמני. אחר כך הלכתי לצופים היהודיים ואנחנו התחברנו עם מכבי הצעיר בשנת 1930. והיו כבר שליחים. עוד בבית הספר היה לי הרצון לעבוד בארץ ישראל. גם האחים והאחיות, אבל הם לא --- הם דווקא באו ב-1963, כל המשפחה, מארגנטינה. גם שם הייתה אנטישמיות. אבל חלק נשאר שם. שני אחים ואחיות. אבא שלי בא אחר כך מארגנטינה, ב-1963. היה כבר כמעט שמונים וחמש. ואז הוא התעניין. אבל הוא דיבר רק גרמנית. הוא לא למד עברית. הוא גם לא למד ספרדית אחרי 30 שנה שהיו שם. הוא רק עם גרמנים ודיברו רק גרמנית. גם בגנוסר הוא דיבר עם כולם רק גרמנית. אבל מאוד נהנו מזה שיש לי בת וכמה נכדות. בכל אופן בילדות הם לא ידעו, אני התחלתי, לא נגד הרצון אבל בלי אישור של ההורים, את העלייה לארץ ישראל.

ש: תאר מה עשיתם בתנועה, בצופים או במכבי?
ת. אני הייתי בין המבוגרים, בן 15-16. בצופים היו לנו ריקודי עם. הייתה שם איזו תנועה, גוטן בלאו, הם גם פעלו בארץ. זה הטמפלר. הם היו בגיזן. הם היו לא נאצים. זה היה כבר בשנת 1932. ועשינו ביחד הופעה של ריקודי עם. יש לי עוד התמונה. אני נורא אהבתי ריקודי עם. יותר מאוחר גם ריקודים סלונים ואנחנו למדנו על הציונות. אני נתתי הרצאות וגם היו שליחים שבאו מהארץ סיפרו. היה לנו הרבה קשר, עוד לפני שהיינו בארץ. אני בעצם חייתי בהכשרה בפרנקפורט, גם בקפריסין. הייתי כמו ארץ ישראלי. ידעתי עברית, ידעתי איפה גינוסר, איפה עין גב. זה היה טוב מאוד.

ש: אתה זוכר כמה פעמים בשבוע הייתם נפגשים? ואיך התנהלה הפעילות של התנועה אחרי 1933?

ת. בדרך כלל היה לנו פעם בשבוע. בסוף השבוע או ביום שישי או בשבת. היה לנו מועדון שבו נפגשנו וסיפרנו. אני סיפרתי ועוד חבר'ה סיפרו. אחרי 1933 היה לנו עוד קצת. אני הייתי עד 1935, עבדתי באותו בית חרושת בגיזן. אבל כל השבוע הייתי בדרכים. הייתה לי כבר מכונית, היה לי רישיון מגיל עשרים ובסוף השבוע כשבאתי הביתה, התאפסנו ואני סיפרתי להם איפה הייתי ומה שעבר. הייתה לי עבודה כבר, ב-1934, היו לי כבר אינצידנטים עם אנשים שקודם עבדתי איתם. למשל, מקרה אחד, לקחתי באוטו עוד נהג גוי, שבמקרה שקורה משהו, היה לי איזה צבעי גוי, וקיבלנו שם. אני עליתי לקומה ראשונה, והוא פתח את הדלת והוא היה במדים של S.A. והוא אמר: אם אתה תבוא מבית חרושת ארי, אני קונה הלאה אצלך. אמרתי: אדוני, אני גם כן יהודי. הוא זרק אותי החוצה כמעט. בדרך כלל הם לא ידעו. מנפרד זליגמן. חוץ מזה לא נראיתי כמו יהודי. נסעתי הרבה, בכל גרמניה כמעט.

ש: תאר את העבודה שלך בבית החרושת.
ת. התחלתי ב-1927. התחלתי לעבוד כשוליה, הייתי בן 15. הייתי שלוש שנים. קיבלתי תעודה שעשיתי עבודה יפה. זה היה בית חרושת לצבעים. היו שם אנשים מבוגרים. הייתי צריך להביא להם שתייה ואוכל, אחרי השוליה. מ-1927 עד 1930, עבדתי בתור אסקפידינט, זאת אומרת הייתי צריך לשלוח את הצבעים לאנשים בכל מיני מקומות. חוץ

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מזה גם במשרד התקבלתי. ידעתי לכתוב בספר. אז עוד כתבו ביד, לא כל כך במכונה ואני למדתי.

באותו הזמן שהייתי שוליה למדתי מכונת כתיבה וקצרות. זה היה עוד בבית של היהודים. ושם היו גויים. זה כמו בית ספר. חוץ מהעבודה של בית החרושת. זה היה ב-1927 עד 1930. היו לי יחסים טובים. היו שם עוד אחד או שניים יהודים. למדנו ממש מסחר כמו שצריך. בשנת 1932 קיבלתי מכונת אופל ועשיתי רישיון ואז התחלתי לעבוד בתור סוכן נוסע, מכרתי. נסעתי הרבה הרבה. שש שנים, מ-1932 עד 1938.

ש: תאר את החיים שלך כסוכן נוסע.

ת. כשקיבלתי את הרישיון ב-1932 היו מעט מאוד מכונות. לימדו אותנו להיזהר מהסוסים שנסעו. אני הייתי משוגע להגה. בדרך היו לי כל מיני דברים. יום אחד נסעתי והייתי צריך להסתובב ברחוב לא כל כך רחב. ושם הייתה תהום, ואמרתי לשני להגיד לי. החלתי לנסוע אחורנית והוא לא אמר. פתאום הייתי כמעט למטה. מקרה אחר, נסעתי בחורף, בהרים, שם היו לי חוויות טובות. פגשתי את האהובה הראשונה שלי. היא הייתה בת 16, אני הייתי בן 20. נסעתי בחורף, היה שלג וקרח, מהעיר הייתי צריך לעלות להר. פתאום האוטו הולך אחורנית במקום קדימה. היה חלק. איכשהו, בצד היו אבנים, ושמתי את האוטו על אחת האבנים. לקחו גרר והביאו אותי למטה. תמיד איכשהו יצאתי בשן ועין. פעם נסעתי בגרמניה המזרחית. שם יש בסביבה מאד יפה. היה לי זמן, לקחתי את האוטו והיה שם עוד מכיר גוי, לקחנו עגלה עם סוס ונסענו שם דרך יער מאד יפה. הייתה שם גם מנהרה מאד יפה עם נטיפים. ככה היו לי חוויות, גם אחרי 1933.

ש: מגיעה שנת 1933. אילו שינויים אתה מרגיש? מה קורה?

ת. **קודם כל שמעתי את היטלר ברדיו איך שאמר שאם עוד פעם היהודים עושים מלחמה, אז הוא רוצה להשמיד את כולם. ואני כבר ידעתי, עוד ב-1932 חתמתי על פמפלט יחד עם הסוציאל דמוקרטיים הקומוניסטים, נגד היטלר. ידעתי שאם תופסים אותי זה אוי ואבוי.**

ש: מה היה כתוב בכרוז הזה בערך?

ת. אני לא יודע אם בכלל קראתי את הכרוז. אני חתמתי עליו כי הביאו אותו. היה כתוב שהיטלר מביא אסון על גרמניה וצריך להוריד אותו, דברים כאלה. ידעתי שזה נגד היטלר. כך אמרו לי. שמו את זה אחר כך בתיבת הדואר של ההורים. אני זוכר שהיה כרוז שחתמתי נגד היטלר והם רצו להרביץ לי, אבל אני לא הייתי אז בבית.

ש: מי בא להרביץ לך?

ת. זה היה ב-1933. אלו היו כמה פושעים מה-S.A. בריונים, שלקחו את ה--- של בית הכנסת, של הליברלים ושל האורתודוקסים, יהודים מאד מכובדים, ונתנו להם מכות. לא הרגו אותם אבל נתנו מכות רציניות. זה היה אחרי שהיטלר היה קנצלר. אני הייתי באותו זמן בדרכים. לא הייתי בבית.

ש: בית החרושת שבו עבדת היה גרמני?
ת: לא. אלו היו יהודים, זונטם. הם היו באותה קהילה. היו שלושה-ארבעה אחים. הם ברחו כולם אחר כך. הם לא נשארו. זה היה בית חרושת יהודי. היו פקידים גויים, אבל הם לא אמרו כלום.

ש: איך קראו לחבר'ה?
ת: משפחת זונטם. היו מאוד ידועים. משפחה גדולה, שבעה-שמונה ילדים.

ש: רוב העובדים בחברה היו יהודים?
ת: לא. אני ועוד אחד היינו היהודים היחידים. כל העובדים היו גויים. ב-1932 הייתי כבר סוכן נוסע, אז היו 6 מיליון מובטלים. היו צריכים לפטר בבית החרושת. אז קודם כל פיטרו אותי, אז הייתי מובטל. אחר כך חזרתי ונשארתי שם עד 1935. אני קיבלתי מבית החרושת תעודה מאוד טובה. קיבלתי גם חלק מהשילומים שלי. כתבו לי, שפיטרו אותי, שהייתי מאוד מוצלח, והם מקווים שיוכלו לקחת אותו שוב. היו לנו יחסים טובים בבית החרושת.

ש: אתה יכול לספר עוד משהו על החיים בין 1932 עד 1935?
ת: בשנת 1933 היה חרם ואבא כבר לא יכול היה לעבוד באטליז. ב-1934 עברו לאדולף. היה לי אח גדול בהמבורג, גם כן בתור קצב. אז הם עברו להמבורג, חוץ ממני. אני עברתי מהדירה שלנו לאיזו משפחה. הייתי אצלם מ-1934 עד 1935. הם עלו ארצה יחד עם עוד משפחה מאותה עיר. ב-1936 הלכתי לפרנקפורט להכשרה. אחר כך ב-1937 שלחתי את ההורים לארגנטינה.

ש: מה עשו ההורים בהמבורג?
ת: לאח שלי הייתה עבודה כקצב. הוא עבד קשה מאוד. אבא בהתחלה גם כן עזר קצת. הוא כבר לא היה צעיר. וחוף מזה היה לו מצב רוח לא טוב, כי הוא לא רגיל מה שקורה, כשהוא היה חייל במלחמת העולם הראשונה. הוא לא האמין מה יכול להיות, שעושים. הם גרו באיזה רחוב, במרתף. לא היה להם טוב. הם לא עשו כמעט שום דבר. היו להם קת חסכוניות. אבא בכל זאת עבד הרבה שנים.

ש: איך התבשלה הנסיעה לארגנטינה?
ת: ב-1936 לא היו סרטיפיקטים לארץ ישראל ולא ידעו מתי יהיו. אח שלי הלך לנוינדורף. זה הכשרה גם לארץ ישראל וגם לארגנטינה. אנחנו שאלנו ב"איק"א". זה הברון הירש, שהייתה לו התיישבות, ורשמתי את ההורי. בעצם הייתי צריך להיות איתם. היו צריכים להיות כמה בחורים שעבר עבדו. לי הייתה כבר אפשרות לעבוד, וגם לאח הגדול, אבל האחרים היו צעירים. אני אמרתי שאני כבר בהכשרה, שאני הולך לפלשתינה. בעצם הייתי צריך ללכת עם ההורים. אבל הייתי כבר עם האישה הראשונה, היינו כבר שנה לפני הנישואין.

ב-1973 ההורים קיבלו אישור. ואני עם החברה הראשונה, קראו לה חנה הנסי, נסענו בטרמפ מפרנקפורט להמבורג. לא היה לנו כסף בבית החלוץ לקחת אוטובוס והבאנו את ההורים, את שני האחים ושתי האחיות, ועוד בחור אחד שעזר להם, לאונייה לארגנטינה. הלכנו עם ההורים על האונייה לפני הנסיעה, וכולנו בכינו, כי לא ידענו אם עוד פעם נראה בחיים. ככה זה פרידות.

ההורים הגיעו לארגונייה להתיישבות. קיבלו שטח קטן וכמה פרות ותרנגולות. ואבא לא רצה לעבוד בזה. אמא מהבית שלה, אבא שלה הי הגם חקלאי, ואמא ידעה חקלאות. היא הייתה האחראית על המשק ועבדו שם בערך עשר שנים מ-1937 עד 1947.

ש: אתה יכול לספר מה שמעו אז בגרמניה ברדיו?

ת. אחרי עליית הנאצים לשלטון, שמעו הרבה נגד היהודים. היו ברדיו הרבה התקפות על היהודים. גם על סוציאל דמוקרטיים ועל קומוניסטים. כל מי שלא היה נאצי קיבל על הראש. איפה שאני הייתי אחר כך, בבית החלוץ, יכול להיות שהיה לנו רדיו, אבל את הנאום של היטלר אני זוכר עד היום. זה היה נורא איך שהוא צעק. אבל היו עוד. גבלס היה מאוד נגד היהודים והוא היה נראה כמו נכה, כמו גיבן. הוא בכלל לא נראה כגרמני. כנראה שהיה צועני. היו הרבה דברים שכדאי לשכוח אותם. חלק שכחתי אבל אני גם זוכר. משנת 1933 עד 1935 עוד עבדתי והספקתי אחרי שהייתה לי תקרית. בבית החלוץ היו גם חברות גם חברים. אם הלכנו ליד קבוצה של נאצים, S.A, עם שירה, היינו צריכים למהר הביתה, או שהיינו צריכים להצדיע במועל יד, ולא רצינו ואז הם היו מרביצים לנו. זה היה מסוכן מאוד.

ש: איזו תקרית הייתה שבגללה הפסקת לעבוד ב-1935?

ת. נסעתי עם עוד נהג גוי שעבד אצלנו לעיר ליד פרנקפורט. היה לי קונה שקנה אצלנו כבר שנים צבעים ואני עליתי, הוא גר בקומה שנייה. הוא פתח את הדלת והיה במדים של S.A. אמרתי: אני בא מבית חרושת זונטס, האם אתה רוצה דברים. אז הוא אמר: תביא מבית חרושת ארי, אני אקנה הלאה אצלך. אז אמרתו לו: סלח לי, גם אני יהודי. אז הוא אמר: תסתלק מפה ורצה לזרוק אותי מהמדרגות. זה היה המקרה היחיד שהיה לי, שבאמת כבר היה מסוכן. אז החלטתי שיותר אני לא עובד.

ש: זה היה בשנת 1935?

ת. זה היה באביב. באותה שנה, 1935, הייתה לי התקפת כליות בלילה והרופא שלח אותי להבראה. אחר כך ב-1936 הלכתי לבית החלוץ להכשרה.

ש: מה עשית אחרי זה?

ת. אחרי שהפסקתי לעבוד היה לי קודם כל התקפת כליות. הייתי חודש וחצי בנוינה, זה מקום הבראה. זה היה כבר בקיץ. בסתיו התכוננתי ללכת להכשרה. ב-1936 לקחתי קצת דברים, נסעתי לפרנקפורט לבית החלוץ והתחלתי את ההכשרה.

ש: מה היו התנאים בהכשרה, וכמה אנשים היו שם?

ת. בית החוץ היה בסמטה בעיר העתיקה של פרנקפורט. בסביבה לא גרו יהודים, רק פועלים. בבית החלוץ היו ארבע חמש בחורות ושישה שבעה בחורים מכל מיני מקומות. הבחורות עבדו בעיקר במשק בית והבחורים אצל גננים או אצל איכרים בסביבה. כל זמן שזה היה אפשרי. אני התחלתי אצל גנן, שהיה מאוד מוכשר. למדתי את כל העבודות של גננות. פרחים ופירות. הוא היה מאוד טוב. אבל אחרי שנה, ב-1937, הוא אמר שהנאצים לא נותנים לו להחזיק יהודים. אז התחלתי לעבוד בבית הקברות היהודי שם. בית קברות גדול. שם היו כל הרוטשילדים. שם היו עוד חברים מההכשרות. עבדנו שם עד 1938.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ובנובמבר קרה דבר כזה, שבפריז איזה יהודי פולני הרג נספח של השגרירות הגרמנית. הנאצים לקחו את זה כהזדמנות לקחת את כל היהודים. כל הגברים מגיל 16 עד 60 נלקחו למחנות ריכוז. לדכאו (Dachau), לברגן-בלזן (Bergen Belsen), לבוכנוואלד (Buchenwald). **אנחנו הגענו מבית החלוצ בפרנקפורט לבוכנוואלד.** הייתי חודשיים בבוכנוואלד. לא היה מה לאכול. פעם אחת ביום מרק שכמעט ולא אכלתי אבל לא הפסדתי במשקל. המחנה בבוכנוואלד היה בשביל אלה שבאו אחרי ליל הבדולח, לחוד מהמחנה הראשי. שהם היו היהודים הקומוניסטים. אנחנו היינו במחנה לחוד ולא עשינו שום דבר כל היום.

ש: ספר עוד על ההכשרה. האם הייתה להם קופה משותפת? מי החזיק וניהל את המקום?
ת: בית החלוצ היה של תנועת החלוצ. הקהילה היהודית בפרנקפורט נתנה כל חודש סכום מינימאלי. היו תנאים קשים. אני הייתי גזבר שם, והייתה אחת שגם היא עכשיו בגיטו, שהייתה אקונומית. היה קשה מאוד. חצי שנה או יותר אכלנו בבוקר או בערב סרדינים במיץ עגבניות ואני שנים לא יכולתי לראות עגבניות. לא היה לנו מה לאכול. אבל עברנו. היו לנו חדרים. אלה שהיו כבר נשואים או שהייתה להם חברה, גרו ביחד. לא היה שם משהו מיוחד. לבחורים היה חדר ולבחורות, והיו משפחות שכבר היו נשואים. בסך הכל היו כ-25 חברים. זה היה מול הבית של הרוטשילדים. רוטשילד הראשון גר שם. אחר כך הנאצים שרפו את זה יחד עם בית הכנסת. שם היה בית עם שלט אדום, וזה היה של רוטשילד. כשהייתי אחרי ארבעים שנה בפרנקפורט, רציתי לראות את הסמטה, היא כבר לא קיימת. לפרנקפורט היה הרבה נזק במלחמת העולם השנייה.

ש: האם הייתה להם קופה משותפת?
ת: כן, אבל לא קיבלנו כמעט כסף. זה היה כמו קיבוץ. הבחורה שהתחתנתי איתה פעם ראשונה עבדה אצל אחד מראשי הקהילה. הוא היה איתה בדירה, הוא ברח בלילה הבדולח, והיא ראתה שהנאצים שברו את כל הדירה מעל לראש שלה. לא עשו לה שום דבר, חשבו שהיא גויה, היא סיפרה לי. לא היה לנו הרבה כסף, אולי קיבלנו פה ושם.
ש: אז עבדתם בקהילה והקהילה החזיקה אתכם?
ת: כן, נכון. **בקהילה בפרנקפורט היו לפני הנאצים 26 אלף יהודים.** היו הרבה בתי כנסת. איפה שהתחתנתי היה בית הכנסת הכי יפה. חבל שהוא כבר לא קיים.

ש: ספר על החתונה שלך, שהייתה שלושה ימים לפני ליל הבדולח, בביתה כנסת המפואר ביותר בפרנקפורט.
ת: זה היה ב-6 בנובמבר. הרב היה ד"ר ויינפלד. הלכנו מבית החלוצ, זה לא היה רחוק מבית הכנסת, עשר דקות, היו שני עדים. לא היו שום אנשים אחרים. לא הייתה שום מסיבה. הוא אמר מזל טוב וזהו. נתן תעודה, יש לי אותה עד היום, והלכו בחזרה לבית החלוצ. שם עשו איזו מסיבה עם עוגה וזהו. קיבלנו חדר לחוד, משפחה. חוץ מזה לא קרה כלום. גם לא הייתה אפשרות לעשות הרבה. ידעו כבר שזורקים את כל היהודים. היום עושים מסיבה גדולה לחתונה. זה לא היה. גם עם השנייה שהתחתנתי בעין גב, בליינה, זה היה אחרי מלחמת השחרור. במושבה כנרת, קראו לרב כהן, והוא חיתן את כולם. הייתה לו טבעת. גם כן לא הייתה המסיבה. היו שני עדים.
הראשונה זה היה בבית כנסת שאחר כך נשרף בליל הבדולח. היו שני עדים, והרב נתן לנו תעודה ובבית החלוצ קיבלנו קפה ועוגה.

ש: בליל הבדולח עצמו היית חופשי?

ת. זה היה ב-9. אנחנו ישבנו בערב ודיברנו. פתאום ראינו שמים אדומים, את האש של בתי הכנסת ששרפו. ראינו את זה וידענו אוי ואבוי. זה היה בלילה, כמעט לא ישנו. למחרת לקחו הרבה יהודים מכל הארץ למחנות ואותנו עוד לא.

אנחנו גרנו בסמטה שבה לא היו יהודים. אני לא יודע אם הנאצים ידעו. חשבנו שאולי לא לוקחים אותנו. זה קרה ביום שלישי ובשבת לא עבדנו. באו מהמשטרה מהגסטאפו ולקחו אותנו. קודם כל לאולם ספורט ענק, שם ראינו מראה מקברי: מאות יהודים הסתובבו בעיגול, צעירים וזקנים, הולכים כל הזמן בעיגול, ואיזה נאצי S.S. צועק: ללכת, ללכת! התחילו לשיר שיר בגרמנית שאני לא אהבתי. מי שלא שר, קיבל מכות. שם היינו עד הלילה ולקחו אותנו לתחנת רכבת. הייתה שם רכבת אחת של בני אדם, לא של בהמות. נכנסנו, זה היה בלילה ונסענו.

לא אמרו לנו לאן נוסעים. אני ראיתי איפה שהרכבת נסעה. הכרתי את המקומות מעבודתי כסוכן נוסע. בסוף ידעתי שזה בוכנוואלד. קודם לא ידענו. באמצע הנסיעה אני נרדמתי ופתאום מישהו נתן לי דחיפה ואני חלמתי שאני נוסע באיזו מנהרה בלי סוף, ומישהו דופק לי בגב ואז התעוררתי. אחד השוטרים אמר: אתה רוצה לישון, יהיה לך עוד הרבה זמן בוכנוואלד. ממש נרדמתי. הייתי עייף. לא אכלנו ולא שתינו ולא נחנו יומיים.

ש: חלמת שאתה במנהרה?

ת. אנחנו נסענו בדרך שנסעתי באוטו כשעבדתי. אותו כיוון, הכרתי את התחנות. ידענו שיש דבר כזה בוכנוואלד, אבל הם לא אמרו. כשהגענו לויימר (Weimar) היינו צריכים לרדת. נסענו באוטו משא לתוך מחנה הריכוז. שם הייתה קשה כזו, כמו בכל מחנות הריכוז, שם היה כתוב "העבודה משחררת". אני לא שוכח את זה. כשנכנסנו לתחנה במחנה הריכוז, היינו צריכים לעמוד. היו חוץ מהרכבת שלנו עוד, היו המון אנשים ולא לזוז ולא לעשות שום דבר. כל היום לא אכלנו ולא שתינו ולא נחנו, אז היינו רעבים. שם היו כאלה של המחנה ממש, אסירים. אמרו: אם נותנים לכם לאכול, אל תאכלו, זה יהיה רע מאוד, אבל היינו רעבים. אני אכלתי קצת. עמדנו ואסור היה לצאת אפילו לשירותים. חלק מהאנשים עשו במכנסיים. הנאצים רצו להוריד את האדם לאפס, להשפיל. למזלי, היו לי מכנסיים רזרבה. אבל זה נורא העליב אותי. עמדנו שם, והתחילו גם להרביץ. אחר כך נכנסנו לתוך .. זה היה במגרש גדול.

המחנה איפה שלקחו את האנשים בליל הבדולח היה לחוד. היו שם שלושה צריפים גדולים. בכל צריף היו חמשת אלפים יהודים. זה היה עם קרשים כמו במחנות ריכוז. אנחנו היינו ביחד עם עוד חלוצים מברסלאו (Breslau) ועוד צעירים. היום שם חברה יותר מבוגרים. אנחנו עלינו עד לקומה שמינית עם הקרשים ועשינו התעמלות. היינו צריכים לרדת, לעלות, היינו צעירים, בני 26.

שם הייתה לי חוויה קשה. בלילה הראשון שהיינו שם לא יכולתי לישון. שמעתי כלבים. היינו למעלה. היה שם חלון קטן. הסתכלתי החוצה וראיתי איזה יהודי זקן, S.S.-ו שהרביץ לו. היהודי כל הזמן אמר "שמע ישראל" וה-S.S. אמר לו: תשתוק. הוא הרביץ לו והרג אותו במקל. היה לו גם כלב שנשך את היהודי. זה היה איזה רב, עם זקן ארוך. זה היה הרצח הראשון שראיתי של הנאצים. לא יכולתי לישון כל הילה.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

היינו שם חודשיים, עד סוף דצמבר. האוכל היה מרק דגים גועלי. אני כמעט שלא אכלתי. יכול להיות שהייתה גם חתיכת לחם. היו שם אסירים, במחנה הראשי, שהיה להם לחם. לי היו עוד סיגריות, נתתי להם סיגריות והם נתנו לחם.

אני ראיתי איך שתלו בן אדם שם במחנה. הוא ברח ותפסו אותו. אנחנו ראינו את זה. שם היה בלוק עץ ושם נתנו מכות. יהודי אחד קיבל 25 מכות, הוא כבר לא קם. זה נורא. דברים כאלה עשו עלינו רושם רע מאוד.

ש: מה עשיתם במשך הימים בבוכנוואלד?

ת: כמעט כלום. כשהיינו בקומה שמינית, יחד עם עוד חלוצים מברסלאו, מישהו הביא ספר ללימוד עברית ולמדנו עברית שם למעלה. חוץ מזה, בבוקר היינו צריכים לעשות אפל [=מסדר] והתעמלות. לא נתנו לנו לעבוד. למדנו עברית ועשינו התעמלות. הלכנו ליד הגדר ודיברנו עם אנשים, מאיפה אתה, מה אתה עושה?

ש: **ספר במפורט, מה אתה זוכר מליל הבדולח.**

ת: בבית החלוץ ראינו בלילה אש בסביבה, ששרפו הנאצים את בית הכנסת שבו התחתנתי ובתי הכנסת האחרים. כמעט שלא הלכנו לישון. בבוקר קמנו והחלטנו שבכל זאת נלך לעבוד. לא ידענו שלוקחים את הגברים למחנות ריכוז. אני לקחתי אופניים והייתי בבגדי עבודה. יצאתי מבית החלוץ לסמטה והלכתי לכיוון הרחובות הגדולים. שם היו המון בתי עסק של יהודים עם חלונות ראוות גדולים וראיתי שם המון פושעים ואספסוף, שזרקו ושברו את כל חלונות הראווה וגנבו את מה שיש בפנים, וצעקו "יהודים החוצה". הוציאו יהודים ונתנו להם מכות.

עמדתי עם האופניים ולא ידעתי מה לעשות. הייתי צריך לעבור את כל הבלגן הזה. מכיוון שהייתי בבגדי עבודה ואופניים, אף אחד לא חשב שאני יהודי. עברתי, **ובצד השני עמדו הרבה תושבים במרפסת ואמרו: זה טוב ליהודים וצחקו.** ואחר כך אמרו, שום דבר לא קרה.

אז עברתי עם האופניים והסתכלתי, והגעתי לבית הקברות איפה שעבדתי. היו שם עוד חברים מבית חלוץ אחר ואמרנו, מה אנחנו עושים? לא עבדנו הרבה. הם ראו גם כן. בסוף קצת עבדנו ואכלנו קצת, בצהריים, במקום לנסוע, טלפנו לבית החלוץ ושאלנו, אז אמרו לנו: אל תבואו הביתה, לוקחים את כל הגברים. תלכו לבית החולים היהודי. היה בית חולים יהודי של רוטשילד ומבית הקברות נסענו באופניים לבית החולים. זה היה כבר אחרי הצהריים. שמרנו שם בלילה. היו שם הרבה חולים, יהודים וגויים. אבל המשטרה הודיעה, אם הנאצים באים לבית החולים אז תודיעו לנו ואנחנו נבוא. עוד לא היה כמו שאחר כך נגד היהודים. היינו לילה אחד בשמירה, בלי רובה. למחרת, נסענו בחזרה וחיכינו. זה היה ביום שבת.

ש: חזרה לאן?

ת: לבית החלוץ. הבחורות נשארו שם. היו שם גם בחורים עם מבטא פולני. אותם לא לקחו הנאצים. רק את היהודים הגרמנים. אחרי הצהריים, אחרי שחזרנו, באה משטרה וגסטאפו, ולקחה רק את הגברים. את הבחורות לא, וגם לא את הפולנים, הצ'כים. הגענו לאולם ספורט ענק. זה כבר סיפרתי.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: אתה זוכר מה חשבתם אז?

ת: חשבנו שזה הכל שיגעון. לא ידענו מה יכול להיות. אני הייתי תמיד אופטימי, אבל בעבודה גם כן, היה לי בסוף אינצידנט. את בית הכנסת שבו התחתנתי, שרפו. מה חשבנו? חשבנו שצריך כמה שיותר מהר לעזוב את גרמניה. זה לא כל כך פשוט. לעבוד ככה היה קשה. אחר כך עברנו לדנמרק, וזה כבר היה משהו אחר.

ש: אילו אפשרויות היו ליהודים אחרי ליל הבדולח לעזוב את גרמניה?

ת: יהודים שהיו להם קרובים באמריקה שיכלו לשלוח להם איזה סכום, יכלו לעזוב. יהודים מבוגרים שהיו במלחמת העולם הראשונה והיו להם תעודות, והייתה להם אפשרות לנסוע, מותר היה להם לעזוב. כשהיינו בבוכנוואלד, באו מאנגליה, מדנמרק, משבדיה, מהקהילות שם, מהגויים דווקא. ומי שקיבל רישיון, כמו שאנחנו בחלוץ קיבלנו רישיון כניסה לדנמרק לעבודה. כך גם לאנגליה ולשבדיה. הנאצים לא היה נגד, להיפך. אמרו רק החוצה. מי שיכול היה לנסוע, הם היו מרוצים. אז עוד לא חשבו על השמדה. זה היה ב-9-1938. על ההשמדה החליטו ב-1942 בוואנזה.

אבל היו יהודים שלא הייתה להם אפשרות ולא היה להם משהו. בעיר איפה שאני הייתי היו אלף מאתיים. הרוב הלכו, אבל נשארו מאתיים או מאתיים וחמישים שלא הייתה להם אפשרות והם נשארו שם. אחר כך ב-1940 הכניסו אותם לשני בתים כמו גטו, ארבעים-חמישים איש בחדר אחד. ובסוף מאתיים וחמשיים לקחו אותם לבית הספר איפה שלמדתי, בסביבת תחנת הרכבת. שם הייתה רכבת של בהמות, ושלחו אותם לאושוויץ. זה היה כבר ב-1942. אחרי ההחלטה בוואנזה שרוצים להשמיד את כל היהודים. זה היה בכל הארץ. בגרמניה הרבה אנשים ברחו אבל בפולניה שלושה מיליון הלכו. שם היה יותר גרוע. או בבאלטים, שם היה יותר גרוע.

ש: היה קשה להגר לדרום אמריקה?

ת: אני לא יודע. קודם כל היה צריך לנסוע באונייה. בזמנים ההם, 1937, היה פרוץ, הוא היה דיקטטור. אחרי מלחמת העולם השנייה הוא הכניס הרבה נאצים וגם יהודים. היו הרבה יהודים. מי שהייתה לו אפשרות. ההורים דרך איק"א... חוץ מזה האח הגדול שלי כבר עבד שם שנה. ההורים עבדו במושבה, הרוב היו בגרמניה, אבל היו גם מרוסיה. היה שם יער, והייתה להם אדמה וקצת פרות וסוסים, ועגלה ותרנגולות. הייתה להם חקלאות. אבא שלי לא היה מרוצה. אבל אמא והאחים והאחיות עבדו קשה עשר שנים ולא יצא שום דבר. כל מה שהרוויחו היו צריכים לשלם לסוכנות של איק"א. הם קיבלו את זה בתור הלואה, הם יצאו בלי כסף מגרמניה.

אחר כך אבא לקח שני סוסים עם עגלה, הוא אהב את זה. שם דיברו גרמנית. שם היה אחד אינדיאני זקן, הוא למד גרמנית. כולם שם דיברו גרמנית. אחר כך כשביקרתי, הוא סיפר דברים נחמדים מארגנטינה.

ש: אחרי ליל הבדולח החלטתם לעבור לדנמרק?

ת: אחרי השחרור, לא היה לנו ברירה. בא אחד מרגולינסקי. היינו ידידים אחר כך. הוא היה בקופנהגן, דור שני, יוליוס מרגולינסקי והיינו ידידים. הוא היה יותר מבוגר. הוא בא והיה לו

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

קשר עם המשטרה, עם כל המוסדות בקופנהגן. הוא היה מאוד ידוע ואנחנו רצינו לדנמרק, היו לנו שם כבר חברים.

ש: לאן בא יוליוס מרגולינסקי?

ת: זה היה לפני בוכנוואלד. הוא בא אחרי השחרור. עוד לא הכרתי אותו בבית החלוצ. אם הוא בא אחר כך כשהיינו כבר בדנמרק. הוא בא כל כמה שנים לישראל. הוא בא לבקר אותי. הוא בא אלי הביתה, היינו כמו משפחה.

ש: השתחררת ממחנה הריכוז בוכנוואלד וחזרת לבית החלוצ?

ת: כן, ואז הבחורות עוד היו שם. אני לקחתי את אשתי הראשונה, שאחרי שלושה ימים הייתי צריך לעזוב אותה. קודם נסעתי איתה להורים שלה. ההורים שלי היו כבר בארגנטינה. ההורים שלה היו בגרמניה הדרומית. לאבא קראו גוסטב קהן, לאמא טקלה. אנשים מאוד מכובדים. היינו ביחסים עד שהיא החליטה... הייתי אפילו בקשר מכתבים, הייתה לה אחות והיא ביקרה הרבה. אחר כך היא עברה לאמריקה. היא מתה עכשיו בגיל 93. אם זה היה תלוי בי, יכולנו להמשיך. יש לי בת ממנה. אבל היא לא רצתה. אחר כך היא הצטערה. הבת שלי אמרה שאמא שלה סיפרה לה אחרי זה שהבחור שעשה לי את הקונץ, שלקח אותה, ואני עבדתי והוא עבד איתה. אז היא אמרה: אם יש עונש, זה שהתחתנתי איתו. אחר כך האמא התחתנה עם עוד אחד. זה היה משהו אחר. אבל הבחור הזה היה לא נורמלי. אני החלפתי אותו במזכירות הקיבוץ. זה לא שייך.

ש: אז נסעתם להורים של אשתך הראשונה, חנה, לדרום גרמניה.

ת: זה קרוב לשטוטגרט. הייתה לה אחות, היה לה ילד, אחר כך הוא גם כן בא לבקר אותי. משם מההורים נסענו שוב לבית החלוצ, לקחנו כמה דברים, כלי רחצה, כלי מיטה, ונסענו ברכבת מפרנקפורט לדנמרק דרך המבורג. הגענו לאי קטן, שם הייתה לנו עבודה במשק גדול מאוד.

ש: מי ארגן את הנסיעה שלכם לדנמרק?

ת: את הנסיעה אני סידרתי. בבית החלוצ הייתי גזבר, אבל לא לקחתי מהכסף, אלא קיבלנו מהקהילה. ואני סידרתי את הנסיעה וקיבלתי את הכתובת. אני עבדתי במשק גדול. אשתי עבדה אצל אישה זקנה במשק קטן. האישה לא ידעה גרמנית. למדתי במשך חודשיים דנית וידעתי לקרוא עיתון.

ש: אני עדיין בעניין הנסיעה. הרי היה צריך להוציא דרכון או אישור יציאה מגרמניה. היה צריך לדעת לאן לפנות בדנמרק. האם זה סודר דרך איזו תנועה או ארגון ציוני?

ת: היה לי פספורט, אפילו עם "יוד". אחר כך בדנמרק הם לקחו את זה. את הנסיעה אני חושב ששלחו מדנמרק או הקהילה. לא היה לנו הרבה כסף בבית החלוצ. אני הייתי שש שנים סוכן נוסע וידעתי שנוסעים דרך המבורג לפין (fyn) ושם שאלתי איפה זה סונסבורג, והיו אנשים שידעו גרמנית.

ש: איך ידעת לנסוע לסודנסבורג, איזה ארגון עזר לכם?

ת: היו שם שליחים של החלוצ בדנמרק והם קיבלו אותנו. אני כבר לא זוכר מי זה היה. אבל אחד השליחים הביא אותי לסודנסבורג. גם בשבדיה וגם בדנמרק היו שליחים מהארץ שעבדו מטעם החלוצ, אחרת הייתי הולך לאיבוד.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: האם מישהו חיכה לכם בתחנת הרכבת בדנמרק, בפין?
ת: אני לא זוכר. כן, בפין היה מישהו שחיכה לנו והוא הראה לנו את סודנסבורג. אלו דברים קטנים שוכחים.

ש: אז היה מישהו מהחלוץ שחיכה להם ואמר לכם מה לעשות הלאה. איך הייתה המסגרת שלכם כשהגעתם לפין? מה הייתם אמורים לעשות?
ת: אני באתי למשק גדול והייתי צריך לעבוד בכל העבודות החקלאיות. היה לי זוג סוסים. אני אהבתי מאוד לעבוד עם סוסים. עבדתי בכל העבודות. שם גם אכלתי. היו שם עוד עובדים, זה היה משק גדול. אשתי הראשונה הייתה אצל אישה טובה מאוד, אבל היא ידעה רק דנית ולא גרמנית. אז במשק הגדול היה אוטו, נסעתי למשק הקטן. לקחתי את האישה הראשונה להאנסי, כך קראו לה והיא עבדה במשק בית עם האישה. לאישה היה משק קטן. הרבה שנים הייתי בקשר, גם עם הבן. אישה מאוד טובה. אבל היא לא ידעה שום שפה חוץ מדנית. אשתי הראשונה עשתה את כל העבודות בבית, ניקיון ובישול. [24]

*****

מעדותו של יוסף סוקל

ש: היום, 2.12.99, איה חדווה פטל מראיינת את מר יוסף סוקל, יליד פרנקפורט, גרמניה, 1925. האם אתה יכול לספר על המשפחה שלך בגרמניה לפני שנת 1933?
ת: לפני 1933 הייתי בן שבע. אבי השתתף במלחמת העולם הראשונה בתור חייל פולני. אחרי השחרור מהצבא הוא עבר לווינה, שם הוא פגש את אמא והם התחתנו שם. בגבול פולניה וינה. הכל היה הרוס, פולניה, העיירה שלהם. והתחתנו ואחר כך היגרו לגרמניה והגיעו לפרנקפורט (Frankfurt). הייתה משפחה מסורתית, דתית, מה שהיום נקרא חרדית כמעט. בפולניה כמובן שזה היה יותר חסידי.

ש: הוא היה חסיד?
ת: ההורים שלו היו חסידים. אבי עבר את המלחמה וכל המאורעות האלה. זה לא משאיר הרבה רושם. אבל הוא התפלל במניין של חסידים. לא הייתה מורגשת דווקא חסידות בבית. הוא לא ביקר אצל הרבי וכל הדברים האלה. אמא שלי גם כן יוצאת פולניה, אבל אני לא יודע לאיזו חסידות היא הייתה שייכת. הייתה לה השכלה יותר גבוהה. היא למדה גם בגרמניה וגם בווינה, למדה באוניברסיטה. ואבי אחרי המלחמה, אחרי החתונה, היה צריך לדאוג לפרנסה ולא הספיק ללמוד שום דבר. בקושי ידע גרמנית. הוא ידע יידיש, וגם פולנית. גרמנית כמעט ולא. הוא ידע גרמנית, אבל במבטא פולני. אנחנו לא הספקנו ללמוד פולנית מהם. הם דיברו ביניהם פולנית, אבל לא קלטנו. זה חבל מפני שיכולתי היום לדבר עם אשתי בפולנית.

ש: תלמד אותה גרמנית.

ת: היא למדה לבד, בבית ספר שלהם. היא ילידת וורשה. שם למדו גם יידיש וגם גרמנית וגם לטינית. רמה גבוהה. יום שבת היה משהו מיוחד. כל השבוע אבי היה טרוד בפרנסה. מארבע בבוקר צריך ללכת לשוק לקנות, אחר כך כל היום עומדים במכולת.

ש: ממה התפרנסתם?

ת: הייתה מכולת עם ירקות. זו עבודה קשה. החנוונים עומדים משש בבוקר עד שבע שמונה בערב. פרנסה קשה. כמעט ולא היה לו זמן, רק בשבת. בליל שבת, בשבת בבוקר, היה לנו זמן לדבר עם אבא. ככה אמא חינכה אותנו בדרך נכונה, בדרך טובה. זה הרקע המשפחתי.

ש: כמה ילדים הייתם במשפחה?

ת: שישה ילדים. הבן הראשון אליעזר ליפא, אחר כך יהושע, אחר כך אני, אחר כך שתי בנות. הן נמצאות עכשיו בארצות הברית. כולם יצאו מגרמניה, נשלחו. אספר בהמשך, זה יותר מעניין. אחרי הבת הראשונה בא בנימין, ואחר כך טרודי. היא הייתה קטנה. היא הגיעה לאנגליה. בגיל שש כבר הגיעה לאנגליה במסגרת עליית הנוער. שתי הבנות הגיעו לאנגליה ונסעו משם לארצות הברית.

ש: מה היה המצב הכלכלי שלכם?

ת: היה שפיר. עבודה קשה. לא היו עשירים, אבל הכל היה מספיק. עבודה באמת קשה, מפרכת. לעבוד מארבע עד אחרי הצהריים, עד הערב. אנשים נכנסו גם בערב מהכניסה האחורית. אסור הרי לפתוח את החנות בערבים, בגרמניה הקפידו על החוק. אז כך שבאמת לא הספקנו לקבל הרבה מאבא.

ש: כל היום הוא היה עסוק בחנות?

ת: כן. גם אמא נכנסה, להביא סחורה. גם אמא השתתפה. אנחנו היינו קטנים, אבל גם עבדנו קצת בחנות. עד שהגיע ה"קריסטל נאכט".

ש: עוד לפני כן. אילו דברים אתה זוכר מתקופת הילדות, למשל יחסים עם חברים, יחסים עם גויים לפני 1933?

ת: הייתי ילד קטן. לא זוכר שום דבר. אני זוכר רק שהייתי בבית ספר יקי, של ר' שמשון רפאל הירש. שם הייתי נקרא פולני. אצל הפולנים אני נקרא יקה. באף מקום לא מצאתי את המקום שלי בדיוק. אבל ידוע לי, אני זוכר שעם הגויים, אחרי 1933 הם כבר הרימו ראש. אז אחי יהושע ואני תמיד התקוטטו עם הגויים, לא ויתרנו להם וקיבלנו מכות בבית. למה התגרות בגויים ולמה התקוטטת איתם? ואמרתי: אנחנו לא בובות, אנחנו צריכים לענות, אנחנו לא מוותרים בקלות.

עם הזמן עזבו אותנו. עד אחרי "קריסטל נאכט". הכל התהפך. למשל אני זוכר בבית הספר, היינו תלמידים טובים. זה אני זוכר.

ש: זה היה בית ספר יהודי?

ת: יהודי דתי.

ש: איך קראו לו?
ת: בית ספר אחד היה כללי, והשני של הכיתות הגבוהות יותר, של ר' שמשון רפאל הירש.

ש: בית הספר הכללי היה מעורב ביחד עם הגויים?
ת: לא. אלו היו בתי ספר נפרדים ליהודים. **בפרנקפורט הייתה קהילה מאוד חזקה, גדולה, מיוחדת.**

ש: לאיזו קהילה אתם השתייכתם בתוך פרנקפורט?
ת: עד איזה זמן, אני לא זוכר בדיוק את השנה, אני חושב עד 1935-36, הגרמנים המקוריים, ילידי פרנקפורט, מה שאנחנו קוראים "יקים", מאחר שהיו הרבה מהגרים מפולניה, הם התחילו להתערב בין היקים והיקים היו הגזע המיוחד. גם מבחינה דתית, מה שנקרא היום העדה החרדית. החרדים והדתיים הרגילים. אז הם עשו להם קהילה נפרדת שנקראה "אוסטריץ גמיינדה" – קהילה נפרדת. הם נפרדו מהקהילה הכללית ויצרו להם קהילה חרדית מיוחדת, עם רבנים שלהם, עם הכשרים שלהם.

ש: של מי הייתה הקהילה הכללית?
ת: של כל היהודים והם יצאו מהקהילה הכללית. גם הרב היה אחר. הרב הראשי של פרנקפורט. היו שניים. כמו שהיום אנחנו מוצאים גם כן חרדים, ואלה יש להם רב שלהם.

ש: אתה זוכר את השמות שלה רבנים הראשיים?
ת: לא זוכר.

ש: איזה איפיונים היו לקהילה המיוחדת הזאת?
ת: יותר חרדים, וגם ייחוס משפחתי יותר, היה ל-יקים.

ש: לאיזו קהילה מבין שתיהן אתם השתייכתם?
ת: לפולנים. באופן טבעי. לקהילה הרגילה.

ש: זה לא היה נקרא הקהילה הפורשת של ר' שמשון רפאל הירש?
ת: הם קראו לעצמם, אבל הוא ודאי לא היה מסכים להפרדה הזאת. רק אחריו זה נוצר. כמו שהיום יש הפרדה בין חרדים לאחרים. היום יש הרבה קהילות מסוג זה.

ש: זה יצר מעמדות?
ת: כן, יצר מעמדות. הם עשו את זה בדרכי נועם, לא שהבליטו שהם לא שווים. אבל "אנחנו שווים יותר", נאמר ככה. כך אנחנו הרגשנו.

ש: אתה בתור ילד?
ת: בתור ילד. לכן קראו לי "פולני" והפולנים קראו לי "יקה". אותנו חינכו להתנהג כמו כל היקים הטובים, כמו ילידי פרנקפורט. פרנקפורט בכלל הייתה משהו מיוחד בתוך גרמניה. גזע מיוחד, ייחוס מיוחד. זה מה שאני זוכר.

ש: אילו איפיונים מיוחדים אתה זוכר בקהילות האלה, או בקהילה שלך?
ת: אני הייתי צעיר מדי להבין איפיונים.

ש: מה שהצטייר לך בתור ילד.
ת: אנחנו בכלל לא הבנו את כל הסיפור הזה. גם לא התעניינו כל כך בזה, בפוליטיקה של מבוגרים. היום ילדים בני 12 יודעים שהרבה יותר מאשר אנחנו.

ש: אתה זוכר את השם של רב הקהילה שלכם? מה אתה זוכר מבית הכנסת, משבת, מחגים? יש לך זיכרונות מיוחדים?
ת: כן, למשל, אב שלי היה בעל תפילה. אפילו מוסף התפלל. וגם אני למדתי ממנו את הנוסח. חסידי. זה לא נקרא חסידי, פולני. שם היו מעורבים החסידויות. בפולניה באמת היו חצרות. כל אחד השתייך לחצר והתפלל במסגרת הזאת, בשטיבעל של החצר הזאת. אבל בגרמניה זה כבר היו פליטים. עד שהתאוששו, עד שהתאקלמו במקום כזה. ולא קיבלו אותם כל כך בקלות. היו "המיושבים מקודם", היקים הטובים. הם קראו לפולנים לא סתם יהודים, "האחים המזרחיים". האחים שלנו מהמזרח. נתנו להם כינוי כזה. ודאי שלא היה כל כך קל לבנות והסתכלו עליהם קצת מלמעלה למטה, והשתדלו להתאים את עצמם אליהם. לכן אמרו לנו, **חינכו אותנו גם כן: אתם צריכים ללמוד טוב גרמנית, להתערב עם האליטה הזאת שנקראים "יקים"**.

אז בית הכנסת היה בנוסח ספרד כרגיל, כמו שחסידיים מתפללים. אני רק זוכר שכל סעודה שלישית שאנחנו היינו מביאים מהחנות, היינו מביאים את הדג מלוח ואת החלות. היינו סוחבים כל שבת אחרי הצהריים, כפי שנוהגים חסידיים לחוג את השבת. סעודה שלישית משותפת.

ש: בבית הכנסת?
ת: כן. גם פה חסידיים עושים את זה. זה מנהג מקובל, משום שבדרך כלל היו משתייכים לחסידות. וחסידיים היו הולכים לסעודה שלישית לרבי, לשולחן של הרבי, "טיש". מאחר ששם לא היה רבי, אז עשו את המפגש הזה, בעיקר מבחינה חברתית. דבר חשוב מאוד. אוכלים ביחד, משוחחים, שרים ביחד. זה מגבש את הקהילה. זו כוונה חשובה. יקים לא עושים את זה אז זה חסר להם. הגיבוש החברתי יותר קריר.

ש: כל אחד בתוך עצמו.
ת: הפולנים היו חיים טוב מבחינה חברתית. הרבה יותר עוזרים אחד לשני, יותר קשורים. זה מצא חן בעינינו דווקא דרך חיים הזאת. אז כל ליל שבת, ואני זוכר עוד שתמיד גם התפללו מאוחר. הביאו את הספר התורה לחלון. לא היו פלורוסנטים, לא היה חשמל. היה חשמל, אבל לא עם שעון שבת ולא דברים כאלה שהיום מובנים מאליהם. אז לקחו את ספר התורה לחלון בשביל לקרוא את הפרשה של מנחה בשבת. ואחרי מנחה התאספו לסעודה שלישית. נמשך כמה זמן שנמשך. אנחנו היינו תמיד סוחבים את האוכל לשם. אבא נידב את זה לבית הכנסת.
הייתה תפילה יפה. אני שר עוד היום את הניגונים מאז. את זה כן קלטתי בגיל זה.

ש: מאבא?

ת: כן.

ש: אתה זוכר משהו מיוחד מהחגים? צומות?

ת: צומות אני לא זוכר. צמו.

ש: משהו מיוחד מהחגים?

ת: בשבתות אצלנו, יש לי פה ספר שאני מתאר שבת.

ש: אולי תתאר קצת?

ת: בעל פה? אני אקריא את זה.

ש: מתוך איזה ספר שכתבת?

ת: "ספינת חיי": "ההורים שלי התחתנו ב-1920. אחר כך עלו לגרמניה לפרנקפורט. הייתה חנות מכולת וירקות. משפחתי שכרה דירה מרווחת בפרנקפורט. קיוונו לעתיד טוב.

קהילת יוצאי מזרח אירופה התארגנה. נוסדו ונבנו בתי מדרש על פי מנהגי פולין, וחיי קהילה בנוסח מזרח פולין. רכשנו רהיטים יפים. אנשים מכובדים. והרגשנו שהגענו כאן בגולה אל המנוחה והנחלה היחסית.

בזיכרוני נחרתו ההבדלים הבולטים בין ימות שבוע לבין יום השבת. ימי השבוע היו מלאי פעילות. הוריי שהו בחנות עד השעות הקטנות של הלילה, ובמשך ימים שלמים כמעט לא יכולנו, אנו הילדים, להחליף עימם מילה ולתנות את צרותינו באוזניהם. אולם בבוא יום שישי בשעות אחרי הצהריים, סגרנו את החנות, ניתקנו את פעמון הדלת והתכוננו לקראת שבת המלכה".

"ההליכה עם אבא לבית הכנסת הייתה בגדר תענוג ממש. זכורות לי המריבות התמידיות בין האחים על הזכות להחזיק בידו של אבא. בסופו של דבר קבענו תור לכל אחד. סיפרנו ודיברנו כולם ביחד אל אבא. אינני בטוח אם אבא הקשיב לנאמר, אף על פי שנענע בראשו מדי פעם. אך לא הספיק רק זאת שיכולנו לפרוק את ליבנו.

לאחר התפילה חזרנו הביתה לאור פנסים שבקושי האירו את העמודים שעליהם הם תלויים. האור העמום הזה השרה אווירה מיוחדת. אבא היה שואל אותנו מדי שבת בשבת: האם רואים אתם את המלאכים המלווים אותנו בדרכנו הביתה? למרות כל מבטינו סביב, למרות כל החיפושים, לא הצלחנו לגלות אותם, ואז אמר אבא: מי שמתפלל יפה לקדוש ברוך הוא שיעזור לו, ומאמין בכל הכתוב בתורה, בנביאים ובגמרא, מצליח לפחות להרגיש בנוכחות הנסתר שעומד לימינו בכל מעשיו".

"דברים אלה נחרטו בליבי למרות שלא השגתי את עומקם. אבל אנו הילדים הקטנים לא הבנו את דבריו. והיינו מוסיפים ומחפשים את מלאכי השרת המלווים את היהודי בחזרו לביתו עד אחר שירת "שלום עליכם מלאכי השרת". לא אשכח אף פעם את ההרגשה הנפלאה, שבחזרנו הביתה הייתה אמא פותחת לנו את הדלת בפנים קורנות ובחיוך הרחב. חשנו ממש הרגשה של קדושה. ברכת השבת שלו ושלה הייתה כמעט זמירה שבאה מהעולם העליון. הנה אנו עומדים בסלון המואר, לבושים בגדי שבת יפים, השולחן הערוך מכוסה במפה לבנה,

שמונה נרות השבת, כמספר בני המשפחה, היו נעוצים בפמוטי הכסף המבריקים. אמא הקפידה להשתמש בשבת דווקא בכלים וסכום מכסף".

גם היום אני עוד משתמש בכלי הכסף בשבת. דרך אגב, ביו הפרידה היא נתנה לנו כמה כלי כסף למזכרת. יש לי את זה עד היום. הם שמורים אצלי ואני נתתי גם לאחיות.

"כל אלה השרו אווירה חגיגית והיו ניגוד גמור לימות החול האפורים. השבת בה כביכול כפיצוי לטרדות הוריי בימי החול. אבא התיישב בכורסה המיוחדת שלו בראש השולחן ופתח בשירת "שלום עליכם", "אשת חיל", בקולו הערב. גם בתפילות בית הכנסת בשירי הציבור נהנינו מקולו. לאחר מכן הניח את ידיו על ראשי הילדים וברך אותם. נוסף לברכה המקובלת צירף אבא לכל ילד ברכה מיוחדת, שהיו שזורים בה לפעמים דברי תוכחה ומוסר. אולם קיבלנו את דבריו ברצינות מרובה והבטחנו לעצמנו באותו מעמד לתקן ולשנות. לא תמיד הצלחנו בזה, אבל ניסינו. אמרנו לאבא: אני רוצה אבל אני נכשל, אני לא יכול".

"אמא, שישבה בקצה השני של השולחן, נראתה בבגדיה השבתיים כמלכה זורחת מאושר. פעם שאל אותה אבא: על מה את חושבת ברגעים אלו? אמא ענתה וציטטה: "אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו. בניך כשתילי זיתים תלויים בשולחןך. וראה בנים לבניך, שלום על ישראל". אחר תרגמה ופרשה את שאמרה בגרמנית צחה שהייתה שגורה על פיה, למרות שמוצאה בפולניה. **אנחנו לא ידענו עברית, ידענו רק גרמנית.** אסור לשכוח את זה. היום אנחנו דוברי עברית. אנו הבנו מעט מאוד את גודל העמל שמשקיעה אמא בבית בחינוך הילדים, בהכנת השבת של מאכליה הטעימים והנהדרים. סעודות השבת היו תמיד חוויה מיוחדת בעיקר בליל שבת".

"אחרי הסעודה הכין אבא לעצמו בכוס גדולה תה בלימון. התיישב בניחותא בכורסה הנוחה והזמין כל ילד לספר על הנלמד בבית הספר ועל אירועים מיוחדים שעברו עליו במשך השבוע. אבא עשה כל מאמץ להקדיש תשומת לב לילדים, אבל קרא לא פעם, שתוך כדי דיבור הילד וסיפוריו, נעצמו עיניו של אבא. העייפות המצטברת גברה עליו. ידוע שליל שבת, לא חשוב באיזו שעה, אחרי האוכל כולם עייפים. אז גם היום זה קוראלי שאני נרדם אחר כך, כשאני שומע מישהו מדבר, אז אני נרדם. אז גם לאבא זה קרה. לי זה לא הפריע, אבל המשכתי לדבר ולספר כאילו קהל גדול מקשיב לי. לפחות הורדתי מעצמי את המתח מהלב ודימיתי לעצמי שכל מקשיבים רק לי".

"כמובן, כעבור שנים, כשהקמתי בעצמי ברוך ה' משפחה ונולדו לנו ילדים, השתדלנו ליצור אווירה ורקע דומים. כפי שחונכנו רעייתי ואני בביתנו. גם דברי תורה, גם זמירות. כפי שלמדנו את זה בבית. כמובן בהמשך החיים התווספו עוד מספר גדול של זמירות ודברי תורה. משפחתנו גדלה והיינו שישה ילדים".

ש: האם זכורים לך שינויים לרעה מאז עלות היטלר בשנת 1933?
ת: עד שהיטלר לא עלה לשלטון המצב בגרמניה היה רגוע יחסית. היהודים השתדלו להתאים את עצמם לסביבה הגויית בחוץ. זה הלך עד כדי כך שאפילו אמרו שבחוץ לא צריכים ללבוש כיפה או כובע.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: אפילו הקהילה החרדית?
ת: אפילו הקהילה החרדית. "היה יהודי בביתך, ואדם בחוץ".

ש: וזה היה בהסכמה של כל הרבנים?
ת: לא כולם עשו את זה, אבל הייתה הסכמה עקרונית של הרבנים. מי שצריך. בעצם זו לא הייתה סכמה גורפת.

ש: מה זאת אומרת מי שצריך?
ת: מי שבא בין גויים ומרגיש בולט בין הגויים כיהודי, ואם זה לא לטובתו, זה לרעת העניין, אז אמרו שיכולים ללכת בלי כיפה. זה בהחלט לא הייתה הצעה והסכמה גורפת. אחר כך באמת. הבעיה תמיד שאנשים לומדים אחד מהשני. הוא הולך בלי כיפה, אז גם אני יכול ללכת. למרות שהוא לא היה צריך. אני גם שומע שהיום מבקשים היתר להתגלח בימי הספירה. יש היתר למי שבקהל, ונראה מלוכלך, וכל הדברים האלה. רבנים. לא בחול המועד, אבל בימי הספירה יותר קל לקבל היתר על זה, אחת בשבוע להתגלח, כדי לא להיראות מלוכלך. אבל גם פה לא הייתה הסכמה גורפת, אבל מי שהיה צריך, הסכימו. כמובן, כל המצוות נשמרו בקפדנות יתרה, קלה כחמורה, אצל היהודים בפרנקפורט. היו יהודים תלמידי חכמים, לא עם הארץ. בהשראתו הברוכה של רבנו הרב הירש זצ"ל, והרב ברויער זצ"ל.

ש: אתה זוכר את הרב ברויער?
ת: אני זוכר שהוא היה ראש אגודה. הוא היה עורך דין מפורסם. אני זוכר אפילו אימרה שלו. הוא אמר כל מיני דברים באומץ גדול, ואמרו לו לחזור בו. אז הוא אמר "טוב, אני חוזר בי. יותר טוב להגיד את זה ולחזור מאשר לא להגיד את זה בכלל". אימרה של ר' יצחק ברויער. כשהיטלר עלה לשלטון ונעשה קנצלר גרמניה, הכל השתנה בעצם. מכבש התעמולה האנטי יהודי, האנטי חרדי הייתי כמעט אומר.

ש: מדוע?
ת: כי חרדי היה סמל נגד יהודים. אני משווה את זה להיום. לא שילמו חובות כמו שצריך, כמו שהיה פעם. ההגינות הגרמנית הייתה מחייבת. קיבלו הלוואה, או הקפה, ושילמו ואז כבר התחילו בזה, משום שהמוסדות כבר גם כן היו נגועים באנטי יהודים. ברגע שכבר משמיצים את היהודים, העיתון המפורסם "שטירמר", שעשה תעמולה בכתב, זה נחרת מאוד בזיכרוני, התמונות האלה.

לצערי אני רואה אותם גם פה, בעיתונות החילונית אבל התעמולה הזאת משפיעה על העם. באופן טבעי, תעמולה כזאת ששומעים כל היום, שהיהודי הוא לא בן אדם, הוא מנשל את המדינה, מנשל את העם הגרמני, והם רק מפריעים להתפתחות. כל הדברים האלה שהשמיעו, השפיעו על העם הגרמני ההגון. זה עם ממושמע. מה שאומרים השלטונות זה קדוש. הם רק רוצים פקודות. אימרה מפורסמת: "שיתנו לי פקודה, אני אעשה הכל". מחכים לפקודה. הם עשו את כל הרע תחת הכותרת הזאת כביכול. "קיבלו פקודה, ועשו את כל הרע בעולם שאפשר לעשות, כמו בהמות, כמו חיות". קראו להם גם "עלוקות". ציירו קריקטורות. כל הדברים האלה, ואף ארוך זקן. כמו שהיום מציירים חרדים. אז זה משפיע. הציגו את היהודי כמושחת, שטני, שלמען כסף יעשה את כל

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

העוולות לעם הגרמני. המסקנה הייתה כי יש להתגונן בפניהם בהקדם. הבה ונתחכמה להם. ככה בעצם העם הגרמני התחיל להשתנות מאז. התעמולה לא נפלה על אוזניים אטומות. השקוצים הגויים, אנחנו קראנו להם "שקוצים".

ש: הם הבינו מה זה?

ת: אנחנו בינינו קראנו. אולי חלק ידע. קראנו להם "שקוצים". הם התחילו לרדוף אחרים ברחוב. תלמידים. אנחנו, תלמידי בית ספר. גם הם היו תלמידי בית ספר. אולי כיתות יותר גבוהות. התחילו לרדוף אחרים, להכות את היהודים. ואף אחד לא אמר להם שום דבר. יהושע ואני, כילדים, לא הבנו שאסור להחזיר מכות לגויים. להפך, הרבצנו והתגרנו בהם עוד. עד שההורים של הגויים הגיעו אלינו הביתה והתלוננו עלינו. בבית כמובן קיבלנו את המגיע לנו, והוזהרנו כי עלינו להבליג ורק לברוח, להתחמק מפניהם.

מצבם של היהודים התדרדר פלאים. התעמולה הנאצית, האנטי יהודית, נתנה את אותותיה. יחס הגויים אלינו הלך והחמיר, עד שהתפרץ בגלוי ב"ליל הבדולח".

ש: אתה זוכר מצעדים של "היטלר יוגנד"?

ת: כמובן. אנחנו ראינו אותם. וכשהם ראו אותנו, צעקו "יהודי מלוכלך". ביטויים שהיו שגורים בפניהם. אירגנו אותם והם הלכו בגאווה גדולה. כל אחד הרגיש את עצמו כמו מלך. כל S.S, כל "היטלר יוגנד", הצעירים. לנו היה יותר קשר עם הצעירים. לבשו מדים. ברגע שהם לבשו מדים, הם הפכו לחיות. כבר לא הגרמני המנומס. מפני שאמרו להם כנראה שמותר להם לעשות כל מיני דברים שבדרך כלל לא עושים והתחילו להתגרות בכל יהודי שראו בדרך.

ש: אתה באופן אישי זוכר אלימות עם גויים באותן שנים?

ת: ודאי. אני מספר פה שהתגרו בנו והרביצו בנו בכל הזדמנות, ואנחנו התגוננו. לא ידענו. עד שקיבלנו טוב על הראש. אז באמת מאז ברחנו. **בשנת 1936, הייתי בן שמונה ואז התחיל הסיפור הזה.**

ש: הסיפור של "היטלר יוגנד"?

ת: כן. עד שהוא ארגן את כל זה לקח לו כמה שנים. עד שב-1938 זה התפרץ ב"קריסטל נאכט".

ש: ולפני כן, ב-1 באפריל 1933, זה היה יום החרם הכלכלי. אתה זוכר משהו? בפרט שהייתה לכם חנות?

ת: ודאי. היה זמן שהתחילו להגיב. ב-1938 כבר כמעט גוי לא נכנס יותר לחנות יהודית. היו כותבים בפירוש פלקטים שאסור לתת פרנסה ליהודים. אז פה זה התחיל להתפרץ בגלוי. "ליהודים וכלבים אסור להיכנס". כך היו שלטים, גם דיברו ככה. בנוסח זה, "יהודים וכלבים", ועשו כל מיני פעולות. אנחנו בגיל הזה, גיל עשר, לא ירדנו לעומקם של הדברים. ראינו שמתנכלים לנו, זה חרה לנו מאוד, אבל לא מעבר לזה.

ש: אתה זוכר אלימות כלפיכם בחנות המכולת מאותו 1 באפריל?

ת: לא. סגרו את החנות. אני לא זוכר שום דבר ב-1933. אף אחד לא נגע בנו. עד 1938 לא עשו שום דבר. אחרי ה"קריסטל נאכט" התחיל רק הטרור בגלוי. ב-1938 אנחנו גורשנו לפולניה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: לבזונשין (Zbanzyn)?
ת: בזונשין. לספר את הסיפור?

ש: כן, אבל עוד לפני כן.
ת: אל תשאלי אותי על 1933 ולא על 1936. זה יותר מדי היסטוריה בשבילי, אני לא זוכר.

ש: בבית הספר אצלכם היה ארגון של בנים שהשתייכתם אליו?
ת: אנחנו הלכנו ל"עזרא". היו פעולות רגילות. בגלל זה גם יכולתי לעלות לארץ אחר כך.

ש: רק בזכות זה שהיית חבר ב"עזרא"?
ת: כן. אז היה לי קשר עם ארץ ישראל, עם התנועה הציונית. לא ידעתי אפילו מה זה ציונות. אבל בכל אופן דגלו בעליה לארץ ישראל. זאת אומרת אני נכנסתי לרשימה של אלה שיכלו לעלות, להירשם. כל אחד יכול להירשם, אבל אני הייתי חבר בתנועה, לכן התאפשר לי להירשם בקבוצה הזאת שעלתה ארצה במסגרת עליית הנוער, עם סרטיפיקטים.

ש: אתה זוכר תקופה שבה הייתה בעיית שחיטה? השחיטה נאסרה בגרמניה בשלב מסוים.
זכור לך בעיות עם הבשר בבית?
ת: לא, לא היו הרבה בעיות. רק אחרי זה. אני זוכר את זה רק יותר מאוחר. אולי אחרים זוכרים יותר. אני לא זוכר בעיה של שחיטה. דווקא בארצות אחרות כן. בגרמניה רק בשר. נדמה לי מ-1938 התחילו גם בגרמניה לעשות צרות.

ש: **מה אתה זוכר מ"קריסטל נאכט"? אתה יכול לספר תוך כדי הצצה בספר.**
ת: יותר קל לי, באמצע אני מכניס מילים. רשמתי לי בשביל לזכור.
"ליל הבדולח. זו הייתה טראומה בלתי רגילה. באופן פתאומי נתגלתה כל השנאה של העם הגרמני, בהדרגת הממשל. בהדרגת כל הקובעים את המדיניות של הגרמנים. הם כמובן ניצלו את ההרג הזה, את הרצח הזה בשביל לתת את האות. הם הכינו את זה כבר שנים לפני זה כנראה. אי אפשר לארגן דבר כזה מרגע אחד לשני, לא היה מרחב. כי בכל גרמניה התנפלו על היהודים בבת אחת על פי אות שנתנו: עכשיו אתם יכולים לעשות זה וזה. בדיוק חיפשו את העילה להתנפל על היהודים. מפני שיהודי הרג שגריר, הרשל גרינשפן ירה בפון ראט. אז הם ניצלו אותו בשביל להתנפל על היהודים. סתם לשם שנאה. לא הייתה שום סיבה. בדייקנות הגרמנית הטיפוסית, כשכל פרט מתוכנן מראש. מה מותר להם לעשות, מה אסור להם. כמובן שאם חרגו קצת זה לא הפריע לאף אחד.
בכל אופן, היהודים, באותו רגע שזה נשמע, זה עבר כמו ברק את כל העיר וכולם הסתגרו בבתים, סגרו את הדלתות".

ש: איך זה התחיל, איך ידעתם שעכשיו מתחילים הפרעות? מה נתן לכם את האות?
ת: האות הובן מתוך זה שהתחילו להסתובב "היטלר יוגנד" S.S. התחילו לזרוק אבנים על חנויות, פרצו לחנויות והתחילו לשדוד. התנפלות בבת אחת. אז כולם רצו מהר הביתה, סגרו את הדלת. מי שהיה לו תריס סגר את התריס. מי שלא אז ניפצו לו את הזכוכית למה קוראים לזה "קריסטל נאכט"? קריסטל זה זכוכית. בקיצור כל זכוכית אפשרית הם זרקו עליה, ניפצו את הזכוכית הזאת ואז שדדו או שרפו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

היהודים שמעו את זה מייד. הנה, התחילו לעשות פוגרום. זה למעשה הי הפוגרום. קוראים לזה "קריסטל נאכט" אבל זה פוגרום היה טיפוסי. לא כמו שהיה בימי הביניים אלא יותר מתוכנן. אצלם זה היה ספונטאני. כאן זה היה מתוכנן ומסודר, מה מותר להם ומה אסור להם. לפעמים חרגו, לפעמים גם הרגו.

ש: היו בכלל דברים אסורים בפוגרום הגדול הזה?
ת: כן, לא הרגו סתם. רק נתנו מכות עד שהוא מת. אבל רק מכות. כמעט ולא ירו כדורים. אלא הכל במקלות. למעשה זה היה פוגרום רגיל כמו שעשו ביהודים אלפי שנים בגרמניה בפולניה, בכל אירופה. כך שהיינו סגורים בבית. ובבוקר השתתק. אני בבוקר התחמקתי מהבית. סיקרן אותי. לקחתי את האופניים שלי. הייתי צריך את האופניים בשביל לחלק סחורה ללקוחות. יצאתי עם האופנים למרכז העיר. בדרך כבר ראיתי שיש בניינים בוערים. הציתו את כל בתי הכנסת, בצורה מסודרת.

ש: אתה זוכר שמות של בתי כנסת שראית עולים באש?
ת: זה היה לפי רחובות. רשניגאראדו שטראסה היה של הקהילה החרדית. דער אויסטריץ קומינדע.

ש: בית הכנסת של הרב הירש?
ת: של הרב הירש. זה נערלע פואץ, זה היה של העדה הכללית. אני ראיתי שזה בוער. ב-SS כולם היו עוד מסביב ולא נתנו לכבות. באו יהודים לכבות, קיבלו מכות. ואותי גילו על האופניים, אני הייתי נראה כמו יהודי. והם אמרו: הנה פה עוד יהודי אחד! התחילו לרדוף אחריי. ואם היו תופסים אותי... לא היה חסר הרבה. הם חיפשו קורבנות. אז מי שנשאר בבית... לא נכנסו לבתים. זה לא היה פוגרום כזה כמו בימי הביניים שנכנסו לבתים והציתו אותם. רק מה שהיה ברצונם היה מותר להם לעשות כנראה. לא חקרתי את זה עד כדי כך. יש לי חבר שיכול לתת אינפורמציה טובה מאוד, פרופסור מאיר שוורץ. שמעת עליו?

ש: לא, אבל אני אקח את השם שלו.
ת: הוא מופיע פה. היה יחד איתי. עכשיו הוא חוקר גדול של בתי כנסת שרופים, כי ההיסטוריה של אז. הוא בקי ממש בכל ההיסטוריה הזאת.

ש: אצלכם בחנות המכולת לא בזזו?
ת: לא בזזו. לא יודע למה. אולי היה שם תריס. הם לא נכנסו, רק חלונות ראוה. אם הייתה לחנות חלונות ראוה, יכלו להיכנס לתוך חנות. אבל ככה לא בזזו. לא נכנסו לדירות.
ש: המכולת הייתה בדירה שלכם?

ת: כן. ממש בתוך הדירה. מקדימה הייתה חנות ואנחנו מאחור. לכן זו לא הייתה בעיה להיכנס גם אחרי העבודה. לפעמים נכנסנו בשבת, היה חסר משהו. אבל היה צריך לדעת את הדינים. לא לשקול ולא למדוד ולא להגיד כמה. כל הדברים האלה קרו לנו. אז אני יצאתי והסתכלתי ואמרתי: אוי ואבוי, מה עשו לבית הכנסת. שכחתי איפה אני נמצא. פתאום הם צעקו: "הנה יהודי! אז אמרתי להם: מה עשינו לכם, למה אתם עושים לנו את זה?"

ש: ככה אתה מדבר אליהם?

ת: כן. ברגע הראשון, אבל זה לא עזר לי שום דבר. הם התחילו לרדוף אחריי. ואני עם האופניים הצלחתי להתחמק מהם. אבל את הרדיפה הזאת שהייתה באמת... בגלל חשמלית אחת שעברה.. אחרת היו משיגים אותי. גם להם היו אופניים, אז ניצלתי בצורה כזאת.

ש: כשחזרת הביתה מה סיפרת? ידעו בכלל שיצאת?

ת: כן. כשחזרתי הביתה קודם כל קיבלתי מכות, למה יצאתי.

ש: למרות שידעו שיצאת?

ת: הם ראו שפתאום אני לא נמצא. אחר כך סיפרתי להם. זה באמת הייתה מכה גדולה מאוד. מי שלא ראה, מי שלא שמע. אחר כך ראו כבר שלא נשאר שום דבר מבית הכנסת, רק הריסות. המסגרת נשארה. בית כנסת ענק, מפואר.

ש: שם אתם התפללתם?

ת: לא. אני התפללתי. הייתי שם במקהלה זמן מה. לרוב התרגלתי לבית הכנסת של אבא, מה שנקרא היום "שטיבל", בית הכנסת של הפולנים. וזה היה בית כנסת של יקים. לא של יקים ממש, אבל היה נוסח כזה של אשכנז. גם הפולנים רצו להתאים את עצמם. חלק גדול מהם אולי התפללו בעצמם נוסח ספרד, אבל הרבה רצו ככה להיות גרמנים טובים.

ש: סיפרת בבית דברים שראית?

ת: כן, סיפרתי. הם שאלו שאלה: מה צפוי לנו עכשיו? אחרי זה כבר הכניסו את כולם למחנות ריכוז. פעם ראשונה הרגשנו את הנושא הזה של מחנות ריכוז. "מחנות עבודה" הם קראו לזה. אסרו על ימין ועל שמאל. אני לא יודע אם בצורה מסודרת. אחרי "קריסטל נאכט". למה, איך, אף אחד לא הבין בדיוק. עשו ניסיונות איך זה הולך. איך העולם מגיב. מה יאמר העולם? העולם לא הגיב. הם שותפים לאותו המעשה. אני מאשים בספר הזה, הספר השני, את אומות העולם באותה מידה כמו את היטלר. הם לא עזרו ליהודים. הם נתנו להם לעשות את כל זה בלי למחות. אף אחד לא קם: היטלר, מה אתה עושה? אנחנו ננתק את המגע איתכם? הם נהפכו לרוצחים, לפוגרומים, העם התרבותי הזה.

ש: אתה זוכר אנשים קרובים שהכרת שלקחו למחנה אחרי "קריסטל נאכט"?

ת: לא, מאיתנו לא. מהמשפחה שלנו לא. הכרתי אנשים. אני מתאר פה את העניין הזה. הרב קונשטט למשל היה שם במחנה והוא ככה היה מדריך רוחני. שאלו אותו מה לעשות עם אוכל. זה היה עניין של פיקוח נפש, כל הדברים האלה. ומי שלא יכול להחזיק מעמד, רואה שיורד לו הכוחות, הוא אומר שיטעם מה שפחות, אבל צריך לטעום. אחרת הוא יכול חס ושלום להיפגע. אבל הוא בעצמו לא אכל שום דבר. כמובן שהוא החמיר על עצמו. הרבה יהודים לא אכלו. אבל היו כמובן שלא החזיקו מעמד, זה היה קשה, ואכלו. יש כמה תיאורים של אנשים מוכרים.

ש: אתה זוכר מה נעשה בבתי הכנסת אחרי שנפגעו? ניסו להציל מה שנותר?

ת: אחרי הדבר הזה כבר הוציאו איסור שליהודים אסור להתקהל יותר משלושה ארבעה אנשים ביחד. זאת אומרת אסור בעצם ללכת לבית כנסת.

ש: זה נקרא "סבוטז'ה"?

ת: זה נקרא לפי המושג שלהם.. הוציאו איסור. אני לא יודע אם זה סבוטז'ה. הם יכולים להחשיד אותם בכל מיני חוקים. אבל יצא חוק שאסור להם להתקהל, אז כל אחד עכשיו התפלל בבית במניין מצומצם. בסתר. אני עליתי למשל לתורה בבר מצווה שלי, זמן קצר לפני שעליתי ארצה, אצלנו בבית. התאסף מניין בפחד גדול, שלא יתפסו אותנו. היו סך הכל 10-11 אנשים בבר מצווה הזאת. אסור להתקהל.

ש: לא ניסו להציל? אפשר היה בכלל להציל ספרי תורה ודברים כאלה?

ת: איך יכלו? בלילה הציתו את זה בצורה מסודרת. כמעט ולא הצליחו. אנשים הסתגרו. איך יכלו לעשות את זה. בלילה התחילו את השריפה, זה נמשך לפעמים יום יומיים, אבל לא נתנו לגשת לזה.

ש: גם לא אחר כך?

ת: לא.

ש: היו בתי כנסת שלא נפגעו, או שהם הציתו בשיטתיות?

ת: הם הציתו בשיטתיות. אם תשאלו את שוורץ הוא יכול להגיד לך. 1,200 בתי כנסת הציתו. כמובן שהיו בתי כנסת קטנים שלא ידעו עליהם.

ש: השטיבל שלכם למשל?

ת: את השטיבל לא הציתו. זה לא היה מספיק מפואר. אז ייתכן ששם נשאר ספרי תורה וכל הדברים האלה. אבל במקום שהציתו לא נשאר שום דבר. בנס לפעמים מישהו הציל. לא שמעתי על זה מספיק.

ש: שמעתי, אבל לא מה "קריסטל נאכט". אי אפשר היה.

ת: אי אפשר. אני ראיתי איך שהם עשו את זה. ודאי שלא נתנו ליהודי לגשת. הם הציתו דבר ראשון מבפנים את כל מה שיכלו. עשו ערימה בפנים, זרקו את הספרים באמצע, והדליקו את הבניין.

ש: איך התנהלו החיים של היהודים בגרמניה אחרי "קריסטל נאכט"? פחדתם לצאת לרחובות?

ת: פחדנו לצאת לרחוב, אבל היינו צריכים לצאת. אבל שוב, לא הייתה פקודה להתנכל. זה רק היה בליל הבדולח.

ש: לא היו מעשי אנטישמיות ברחוב אחר כך?

ת: היו, אבל לא עד כדי כך שפחדו על החיים שלהם. האנטישמיות בפולניה לא הייתה פחות גדולה. בכל זאת הלכו לרחוק והתעסקו. אבל היו כבר שלטים "ליהודי אסור להיכנס פה", "ליהודי אסור לשבת פה". כך שהצרו את צעדיהם.

ש: זה אחרי "קריסטל נאכט"?

ת: כן. זה פרנסה, איכשהו עשו מסחר עוד. אנחנו המשכנו במכולת אחר כך, אבל הגויים כבר לא נכנסו. כי גם הם פחדו. לא כולם הסכימו. לא שמסרו את נפשם על זה, אבל לא כל הגויים הסכימו לשיטה הנאצית הזאת. מפני שהכירו את היהודים, הם חיו איתם.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: כנראה שהם לא היו רבים כל כך.

ת: לא היו רבים. דווקא אלו שגרו בסביבה שלנו ריחמו עלינו ופחדו להראות שהם בעד יהודים. ובסוף 1938, אחרי "קריסטל נאכט", הועברנו כבר לפולניה.

ש: לבונשין?

ת: לבונשין.

ש: אתה זוכר את זה?

ת: כן. רשמתי. זמן מה אחרי "קריסטל נאכט", פרט לכך שאסרו יהודים ברחוב והכניסו אותם למחנות ריכוז, אז פתאום נזכרו, הממשלה הפולנית נזכרה, שיש פה הרבה יהודים ואין להם אזרחות, אז הביאו מפולניה. לא היו להם פספורטים אחרי המלחמה.

ש: אתה מתכוון לממשלה הגרמנית?

ת: הפולנית. אמרה: מי שאין לו פספורט של אזרחות פולנית, אנחנו לא מקבלים אותו יותר. הוא כבר לא יהיה אזרח פולני. כל אזרח יכול חזור לארצו. במילים אחרות, ברגע שאין לכם פספורט, "ללא אזרחות" זה נקרא. גם אזרחות גרמנית לא הייתה. אז אנחנו מבטלים בזאת את האזרחות. מי שאין לו פספורט כבר לא אזרח פולני, לא יכול לחזור לפולניה.

אז הגרמנים יש להם המון פולנים. אמרו, מהר מאוד נשלח, מהיום למחר, נשלח את היהודים, אלה שאין להם אזרחות גרמנית ואין להם אזרחות פולנית, נחזיר אותם לפולניה. זה היה הרעיון. אז בוקר אחד, זמן קצר מאוד אחרי ההכרזה הזאת, בבוקר נכנסה המשטרה הגרמנית לבתים של היהודים: תתכוננו, בעוד שעה אתם נוסעים לפולניה.

ש: בצורה איומה הם נכנסו לבתים?

ת: לא, דפקו בדלת. אף אחד לא ידע בשביל מה. זה חדש. אז הטרנספורט, המשלוח הראשון, באמת הצליחו להעביר אותו את הגבול, והם נשארו בפולניה. אחר כך המשלוח השני זה אנחנו. הגענו עד לגבול, ואז הממשלות, הפולנית והגרמנית, באו לידי הסכם והתחילו להתווכח, שלא יבצעו את החוק החדש. שהפולנים לא יבצעו את החוק כרגע. זאת אומרת לבטל את האזרחות שלנו. ואז החזירו אותנו. היינו שם יום ולילה בזבונשין. אנחנו קראנו לזה "בויטע". בגרמנית אולי קוראים לזה "בויטע". נשארו שם בתחנת הרכבת, מאות ואלפים יהודים מתרכזים שם על החבילות שלהם. סיפור שלם.

ש: איזה חוויות עברו עליך?

ת: אנחנו לקחנו את המינימום. "בעזרת ה' נחזור בקרוב". ומה שהיה הנס אצלנו, שנכנס קצין גרמני מהמשטרה, לאמא היה ראומטיזם, היא לא יכלה ללכת, שכבה במיטה עם בקבוק תמיד על הרגל. הוא הסכים שהיא תישאר יחד עם בן אחד, עם בנימין. הם נשארו בגרמניה. אנחנו נסענו. אמרנו שנחזור עוד מעט. אז אנחנו לא לקחנו הרבה. האחרים כולם לקחו חבילות.. משפחה אחת לקחה עשר מזוודות וחבילות. מי שיכול היה לסחוב זה אבא. האמא בקושי תפסה את הילדים. אנחנו היינו בלי חבילות כמעט, רק מזוודה או שתיים. אנחנו עזרנו לכל המשפחות האלה לסחוב את המזוודות. עשינו מצווה גדולה. אנחנו ידענו מצוות? עשינו כי כך חונכנו, לעזור. החינוך הזה נשאר לי עד היום הזה. מנצלים אותי. אבל לעזור הייתה חוויה גדולה. אני זוכר שהיינו שלושה אחים די גדולים. **אני הייתי בן 12**, היה בן 14 ו-16. אז עזרנו. כל הזמן התרוצצנו. עזרנו לסחוב ילדים. הם לא יכלו לסחוב את כל הילדים. בדרך... נסענו ברכבת, כמו שהעבירו תמיד יהודים, ברכבות משא.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: לא התפלאתם שמעבירים אתכם ברכבות משא?
ת: מי שאל שאלות? את מי היה לשאול? היהודים כבר היו מדוכאים. כבר ציינתי שהתחילו לחשוש. כבר התכוננו לכל מיני דברים רעים. כי מה שיצא אצלנו, אחרי ה"קריסטל נאכט" התחילו ממש להתעניין איך אפשר לשלוח לפחות את הילדים החוצה. כי ידעו שזה הסוף. הולכים אחרי כל התעמולה הזאת, וגם הפקודה של מחנות ריכוז הראו איך הגרמני פועלים. הם עשו פה ניסיון.

ש: והמשפחה לא רצתה להגר כולה?

ת: רצו. לא היו להם סרטיפיקטים. היה לנו סרטיפיקט אחד, מסרו את זה לקרוב משפחה אחר. שילמו בחיים. מי שהיה לו, לאמריקה יכל לנסוע. ההורי שלי באמת עם החלטה קשה מאוד, לפחות להציל את הילדים.

כתבתי בספר השני, זה דבר מאוד מהותי. תארי לך לשלוח ילדים למקום כמו ארץ ישראל, פלשתינה, שלא ידעו עליו שום דבר. היום זה כל כך קרוב, יש רדיו, יש טלוויזיה. אז לא ידעו מה זה פלשתינה בכלל. ההחלטה הייתה קשה מאוד וכבר התכוננו אז, חיפשו איך אפשר לשלוח ילדים, להציל לפחות אותם, שיקיימו את המשפחה, את הגזע והחליטו לעשות את זה. אחי היה הראשון, אני הייתי השני, ואחר כך השלישי והבנות לאנגליה. כך שמהמשפחה שלנו נשארו חמישה ילדים.

אבל ודאי שרצו כולם לעלות. הגרמנים נתנו לעלות. אומות העולם לא קיבלו אותם. שידע ושפה כל העולם סגר את השערים בפני יהודים. יכלו להציל המון יהודים. גם שווייצריה לא נקיה. אומנם לאט-לאט מגלים. אתן לך לקרוא א הספר הזה, שם אני כותב קטע על הדבר הזה. זה קשור לפרשת השבוע. בכל אופן כבר הרגשנו שהקץ מתחיל להתקרב אלינו בצעדי ענק. אבל לא נשאר הרבה זמן.

מ-1938 חצי שנה התחילו לעשות את ההכנות האלה. הגרמנים נתנו להוציא כסף במשורה, אבל נתנו להוציא. בכל מקום היה סגור. האמריקאים נתנו מספר קטן של סרטיפיקטים. בפלשתינה היו האנגלים שיכלו לעלות, אז הערבים לא נתנו. האנגלים גם כן לא נתנו. רק לפי המכסות. ודאי שרצו לעלות. בכל אופן דרך עליית הנוער היה אפשר.

ש: עוד לפני כן, בזבונשין. איזו הרגשה עברה עליך בתור ילד כשדופקים בדלת ואומרים: בעוד שעה אתם נוסעים מכאן?

ת: בשבילנו זה היה נורא. מנתקים אותנו פתאום מהבית. ילדים, מה אנחנו יכולים להרגיש כבר? ההורים חשבו שהגיעו למנוחה ולנחלה אחרי שנות מלחמה, שנות האנטישמיות, וזה הכל השתנה לרעה. כל מה שחשבו ובנו הולך לטמיון. לא השלו את עצמם שזה יעבור ככה. בפולניה בשואה כל אחד רצה להשלוח את עצמו: זה יעבור ואנחנו נתגבר על זה. והם ראו כולם ושמעו חלק ולא האמינו בזה. אז לכן הרבה מאוד לא ברחו בזמן שעוד אפשר היה לברוח. אבל בגרמניה הציגו לנו הצגה נאמנה איך המשטר הזה מסוגל לפעול נגד יהודים. זה התחיל עם ה"קריסטל נאכט" ואחר כך המחנות, ואחר כך היחס.

ש: כמה זמן לקחה הנסיעה מפרנקפורט לזבונשין?

ת: יום שלם. יצאנו בבוקר והגענו.. זה לא מרחק גדול. הגענו לשם בלילה. יצאנו בעשר, לא בבוקר. אנחנו היינו הטרנספורט השני. הגענו לשם בלילה. למעשה לא ידענו שום דבר מה הולך.

ש: ברכבות לא דיברו?

ת: ברכבות דיברו. שמעו על זה מה שרוצים לעשות, אבל אנחנו ידענו שיש משא ומתן. אנחנו נסענו בלי אוכל. אף אחד לא אמר לנו שצריך לקחת אוכל. לקחו אולי איזה סנדוויץ', אבל לא לקחו ליום שלם. מפני שבכמה שעות נסיעה אפשר להגיע. אבל היו תחנות, עמדנו הרבה מזן, אחר כך נסעו שוב. ובדרך כשהייתה תחנה, עמדו יהודים עם סלים של אוכל, וזרקו לתוך הרכבת אוכל בשביל להחיות את היהודים. אנחנו כל כך התרגשנו מזה. זה יכול לקרות רק אצל יהודים. כשיש אחדות וכולם ערבים זה לזה, אז יהודים היו מסוגלים לעשות את הדבר הזה. הם סיכנו את עצמם במידה מסוימת.

ש: אתה זוכר באיזה מקום זה היה?

ת: איזו תחנה. אנחנו גם לא ידענו איזה תחנות. איך יכולנו לדעת? היינו סגורים ברכבת. אני גם לא זוכר. בכל תחנה כמעט, עד כמה שאני זוכר, זרקו לנו אוכל, לכל אורך הדרך. תשאלו אותי איזו דרך נסעתי, גם זה אני לא זוכר.

ש: איך אמא שלך הגיבה, להכין את כל המזוודות האלה?

ת: לא אמא הכינה. אמא שכבה. כנראה שאבא. לקחו את אבא אחר כך. כשכבר לא היינו בגרמניה. אחרי 1939-40 לקחו את כל היהודים לאט-לאט למחנה וחיסלו אותם. אז אבא היה במחנה ואמא הייתה בבית.

ש: בבוכנוואלד?

ת: בוכנוואלד.

ש: היה לכם קשר איתו?

ת: איתו? אנחנו היינו בארץ ישראל. אמא גם לא. הדבר היחיד שהיה קשר, לנו היה קשר עם גרמניה דרך הצלב האדום. היה מותר לכתוב מכתב. את מכירה את המכתבים האלה? מברק של 25 מילים. מאחורנית הייתה תשובה והיא הודיעה לנו שאבא נפטר, את תאריך הפטירה. זה הדבר היחיד ששמענו על הדברים הנוראיים. מתי שאמא נפטרה אנחנו לא יודעים.

ש: באיזו שנה אבא נפטר?

ת: אנחנו קיבלנו ב-1942.

ש: באיזו דרך זה היה?

ת: ההורים חיפשו, ואני שמעתי בארגון, שמתארגנת קבוצה. אחי עלה קודם והגיע ל"מקווה ישראל". זה על המכסה של המזרחי. ואני הייתי ב"עזרא", אז אנחנו נרשמנו אצל אגודת ישראל.

ש: הוא היה שייך למזרחי באמת?

ת: לא. היינו כולנו ב"עזרא". זה לא היה הבדל גדול, כמו פה. בכל אופן אני נרשמתי לאגודת ישראל. והיום אחד בהיר אני מקבל הודעה שצריך לבוא להיפגש עם המדריך, עם הבוחן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

לאחר מכן התברר שהתארגנה קבוצה מטעם בית ספר "חורב" בירושלים, שמנהל בית הספר, הרב כהן, הוא ארגן פנימייה. אי אפשר היה סתם להביא מישהו בלי שיש לו בסיס כלכלי. זאת אומרת הוא מקבל את הנוער, מה הוא יעשה איתם? בעליית הנוער הכללית בדרך כלל לא נשארו דתיים. הגיעו לסביבה לא דתית ולא נשארו דתיים, והם רצו למנוע את הדבר הזה, אז יצרו בקטן מאוד פנימיית "חורב". אספו מכל גרמניה וכל אחד עבר בחינות, באיזו מידה הוא מסוגל להתאים את עצמו לקבוצה הזאת. מברלין, מווינה, מפרסבורג, משבע קהילות, מהמבורג. מכל הקהילות הדתיות התארגנה קבוצה לפנימיית "חורב" וגם אני הייתי שם. נבחנתי.

ש: אילו מבחנים היו למשל?

ת: שאלו שאלות. אחת השאלות, אני זוכר עוד, זה כנראה הכריע את הכף, בסייעתא דשמיא בכל הדברים האלה שהגעתי לקבוצה הזאת והמשכתי איתם. אבל אחת השאלות הייתה: למה אתה רוצה לעלות לארץ ישראל? אמרתי: כל יהודי שואף לעלות לארץ ישראל, להתיישב שם, לבנות את ארץ ישראל. זה כנראה הכריע את הכף, קצת ציוני. למעשה, את המילה "ציוני" לא הכרתי. גם בבית בכל לא דובר על זה. אף פעם לא חשבו על זה. כאילו מן השמיים הדריכו אותי לומר את המילה הזו. זה ממש נס. מי יודע לאן הייתי מגיע. אפילו אם הייתי מגיע לארץ ישראל, לא יודע לאן הייתי מגיע והגעתי לפנימיית "חורב", זה חרדים, חינוך דתי טוב מאוד. ברוך ה' זכותי להיות משפחה כזאת. נשארו שם יום ולילה, בזבונשין. אחר כך הודיעו שחוזרים. השמועות כמובן, אף אח דלא הודיע למה, למה נוסעים. הם לא הודיעו.

ש: איך עבר עליכם הלילה האיום הזה?

ת: כבר היינו עייפים. יום שלם לנסוע אבל אכול היה באמת במשורה, כמעט ולא היה אוכל. קצת מה שהביאו. אבל הקהילה קטנה מאוד שם, הקהילה היהודית. והגרמנים לא נתנו אוכל. ישנו בלילה הזה, ולמחרת כבר דיברו שיש משא ומתן. היו שמועות, אז כבר לא היו צריכים אוכל. ברגע שיש בשורה משמחת, אז הדברים האלה שוליים, אוכל. ובאמת בסוף היום, לקראת הלילה, עלינו על רכבת וחזרנו למקום שלנו. בצורה מסודרת, יקית. יכלו להגיד: הסתדרו לבד, תעופו, תיסעו לבד. גם זה יכלו להגיד. לא, החזירו אותנו כל אחד למקומו.

ש: כשאמא ראתה אתכם היא האמינה?

ת: לא, היא לא האמינה בהתחלה. לא היה טלפון להודיע. זו הייתה שמחה גדולה מאוד. ממש כולם בכו. זה הי הרגע מרגש מאוד, שחוזרים הביתה. אבל הם לא השלו את עצמם. אצלו במשפחה כולם ידעו שעוד מעט יהיה פה הסוף. לא רואים שישתפר פה משהו. ולכן חיפשו כל דרך להציל לפחות את הילדים. ומי יכול להבין איך הורים מסוגלים לשלוח ילדים לארץ לא נודעת, בלי קשר אליהם. קשר מכתבים היה. זה באמת צריך להתגבר על רגשות עצומים. רגשות קשים מאוד להורים והם אמרו לעצמם, אם אנחנו רוצים לקיים את המשפחה... זה באמת היה המוטו שכל ילד קיבל: אתה צריך להמשיך את דרך המשפחה, אנחנו לא יודעים מה יהיה פה. לפחות שמשפחת סוקל תמשיך להתקיים.

ש: אתה נסעת לבד או עם אחד האחים?

ת: לבד. נסענו לטריסט (Triest) שם עלינו על אונייה. אנחנו צריכים להתמצא לבד, לנסוע לבד בגיל 13. צרפו אלי עוד אחד מהפנימייה, שלמד יחד איתי בבית ספר.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: הייתם לומדים בצורה מעורבת?
ת: לא, בכיתות מקבילות.

ש: איך התכוונתם למסע?
ת: למעשה היינו לגמרי עצמאיים. קיבלנו את ההודעה: אתם צריכים לנסוע לטרייסט ושם תפגשו את המדריך שיעלה אתכם על האונייה. נתנו לנו איזו כתובת. לא ידענו את השפה, לא ידענו שום דבר! ממש גם שנפגשו שם כולם. שאלנו, איכשהו הגענו.

ש: מה המרחק בין פרנקפורט לטרייסט?
ת: אני חושב שיום וחצי, יום ולילה, משהו כזה. מרחק די גדול.

ש: מה אמא ארזה לך לדרך?
ת: ציוד רגיל מה שלוקחים. יש לי פה תמונה שהגענו לטרייסט יחד עם חברים.

ש: אתה נמצא כאן בתמונה?
ת: אני חושב שכן. זה אני, זה מפרסבורג, זה מברלין, זה מלייפציג. מכל אירופה בעצם אספו. הוא ר"מ בפוניבש, ד"ר לינסון.

ש: אילו תחושות עברו עליך? מה חשבת בתור ילד, לנסוע לבד?
ת: אנחנו לא היינו מודאגים בתור ילדים. היה לנו קשה מאוד הפרידה, אבל כבר בדרך ירד קצת המתח.

ש: אתה יכול לשתף אותנו בתחושות שעברו עליך?
ת: אני מוכרח לקרוא. מזמן לא חשבתי על כל הדברים האלה. מיום הפרידה יש לנו פה רישום. בהתחלה, מרוב הטרדות וכל הדברים האלה של ההכנות לקראת זה, לקח כמה חודשים עד שיצאנו, אז צריך להכין המון ניירות ובגדים וכל הדברים האלה. אז לא היינו מודעים בכלל לרגע הזה של פרידה מבית ההורים. אנחנו ילדים. לצאת לבד לגמרי. הכנות נפשיות לא היו לנו. הכנות מעשיות, איך נראית ארץ ישראל, מה אתה צריך לעשות שם, איך להסתדר, שום דבר לא היה ידוע לנו.

אני הייתי בן 13. אני מסתכל על עצמי, רגע, מה קורה פה. פתאום, ביום האחרון מתחילים להתעורר. אומנם שמעתי את ההורים מתווכחים בלילה. לפעמים התעוררתי. כן לשלוח את הילדים או לא לשלוח. ואבא אומר: הרי החלטנו כבר, ואמא אמרה: אבל זה הבן!

ש: זה מה שאמא אמרה?
ת: היא נפרדה מהבן שלה לצמיתות... רק שבאותו הרגע... אני קצת מתרגש.. כל אלה רק התעוררו באותו הרגע.. **פרצה אמא בבכי וצעקה: "יוסף בני, אל תעזבני!"** וזה כבר היה מוכן. באותו רגע אנחנו כבר התכוונו לנסיעה. עוד שעה צריכים כבר לעזוב את הבית. ואז פתאום התחילה אמא לצעוק. ואז זה התעורר גם אצלי.
אני לא נתתי את דעתי לכך. לגבי ילד, זו הרפתקה, יוצא לעולם הגדול, לא חשב על הרקע של ההורים, של המשפחה, שעוזבים את הכל. אז לכן באמת אז בפעם הראשונה הבנתי את רצינות הדברים. אבל זה היה זמן קצר לפני זה. כבר אי אפשר היה להזיז שום דבר. אבל זכור לי הרגע הזה. אחר כך נסענו יום וחצי, משהו כזה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש: איך אבא הגיב על הפרידה, גם מאוד ברגשנות?
ת: לא כל כך. אבא היה יותר קשוח. איש שעבר צבא ארבע שנים, עבר הרבה תלאות. אמא זה משהו אחר. אבא היה צריך להרגיע את אמא. הוא ודאי חש אותו הדבר, רק שהוא לא רצה להכביד על אמא יותר מזה. תמיד במשפחה צריך להיות אחד חזק, יכול להיות שהשני חלש, אבל ראו שהוא לא התרגש פחות מאמא.

ש: אתה זוכר דברי פרידה אחרונים?
ת: לא, אני זוכר רק את הצעקה הזו.
ש: זו בטח צעקה שהייתה מלווה בבכי.
ת: נו, זה הבן השני שנפרד. אחי כבר עלה ארבעה חודשים לפני. ואנחנו במו ידינו שולחים אותו למקום לא ידוע. אנחנו לא יודעים מה קורה.
ש: ככה אמא אמרה?
ת: כן. זאת אומרת את התנאים אנחנו לא יודעים, מה יקרה לו כשיגיע לארץ ישראל. איפה זה בכלל? הם לא ידעו איפה ארץ ישראל. הם יודעים, היה ברור להם מבחינה הגיונית. אבל מבחינה רגשית הם לא התגברו על זה אף פעם.

ש: גם בפרידה של הבן הקודם?
ת: לא זוכר שהיה. לא, אצל הבן הראשון זה היה די מתוכנן. מה שאמרתי, שהבן השני הולך, זה כבר יותר מדי.

ש: היית קשור במיוחד לאמא?
ת: כן, הייתי קשור. אבא אומר לה: את צודקת. אנחנו כבר התייעצנו והגענו למסקנה שאם נישאר כאן, אנו עלולים חס ושלום להיפגע כולנו. זה מבחינה הגיונית, מבחינה שכלית. אנחנו רואים איך שההורים האלה פועלים. אנחנו יכולים לסגור עיניים וכולנו להיהרג פה. את רוצה שכולם, ואף אחד לא ימשיך את המשפחה? אבל היא בשלה. ברגע האחרון היא לא רוצה להיפרד. על זה דיברו כבר קודם. היא בשלה והוא בשלו. היא מודה מבחינה שכלית שזה נכון, אבל הרגש התגבר. אבל כבר לא היה הרבה זמן להצטער ולתכנן. צריך לצאת למסע.

ש: איזו הרגשה זה גרם לך, הפרידה הרגשית הזאת, הצעקה של אמא?
ת: אני זוכר את זה עד היום, כך שה נחרת בזיכרוני וזה גרם לי להיות בתפקיד של ממשיך השושלת. זה עמד נגד עיניי. אני חושב שזה מה שגרם בעצם לרגש האחריות של כל אחד מאיתנו, שלי במיוחד. מפני שאצלי זה קרה, אני שמעתי. האח הראשון יהושע לא זוכר בכלל שהייתה כל כך התרגשות. תכננו את הכל ועשו כל מיני דברים טכניים, אבל לא התפרצות רגשית כזאת. זה באמת השאיר את הרושם הנכון. בעצם זה הרושם שהם רצו. הם לא תכננו את זה, אבל זה באמת מה שגרם לזה שראיתי את זה כתפקיד חיי להמשיך את השלשלת ברוח בית אבא.

ש: הייתה ברכת דרך מיוחדת שהם נתנו לך?
ת: זה כבר אמרו לי מקודם. שהם רואים בי סוקל, ואתה צריך להמשיך את השלשלת. על זה דיברו איתי קודם. לא באותו רגע. באותו רגע אני לא זוכר יותר מזה. זה לא היה זמן, היינו צריכים להזדרז, לארוז ולעשות את כל הסידורים הטכניים. על זה דיברו איתי קודם.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

הרושם הזה: אני לא רוצה להיפרד. היה מאוחר. והיא גם ידעה שזה לא נכון. היא הרי הסכימה, אבל רגש של אמא. לשלוח בן... אי אפשר לתאר את זה!!

ש: הייתם צריכים לשלם כסף עבור ההצטרפות למסע?
ת: לא זוכר. אני חושב שלא. אולי לטרייסט. אחר כך הכל זה כבר עליית הנוער.

ש: עשיתם הכל עם סרטיפיקטים?
ת: עם כל האישורים. זה עליית הנוער, זה רשמית מטעם המדינה. וזה נרשם בתור מכסה של פועלי אגודת ישראל. כל אחד היה רשום. זה לא היה פשוט. מי שלא היה רשום בדיוק מראש, לא נתנו להיכנס. זה היה לגלי.

ש: מטרייסט לאן הפלגתם?
ת: **ישר לחיפה**. שבוע ימים. שבוע שלם.

ש: הייתה לך מחלת ים?
ת: לי לא, אבל לרוב הנוסעים היה. ביום השני הייתה קצת סערה, ומייד חלו כולם. ואני וכמה חבר'ה נכנסנו לחדר האוכל, כל השולחנות היו ריקים ואנחנו אכלנו די טוב. פעם ראשונה שאכלתי זיתים. טעמתי וירקתי את זה. היום ברוך ה' אני אוהב את כל הדברים האלה החדשים. אבל היה באמת אונייה ריקה, כולם שכבו עם מחלת ים.

ש: איזה הווי היה באונייה הזאת שכולה מורכבת מבני נוער?
ת: אוי, התחלנו כבר להתחבר. את יודעת, סיפרתי לך שמכל קצווי הארץ, קיבוץ גלויות ממש. זה היה יחד עם בנות.

ש: בשינה הייתם בנפרד?
ת: כן, אבל גם בפנימייה זה היה ביחד. היו חדרים של בנות ושל בנים. הקבוצה הייתה ביחס. לפי הרוח היקית זה בסדר גמור. היום זה קצת קיצוני יותר. היום זה אי אפשר לעשות. אבל אצל היקים זה הלך. מטרייסט עלינו על האונייה, ואת הצעדים הראשונים, הגישושים הראשונים עשינו על האונייה. קצת להכיר את האנשים. כל אחד שונה מהשני. אחד היה משבע קהילות. מטרסדורף זה גם אחד משבע קהילות. הוא בא עם מכנסי טירול. זה מכנסי עור קצרים וגרביים עד הסוף. וככה הוא הגיע, עם מכנסי עור, כמו שנוהגים ללכת בהרים בטיירול. אחד מברלין שלמד בתלמוד תורה, ואחד מווינה, אופנהיים המפורסמים. וכן הלאה. כל מקום. מפרנקפורט היו שניים, אני ועוד אחד. גם מצ'קוסלובקיה הגיעו לטרייסט. זה יותר קרוב.

ש: איזה הווי זכור לך מהאונייה?
ת: ממש התחלנו להתקרב, לדבר אחד עם השני, להחליף דעות והתחילו לבכות. אבל זה לא ארך הרבה זמן. רק כל פעם נזכרו בבית. רק עכשיו התחלנו להרגיש ולהבין שאנחנו נפרדנו. קודם היינו עסוקים בנסיעות. רק ביום האחרון של הפרידה זה היה קשה מאוד. אבל שוב נסענו, שוב התעסקנו, לא היה לנו זמן לחשוב בכלל על זה.

באים לארץ זרה, שני ילדים קטנים, לא מבינים את השפה, לא יודעים מה לעשות והיינו צריכים להתעסק בדברים טכניים. אבל באונייה זה היה כבר שקט. אז פתאום ילד אחד נזכר: אוי, מה עם הבית, איך עזבתי את הבת? אז פתאום התחילו להתעורר. כשהגיעו אחר כך לירושלים, שוב לא היה זמן. אחר כך לאט-לאט התרגלו למצב. אבל באונייה עוד היו גם בנות, שבכו הרבה יותר, כמובן באופן טבעי.

אבל התחלנו להתקרב, לשמוע כל אחד מאיפה הוא בא, מה הרקע שלו. והתברר שפה לקחו בחורים נבחרים מכל מקום. מכל עיר אחד או שניים, בחורים נבחרים בעלי רקע דתי וחינוכי ממדרגה ראשונה. לכן הפנימייה הזאת, המסגרת הזאת, נתנה לנו.. גם היה לנו מדריך טוב, שאול לוסטיג. היה מדריך ידוע. מדריך ב"עזרא" בחוץ לארץ, יחד עם הרב וולף. הם היו חברי. אז קיבלו שיעורי תורה. גם בית ספר חורב, בית ספר דתי. אז אנחנו למדנו שם בבית ספר חורב. אבל הרקע, שהביאו אותנו הנה מפני שיצרו פנימייה. קריית שמואל, בית שלם.

ש: אילו רגשות עברו עליך באונייה? פתאום תפסת את הפרידה?
ת: קשה מאוד, קשה מאוד! אנחנו באמת התחלנו רק אז להרהר מה עשינו, מה יקרה איתנו. מה עם המשפחה? עזבנו משפחה, אבא ואמא ואחים. אבל אני חושב שזה לא ארך הרבה זמן. החיים החברתיים והדברים החדשים, כל הזמן אירועים שקצת ריפאו את הכאב הזה. אבל דווקא באונייה היה המצב הכי קשה, מפני שהיה זמן מנוחה, שום עשייה. וגם עוד לא היו פעולות מאורגנות. לא היו לנו מדריכים, רק אלה שהעלו אותנו על האונייה. באמת הזמן הקשה היה דווקא באונייה. כרגע שהגענו לירושלים, נכנסנו לבית ספר והיינו בתוכניות, אז לאט-לאט זה היטשטש. הייתי אומר שביום הפרידה קיבלתי שוק, אבל את המשמעות הממשית קיבלנו על האונייה. ראינו מה עשינו. כל אחד שאל את עצמו: מה עשית? ההורים שלחו אותי, אבל מה יהיה איתי?

ש: פתאום הרגשת בודד?
ת: פתאום בודד לגמרי. כל הזמן בודד. אם חושבים שאפשר לשלוח ילד והוא לא ירגיש את עצמו בודד, אז זה לא נכון. לא היה לי עם מי לדבר, עם מי להתייעץ. היו לי חברים, היה לי מדריך, אבל זה לא הורים. וזו הרגשה איומה, שאתה רוצה להחליט... אנחנו אחרי שנתיים רצינו להחליט על דרך חיים. מה עושים? גומרים בית ספר. איך ממשיכים לחיות? אני בסך הכל בן 15. צריך להחליט אם ללכת לקיבוץ, ללכת לישיבה, ללכת לאוניברסיטה, ללכת לעבוד.

ש: לא היה לך מישהו שסמכת עליו?
ת: עם כל זה, זה לא הורים. היו לי חברים באותו גיל, אז מה הם ידעו יותר ממני? אם היה לי קרוב במשפחה או משהו כזה.. אי אפשר להחליף דם במים. התייעצנו עם המדריך. בעל שיעור קומה, תלמיד חכם, אבל הוא לא במקום הורים. למרות שהם השתדלו, עשו את כל המאמצים. שם הרגשתי את עצמי מאוד בודד. במיוחד בהחלטה לאן ללכת, מה לעשות, זה קובע את כל החיים.

ש: כשירדתם מהאונייה, איך קיבלו אתכם?
ת: קיבלו אותנו יפה מאוד. נציגים של פועלי אגודה חיכו לנו בנמל. ומיד עלינו על אוטו משא כמובן.

ש: הייתה ביניכם התרגשות לראות את החוף של הארץ?
ת: בוודאי! לראות את ארץ ישראל זה היה בשבילנו.. למרות שלא ידענו בכלל, לא הבנו בכלל. לא הבנו מה זה. אבל ראינו כיתוב בעברית, וראינו שזו ארץ ישראל, ארץ שאנחנו מתפללים עליה כל הזמן. כולם התרגשו נורא.

ש: עמדתם על הסיפון כדי לנסות לראות את היבשה?
ת: ודאי. ברגע שנתגלה החוף היינו רק על הסיפון. לא רוחות לא רצינו לרדת. ובאמת קיבלו אותנו יפה. אבל שוב היינו עסוקים. צריך להעלות את החבילות. פנאי לא היה כמעט. רק בנסיעה מחיפה לירושלים.

ש: אז שוב הרגשתם בדידות?
ת: כן. הרגשנו בודדים. אני בעצם הרגשתי כל הזמן בודד, כל הזמן. עד שנכנסתי באמת לקיבוץ, וזה הבית שלי. קיבוץ חפץ חיים.

ש: מה נתן לך את ההרגשה השונה?
ת: למצוא חברה. אז כבר היינו חברה. התאמנו את עצמנו לחברה הזאת.

ש: אבל גם שם הייתה חברה.
ת: שם זה בית ספר. לא חברה לחיים. עובדים ואוכלים, הכל ביחד. מה באמת השוני? אז הרגשנו עצמנו תלמידי בית ספר. לא נתנו דעתנו. פה החלטנו על דרך חיים מסוימת. לא הבנו את כל היקף ההחלטה, רק עם הזמן ראינו כמה קשה בקיבוץ. אבל כל הדברים האלה לא הרתיעו אותנו, הרגשנו את עצמנו טוב מבחינה חברתית במסגרת הזאת. גם בפנימיית "חורב" הרגשנו את עצמנו טוב מאוד. דאגו לנו מכל הצדדים.

ש: איך עברו עליך שנות המלחמה כאן בארץ, בדאגה למה שקורה שם?
ת: אנחנו עוד לא ידענו. בקושי הגיעו ידיעות. רק בעיתונות. זה ארץ אויב, שלטון בריטי. מעט מאוד הגיע. אנחנו לא ידענו הרבה על השואה. לא ידענו הרבה מה קורה בגרמניה. חלק גם לא האמינו. זה לא יכול להיות. אז ככה שאנחנו כן דאגנו, אבל מה יש לנו עם הדאגה הזאת? אין מה לעשות שום דבר.

ש: לא היה לך זמנים שהית יושב עצוב, בודד, דואג?
ת: מעט מאוד. אחרי שנה שהיינו שם זה כבר דרך חיים. התאמנו את עצמנו לסביבה, היינו צריכים להתאמץ בבית הספר, לא ידענו את השפה. כל הדברים האלה השפיעו עלינו. אל נשכח שזה גיל 13-14.

ש: אבל בכל זאת כמי שעבר את ה"קריסטל נאכט"?
ת: כן. אנחנו ידענו ששם לא טוב. אבל למשל לא ידענו שלקחו את אבא. ידענו רק את יום הפטירה. מה קורה להם שם, לא יודעים.

ש: איך הרגשת ביום שקיבלת את המברק העצוב הזה?
ת: אני כבר לא זוכר. היינו די מוכנים. ראינו מה שהם מסוגלים לעשות. אבל פרטים לא ידענו.

ש: היית יחד עם האח שלך בפנימייה?
ת: לא. הוא היה במקווה ישראל. נפגשנו פעמיים בשנה. כמעט ולא נפגשנו. התחבורה לא הייתה פשוטה וגם כסף לא היה לנו.

ש: אבל הרגשת צורך להיפגש איתו?
ת: כן. נפגשתי איתו פעמיים בשנה. אני לא זוכר הרבה יותר. פעם הוא נסע, פעם אני נסעתי.

ש: יש דברים מיוחדים הזכורים לך מהתקופה הקיבוץ?
ת: המון. אבל זה כבר של בהיסטורי. מה שנוגע לעבר, אני כל הזמן חשבתי שאני צריך ליישם את התקוות שתלו בי. עם כל זה החיים עושים את שלהם. אני לא חייתי כל כך בעבר, האמת. ההווה לקח את כל הכוח שלנו. היו לנו חיים קשים בקיבוץ בתקופה הזאת. מבחינה כלכלית, מבחינות אחרות. סך הכל הרגשנו טוב. לנו לא היה קשה. עליית הנוער מימנה את השהות שלנו בקיבוץ בשנתיים הראשונות. למדנו חצי יום ועבדנו חצי יום. אחר כך נעשינו חברים רגילים. אבל נשארנו בקשר מכתבים.

ש: במה עבדת בקיבוץ?
ת: אני בחרתי במקצוע המזכירות. השתמשתי בידע הזה. אחר כך הייתי מכונאי, אחראי על המוסך, 12 שנה מכונאי. אחר כך בירושלים מנהל אחזקה בשערי צדק. אבל זה כבר לא העבר.

ש: באיזו שנה התחתנת?

ת: בשנת 1949.

ש: הרגשת אז את הבדידות והקושי, שחסרים לך ההורים?

ת: לא. ברגע שהתחתנתי כבר יסדנו משפחה חדשה.

ש: אני מדברת לפני כן. ללכת לחופה בלי הורים?

ת: ודאי שזה קשה. אנחנו מזכירים את הדברים האלה. אבל זה כבר מציאות שאנחנו חיים בה אז מתרגלים. אי אפשר לבכות כל יום על העבר. אני במיוחד, כשאני מדבר אני מזכיר את הניסים והנפלאות שהקדוש ברוך הוא נתן לנו באמת עם כל הדברים הגדולים. לייסד משפחה דתית עם כל הצאצאים הדתיים. השתדלנו למלא את התפקיד, את הייעוד שיעדו לנו ההורים. לבכות אני לא בוכה כל יום. עכשיו זה קורה לי, כשאני מזכיר בכל הדברים האלה, אז זה קצת מרגש אותי. אבל במציאות אנחנו צריכים לחיות במציאות.

ש: אבל צריך לזכור את העבר.

ת: צריך לזכור. אנחנו העלינו את זה בכתב שנזכור את זה. זה חשוב מאוד. לכאורה, אני התחלתי לכתוב. אשתי כבר כתבה ברגע שהשתחררה מהמחנה, וזה היה מונח שנים רבות בבית בלי שהפכו את זה לספר. אבל אצלי, התחלתי לכתוב ברגע שהנכדים אמרו: סבא, אנחנו לא יודעים מה העבר שלך. איך חייית. הם דרשו בעצם שאני אעלה את הזיכרונות. אז ברוך ה' התחלתי עם זה, והתחלתי אחר כך עוד ספר.

ש: מה הספר השני?

ת: הרפתקאות. אבנר ויואב עושים פעולה בסוריה ועיראק מטעם השב"כ. שני בחורים דתיים, פועלים בשם ה', לא "כוחי ועוצם ידי". השב"כ בחר בהם שיבצעו משימה בלתי אפשרית. עם

המסר הזה שצריך לסמוך על הקדוש ברוך הוא ולא על "כוחי ועוצם ידי". ובשב"כ מודים שאין להם כאלה, לכן הם מטילים עליהם תפקידים מיוחדים.

ש: **כמסר לסיום:** במה חזקת את עצמך בתור ילד ואחר כך בחיים, עם כל הבדידות הנוראה והתחושה הגדולה של היתמות אחרי המלחמה? מה גרם לך להמשיך ולהישאר נאמן ואחר כך להפיץ את האמונה הזאת במספרים?

ת: זה לא בבת אחת. זו עבודה עצמית. קודם כל ספגתי את הרוח של רבותי. אחר כך כנראה הייתה לי נטייה לזה.

ש: אילו רבנים?

ת: הרב לוסטיג, הרב אנסבכר, אחר כך בקיבוץ הרב קלמן כהנא. אחר כך הלכתי לישיבה קצת. זה אשתי עודדה אותי לזה. סך הכל אני, אני מותר לי להגיד את זה, עבדתי על עצמי די קשה.

ש: זה באמת לא קל לעבור את הייסורים האלה ועוד לזעוק בשם ה'.

ת: להפך, כל יום אני מתגבר יותר, מתחזק יותר בשטח זה. אף פעם לא נתתי, לא אמרתי מספיק לי כבר. באמת זו תכונה שהקדוש ברוך הוא עוזר לי בכל הדברים האלה, להגיע לזה. באמת זה חסד גדול מה שעשו איתנו. אני כמעט היחיד במשפחה שהולך בדרך הזאת. אני רואה אחריות כפולה ומכופלת, ברוך ה' יש לי נכדים ונינים, שכולם הולכים בדרך התורה והיראה מעל ומעבר למצופה. אין יום שאני לא מודה לקדוש ברוך הוא על החסד שעשה איתנו.

ולסיום אנחנו מודים לך על הראיון הזה. תצליחי בכל אשר תעשי, ליישם ולהפיץ ולשמור על ההיסטוריה היהודית שהייתה קשה. כל אחד יש לו הרי סיפור היסטורי שלם. חשוב מאוד להעלות את זה על הכתב, או להקליט את זה, שזה יישאר לדורות הבאים. **לי הנכדים אומרים: סבא, מה שאתם עברתם, הרי אפילו לדמיין אי אפשר. הם נולדים בארץ ישראל, מקבלים הכל על מגש זהב, הולכים בחממה ממקום אחד לשני. יש להם מעט מאוד ניסיונות.** בחוג הזה בכל אופן. מקבלים חינוך מצויין בבית. אז כך שבעיות שהיו לנו, אפילו לא אחוז אחד הם לא עוברים. זה ברוך ה', אנחנו רוצים שיהיה להם טוב, שעם ישראל יתחזק, וילך בדרך התורה והיראה. ה' יזכה אותך גם כן בכל הטוב.

ש: תודה רבה. [25]

*****

עדותה של הילגארד הנשל במשפט אייכמן

מר בר-אור: גב' הנשל, את אלמנתו של המנוח מוריץ הנשל, לא כן?
העדה ה. הנשל: כן.

ש. אתם גרתם בברלין? ת. כן.

ש. מן ההתחלה, מזמן הנישואין? ת. מאז נולדתי.

ש. עד מתי נשאתם בברלין? ת. עד 16 ביוני 1943.

ש. מה היו התפקידים הציבוריים שבעלך מילא בחיים היהודיים של ברלין?
ת. בעלי היה עורך-דין בבית המשפט קמגרישט ונוטריון ציבורי.

ש. מה הייתה הפעילות היהודית של בעלך?

ת. הוא היה במשך שנים **בנשיאות הקהילה היהודית** ראש מחלקה למעונות קשישים וחולים, מושבי זקנים.

ש. האם בעלך היה בתקופה מסוימת בראש הקהילה?

ת. כן, **ממרץ 1940 עד 10 ביוני 1943**.

ש. במקומו של מי הוא בא? ת. במקומו של מר שטהל.

ש. והאם בעלך היה גם פעיל בהנהלת הרייכספראיניגונג עד הסוף? ת. כן.

ש. **גב' הנשל את זוכרת את ההוראה שחייבה אתכם לענוד את אות היהודים, את כוכב היהודים?**

ת. כן. ענדנו את מגן דוד היהודים בפעם הראשונה ב-19 בספטמבר 1941, יום אחד לפני יום הכיפורים.

ש. מה קרה ביום הכיפורים הזה?

ת. בשעת דרשת שחרית שנערכה על ידי **הרב ד"ר ליאו בק** בבית הכנסת ברחוב יואכימסטר, נקרא בעלי לטלפון לשיחה עם הגסטאפו וקיבל הוראה מיד לגשת לשם.

ש. מי היה האיש בגסטאפו שהיה מוסמך לענייני הקהילה היהודית?

ת. זה היה אדם בשם פריפר.

ש. בכל התקופה של 1940 עד 1943 אתם עמדתם בקשר אתו, עם אותו פריפר? ת. כן.

ש. ואותו יום כיפור בעלך היה אצלו? ת. כן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. ומה נמסר לו?
ת. הוא לא היה שם לבדו. היה שם גם ממלא מקומו של יושב ראש הקהילה היהודית, פיליפ קוצובר וד"ר מרתה מוסה. לשלושתם הודיעו כי **פינויה החלקי של קהילת יהודי ברלין יוחל בו תוך שבועות מספר.**

ש. מה את יכולה לספר לבית המשפט על פינוי דירות של יהודים?
ת. בפינוי הדירות הוחל כחלק ממבצעי הפינויים הכלליים. ידוע היה לנו שהדירות מתפנות למען שכן בהן נאצים. העניין התנהל כך: היינו מקבלים מכתבים מידי הקהילה היהודית, לאמור, שעד יום פלוני אלמוני תם חוזה השכירות בדירה, עלינו לפנותה, והקהילה תשתדל ותתאמץ למצוא לנו תחליף למגורינו.

ש. **פירוש הדבר שביצוע הפינוי היה בידי הקהילה?** ת. אז - כן.

ש. האם את זוכרת כינון של זמללגר, מחנה איסוף, בלבצוף שטראסה?
ת. כן. הזמללגר, **מחנה הכינוס הראשון, היה בבית הכנסת שברחוב לבצוף. בית כנסת זה הפך למחנה כינוס כזה בשנת 1941**, זמן קצר לאחר סוכות.

ש. גב' הנשל, מה היה תפקידו של המחנה הזה, מה היו תכונותיו המיוחדות?

ת. לא נערכו שינויים במבנהו של בית הכנסת. **באותו בית כנסת רק רוכזו האנשים שנועדו לשילוח אל המחנות.** הבריאים והצעירים הוכרחו לבלות שם את הלילה באולם בו היו הכיסאות. לילדים והזקנים הרצעו מצעי-מחצלות בחדרים נפרדים. היו שם גם מטבחים נפרדים לילדים, זקנים וסגל הגסטאפו, וכן נכונה שם תחנת עזרה ראשונה.

ש. כל זה ברחוב לבצוף? ת. כן.

ש. באוקטובר 1941, איפה את עבדת, גב' הנשל?
ת. בבית החולים היהודי, ברחוב האיראני מספר 2.

ש. ומה היה שטח הפעולה שלך?
ת. הייתי מזכירתם של רופאים שעסקו בבדיקתם של מיועדים לשילוח באשר לכשירותם לשילוח זה.

ש. גב. הנשל, הגענו ל- 15 באוקטובר 1941. מה קרה?
ת. **זה היה היום הראשון לפני השילוח אל ליצמנשטט [לודז']**.

ש. כיצד בוצע העניין?
ת. נלקחו כל האנשים מבית הכנסת שברחוב לבצוף. החולים והזקנים הועלו על משאיות גסטאפו, בחלקן משאיות פתוחות, בחלקן משאיות מכוסות, סגורות, והאחרים, הכשירים להליכה - חויבו בהליכה ברחובות ברלין.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. **האם ניתנה שהות לאנשים להתכונן לגירוש?**

ת. זה היה כך: כבר בתקופת ההתראה לפינוי הדירות, נשלחו צווי ההתייצבות, לבוא ולהתייצב בבית הכנסת ברחוב לבצוף, כך שהספיקו השמועות להתהלך כשבוע לפני כן.

ש. כאשר בוצע הגירוש הזה, מה היה ידוע לכם אז, באוקטובר 1941, על פינויים קודמים?
ת. היה זה השילוח הראשון משטטין.

ש. מתי זה היה? ת. זה היה בקיץ, אבל אינני זוכרת בדיוק.

ש. מה עוד? ת. שניידמי.

ש. מה עוד? ת. אז לגירס.

ש. גירס זה מחנה בפירנאים, בצרפת, לא כן? ת. כן.

ש. מי היו היהודים שנשלחו לגירס? ת. בעיקר יהודים מהלנדבאדן.

ש. מה היה המצב, מצב-הרוח, באותו אוקטובר 1941? האם קרה דבר מסוים בעיר?
ת. בימים הראשונים, כשהיה עלינו לשאת ולענוד את מגן דוד היהודים, הובעו הבעות-אהדה, היו מפגני-אהדה. **הייאוש אחז בנו רק כשנודע לנו על השילוחים.**

אב בית-הדין: מי הפגין אהדה ליהודים?

ת. למשל, היה על בעלי לגשת לדואר כדי לקחת משם איזה משלוח דואר. אמר לו פקיד הדואר: אתה, אדון הנשל, נושא את המגן דוד כפי שנושא אדם את אות הכבוד מדרגה ראשונה, צלב הברזל.

מר בר-אור: גב' הנשל, האם הייתה אפשרות להימנע מן הצירוף למשלוח? ת. **רק איבוד עצמו לדעת.**

ש. **מה את יכולה לספר לבית המשפט על מקרים של איבוד לדעת?**

ת. ההתאבדויות החלו מיד, לפני המשלוח הראשון ללודז'. הקצב בו התאבדו אנשים הלך וגבר. אנשים לקחו וורונל וציאנקלי, גם ציאנקלי, אך יותר וורונל נדמה לי, כי קשה היה להשיג ציאנקלי.

ש. מקרים של איבוד לדעת הגיעו לידיעתך? ת. כן.

ש. כל מקרה של התאבדות בא לבית החולים היהודי? ת. כן.

ש. וצריך היה לחקור בעניין מבחינה רפואית?

ת. כן. עוד טיפלו במתאבדים. היו תקנות מדויקות כיצד להזריק להם קורמין, ואם נשאר בחיים - היו הם הראשונים שצורפו למשלוחים.

ש. גברת הנשל, נדמה לי שאת זוכרת מספר עגול של מקרי איבוד לדעת בתקופה בין אוקטובר 1941 ועד תחילת 1942, ינואר ופברואר 1942 ת. **היו כ-1,200.**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. וזה מבין יהודי ברלין בלבד? ת. כן.

ש. האם היו אלה מקרים בודדים או של משפחות שלמות או דירות שלימות?
ת. זה היה שונה. בדרך כלל לא היו משפחות, כי הרי לא היה בלב האנשים האומץ לגרור ילדיהם עמם. היו אלה בדרך כלל זקנים אשר התאבדו במספר רב, היו ביניהם עובדי הקהילה, היו ביניהם אנשים אשר בן זוג או בת זוג שלהם לא היו בחיים וידעו כי הם עצמם עתידים להיהרג.

ש. מה היה מספר האנשים אשר נשלחו בכל טרנספורט? ת. כ-1,000, לעיתים 1,200.

ש. מה את יכולה לספר לבית המשפט על חפצים אשר צריכים היו לעבור "שלייזה"?
ת. ה"שלייזה" [סכר, ארובה] זה היה מנהגם של אנשי הגסטפו, לערוך חיפושים בחפציהם של המגורשים, ולזרוק להוציא משם כל חפץ וחפץ אשר ניראה להם. כך, למשל, היה קצין ס"ס בשם שטופס מבורגשטרסה, אשר תחביבו היה להוציא מן החפצים מי-קולון או כל נזל אחר המכיל כוהל ולשתותו במקום.

ש. היה משמר במקום?
ת. כן, היו סדרנים יהודיים אשר דאגו לסדר, היו גם אנשי משטרה ואנשי המשטרה החשאית המדינית.

ש. כאשר הטרנספורט היה מוכן לאן הובלתם? ת. זאת לא ידעתי.

ש. בתוך ברלין לאן הובלתם?
ת. המשלוחים הראשונים יצאו מתחנת הרכבת גרונולד , המשלוחים הבאים אשר בהם הייתי אני, יצאו מרחוב פוטויץ.

ש. היה ליווי, לא כן? ת. כן.
ש. מי ליווה? ת. אנשי ס"ס, תמיד עם מגלבים, שוטי רכיבה, בידיהם.
ש. האם היה שימוש במגלבים האלה?
ת. במשלוחים הראשונים לא השתמשו בהם, החלו משתמשים אך בפברואר 1942.

ש. משנת 1941 הקהילה עסקה במאמצי הגירה? ת. כן.

ש. מי היו האנשים אשר אז בכלל עוד באו בחשבון להגירה?
ת. אנשים אשר הכל היה מוכן וארוז אצלם וגילם עלה על 60 או ילדים בגיל רך ביותר.

אב בית-הדין: מה פירושו של דבר "היו מוכנים"?
ת. אנשים אשר היו להם אשרות כניסה, אשר חפציהם נבדקו, אשר כל ניירותיהם היו בסדר.

מר בר-אור: והמבוגרים עד גיל 60 יכלו להגר?
ת. בדיוק אינני יכולה לומר, אבל הייתה הגבלה אשר הייתה כרוכה בעובדה שאדם הגיע לגיל 60 שנה.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. גברת הנשיל, האם את זוכרת את הטרנספורט האחרון אשר יצא לליסבון?
ת. כן. משלוח זה יצא כ-24 שעות לפני השילוח הראשון ללודז'.

ש. לאחר שארצות-הברית נכנסה למלחמה עם גרמניה הייתה עוד הגירה? ת. לא.

ש. את זוכרת את הטרנספורטים בנובמבר 1941? ת. כן.

ש. מה נאמר להם?

ת. נאמר להם שיצאו כ-3 או 4 משלוחים **לריגה ושם יוקם מבנה דומה במבנהו לארגון הקיבוצי בארץ-ישראל.**

ש. האם 3-4 משלוחים כאלה יצאו?

ת. כן, אבל נודע לקהילה שאין אלה אלא אמתלות שווא בלבד, ועל כן צוידו המשלוחים בצויד עזרה, אך לא בצויד הנדרש להקמת קיבוץ.

ש. האם ביקשת להישאר בקשר דואר עם המגורשים?

ת. בשבועות הראשונים היה קיים קשר דואר **ללודז'**, אפשר היה לשלוח גם כסף בסכומים קטנים, אולם כעבור זמן לא רב חזרו ההמחאות האלה עם ציון של הדואר "עקר, ללא מען ידוע".

ש. גברת הנשיל, אתם בשנים האלה עמדתם בקשר, אולי בהסדר, עם עובדי הרכבת?
ת. בעלי, כן.

ש. אתם על ידם שמעתם לפעמים על תעודת הרכבות אשר הובילו את הטרנספורטים?
ת. כן, למשל על משלוח למינסק, אשר עליו לא שמעו מעולם כי הגיע לאי שם.

ש. נחזור עכשיו לעניין הטרנספורטים בברלין עצמה. כיצד נעשתה בחירת האנשים שהיו צריכים להצטרף לכל טרנספורט, **כיצד אורגן הטרנספורט?** האם הייתה כרטסת של יהודים בברלין?
ת. כן, ספר חברי הקהילה.

ש. זה היה רק בקהילה או גם בגסטפו, או רק בגסטפו?
ת. ידענו שהייתה בידי הגסטפו כרטסת חופפת. אותה כרטסת, כרטסת מקבילה.

ש. כאשר את מדברת כאן על גסטפו, האם כוונתך ללייטשטלה בברלין? ת. כן.

ש. היו ערעורים על בחירת אנשים לטרנספורטים?

ת. היו ערעורים נוקבים ביותר, כי נמצאו יהודים בכל מיני בתי מלאכה ובתי-חרושת שהיו כרוכים במאמץ המלחמתי, נמצאו במתפרת המצנחים, במפעלים חיוניים שונים אחרים. והחלו ערעורים באים ומתרבים.

ש. בהתחלה זה עזר? ההתנגדות של המפעלים בסופו של דבר הצליחה בשנים הראשונות?

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ת. דבר זה הועיל עד שהגיעו לידי הסכם שלטונות הצבא ושלטונות הגסטפו. אז הסכימו שלטונות הצבא לוותר על היהודים.

ש. אמרת שבאותו זמן היית בבית החולים היהודי. מה ידוע לך על לקיחת חולים לתוך הטרנספורטים האלה?

ת. חולים בבתי חולים יהודיים הוזמנו בדרך כלל ככל האנשים האחרים לבוא ולהתייצב במחנות כינוס אלה.

ש. נניח שאישה הייתה בחודשים האחרונים של ההיריון וקיבלה הזמנה. אפשר היה להציל אותה מגירוש.

ת. אם היה סביר שהלידה תארע במשך הנסיעה - השאירו אישה זו והיא ילדה במקום. לאחר ששה שבועות שולחה עם ילדה.

ש. בינואר 1942 היו שמועות על אבקואציות? ת. כן, כל העת נערכו משלוחים.

ש. אולי את זוכרת את יום ה-31 בינואר, זה היה יום א' בשבוע, שרר קור סיבירי?
ת. כן, זוכרת אני אותו יום היטב, כי אז ליוויתי את בעלי לתחנת השילוח.

אב בית-הדין: היא לא אמרה כך. היא נתנה לו מגיני אוזניים.
ת. זה היה יום קר ביותר, נתתי לבעלי כובע מגן-אוזניים. היה קר ביותר. אנשי הקהילה היהודית עסקו וטיפלו בהגשת עזרה וסעד למגורשים, כגון: הגשת משקאות חמים. היהודים הוטענו על קרונות משא. היו קרונות משא פתוחים והיו קרונות משא סגורים. זוכרת אני היטב כי שנים מאנשי הקהילה, שעסקו זמן ממושך בדבר, חלו ואף מתו ממחלתם.

ש. מתי עזב הטרנספורט הראשון לטרזיינשטט? ת. בתחילת יוני 1942.

ש. את מי שלחו שם?

ת. נכי מלחמה, גברים נושאי צלב ברזל דרגה א' וזקנים קשישים, אזרחים רגילים קשישים.

ש. טרנספורטים אלה התרבו לטרזיינשטט? ת. כן.

ש. באותו זמן נמשכו הטרנספורטים הגדולים למזרח? ת. כן.

ש. האם את יכולה לספר לבית המשפט על תנאים הקשורים עם רכושו של אדם, שצריך היה למלא כדי ללכת לטרזיינשטט?

ת. כן, משלוחים בכיוון זה. היה אחר כך מחנה כינוס אחר, שהיה ברחוב גרוס-המבורגר. שם היו משרדים שעסקו בענייני רכושם של הנועדים לשילוח. הייתה חובה שם לחתום על שני מסמכים: מסמך אחד - חוזה קניית מעון. לאחר שעשה אדם צעד זה, קיבל טופס שני בו הודיעו לו שרכושו הופקע. בזה היה עליו להכיר על-ידי כך שחתם על המסמך.

ש. את זוכרת מה היה תוכנו? מה היה צריך לעשות בו, בהסכם לקניית מעון?

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ת. בחוזה זה לרכישת מעון תואר מחנה טרזין כמעון לקשישים, בית זקנים. לשם קניית מקום לשהות בו בשלהי חייו - היה על האדם לשלם, להשליש סכום מסוים לקופת המדינה, את כל שארית רכושו.

ש. האם באותה תקופה צריך היה לתת הצהרה מקיפה ביותר על הרכוש היהודי של כל אחד? ת. **בוודאי, בדיוק רב, עם מסמכים מהבנק.**

ש. האם את זוכרת זמן שבו צריך היה לתת הצהרות אלה?
ת. אני עברתי דבר זה כששולחתי. הדבר הונהג עד השילוח הראשון לטרזין.

ש. אני מראה לך מסמך "פרמייגנס ארקלרונג". את זוכרת זאת, אולי את יכולה לזהות אותו?
ת. את זה היה עלינו למלא זמן מה לפני כן.

ש. פרטי פרטים? ת. כן.
ש. כמה מעילים, כמה בגדים, כמה סרבייטים, כל מה שנאמר כאן? ת. נכון.
ש. בכל עמודה ועמודה? ת. כן.

ש. מה קרה אחר-כך?
ת. מותר היה רק לקחת 30 ק"ג כשפנו האנשים. כל השאר נותר בדירות. התכשיטים שהוכרז עליהם נמסרו בבית המשכון ביגרשטרסה במרס 1939.

אב בית-הדין: טופס הצהרת הרכוש יסומן ב-ת/056.
מר בר-אור: בעלך נקרא לבורגשטרסה ב-19 באוקטובר 1942? ת. כן.

ש. שוב לאותו "פריפר"? ת. כן.

ש. האם השאיר איזה דבר על שולחן הכתיבה?
ת. כן, היות והיה מסוכן להתקשר בעניינים אלה טלפונית, היה משאיר על שולחנו, אפילו כשהיה ניגש רק לקורפירסטנטשטרסה, היה משאיר את החפצים האישיים, כגון שעון, טבעת נשואין, נרתיקו וכו', ואם הייתה מודיעה לי מזכירתו שאיננו ושעל שולחנו נמצאים השעון, הטבעת וכו', ידעתי שהלך ולא פילל לשוב.

ש. כשאת אומרת קורפירסטנטשטרסה, איזה משרד את חושבת?
ת. אני חושבת את **לשכתו של אייכמן** בקורפירסטנטשטרסה 116.

ש. האם את זוכרת את האפל של פקידי הקהילה ב-20 באוקטובר 1942? ת. כן.

אב בית-הדין: **אפל זהו מפקד?** מר בר-אור: כן.
ת. בעלי קיבל פקודה לרכז את כל סגל העובדים באולם אחד עד כמה שאפשר, כדי להציג בפני הקצין, איני זוכרת את דרגתו, אך שמו היה גינתר. כמובן שאי אפשר היה לרכז את כל סגל הקהילה כולו, שהרי אי אפשר היה להשאיר בית חולים ללא אחיותיו ללא כל רופא. כך

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

שכוננו בכל מקום ומקום צוות לשעת חירום בלבד. כל ראש מחלקה הציג את עובדיו, מנה את שמותיהם, והפקידים מיינו אנה ואנה.

ש. מה פירוש הדבר? ת. הצד האחד נועד לשילוח, את הצד השני עוד הותירו.

השופט הלוי: אלה היו פקידי הגסטפו?
ת. קשה לזכור בדיוק, אבל אלה היו גרמנים.

מר בר-אור: היו כולם נושאי מדים או היו גם אנשים בתלבושת אזרחית?
ת. זאת איני יכולה לומר עוד, איני זוכרת עוד.

השופט רוח: איפה התקיים המפקד הזה?
ת. באולם החגיגות הגדול של ועד הקהילה באורניבורגנשטרסה 29.

מר בר-אור: האם את זוכרת שינוי מיוחד של אפל זה או של אפל דומה?
ת. במסדר זה הונהג לראשונה מנהג בני הערובה.

ש. מה פירוש הדבר?
ת. **נאמר לכל אדם, אם אין אתה מופיע, יופיע אדם אחר תחתיו ויקרה לו את אשר נועד לך.**

ש. איום זה הפך לעובדה ב-9 בנובמבר 1942? ת. כן.
ש. מה קרה?
ת. מ-20 בני ערובה נעלמו שמונה, **ולאחר מכן נודע עליהם שנורו למוות.**

ש. מה קרה עם המשפחות שלהם?
ת. אותה שעה נכללו בני משפחותיהם בתוך שילוח שנע מזרחה.

ש. האם את זוכרת את השם ברונר מוינה? ת. כן.

ש. בקשר למה?
ת. כאשר נסתבר לשלטונות שהמשלוחים מוינה אינם נערכים במהירות הדרושה, קראו לברונר השני שיבוא מוינה יחד עם מטהו, כי שם הצליח לארגן את הדברים במהירות הדרושה.

אב בית-הדין: מי התבטא במלים כאלה?
ת. כך דובר, כל ברלין שחה כזאת. הוא הביא עמו את משטרת היהודים הווינאית הנודעת לשימצה.

מר בר-אור: לאן הגיעו אנשים אלה לבסוף?
ת. בסופו של דבר הגיעו גם אלה למחנות. זוכרת אני במיוחד אחדים מהם שהגיעו לטרזין ושבסופו של דבר נטבחו איומות על ידי היהודים האחרים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. אותם האנשים שבאו עם ברונר, מאיזה עיר באו הם?
ת. הם באו מאוסטריה. אם באו כולם מווינה, איני יכולה לדעת.

ש. האם השיטות השתנו באמת אחרי בואו של ברונר?
ת. השתנו מן הקצה אל הקצה כי בפינוי הדירות היהודיות לא שיתפו אנשי ס"ס הברלינאים פעולה במאה אחוז.

ש. האם את יודעת על מצודים ועל מעצרים ברחובות? ת. כן.

ש. ספרי בבקשה.
ת. הדברים השתנו מן הקצה אל הקצה. ברונר, כדי לבצע את תפקידו במהירות יתירה וביעילות יתירה, החל עורך סריקות לאור היום, תופס אנשים כשהגיעו לידו.

יוצאים מן הכלל היו רק עובדי הקהילה, אשר כמובן עדיין נזדקקו להם, ואלה צוינו במיוחד, ואסור היה לשוטרים לצוד אלה. הם צוינו באות מיוחד, על ידי כוכב בצד שמאל וסרט מבד מצעים אדום על הזרוע השמאלית. ניתן להם היתר נסיעה צהוב, אותו צריכים היו להציג יחד עם תעודת זהות של יהודים.

אב בית-הדין: מי היה ברונר זה? האם זה היה אלויס ברונר?
מר בר-אור: מדובר על אחר. הוא נדון בווינה.

[לעדה] **מה קרה עם המקרים של התאבדות לדעת? הייתה להופעתו של ברונר השפעה על ריבוי מקרים של התאבדות לדעת?**
ת. **העקומה עלתה בצורה מבהילה.**

ש. כאשר בדצמבר 1942 הלך ברונר לחופשה. מי בא במקומו?
ת. גרבלינגר או גרבינגר, איני בטוחה לחלוטין, אך הוא לא היה מחמיר כל-כך.

ש. בסוף ינואר 1943 נשלחו אנשים מצמרת הקהילה והארגון היהודי, מי הם היו?
ת. היה זה ד"ר אפשטיין, לא היה לו תפקיד בוועד הקהילה אלא בנציגות הארצית; הרב ד"ר ליאו בק, פיליפ קוצובר שהיה יושב ראש בפועל של ועד הקהילה.

ש. כאשר פיליפ קוצובר נשלח, הוא נשלח עם ילדיו, נכון?
ת. הוא נשלח עם שלושת ילדיו. הצעיר בילדים היה בן 10 שבועות.

ש. מה את יכולה לומר על התעודה הצהובה, "דאר גלבה שיין"?
ת. זה היה כרוך במבצע ברונר, הכוונה הייתה להחזיק עוד במספר מסוים של אנשי סגל הקהילה כדי לחסל את העניינים אט אט, בהדרגה ובצורה מסודרת. לאנשים אלה ניתן פתק צהוב זה, שבו נאמר שאנשים חיוניים הם, עובדי הקהילה. על הפתק פורטו כל הפרטים האישיים כגון מקום הלידה, המען, מספר בני המשפחה. פתק זה היה חתום בידי יושב ראש

הקהילה, ויעצו לאנשים לתת פתק זה על מזוזות בתיהם ובשעריהם, כדי שיפסחו עליהם השוטרים ועורכי הסריקות.

ש. גברת הנשל, ב-27 בפברואר 1943 מתחיל מעצר המוני של יהודים במקומות העבודה שלהם, לא כן?

ת. כן, אלה שעבדו. מבצע זה כינו בשם מבצע שיא, אולם הקונצרטים קלו.

ש. אולי תספרי לבית המשפט פרטים על המבצע הזה?
ת. קלו היה מקום שעשועים. אולם קונצרטים ענקי וגדול בברלין, שאותה שעה לא השתמשו בו ואשר היה בו מקום לאלפים.

ש. ספרי לבית המשפט פרטים על מאורעות אותו יום, 27 בפברואר.
ת. העניינים החלו מתרחשים כבר יום לפני כן, כאשר נצטווה בעלי להופיע במשרדי הגסטפו. נמסר לו שעליו להכין ציוד משרדי למשרדים קטנים אחדים, למשל צוות רפואי. **נאמר לו שעליו להכין למחרת היום את היחידות הללו של ציוד משרדי ושלסגל אנשים, כדי שיהיו מוכנים לשילוח למקום שבו יידרשו.**

ש. זה נעשה? ת. זה נעשה.
ש. המקום הוכשר לכמה אנשים? ת. בערך 8,000.

ש. זה היה רק בקלו או גם במקומות אחרים נוספים?
ת. לא. היה עוד מחנה, רוזנשטרסה, בשביל הנשואים עם לא-יהודים.

ש. לקחו גם קסרקטינים? ת. לא.

ש. רק שני מקומות אלה? ת. נדמה לי שכן, אבל לא שמעתי דבר אחר.

ש. ולמחרת?
ת. למחרת הופיעו מכוניות אצל בתי החרושת ואצל הסדנאות, מכוניות מלאות אנשי ס"ס לרוב שתפסו מקומם, ניתקו את קשרי הטלפון ושיסעו את האנשים והורידום ממקומות העבודה אל הרחוב כפי שהם, ללא לבוש עליון, ללא מעילים, גברים ונשים יחדיו.

ש. לאן הלך המסע?
ת. החלק העיקרי בוודאי לאולמי הקונצרטים קלו. אלה אשר אמרו מיד שהם נשואים לארים – לרוזנשטרסה, והאחרים - למקומות אחרים, אינני יכולה להיזכר.

ש. מה היה בסופם של 8,000 אלה?
ת. האנשים עצמם הכלואים במקום החלו מיד מתעוררים ושואלים שאלות: "היכן ילדי? מה יקרה עם ילדי? מה יקרה עם בעלי, איננו כאן במקום". ואז החלו עובדי הקהילה היהודית להתגייס למאמץ איחוד המשפחות.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

נשלחו אנשים לפחות להוציא את הילדים מן הדירות, שהרי הילדים היו סגורים על מפתח בתוך דירות, כי בית ספר כבר לא היה, כבר לא ידעו מה לעשות עם הילדים באותה תקופה. וכן לאחד את בני הזוג. באשר לילדים - הייתה במידה רבה הצלחה לפעולה זו. לא כן באשר לבני הזוג.

ש. רוב האנשים האלה הלכו בסופו של דבר לאן?
ת. במידה שלא היו זכאי טרזין או מחותנים בלא-יהודים, הגיעו מזרחה.

ש. זה היה במרץ 1943, לא כן? ת. לא, זה היה בפברואר 1943.

ש. היו טרנספורטים נוספים במרץ? ת. כן, עובדי הקהילה.

ש. ספרי בבקשה, בקיצור מה קרה.
ת. לאחר שבפברואר שולחו יהודים כה רבים מברלין. שוב לא היה צורך בעובדי קהילה כה רבים, ואז גויסו שני שילוחים גדולים מקרב עובדי הקהילה. אחד השילוחים הובל מזרחה, ואחד - לטרזין.

אב בית-הדין: מה היה מספר פקידי הקהילה לפני השילוחים האלה? ת. לא אוכל לומר זאת.

ש. האם מדובר במאות או באלפים?
ת. בוודאי באלפים, כי על ידי המוסדות הרבים השונים אי אפשר היה למלא את המשימה במאות בלבד.

מר בר-אור: מה קרה ב-10 ביוני 1943?
ת. ב-10 ביוני 1943, בשעה 10:00 בבוקר, הופיעו אנשי ס"ס במשרדו של בעלי ברחוב אוראנינבורג 29 והודיעו לו כי הוא עצור מאחר שהקהילה היהודית איננה פועלת עוד.

ש. מתי אתם נשלחתם לטרזיינשטאט?
ת. ב-16 ביוני 1943 הועברנו ממחנה הכינוס ברחוב המבורג הגדול אל תחנת הרכבת ברחוב פוטליץ.

ש. יחד עם כמה אנשים?
ת. ביחד עם כ-300 חולים רתוקים למיטותיהם מבית החולים היהודי, וכן מספר חולים אשר יכלו לעמוד על רגליהם.

ש. האם רבים מאלה שהלכו אתכם חיים היום?
ת. לא, משילוחנו שלנו נשארו אך מעטים בלבד בחיים.

ש. האם נשארו בחיים בטרזיינשטאט כאלה שהלכו אתכם?
ת. לא, מרביתם שולחו למזרח. למשל, באוקטובר 1944 בלבד - 18 אלף איש.

מר בר-אור: תודה רבה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אב בית-הדין: וזאת הקבוצה אשר אתה נסעת. אלה היו אחרוני היהודים של ברלין?
ת. לא.

ש. מי נשאר אחרים?
ת. כחודשיים או שלושה חודשים אחרי שאנו כבר היינו שם הגיע משלוח של יהודים
במלוא המובן, ומאוחר יותר, ב-1944 עוד בא משלוח של צאצאי נישואי תערובת.

אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, האם יש לאדוני שאלות?
ד"ר סרבציוס: אין בפי כל שאלות.

השופט רוה: לא הבנתי בדיוק מה שסיפרת על חוסר שיתוף הפעולה של אנשי ס"ס בברלין.
אולי תסבירי מה רצית לומר בזאת?
ת. אמרתי פשוט כי לס"ס בברלין לא הייתה אותה אכזריות יוצאת-מהכלל כמו לווינאים.

השופט הלוי: את הזכרת שילוח של 18,000 יהודים מטרזיינשטאט באוקטובר 1944.
ת. כן, זה התחלק לכמה שבועות, אלה היו מה שכנו "משלוחי המתנדבים לעבודה".

השופט הלוי: לאן הם נשלחו? ת. ללא ספק, כולם לאושוויץ.
השופט הלוי: אני קורא בהרצאה של בעלך המנוח שהוגשה כאן גם כן על 18,000 יהודים,
והבנתי כי באוקטובר 1944 הגיעו לטרזיינשטאט 18,000 אנשים, באופן שהיה כל כך ברור.
ת. זה היה הרבה יותר מאוחר. ב-15 באפריל 1945 באו לטרזיינשטאט אלפים רבים
ממחנות אחרים אשר שוחררו.

השופט הלוי: בעלך הזכיר שנבנו תאי-גאזים בטרזיינשטאט. ת. כן.

השופט הלוי: גם את יודעת על זה?
ת. כן. אז כמובן לא היה ידוע לי, אבל אנשי טרזיינשטאט ידעו על כך. הם היו צריכים לבנות
זאת בעצמם. זה היה מה שנקרא "הסוללה".

ש. מתי בנו את זה?
אב בית-הדין: אם אפשר להביא ראיות יותר ישירות לעניין הזה.

השופט הלוי: רק את התאריך אם היא יודעת.
ת. הוא משתרע על פני התקופה כולה. אני זוכרת שכאשר הגעתי לשם זה כבר החל.
אב ביח-הדין: תודה רבה גב' הנשל, גמרת את העדות.
[26]

* * * * *

עדותו של מרדכי אנסבכר במשפט אייכמן

אב בית-הדין: מה שמך המלא?
ת. מרדכי אנסבכר.

אב בית-הדין: איפה אתה גר, מר אנסבכר? ת. אני גר בירושלים.
מר בר-אור: אדוני מבקש את הכתובת בירושלים? אב בית-הדין: לי זה מספיק.

מר בר-אור: מר אנסבכר, אתה היום עובד ב"יד ושם"? העד מרדכי אנסבכר: נכון.
ש. **נולדת בוירצבורג ב-1927?** ת. ב-11 בינואר 1927.
ש. האם הלכת בוירצבורג לבית ספר? ת. כן.
ש. יהודי, או לא יהודי? ת. לבית ספר יהודי.

ש. כשאתה התחלת ללכת לבית הספר בוירצבורג, שמעת את השם היטלר?
ת. כשהלכתי לבית הספר כבר שמענו את השם היטלר וגם הרגשנו את זאת.

ש. זה היה בשנת 1932 או 1933? ת. ב-1933.

ש. אתה נשאת בוירצבורג עד ינואר 1939, לא כן?
ת. נשאתי בוירצבורג עד ינואר 1939.

ש. מה קרה אז?
ת. בינואר 1939 נשלחתי עם טרנספורט של ילדים יהודים שאורגן אז על ידי
ה"רייכספראיניגונג", על ידי הארגון של הקהילות, להולנד ובלגיה אני נשלחתי עם ילדים
שנשלחו מיד אחרי האקציה של נובמבר 1938 לבלגיה.

אב בית-הדין: בן כמה היית אז? ת. **הייתי בן 11.**
אב בית-הדין: אתה יליד 1928. ת. אני יליד 1927.

מר בר-אור: היית אצל קרובי משפחה בבריסל? ת. כן.
ש. שם נשאת עד כיבוש בלגיה על ידי הצבא הגרמני. ת. כן.

ש. מה קרה אחרי הכיבוש?
ת. אחרי הכיבוש שלחו את כל הפליטים מגרמניה לגירס בדרום צרפת, ואני נשאתי בבריסל
וברחתי עם רוב יהודי בלגיה דרך סט' הומר לקלה.

השופט הלוי: מי שלח את הפליטים לקלה? ת. הז'נדרמריה הבלגית.
מר בר-אור: מה קרה בקלה?

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ת. ניסינו לברוח לאנגליה ולא הצלחנו. הגרמנים תפשו אותנו במרתף, אמרו "ראוס" [החוצה] והחזירו אותנו.

ש. לאן הוחזרתם?

ת. למחנה על יד קלה. אחר כך החזירו אותנו בעזרת הצלב האדום הבלגי לבלגיה.

ש. עד מתי נשאת שם? ת. נשאתי שם עד ינואר 1941.

ש. **בינואר 1941 אתה מוחזר לוירצבורג.** כיצד זה קרה?

ת. הורי, שגרו בוירצבורג, חידשו את קשר הדואר שהיה מופסק בגלל הפלישה. והם ביקשו, היות וידעו שהמצב הכלכלי בבלגיה קשה, ששורר רעב איום, ראו שאין אפשרות להציל אותי, וביקשו שאחזור לוירצבורג.

ש. מי ממשפחתך היה אז בוירצבורג?

ת. רק הורי. אחי נשלח לנוינדורף, מין הכשרה שהייתה בפיקוח הגסטפו של ברלין. הוא היה שם עד 1943, עד שנשלח לאושוויץ.

ש. מי ארגן את נסיעתך מבלגיה לוירצבורג?

ת. את נסיעתי מבלגיה לוירצבורג ארגן ה"קומנדו דר ורמאכט". אז עוד לא היה מגע עם ארגונים יהודיים. הם השתדלו שלא יהיה מגע בין הגרמנים הפולשים ליהודים.

ש. איך נסעתם? ת. נסענו בליווי.

ש. הגעת לוירצבורג לבדך?

ת. הגעתי לוירצבורג עם עוד ילד אחד שנשלח אתי מוירצבורג לבלגיה - מנפרד קריגר. גם הוא הוחזר לוירצבורג.

ש. מתי הגעתם? ת. הגענו לוירצבורג בסוף ינואר 1941.

ש. המצאת את הוריק? ת. כן.

ש. היכן גרו?

ת. הם גרו באחד מבתי-הריכוז ליהודים. "בית ביברה". קראו לזה "וונהיים". כל היהודים גרו בבית אחד, ואת הבית הזה ארגנו במשותף. היה שם מטבח אחיד, כל הכלכלה הייתה מאורגנת במשותף.

ש. על ידי הקהילה?

ת. לפי הוראה של הגסטפו היו צריכים לרכז את היהודים האלה בתוך הבתים. שם היה לכל אחד תפקיד מסוים, כל אחד עבד. היותר צעירים יצאו לעבודת חוץ, היו צריכים בבוקר להתייצב לקבל את הוראת העבודה; והיותר זקנים, בתוכם אבי, היו להם תפקידים בתוך הבית.

ש. מה היו תפקידי אביך?

ת. הוא טיפל בעניינים דתיים. הוא היה חזן ונתן שעורים בגמרא ובמשנה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. המשכת ללכת לבית הספר בוירצבורג?
ת. הלכתי לבית הספר בוירצבורג. בית ספר - אולי זה יותר מדי. בית הספר היה בתוך אותו בית ברחוב ביברה, ושם היה חדר שהיו בו כמה כתות יחד. בביברה היה פעם סמינר למורים.

ש. זה היה הסמינר היהודי למורים בוירצבורג? ת. כן.
ש. כשאתה חזרת לוירצבורג זה עדיין היה קיים?
ת. לא. עוד ב- 1938 הרסו את הסמינר, שלא היה שם. אמרתי במיוחד "הסמינר העתיק". היה גם סמינר יהודי שהיה ברחוב סילברג.

ש. מה פירוש הרסו?
ת. הרסו את הסמינר ואסרו את הסמינריסטים, וחלק מהם נשארו בוירצבורג והם שימשו כמורים, וארגנו כתות של ילדים יהודים ללמוד סדיר.

ש. מתי? ת. ב-1941.
ש. הלימודים הסדירים, עד מתי נמשכו?
ת. באביב 1941 היו צריכים לסגור את בית הספר. זאת לא הייתה הוראה רשמית, אלא אמרו שיש לסגור את בתי הספר הקטנים ולרכז אותם במקומות יותר גדולים.
קודם זה היה לגבי הכפרים והמושבות. כך שכל היהודים מן הסביבה, לפני 1938, רוכזו בוירצבורג, ובתי הספר בעיירות ובמושבות נסגרו. כך היה גם ב- 1941. ניסו להעביר אותי למינכן. במינכן עוד היה קיים בית ספר.

ש. לשם כך ביקשו הוריי להעביר אותך למינכן?
ת. לא רק לשם כך. כשחזרתי לוירצבורג אחי לא היה שם. שאלתי את אמי מה פשר הדבר. היא הסבירה לי שהוא היה אחד מן הצעירים הבודדים שנשארו בעיר ובגלל עבודת-חובה לקחו גם אותו לעבודות מאד מאד קשות. הם היו צריכים לבנות רכבות [וכבישים, ורוב העובדים שם היו זקנים, אז ניצלו אותו מכל הצדדים והוא קיבל מכות.

ופעם אחת הוא חזר שותת דם ואמר שהוא לא יכול לחזור לעבודה הזאת אף אם ימות. הגסטפו בוירצבורג, הם באופן מיוחד רצו להחזיק אותו כי הוא היה בין כוחות העבודה היחידים בין הצעירים. והם ידעו שהוא לא יוכל לברוח. אבל המשפחה דרך ה"רייכספראיניגונג" בברלין, הצליחה להעביר אותו, באמצעות הגסטפו ובהשגחתה לנוינדורף.

ש. ומה היה אתך?
ת. אמי חששה שגם אותי ייקחו לעבודות כפייה, והעבירו אותי למינכן.

ש. הגעת למינכן מתי? ת. באביב 1942.
ש. נסעת ברכבת, לא כן? ת. כן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. זה היה דבר פשוט?
ת. לא. כל יהודי שנסע אז ברכבת צריך היה להגיש בקשה לאישור מיוחד. האישור הזה ניתן רק לעתים רחוקות ביותר.

ש. על-ידי מי ניתן האישור? ת. על-ידי הגסטפו בוירצבורג.
ש. הגעת למינכן מתי? ת. באביב 1942.

ש. מה הייתה עבודתך שם?
ת. במינכן שילבו אותי בבתי מלאכה להכשרה מקצועית, וחצי יום למדנו. זה היה לתקופה קצרה כי אחרי כן בכלל לא יכולנו ללמוד והצטרכנו רק לעבוד והיינו צריכים לצאת לתפקידים מיוחדים.

ש. בן כמה היית אז? ת. 14.

ש. והתחלת לעבוד?
ת. כן. בתחילה עבדנו בשביל הקהילה, מלאנו כל מיני תפקידים, לעתים גם בשביל הגסטפו. אחר כך הוטלו עלינו התפקידים - לא שיחררו אף אחד - לעזור בבניין המחנה לאיסוף היהודים לפני המשלוח.

ש. . Samellager - 506 ת. כן, זמללאגר במילברסהופן, שכונה במינכן.

ש. שם עבדת כמה זמן?
ת. חודשים אחדים, בתחילה בשביל הבניין, אחרי כן בעזרה לטרנספורטים.

ש. כמה טרנספורטים יצאו ממינכן?
ת. בשנים-שלושה השתתפתי בעצמי.

ש. כמה אנשים הכיל כל טרנספורט?
ת. לא אוכל לומר, בערך 1,000.

ש. האנשים או אתם ידעתם לאן הטרנספורט נשלח?
ת. לא ידענו. רק אמרו לנו שהוא הולך למזרח. האנשים לטרנספורטים היו משכבות שונות, צעירים וגם זקנים יותר.

ש. מה היה מין העזרה שנדרשת להושיט?
ת. נדרשנו להביא אוכל למחנה. גם לאלה שנשלחו, הצטרכנו לעזור לחלשים וחולים שהובאו לרכבות. בדרך כלל הרכבות יצאו בלילה, ואלה היו ימים ולילות איומים, כי זה היה תחת זרקור. בדרך כלל היו אלה אנשים חולים וחלשים, כי עיקר האנשים במינכן היו אז זקנים וחולים, כי הצעירים בדרך כלל כבר לא היו שם בתוכם. הם עברו במצב איום. אני מוכן לתאר.

ש. בבקשה, בקיצור.

ת. בדרך כלל העבירו את האנשים יום או יומיים למחנה מילברסהופן, למחנה ריכוז. גם במינכן היו מחנות ריכוז: בקהילה, ברחוב טריפט ששם גרתי, במקום שהיה בית הכנסת הקטן.

ש. מאותם בתי הריכוז העבירו אותם לאן?

ח. העבירו אותם למילבהסהופן. הובילו אותם לשם במכוניות סגורות. בתוך מכוניות כאלה הובילו בדרך כלל הריטים. שם היו ללא אויר. היו אלה מכוניות גדולות מאד. סגרו אותן והאנשים נשארו ללא אויר ואור, ורק במילברסהופן נפתחו המכוניות האלה ושם הוציאו את האנשים.

בתחילה היו עוד האנשים arbeitsfaehig ראויים לעבודה, מאוחר יותר לקחו גם את הנכים ואת החולים של בית החולים במינכן, בתחילה רק את האנשים, וכאן דווקא חלק האנשים בטרנספורטים הראשונים מבית החולים. אז הייתי עוד במינכן. ראיתי איך שהובילו את החולים האלה עם המיטות ממש לרכבת. כל זה לאור זרקורים.

ש. הכל בלילה?

ת. הכל בלילה. רוב הטרנספורטים, גם בוירצבורג וגם במינכן, היו בלילה.

ש. כשאתה מדבר על זרקורים, אתה מדבר על זרקור בתוך מחנה האיסוף?

ת. לא רק במחנה. בתוך מחנה האיסוף היה כל לילה זרקור, אבל גם בחוץ ברכבות, ששם קרה כל דבר. ברכבת, שם היה הכל מואר. **זה יצר מצב רוח איום, כי האנשים פחדו מן הלילה. פחדו אז בכלל נורא. היו בחילות, הקאות, צעקות איומות.**

בתוך כל התוהו ובוהו הביאו אחרי כן את האנשים החולים שהם עצמם לא ידעו איפה הם נמצאים, עם המיטות הובילו אותם לרכבת. **ואז נשמעו הצעקות "יותר מהר, יותר מהר", ונתכו מכות על אלה שעזרו לטרנספורט, וזרקו ממש יותר מהר את האנשים לרכבות.**

ש. היה שם ליווי משמר? מי פקד על הסדר?

ת. היו גם אנשי גסטפו, היו גם אנשי משטרה והיו גם אנשי ס"ס. מלבד זה היו בדרך כלל אנשים של הקהילה. כל זה עבר רשימות, שלבים שלבים. בתחילה במחנה עם רשימה, סימנו איפה שכל אחד נמצא. הייתה רזרבה במחנה. הם היו תחת פחד מתמיד. הם ידעו או שישולחו או שלא ישולחו.

ש. במה זה היה תלוי?

ת. אם יחליטו ברגע האחרון, אם מספר אנשים מתו. תמיד המספר היה מלא, מלא אנשים חיים.

ש. אותם האנשים שהוחזקו ברזרבה. הוחזקו ברזרבה במחנה או נשלחו ברכבת הבאה?

ת. כן, או נשארו ברזרבה במחנה או נשלחו ברכבת הבאה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. עזרת מטעם הקהילה להעמסת הטרנספורטים? במשך איזה תקופה עשית זאת במינכן?
ת. אינני זוכר.

ש. חצי שנה? ת. אני חושב פחות.
ש. משם חזרת לוירצבורג? ת. כן.

ש. אתה המשכת בעבודה זו גם בוירצבורג?
ת. גם בוירצבורג. בתחילה עבדתי בבית החולים היהודי, שזה היה המרכז היהודי הגדול בוירצבורג, ולשם הובילו את החולים היהודיים מכל הסביבה, אפילו מפרנקפורט ומרחקים גדולים יותר. זה היה בית חולים ידוע וגדול.

שם היו כמה בלוקים של בתים. אלה היו היהודים שלא הצליחו לברוח מגרמניה, שבעיקר הילדים היו כבר בחוץ לארץ וההורים היו לבדם. העזרה שיכולנו להגיש להם הייתה סעד, עזרה של הגשת אוכל וכו'. חוץ מזה עבדתי גם בקהילה היהודית בכל מיני עבודות שהטילו עלי.

ש. ראית גם בוירצבורג טרנספורטים עוזבים את העיר?
ת. כן. גם ראיתי וגם בזמן מה הייתי נוכח בטרנספורט אחד, כאשר הובילו את האנשים מוירצבורג לרכבת, ממקום ריכוז. היו שני מקומות ריכוז בתחילה. בסוף 1941 נשלחו היהודים מהשטאטהלה, היה זה מקום ליד התיאטרון המרכזי של וירצבורג.

מאוחר יותר היה מקום הריכוז בפלטשרגרטן; זה היה פעם תיאטרון ובית קפה גדול. שם היו אולמות שהתאמנו לצרכים של הגסטפו. לשם הובילו את האנשים יום יומיים לפני המשלוח.

במקומות האלה היו סדרים מיוחדים, והקפידו מאד מאד שישמרו על הסדרים המיוחדים, שלא יוכלו לעבור מחדר לחדר אחר. הייתה ביקורת מיוחדת. האנשים היו לעתים ללא עזרה רפואית בכלל. שם בפלטשרגרטן הייתי נוכח גם בטרנספורט אחד שנשלח משם, זה היה לא רחוק מבית החולים היהודי, ועזרנו להעביר את האנשים מבית החולים וגם להעביר אוכל לשם. גם אני נשלחתי מאותו פלטשרגרטן.

ש. כשטרנספורטים הגיעו לתוך מחנה האיסוף בוירצבורג. אתם ראיתם את האנשים או עזרתם להם לפני שעברו ביקורת? הייתה ביקורת? ת. כן.

ש. אתם ראיתם אותם לפני הביקורת?

ת. חלק מהאנשים גורשו מהערים בסביבה והועברו משם לבית החולים היהודי. זה היה מקום ריכוז ראשון. שם סיפרו איך אנשי הכפר גירשו אותם ממש מהמיטות. אלה היו בדרך כלל פעולות מאורגנות על-יד סניפי המפלגה בכפרים. גירשו אותם ללא רכוש, רק עם החולצה על הגוף הגיעו למחנה האיסוף. בדרך כלל נתנו להם אחר כך מה"קליידרקמר", מקום מיוחד, שממנו חילקו בגדים לנצרכים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. זה היה בוירצבורג? ת. כן.
ש. שם היה המגע הראשון שלכם עם האנשים שנשלחו מוירצבורג? ת. כן.

ש. כאשר אורגן טרנספורט מזרחה, היית בתחנת הרכבת כדי לעזור?
ת. הייתי בתחנת הרכבת רק כשנסעתי בעצמי.

ש. היית במחנה האיסוף? ת. כן, בפלטשרגרטן.
ש. הגעת עם האנשים לפלטשרגרטן?
ת. כן. אולם מאוחר יותר, ברגע שנכנסו לאולם הגדול בפלטשרגרטן עברו ביקורת ושם אסור היה כל מגע אתם.

ש. באותו רגע שנכנסו לאולם הגדול לא יכולתם לבוא במגע אתם?
ת. אסור היה. אולם ניסינו בכל מיני דרכים לשלוח להם רפואות או דברים אחרים שהיו דרושים להם.

ש. מה קרה בתוך האולם?
ת. אני יכול לומר מה שאני ראיתי, מהמשלוח שלי. אולי אתאר את המשלוח שלי.

ש. אני רוצה לדעת מה קרה באולם.
ת. באולם האנשים היו סגורים. כל אחד ישב על החבילה שהיה מותר לו לקחת, 50 קילוגרם. לצאת לעשות את הצרכים, סליחה, יכלו רק ברשות מיוחדת מהגסטפו. אלה ששמרו בחוץ, או אנשי ס"ס, היו שם דוקא במדים שחורים, דבר שלא ראיתי במינכן.

ש. איך היו המדים במינכן?
ת. כולם בירוק. גם המשטרה הייתה בירוק. שם ראיתי אנשי ס"ס במדים שחורים. הכרתי אחד שהיה דוקא איש שגירש אותנו שנה לפני זה מהדירה בוירצבורג. קראו לו האושטופ או האושטוב. איש שמן, שאני זוכר אותו היטב. בדרך כלל לא הסתכלתי לאנשים בפרצופים. הסתכלתי לפנים, והם היו אותו דבר, אחד כמו השני. אותו זכרתי כי הוא עשה לנו הרבה צרות בשנים 1935, 1936 ו-1937.

אז בטרנספורט הגיעה הודעה שישלחו - וזה היה אחד הטרנספורטים האחרונים - לטרזינשטט. כל אחד היה מעוניין לנסוע לטרזינשטט. אמנט לא ידענו בדיוק מה זה, אבל משוכנעים היינו שזה יותר טוב מאשר מקומות אחרים באוסטן, במזרח.

זו הייתה שאלה גדולה לכולנו מה זה במזרח. כי אנשים, בדרך כלל, לא יכלו לשלוח דואר. חיכינו לאות. ואיש לא ענה. היו שאלות, בקהילה, ואמרו: Wichtige Kriegs Betriebe [מפעלים חיוניים למאמץ המלחמתי], אסור להם לכתוב. רק זוהי הסיבה. מצבם טוב.

רצינו להיות במשלוח לטרזינשטט, מה עוד שאז ריכזנו את הציוד הרפואי החשוב ביותר של בית-חולים. והוחלט שכל זה ילך לטרזינשטט. הכנו כמה ימים קודם לכן חבילות מזון. את כל הרזרבות שהיו בבית-חולים ארזנו בחבילות, בשקים. הכנו חבילות מזון לכל אחד באופן

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יחדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אישי. תפרו לכל אחד תיק מסדינים ובגדים ישנים, ששם יכניסו אוכל. אז ידענו שהדבר אולי כדאי.

ש. כאשר התכוננתם למשלוח לטרזינשטט אביך עוד היה בחיים?
ת. לא. אבי נפטר בוירצבורג, בנובמבר 1941.

ש. נשאת לבדך עם אמך?
ת. יש משהו ביניים. חזרתי ממינכן ב- 1941. היו כבר מנינים חדשים. במינכן הצטרכנו לענוד את הטלאי.

אב בית-הדין: מר בר-אור, אדוני אולי ידריך אותנו ויכונו.
מר בר-אור: אולי תחזור לאביך. כאשר היית במינכן הוא היה בחיים?
ת. חזרתי על סמך מברק שנשלח למינכן, שאבי חולה מאד ושאני אחזור מיד כי הרגע דחוף ביותר. קבלתי מיד אישור מהגסטפו בן חצי יום בגלל הטלגרמה. כאשר חזרתי הביאו אותי לבית-חולים. שם אבי היה במצב קשה מאד. הוא היה חולה מאד באופן פתאומי. וגם אחי שגר בנוינדורף קיבל אישור מיוחד לבוא מהגסטפו. שמעתי רק את המלים של אבי, המלים האחרונות של "שמע ישראל". הוא כבר לא היה כל כך בהכרה, ואמר את המלים "ושיננתם לבניך" לא בהכרה. אנו כבר התחלנו לבכות, ראינו שאלה הרגעים האחרונים. הגענו ברגע האחרון. הוציאו אותנו מהחדר, ובאותו יום, יום שבת, הוא נפטר.

ש. נחזור למשלוח לטרזינשטט. היית לבדך עם אמך? ת. הייתי עם אמי.
ש. ואחריך?
ת. אחי היה בנוינדורף. הוא ביקש להצטרף. ביקשנו זאת גם כן מהגסטפו בדרך הרגילה. לא הצלחנו והוא נשאר בנוינדורף.

אב בית-הדין: היכן זה נוינדורף?
ת. ליד ברלין. אנו בעצם רק שולבנו לטרנספורט הזה הודות לכך שאמי הייתה אחות. בתור מטפלת נשלחתי יחד אתה, כי לא הייתי אז בגיל עצמאי. נשלחתי עם אמי. את אחי לא צירפו.

ש. מתי הגעתם לטרזינשטט?
ת. אם אני זוכר, היה זה ב- 23 בספטמבר 1942 או ב- 24 בספטמבר בבוקר.

ש. יכולתם להישאר יחד, אמך ואתה?
ת. את אמי לקחו יחד עם האנשים שהיא טיפלה בהם, עם החולים והזקנים, ואני הלכתי עם קבוצה אחרת.

ש. כאשר הגעתם לטרזינשטט, היו שם כבר הרבה יהודים מגרמניה?
ת. כאשר הגעתי לגטו?

ש. כן.

ת. היו כבר יהודים מגרמניה. הם בדרך כלל לא היו בנפרד. הם גרו עם יהודים מכל מיני ארצות.

ש. תתאר לנו מה היה מצב היהודים שם, היהודים מגרמניה?

ת. בטרזינשטט היו יהודים מגרמניה, בעיקר זקנים. אנשים חלשים, שהם נשארו לבדם ללא ילדים, ללא עזרה רפואית, ללא כל קרוביהם. הם עזבו את גרמניה, ונשארו ללא סעד. הם הסתגלו קשה מאד למצב בטרזינשטט. היה ריב בינם לבין יוצאי ארצות אחרות. הם בדרך כלל גרו במקום אחד, אחד מצ'כיה, אחד מאוסטריה, אחד מגרמניה, אחד מעיר זו והשני מעיר אחרת, אחד עם השקפה דתית ואחד ללא השקפה דתית. מה שצריך היה לעשות הם עשו בחדר, אלא אם היה להם כוח.

דווקא היהודים מגרמניה נפלו כמו זבובים. כבר בחודשים האחרונים אחרי שהגיעו מתו. בכל זאת, היה מאד משונה באיזה תואר של כבוד אחד דיבר עם השני, דווקא בין יוצאי גרמניה. היה, למשל, מוזר שאנשים שהיו רעבים, שמתו רובם ברעב ומדיזנטריה, כאשר הם התנפלו על שיירי אוכל, על קליפות תפוחי-אדמה, שמעו: סליחה אדוני יועץ התברואה, אדוני פרקליט המדינה, תן לי לגשת לקליפות תפוחי האדמה.

בדרך כלל, עם כל הכבוד הזה, אנשים דאגו לעצמם, לא שמרו על הוראות התברואה, לא שמרו על ההוראות שלא לגשת לשיריים, אלא אחד דחף את השני, דאג לעצמו. הוא מצא לכולך, לקח את הקליפות עם הלכלוך.

ש. בזמן שהיית בטרזינשטט - וזה היה עד אוקטובר 1944 - התבוננת אם האנשים האלה ידעו על משלוחים למזרח מטרזינשטט?

ת. ידענו על המשלוחים למזרח, כי הטרנספורט נקרא אוסטן-טרנספורט. מ-1943, עד כמה שאני זוכר, כל הזמן בדרך כלל היו טרנספורטים כאשר הגיעו אנשי ס"ס. ראינו אותם ללכת, אחרי שעזבו היו טרנספורטים.

ש. האם אנשים אלה מגרמניה האמינו שאולי לא יצורפו לטרנספורטים לאוסטן?
ת. כן. היו שם שכבות שונות. היו אנשים נכי מלחמת העולם הראשונה, שלחמו בדמם בשביל גרמניה והיו להם זכויות.

ש. הכוונה לפעולות מסוימות, למסמכים מיוחדים שאולי חתמו עליהם בגרמניה, ושזה נטע בהם תקווה?

ת. כמה וכמה אנשים מכובדים, ביניהם זקנים, אלה שהחזיקו מעמד, דיברו על רכוש גדול שהיה להם, דיברו על בתים, על מגרשים. אחד אמר שהיה לו בברלין כמעט רחוב שלם. אחד אמר: הייתי איש חשוב באוניברסיטה, אותי לא ישלחו. לפני ששולחו הם אמרו: חתמנו מסמכים, חוזה לקניית מעון, בזכות זו בוודאי לא ישלחו אותנו למזרח. **הם האמינו בהחלט שלא ישלחו אותם.**

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. האם שלחו אותם? ת. גם אותם שלחו.

ש. היית יום-יומיים בטרזינסטט, ומה היה?

ת. בתחילה גרתי יחד עם אמי בבית L. 206 כל טרזינסטט הייתה מחולקת לקזרנהן [קסרקטינים], בלוקים של בתים. בכל בלוק של בתים היה ציבור מסוים שם היה גר. כל אחד ידע בדיוק לאן הוא שייך. היה משרד שנקרא "אבידנס". שם פסקו ואמרו לכל אחד: זה המקום שלך.

הגענו לטרזינסטט מוויצבורג לבית L. 206 כבר בדרך מהשלוזין - וזה היה מקום שלקחו מכל האנשים את הדברים האסורים: נייר טואלט, תרמוסים, משקאות, סיגריות וכו'. אז העבירו אותנו רגלי. אחרי שחכינו הרבה זמן, ל-L. 602 שם נתנו לנו את עליות הגג ואמרו: הנה כאן אתם תשכבו, זה המקום שלכם.

ש. זה היה תחת הגג? ת. תחת הגג.

ש. כמה הייתם שם ביחד?

ת. אני זוכר שבבית שלנו היו מוירצבורג בימים הראשונים, **כי שבועיים אחרי כן חצי מתו מיד.** בין אלה שמתו היה דירקטור מנדלבאום. אז היינו בערך 100-200.

ש. מדוע את אומר שחלק רב מת שם מיד?

ת. **היה רעב איום, לא היו תנאי היגיינה, לא היו בכלל תנאי היגיינה.**

ש. טיפול באנשים?

ת. בכלל לא. אנשים לא יכלו להתרחץ, מים לא היו. בקושי הביאו מים מבית אחר, שלא הספיקו לשתייה ולרחיצה.

ש. כמה זמן נשארם שם בעליית הגג?

ת. **בעליית הגג נשארת בערך 4 שבועות.** אחר-כך קבלתי מקום על הריצפה בחדר אחד למטה, יחד עם זקנים, אחד לא ידע מי שוכב לידו.

אב בית-הדין: זה היה נחשב למשהו יותר טוב?

ת. לאו דווקא, אלא למעלה היה כל-כך מלא וכבר הגיעו טרנספורטים חדשים. בעליות הגג לא היה לא אויר ולא אור. אחר-כך הכינו מקומות מיוחדים בשביל החולים. בכל בית היה חדר מיוחד לחולים. מי שנכנס לרווירט (חדר חולים), זה נקרא - לא יצא כבר חי. לכל אחת הייתה עבודה, ומזה בעצם, מלא לעשות שום דבר, כן לעשות, מזה מתו אנשים. כי נוסף לרעב לא יכלו להחזיק מעמד.

אמי גרה יחד אתי, אני מצאתי אותה. היא הייתה אחות. היא קיבלה תפקיד לשמור על בית השימוש, זאת הייתה עבודה מאד מכובדת, כי אז קיבלו תוספת של מזון. זה היה דבר חשוב מאד להם.

מר בר-אור: אני רוצה שתתאר לבית המשפט מה קרה אתך. אתה היית אז בן כמה כשהגעת לטרזינסטט? **ת. בן 15.**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. תאר נא את חייך בטרזינסטט.

ת. זמן מה גרתי באותו בית, ב-602 L. אחר-כך באה הוראה שאפשר לרכז את הילדים בתוך מעונות נוער. אני נכנסתי יחד עם החפצים שלי למעון הנוער שהיה ברחוב לנגשטרסה. היו כמה מעונות נוער: אחד לילדים מצ'כיה, אחד לילדים מיוצאי גרמניה וצ'כיה. ואחד רק לבנות. בבתי הנוער המצב היה הרבה יותר טוב. קבלנו כבר אוכל בצורה אחרת, היו תנאי היגיינה, חייבו אותנו להתרחץ בכל בוקר, היה מיפקד שבו ספרו בכל יום את הילדים, ונתנו הוראות.

בבוקר חילקו מיד את העבודה. הייתה לי עבודה פעם אחת בחקלאות, פעם אחת בבניין, לכל מיני עבודות שלחו אותנו. הדבר הטוב ביותר היה כששלחו אותנו להוביל מזון, כי אז הייתה אפשרות שיכולנו "שלוסן".

ש. מה זה "שלוסן"?

ת. זו הייתה המלה המקובלת ביותר בטרזינסטט, אם מישהו יכול היה להצליח לסחוב אוכל, אז הוא שלט במצב. זה היה נקרא "שלוסן". עשו "שלוסן" את העצים, כי לא היה כיסא; עשו "שלוסן" מים; עשו "שלוסן" תפוחי אדמה, כל דבר.

ש. מה זה "הונדרטשפטן" בטרזינסטט?

ת. כל העבודות בטרזינסטט היו מחולקות ל"הונדרטשפטן", כלומר, הייתה הוראה שיחלקו את קבוצות העבודה לעשרות ולמאות. לכל עשרות היה אחד שהיה אחראי כלפי המינהל, והמינהל אחר-כך גם לגסטפו. אם היו עבודות מחוץ לגטו, שכמה פעמים גם כן נשלחתי, אז היו אחראים שליוו אותנו. ליוו אותנו בעיקר ז'נדרמים צ'כיים.

פעם היה אחד שהוא היה... אחד היה בטרנספורט "הונדרטשפטן", גם זה היה טוב, יכלו לקבל כל מיני דברים.

אב בית-הדין: "הונדרטשפטן" זאת קבוצת מאה לניקוי, וטרנספורט זה הובלה. מר בר-אור: מה היו העבודות שבהן אתה הועסקת בתקופת היותך בטרזינסטט?

העד אנסבכר: היו כמה עבודות. ראשית כל, לכל ילד שם שעוד לא הגיע לגיל 16, הייתה אפשרות ללמוד. זה היה אסור בהחלט, אבל היו בתי ספר בכל המעונות.

ש. זה היה אסור בטרזינסטט?

ת. היה אסור להקים בית ספר, אבל אנחנו אירגנו. היו שם כוחות הוראה מעולים, והם נתנו מזמנם אחרי העבודה או בזמן העבודה, קיבלו אישורים מיוחדים מאדלשטיין, שראה את זה בעין יפה.

ש. מי זה אדלשטיין?

ת. יעקב אדלשטיין, היה ראש מועצת היהודים.

ש. עד מתי?

ת. עד שנשלח בסוף 1943. הוא היה מקובל מאד מאד על כל העם בטרזינסטט.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אב בית-הדין: לאן נשלח ב- 1943?
ת. אנחנו לא ידענו. מאוחר יותר שמעתי ששלחו אותו לאושוויץ והרגו אותו שם. אני הייתי גם חבר של בנו, של אריה.

מר בר-אור: אתה אומר שהוא היה מקובל מאד עליכם בטרזינשטט. ת. כן.

ש. על שום מה?
ת. הוא הופיע במעונות נוער בהופעות נוער. אולי כאן אני צריך לתאר קצת בכלל כיצד היו חיי הנוער בטרזינשטט.

ש. בבקשה, עשה זאת.
ת. בראש החיים של הנוער בטרזינשטט עמד בחור דומני יוצא גרמניה, פרדי הירש. בחור נהדר שאהבו אותו אהבת אמת. לידו הייתה פריצי צוקר, זו הייתה אשת אוטו צוקר, סגן יושב ראש מועצת היודנראט.

ש. זה היה המהנדס מפראג?
ת. נכון. הוא היה פעם ראש הארגון הציוני בצ'כוסלובקיה. לפריצי אנחנו קראנו "האם השנייה של כל הילדים". היא נתנה את זמנה, יום ולילה, לילדים, חניכה אותם, הכניסה בהם מידות טובות, עזרה לחזק אותם ברוח ציונית, ברוח חיבת הארץ, ברוח של "ואהבת לרעך כמוך".

זה היה מאד קשה, כי כל אחד, גם הילדים, היו מאד אגואיסטים. כל אחד דאג רק לעצמו. כולנו היינו רעבים וכל אחד דאג שלעצמו יהיה אוכל. אך היא דאגה לך, נתנה הוראה שבשבתות ובחגים יש לקחת את האוכל יחד, כלומר כל אחד נתן את התלוש. הרי היו אז כרטיסי מזון לכל אחד ואחד. ואז לקחו את התלושים ובמרכז הביאו את כל האוכל למעונות.

לפעמים גם עשינו זאת בבסט"י, זה היה מקום משם יכלו לראות את החופש, ממש מחוץ לגטו. ושם ערכו נשף שבת, נשף של חגי ישראל. זה עזר להעלות את הרוח בין הנוער.

פרדי הירש נתן כאן באופן מיוחד את ההוראות בקשר לעזרה לזקנים. אלה היו מפעלים מיוחדים ששלחו ילדים לבתים של זקנים, והיינו צריכים להגיש להם אוכל, לקרוא להם מספרים, ספרות יפה, ספרות קודש, מהתנ"ך. וקרה ואנחנו באמת קראנו להם, והאנשים, הזקנים והזקנות האלה, כל-כך התרגשו, הם בכו כל הזמן. וקרה שבאמצע הקריאה האנשים הזקנים האלה, שהיו רובם חולים וחלשים, מתו באמצע הקריאה של הספרות היפה.

ש. הנער יושב וקורא והזקנים מתו?
ת. כן. ברגע שמתו, הוציאו אותם למטה לחצר, שם ריכזו את כל המתים, וזה היה אחד התפקידים...

ש. לפני שתמשיך, רציתי לשאול אותך הזוכר אתה הופעה מיוחדת של יעקב אדלשטיין לפני הנוער?

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ת. כן. כמה פעמים, כפי שהזכרתי, הוא הופיע כשהיה מפגש הנוער, בדרך כלל עם סיסמאות יהודיות, עם שירים יהודיים, למרות שזה היה אסור בהחלט. אסור היה לשיר את "התקווה", אסור היה לשרוק ואסור היה לשיר בכלל. אבל אנחנו בדרכים למפקדים האלה שרנו דווקא את השירים העבריים, שירי הארץ ושרקנו. וכאשר המלווים אמרו: תשתקו, הרי זה אסור - אז דווקא צפצפנו חזק.

כאשר באנו למפגש, אני זוכר שאדלשטיין הופיע והוא נאם לפנינו. ראשית כל ברך אותנו בשלום, אמר "שלום" ממש. בכלל, אחד ברך את השני ב"שלום" בין הנוער. אז הוא אמר: "ילדים, יש לכם עתיד חשוב מאד, היו חזקים. שמרו על הניקיון, ותהיו בריאים". אלו היו המלים שאני זוכר היטב שהוא אמר. גם אחרים, אני זוכר, שד"ר ליאו בק גם כן הופיע, הם, בדרך כלל, נתנו לנו הרצאות שמרכזן היה "ואהבת לרעך כמוך", כי זה היה דבר שבכל רגע צריך היה להכניס שוב ללב, כי בכל זאת המצב הביא לכך שהתרחקו מזה, כל הדעת...

ש. אתה זוכר את מחלתה המסוכנת של אמך? ת. כן.

ש. מה קרה אז?

ת. אמי שהיא עצמה הייתה פעם אחות נפלה ב-1943 כמו רוב המבוגרים והזקנים - גם הצ'כים, גם הגרמנים וגם אלה מהולנד ואוסטריה - למשכב. היו דיזנטריות איזמות.

אב בית-הדין: מר אנסבכר. אתה משתדל להכניס יותר מדי, לדחוס יותר מדי. תענה בבקשה על השאלות.

ת. רציתי לתאר את הרקע הכללי.

אמי קיבלה דיזנטריה חזקה ונחלשה מיום ליום. הרופאים כבר אמרו - ואז הייתה תמותה מאד גבוהה בטרזינסטט - שאין בכלל אפשרות לעזור לה, היא תחיה עוד כמה ימים. ערב אחד באתי מהמעון לשוחח אתה. ראיתי שהיא כבר לא דיברה. היא הייתה ללא מבט בכלל. אמרתי לה: "אמי, הנה באתי, אני רוצה לדבר אתך". והיא אומרת: "לא ילדי, אין צורך". ראיתי שהיא במצב מאד מלוכלך, אני מתכוון לגוף. כל אלה ששכבו בקרנקנשטובה, גם הם היו במצב אנוש, ולא יכולתי להביא טובה או עזרה. אחות לא הייתה. הלכתי לכל אורך הבית, לא הייתה אחות ולא הייתה כל עזרה.

אמי ביקשה כל הזמן מים. היא כל הזמן אמרה: הראש כואב לי. בקושי רב קיבלתי טיפת מים ונתתי לה. היא כל הזמן אמרה: אני לא יכולה יותר, אני לא יכולה יותר. עשיתי מה שילדים בדרך כלל לא עושים. ניקיתי אותה ואת הסמרטוטים זרקתי.

אמרתי לה: "לא אעזוב אותך בשום אופן, אנו חיים יחד". נשארתי עד חשיכה. הצטרכתי לחזור למעון, כי אם מישהו לא חוזר בערב... אז היה "אפל" והיו צריכים למסור את המצב המדויק של כל אחד ואחד מהמבנים. אם לא, אולי האחראי למעון היה מקבל עונש. רצתי הביתה ואמרתי, כי אני מוכרח לחזור וביקשתי שירשמו אותי כנוכח, כי אני מוכרח להיות הלילה ליד אמי.

חזרתי לאמי והייתי מוכרח להכין לה תה. היא הייתה במצב איום, השרירים בכלל לא פעלו. ישבתי לידה. ניסיתי לתת לה קצת אוכל, אבל היא לא רצתה לאכול שום דבר.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אמרתי לעצמי כי היא צריכה קצת לאכול ובקושי רב דחפתי דייסה מלחם יבש שעשיתי ממנו צנים ונתתי לה זאת לתוך הפה. היא התחזקה לאט לאט ואחרי יום או יומיים באה לכוחותיה. היא נראתה כמו שלד, אבל היא בכל זאת חיה.

מר בר-אור: מדוע אי אפשר היה להעביר אותה לבית חולים? לא היה בית חולים בטרזינסטט?

ת. אז היה מצב כזה שבית החולים היה מלא עד אפס מקום. שם היו חולים שחלו בשיתוק או במחלה ממארת אחרת, העבירו אותם לשם. היה שם גם דוד אחד שלי. היו שם בעיקר נכים במצב קשה מאד שהגיעו מגרמניה, אותם העבירו לבית החולים...

ש. ולא לשום מקום אחר?
ת. לשום מקום אחר. שם היו אנשים שקיבלו דיזנטריה, שחלו בטיפוס ובמחלות אחרות ומתו. זה היה הסוף. אף אחד לא קיווה שהם ייצאו חיים משם.

ש. **האם אתה זוכר את הרגעים בהם הגיעו יהודים מדניה לטרזינסטט?** ת. כן.

ש. ספר על כך לבית המשפט. ת. אינני זוכר בדיוק את התאריך.
ש. לא שאלתי ממך את התאריך.
ת. אני זוכר היטב היטב שהזדעזענו נורא, ממש בכינו כשראינו את האנשים שבאו. יום יום ראינו את הטרנספורטים שהגיעו, מתי שהגיעו. אלה האנשים שבאו, באו עם תרמילי גב, עם שקים, עם תלבושת חזקה. הם קיבלו הוראות מה צריכים לקחת, מה חשוב לקחת, מה צריך להשאיר, למרות שאת ההוראות האלה גם לא מילאו בדרך כלל. לכל אחד היה בדרך כלל מה שנדרש במחנה - היו נעליים חזקות.

פתאום, הופיעה קבוצה של אנשים עם צילינדרים, עם פרקים, עם נעלי לק, עם מקלות, כאילו מטיילים הם בפרומנדה. לא יכולנו לראות זאת, בכינו. ראינו שאנשים ללא עזרה. ללא התראה מוקדמת מביאים אותם הנה.

מאוחר יותר סיפרו לנו כי סחבו אותם ממש מתוך הרחובות, למרות שאנשי דנמרק עזרו להם. אם מישהו הלך לבית המשפט, אם מישהו הלך לנהל את עסקיו, לקחו אותם מהרחוב, העלו אותם על מכוניות ויותר לא ראו אחד את השני. בין אלה היו שני חברים בשם רובן. בדרך כלל ה"דינסט" של ברלין נתן הוראה שאלה צריכים להשאיר במקומות מיוחדים.

ש. **מתי שמעת בפעם הראשונה שאתה צריך לעזוב את טרזינסטט?**

ת. שאני צריך לעזוב את טרזינסטט שמעתי תמיד. כל מי שהיה בטרזינסטט שוב לתוך הטרנספורטים. תמיד הייתה איזו שהיא סיבה אחת, אבל היה זה דבר איום, לילות של פחד כאשר הטרנספורטים מוכנים, כאשר מכינים את הפתקים. "קיבלת?", "אתה קיבלת?", "לא קיבלת.", "אני כבר קיבלתי." אלה היו פתקי הגורל. שם היה כתוב מספר הטרנספורט, שם היה כתוב המספר האישי.

ש. מאיפה הם באו?
ת. הם באו ממשרד הרישום. זאת הייתה מחלקה שהייתה אחראית כלפי הס"ס למצב של היהודים.

ש. מתי אתה קיבלת פתק כזה?
ת. אני קיבלתי את הפתק הזה מספר פעמים אבל תמיד השתחררתי. את הפתק הגורלי קיבלתי בימים הנוראים בשנת 1944.

ש. קיבלת את הפתק הזה לבד?
ת. לא, כמעט כל החברים קיבלו, חלק בטרנספורטים קודמים. אלה היו שלושה טרנספורטים שאחד הלך אחרי השני בהפסקה של יום או יומיים בלבד.

ש. כשאתה מדבר על החברים שלך, אתה מדבר על הנוער שלך?
ת. סיפרתי שנשארתי כל הזמן במעון הילדים. הגעתי לגיל 16 והצטרפתי לעזוב את מעון הנוער, כי לא הייתה לי הזכות להמשיך להישאר שם. אז העבירו אותי להאנוברקאסרנה. זה היה כמו כל הקסרקטינים, אבל אנו אמרנו: מרטבורגב, ז'יני או האנובר, כמו שלא אמרנו את הימים. אמרנו היום זה "הירצה-טאג", "ברוטן-טאג", הלכנו לפי האוכל. ביום שקיבלנו קניידל היה זה "קניידל-טאג".

ש. מה עשית בהנוברקאסרנה?
ת. בהנוברקאסרנה היינו קבוצה של 15-20 בחורים צעירים מצ'כיה, הולנד ודנמרק.

ש. במה הועסקתם?
ת. אני עבדתי בפרובינינטור, זה היה חלק שהיה שייך למזון דווקא.

ש. הובלת מזון?
ת. גם הובלת מזון וגם בבישול. כל אחד עבד בעבודה אחרת.

ש. כאשר קבלת את ההודעה הסופית בימים הנוראים של שנת 1944 לעזוב, אמך גם היא קבלה הודעה לעזוב? ת. לא.

ש. ובכן, מה קרה?
ת. הייתה אז התרגשות גדולה אצלנו בחדר, כי לכולם היה תפקיד חיוני. קבוצה אחת של יהודים עבדה ב"תלמודר אנשטאלט", היה זה מעין מקצוע, מיון וקטלוג כל הספרות היהודית שהובאה בארגזים לטרזינשטט.

ש. מה היה מקור כל הספרים האלה?
ת. הם באו מקהילות ישראל בארצות אירופה.

ש. כיצד הגיעו לטרזינשטט? מאין ידעתם על זאת?
ת. ידענו שזה בא מהמשרד של רזנברג, ידענו שהוא מאגד את כל החומר הזה.

ש. מה היה התפקיד שלכם ב"תלמוד אנשטאלט"?
ת. עבדו שם רק רבנים, אנשי מדע ואינטליגנציה. אלה היו רבנים מאד ידועים בטרזינסטט ושהיה להם מעמד בינלאומי, הם היו מאד ידועים בכל שטחי המדע.

ש. מה היה תפקידם?
ת. כתיבת ביקורת על תוכן הספר. ומתוך כך יכולתי ללמוד...

ש. וזה נחשב כעבודה חיונית המשחררת מטרנספורט למזרח? ת. כן.

ש. איך זה התבצע?
ת. כל אחד עבד לחוד, בדרך כלל היו מחולקים בהרבה חדרים, ובכל חדר היו שמים שלושה בלבד. זאת הייתה המדיניות בטרזינסטט. המדיניות של אדלשטיין ואחר כך של אפשטיין, הוא המשיך בזה, לפזר את העובדים ככל האפשר. **פיזרו את העבודות בהרבה חדרים כדי שכל אחד ייחשב כחיוני כדי לשחרר אותנו מהגרושים.**

ש. אבל זה לא עזר? ת. ברוב המקרים זה לא עזר.

ש. מה קרה כאשר היית צריך לעזוב?
ת. אני הוזמנתי לרישום להמבורג-קזרנה, קראו לזה "המגורים של ההולנדים", אבל שם היו גם אחרים. לכל מקום היה מטבח משלו. ושם קיבלנו מקום ללון על הרצפה ואמרו לנו שאנחנו צריכים לחכות, לחכות לטרנספורט הבא. והטרנספורט נדחה מיום ליום.

ש. היה לך מגע עם אמך בימים האלה של הציפיה?
ת. כן. אני עוד יכולתי לצאת מהמבורג-קזרנה והלכתי אל אמי כל יום, לראות אותה, לנשק אותה.

ש. **וביום הטרנספורט?**
ת. שוב הלילה. מהלילה פחדנו נורא, זה ממש היה מעורר בנו הרגשת פחד ובחילה.

ש. הרכבת נוסעת תמיד בלילה?
ת. ברוב המקרים, עד כמה שאני זוכר הרכבת נסעה בלילה. ואז שוב הזרקורים לתוך החצר. ויש כבר הוראה שאסור לצאת את המבורג קזרנה. אז הגיע רם.

ש. מי זה היה רם? ת. הוא היה מפקד המחנה מטעם הס"ס.

ש. אתה יודע איך כותבים את השם? ת. אני יודע... אינני בטוח, נדמה לי שעם H.

ש. ראית את השם בדפוס?
ת. ראיתי הרבה פעמים. אני ראיתי גם חתימה של אחרים, למרות שאותם לא יכולתי לראות.

ש. מה החתימות שראית? ת. היינדל, ברגל, זיידל.
ש. אלה החתימות שאתה זוכר? ת. כן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. נחזור להמבורג-קזרנה.

ת. המקום נסגר. שם היו גם אנשים ממועצת היהודים. וקיבלנו הוראה "הנה אתם נוסעים עכשיו למחנות עבודה. שם אתם תבנו מחנה כמו טרזינשטט. יהיה לכם יותר טוב, יותר טוב מאשר כאן. יהיה לכם אוכל ותאנים טובים. אין לכם צורך לדאוג. אנחנו גאים בכם. כי אתם יכולים שם להציל את אלה שעזבתם כאן. אתם יכולים שם לבנות את מה שלא יכולתם פה לסיים."

ש. זה היה נאומו של מי?

ת. זה היה נאומו של רם או של איש אחר. הוא העביר את הדברים לאיש מועצת היהודים, ואיש מועצת היהודים קרא את זה בפנינו, הוא היה כעין הדובר בשמו.

אב בית-הדין: רם היה נוכח?

ת. רם היה נוכח כל הזמן. אחר כך התחילה הסלקציה. זאת בעצם לא סלקציה, כי את כולם שלחו. אני החלטתי שיהיה לי עוז ואגש אל איש הס"ס שהיה שם.

מר בר-אור: הייתה סלקציה או לא?

ת. היו אנשים אשר ברגע האחרון הוצאו מכל מיני סיבות. כאשר אנחנו עשינו את הסיבוב בתוך החצר היינו עוברים ליד איש הס"ס או ליד רם או ליד מישהו אחר. ואם אני זוכר, היו מלבד רם עוד שניים מאנשי הס"ס, וכל אחד שהיה עובר לידו היה צריך להסיר את הכובע ולהמשיך ללכת. לפעמים היה מישהו מהמועצה היהודית אומר על איש מסויים "זה איש חיוני וצריך להשאיר אותו".

ש. תחזור אל עצמך. מה אתה עשית?

ת. אז הגעתי אני וניגשתי לאנשי הס"ס ואמרתי "אמי חולה מאד, היא לא יכולה להישאר בלעדי". ואז הוא אמר "האו האפ!", הסתלק! וזה הכל. הגענו לאולם ששם ריכזו את כולנו, שם לא היה כבר מגע עם אנשי הגטו.

אני הצלחתי להעביר פתק לגטו וכתבתי לאמי שאני יוצא למחנה עבודה וכתבתי לה "תשתדלי בכל זאת, אם תתחזקי, לעבור אלי למחנה עבודה. אני יודע שבלעדי את אבודה. תתחזקי." ואני יודע מאלה שבאו מדנמרק, שסיפרו לי אחרי המלחמה, שהיא התנדבה לטרנספורט הבא, ויותר לא שמעתי עליה.

ש. לאן הגעת בטרנספורט? ת. לאושוויץ.

ש. כמה זמן נשארתי שם?

ת. בהתחלה נשארתי בערך עשרה ימים.

ש. אתה עזבת את אושוויץ? ת. נכון.

ש. לאן?

ת. באוקטובר 1944 נשלחתי לדכאו. ונשארתי בדכאו עד לשחרור על ידי האמריקנים. היינו באיזה מחנות צדדיים של דכאו. דכאו זה היה שם כולל, לשם הגענו. ומשם הועברנו לסניפים.

ש. ספר לבית המשפט בקצרה על הרשמים העיקריים שלך ממחנה דכאו.

ת. כשהגענו לדכאו כבר היה מאחרינו איזה בית ספר קצר, אמנם רק של עשרה ימים, של אושוויץ, וידענו שהדבר הראשון אשר צריך לעשות זה ללמוד את המצב. מה פירוש ללמוד את המצב?

ש. בן כמה היית כשהגעת לדכאו?

ת. כשהגעתי לדכאו הייתי בן 17.

ש. ובכן, הייתם צריכים לתהות על המצב? ת. כן.

ש. מה היה המצב?

ת. היינו צריכים ללמוד באיזה מקום מקבלים מכות, איפה מקבלים מרק, היכן מסתדרים לצאת לעבודה. זה לקח קצת זמן ובינתיים סבלנו מכות על ימין ועל שמאל. מכות קיבלנו גם במשך כל הזמן כשהלכנו מהרכבת עד שהגענו למחנה. ספגנו מכות.

שוב הגענו בלילה, הכל בלילה. ומתוך הערפל ומתוך החושך יצאה איזה קבוצה של אנשי "ס", ושמענו שהם מתקרבים בשירה:

"Die Juden, die Juden ziehen daher, als sie sehen das rote Meer, wir schlagen zu die Welt hat Ruh.
[היהודים עוברים ממקום למקום. הם עוברים דרך הים האדום, הגלים מכסים אותם, ולעולם – מנוחה].

הרגשנו שמשוהו מתקרב, וכאן התחילו מכות. הרביצו סתם, על ימין ועל שמאל. מבלי להסתכל, בתוך הקהל. הם הרביצו במקלות של הקאפוס, והקאפוס הביאו אותנו למחנה. שם העמידו אותנו במגרש של ה"אפל", שם היינו צריכים לעמוד עד שיגידו לנו שאנחנו יכולים להתפזר.

השאירו אותנו שם כל הלילה. היינו צריכים לעמוד בפיקוח של אנשי "ס" וקאפוס. כל אחד ואחד עמד עירום. אמרו לנו שיש מפקד וצריך לבדוק את בריאותו הגופנית של כל אחד. כך עמדנו בקור איום ונורא. היה קרח.

אב בית-הדין: מתי זה היה? באיזו תקופה?

ת. זה היה בנובמבר. אנחנו לא יכולנו לצאת מן השורה. לא יכולנו אפילו לצאת לעשות את צרכינו. ואנשים בשורה היו במצבים איומים.

מר בר-אור: כמה שעות עמדתם?

ת. עמדנו כל הלילה. בבוקר הגיעו אנשי ה"ס". ספרו אותנו כמה פעמים ובכל פעם מצאו שיש איזה טעות. אמרו לנו "עד שלא תסתדרו לבד תשארו כאן", והם חזרו לצריף. חלק מהאנשים

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

נפלו, בכלל לא שמו לב לזה. כך היינו צריכים לעמוד בשקט הלאה. בסוף חזרו ואמרו: כמה נשאר עוד? אף אחד אסור היה לו לדבר שום דבר. חלק התחילו לדבר, אולי להגיד משהו אחד לשני, כבר העיפו מכות, ואז אמרו: "להתלבש, לבלוקים". במכות הריצו אותנו כמו שלמדנו זאת באושוויץ.

אבל בלוקים אלה היו לא כמו באושוויץ, אלא תחת הקרקע, כלומר, הכל היה תחת האדמה, מלא רטיבות. חפרו תחת האדמה מקום שאפשר שם ללכת באמצע. באושוויץ היה זה למעלה, שם היה זה באמצע, בצדדים על האדמה שכבו אנשים. לא היו לנו שמיכות, שום דבר. אמרו: אתם תהיו כאן. **אוכל לא קיבלנו, מים לא היו, לחם מזמן אזל, כי הנסיעה מאושוויץ לדכאו הייתה ללא מים ורוב האנשים פשוט נחלשו.**

ש. זה נמשך כמה ימים מאושוויץ לדכאו? ת. זה לקח כמה ימים.
ש. במשך הנסיעה לא קיבלתם אוכל?

ת. לא קיבלנו אוכל, לא קיבלנו מים. רק כשיצאנו מאושוויץ, קיבל כל אחד ככר לחם אחד, וליד התזמורת, שוב בלילה, הכניסו אותנו לתוך קרון בהמות. שם היינו ללא מים וללא אוויר. רק ממעט המים שנזלו מהחלון, שלא היה לגמרי סגור, רצה כל אחד לקבל איזה טיפה, כי הכל היה יבש.

אב בית-הדין: מהגשם? ת. כן, מהגשם.

מר בר-אור: כמה זמן נשאתם למטה בדכאו?
ת. בדכאו נשארנו עד שאחרי כמה ימים החליטו שמחלקים אותנו לעבודות.

ש. לאיזה עבודה חולקת?

ת. חולקתי לכל מיני עבודות. העבודה הראשונה ששלחו אותי הייתה בתחנות המלט. לא ידעתי מה זאת תחנת המלט כשנכנסתי לקומנדו, שם הייתה עבודה שבכלל לא שלחו אותי הביתה למחנה, ובמשך 24 שעות, יום ולילה, הצטרכתי כל הזמן ממרחק של 30 מטר להוביל שקים של מלט, של 50 קילו כל אחד, בריצה לתחנה, להכניס את זה בפנים. שם היה מכשיר חד עם ברזל, ו, לפעמים נזל מזה דם. נזרק על הבשר של האדם, והם צעקו "יותר מהר, יותר מהר". לי היה קר, לקחתי שק מלט ריק אחד ולבשתי כחולצה.

ש. מה זאת אומרת "לך היה קר", לא היו לך בגדים?
ת. הייתה לי רק חולצה מאושוויץ. גרביים נעשו מטליות. נעליים לרגלינו היו נעלי עץ, שבמשך הזמן לא רציתי ללכת בהן, כי קבלתי יבלות.

ש. הלכת יחף? ת. כן, הלכתי יחף.

ש. כמה זמן יכולת להמשיך בזה?

ת. מקומנדו זה במלט עברתי אחרי 24 שעות. בכיתי כל הלילה. אמרו לא יעזור שום דבר, מי שנמצא כל הזמן בריצות, לא יחזיק מעמד. אולם למדתי עוד מטרזנישטט שרצוי תמיד ששניים-שלושה חברים יישארו יחד. כי היה אגואיזם חזק וידענו שאם כמה מחזיקים אחד, אפשר איך שהוא לעבור את הזמן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

היה בחור שבא יחד אתי מטרזינשטט. שמו היה ליבן. הבחור הלך יחד אתי לעבודה. בדרך כלל הצלחנו להישאר בקומנדו יחד. היו אלה עבודות שהצטרקנו לעבוד בשביל הפירמות מיל והולצמן, מבנים ענקיים, שבתוכם היו צריכים להחביא את צורכי המלחמה ואת הדלק, כלומר לצורכי הצבא. ההליכה לעבודה וחזרה זהו דבר בפני עצמו.

ש. פרצה מגיפה של פלקטיפוס במחנה, טיפוס בהרות?
ת. אני חושב שזה היה בויכטיפוס. לי היה פלקטיפוס. זה היה הבדל גדול בין פלקטיפוס ובוכטיפוס. בויכטיפוס קיבלתי בטרזינשטט. פלקטיפוס שקיבלו כמעט כולם במחנה, בא בגלל הכינים. אנחנו היינו נראים כמו חיות. אף אחד לא יכול היה להתגלח. היינו במצב של אי-שמירה על הגוף. לא יכולנו להתרחץ. חלק גדול, בכלל, אפילו אם היו מים, לא התרחץ, כי היה כל כך קר שזה היה קורע את העור.

ש. על ידי כינים עברה המחלה מאדם לאדם? ת. כן.

ש. מה הייתה התמותה?

ת. התמותה הייתה גדולה ביותר. במספרים הייתי אומר מאות. ההוכחה הייתה שבתחילת המחנה הייתה שם כל יום ערימה ענקית של גופות. ה"טוטנקומנדו" זרקו את הגופות אחד על השני. בתחילה, כאשר התמותה לא הייתה עוד גדולה כל כך, לפני הפלקטיפוס, הלכו לקבור את הגופות האלה בקברי-אחים. מאוחר יותר לא הלכו לקבור, השאירו אותם ערמות ערמות, בכלל לא טיפלו בהם.

במחנות היה גם איש אחד, שהיה צריך באופן מיוחד להוציא את כל שיני הזהב מהמתים.

ש. מתי עזבת את דכאו? מתי בערך?
ת. עזבתי את דכאו כבר זמן קצר לפני השחרור. אז הודיעו לנו...

ש. מר אנסבכר, בערך מתי? ת. באפריל 1945.

ש. יש לי עוד שאלה, מר אנסבכר. בקשתי ממך להביא אתך מאוסף "יד ושם" ציורים מצירי טרזינשטט. ת. נכון.

ש. להביא אותם, כדי שתזהה את מה שמצויר בהם לפני בית המשפט? האם הבאת ציורים אלה? ת. כן, נכון. גם ציורים וגם שלושה תצלומים.

ש. אתה רואה את התמונה הזאת? מה אתה מזהה כאן? ת. זהו טרנספורט.

אב בית-הדין: זהו תצלום או ציור? מר בר-אור: זהו תצלום.
ת. התצלום מראה טרנספורט שמגיע לטרזינשטט. כאן לפי מיטב ידיעתי זהו ה"המבורגר-קזרנה". יש לי רק ספק אחד, כי הבית ממש ליד ה"המבורגר קזרנה" זה היה בית ששם גרתי, L. 602.
אב בית-הדין: מי צילם? ת. אינני יודע.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מר בר-אור: זה הגיע לארכיון "יד ושם"? ת. כן.
מר בר-אור: כל מה שאני מגיש הוא מהחומר שהגיע לארכיון "יד ושם" וזה מוגש לעד
לשם זיהוי.

אב בית-הדין: היה פעם במקום הזה קסרקטין? ת. כן.

מר בר-אור: זה היה מבצר צבאי של הצבא האוסטרי.
אב בית-הדין: התצלום יסומן ב-ת/156.
ת. סליחה, אולי אפשר להעיר משהו בקשר לקסרקטין?
מר בר-אור: אני מראה לך ציור שנחתם על-ידי ליאו האס. מה הוא מתאר?
ת. כאן רואים טרנספורט שמגיע מתחנת באושוויץ. גם אנחנו הגענו תחילה לאושוויץ. שם
נפתחו הדלתות. זוהי תחנת רכבת ליד תחנת טרזיינשטט.

ש. מי בנה אותה?
ת. אני יודע מי בנה את תחנת באושוויץ. בשנת 1943 המשיכו אנשי המחנה בבניין התחנה
מאושוויץ לטרזיינשטט. כאן הדרך מאושוויץ לטרזיינשטט. התצלום הראשון מראה כבר את
הטרנספורט שהגיע לגיטו ממש ממקום השלייזן.

אב בית-הדין: ליאו האס מוכר לך?
ת. לפי מיטב ידיעתי היה צייר שפעל בטרזיינשטט. על רוב הציורים חתם וכתב את התאריך
המדויק. הוא נשלח יחד עם ציירים אחרים לאושביץ. לפי מיטב ידיעתי הוא אחד המעטים
שנשארו בחיים. הוא חי היום בפראג.

אב בית-הדין: ציור זה יסומן ב-ת/256.
מר בר-אור: אני מראה לך עכשיו שוב ציור של ליאו האס, של עגלה הנושאת למטה את
הסימן ס"ס. אולי תתאר מה כאן מצויר.
ת. בתמונה הזאת רואים את המכונת היחידה בעצם שבאה לאושוויץ, לתחנה, לפני שהייתה
עוד תחנה, בעצם בגטו עצמו, משם לקחו רק אלה שהיו כבר מתים או היו קרובים למוות,
שגססו. הנהג נסע בצורה פראית. זה היה נהג ס"ס שנסע באופן מיוחד בזיגזגים. בדרך
מתחנת באושוויץ לגטו מתו עוד אנשים. ראיתי את זה הרבה פעמים.

ש. מה שמצויר כאן אלה הם מתים וחיים וחבילות, הכל יחד על העגלה?
ת. כן, מתים, חיים וחבילות. זה היה ידוע לכל איש בטרזיינשטט על העגלה של ס"ס.

אב בית-הדין: ציור זה יסומן ב-ת/356.
מר בר-אור: תודה, אדוני.

ש. אני מראה לך כאן שוב ציור של ליאו האס, כפי הנראה משנת 1944. אני מבקש ממך
לזהות מה שאתה רואה.
ת. לפי מיטב ידיעתי מראה הציור הזה את ה"שלויסה".

ש. מה זה "שלויסה"?

ת. "שלויסה" זה היה מקום שאחרי שהגיעו אנשים לטרזיינשטט הביאו אותם לשם. שם חילקו אותם לפי קבוצות עבודה, לפי מין וגיל. כל אחד היה צריך לעבור על יד בקורת, בקורת של ז'נדרמים צ'כיים, והם חטפו מכל אחד כל דבר שהיה לו: טרמוסים, נייר טואלט. מכונות כתיבה.

ש. שם נכנסו למחנה?
ת. המקום היה ממש ליד בית החולים "הוהן אלבה". משם ראינו את הפנים של טרזיינשטט, שהביטו עלינו בבהלה, זאת הייתה קבלת הפנים.

אב בית-הדין: אני רואה כאן שלט על כל אחד. מה זה?
ת. לכל אחד היה מספר, כמו לבהמות, מכפר איסי ומספר הטרנספורט. אלה שבאו מגרמניה קיבלו מספר רומי. אלה שבאו מברלין ומפרוסיה קיבלו מספר רומי, I אלה שבאו מבוואריה מספר רומי. II אלה שבאו מצ'כיה לא היו להם מספרים רומיים, אלא רק מספר הטרנספורט.

אב בית-הדין: זה יסומן ת/456.
ת. אצל היהודים מגרמניה היה כתוב גם "קנט אורט" ו"קנט נומר", היו פרטים חיוניים שהיה צריך להזכיר בכל הזדמנות רשמית.

מר בר-אור: אני רואה כאן מה שנראה כקרון-מתים. זה משנת 1943 תגיד מה זה.
ת. **כשהגענו לטרזיינשטט ראינו בכל מקום עגלות של מתים. לא ידענו בדיוק מה זה. מאוחר יותר הבנו זאת. אלה לא היו מתים, אלא אלה היו כלי התחבורה שבמחנה מכל מקום לקחו את החולים והזקנים על עגלות מתים.**

ש. גם סחורות העבירו על עגלות אלה? ת. גם סחורות וכלי עבודה.
ש. נגיע לכך מיד.
אב בית-הדין: זה יסומן ת/556.
מר בר-אור: מה זה היה פעם, העגלה הזאת?
ת. אלה היו עגלות-מתים של לא-יהודים, ובדרך כלל למעלה היו עוד הסיסמאות והכתובות, שהשתמשו בהן בפרוטקטורט.

ש. תמונה של צייר אחר, משנת 1943, נאגל, כנראה, שמו. שוב עגלת-מתים. ספר לבית המשפט מה קורה כאן.
ת. זה מראה אחת מעגלות-המתים שמובילה לחם מה"צנטרל פרוביאנטור", מהמקום המרכזי ששם קיבלנו את המזון, לבתים. ב"צנטרל פרוביאנטור" גם היתה המאפיה של הגטו.

ש. אתה בעצמך גם עסקת בזה, כן? ת. כן.
אב בית-הדין: זה יסומן ת/656.

מר בר-אור: שוב ציור של ליאו האס. אני גם כאן רואה קרון-מתים, אבל יש גם סצינה אחרת. אתה יכול לזהות אותה?

ת. זאת תמונה איננה אמיתית, שאם מישהו לא היה בטרזיינשטט לא יכול להבין זאת. אולם אם מישהו היה שם, יראה מיד עגלת מתים שעשרות אנשים התנפלו עליה. חושבים שזו אולי הלוויה, אבל לא כך. אנשים אלה מחפשים פירורים, שיירי אוכל או לחם.

וזו הייתה תמונה יום יומית שהייתה שם. על העגלה נשארו שיירים של אוכל - דוחן או מרק, ואנשים, לפעמים אנשים מכובדים מאד מאד, קפצו אל תוך החבית. היו ביניהם רופאים, מיליונרים, אנשי עסק, אנשים מכובדים. ולפעמים היינו צריכים דווקא אנחנו, כשעבדתי בהובלת תפוחי האדמה ממקום למקום, היינו צריכים לדבר קשות עם אנשים אלה, כי דבר זה הביא מוות בטוח; היו לוקחים את שיירי האוכל או קליפות תפוחי אדמה, ובלי בישול אפילו בלעו את הקליפות.

אב בית-הדין: זה יסומן ת/756.
מר בר-אור: מר אנסבכר, ה"אפל" הגדול של טרזיינשטט ב"אוכוויצר קסל", באיזה שנה הוא היה?

ת. לפי מיטב זכרוני, ב-1943.
ש. אני מראה לך ציור של ליאו האס משנת 1943. מה הוא מתאר? אולי זה עומד בקשר עם מה שקרה?
ת. לפי מה שאני מבין מהציור.

ש. אתה מזהה את המקום? מה הוא?
ת. סליחה, אני לא יכול לזהות את המקום במאה אחוזים אבל אני מכיר את המאורע.

ש. יש כאן אנשי ס"ס למעלה.
ת. יש אנשי ס"ס למעלה. כך היה נראה כל מקום בטרזיינשטט. אבל כאן אני זוכר את המאורע היטב. בסוף 1943 באה הוראה שבאמצע הלילה כולם צריכים לצאת מהבתים. הייתה פאניקה, חולים, תינוקות וזקנים היו צריכים ללכת בלי לקחת כלום חוץ ממה שלגופם ולרוץ מהר. אם היה מישהו שהיה לו למעלה מ-40 מעלות חום, ואם רופא הקסרקטין אישר זאת, היה צריך מיד להעביר אותו לבית החולים המרכזי, "הוהנאלבנה קסרנה". את כל השאר הובילו לכוון אחד. בכל מקום היו שוטרי הגיטו וסדרנים שאמרו: "לשם!".

ש. לאן הגעתם?
ת. למקום שקראו לו "באוכוויצר קסל". במקום זה היה מגרש ענקי. מסביב הציבו ז'נדרמים והרבה אנשי ס"ס ושם התחלנו לעמוד.

ש. מותר היה לשבת? ת. לא לשבת ולא אפילו לנסות לשבת.

ש. כמה שעות עמדתם שם ב"קסל"? ת. ישבנו כל היום.
ש. ישבתם?

ת. לא, עמדנו במשך כל הזמן. אז אמרו שכל אחד צריך להסתדר לפי המקום שממנו בא, כלומר לפי הבתים, והיו שם "האוסאלטסטה" ו"צימראלטסטה" שהיו אחראים כלפי האינסטנציה היותר גבוהה.

ש. רשמו אתכם?

ת. לא רשמו, אלא ספרו. ואז אמרו: עכשיו בא הרגע שיספרו אותנו. לא ידענו מה יעשו אתנו. פחדנו, ראינו שהם עומדים עם מכונות ירייה. חשבנו שיירו בנו. לקראת צהרים, יותר נכון לקראת ערב, באו אנשי הס"ס ועם ה"יודנאלטסטה" עברו בשורות, ספרו עם מקל, לא עשו כלום והלכו. ואנחנו המשכנו לעמוד. אחר-כך באו שוב והתחילו לקלל ולתת מכות, צעקו: "לא יתכן: אין סדר! חסרים אנשים!"

ש. כמה זמן זה לקח? ת. בלילה שלחו אותנו הביתה.

ש. בסוף אותו יום? ת. בסוף אותו יום.

ש. כמה אנשים עמדו שם? ת. עשרות אלפים.

אב בית-הדין: וזה מתאר את העמידה הזאת? ת. כן. בביטחון גמור.

אב בית-הדין: זה יסומן ת/856.

ש. אולי תוכל לזהות את שני האומללים האלה בבית המשפט?

ת. זה מראה את המחלקה הפסיכיאטרית. לשם בדרך כלל לא הייתה גישה. אני זוכר שפעם אחת טיילתי בגטו ליד ה"הוהנאלבנה קסרנה", בית החולים המרכזי של טרזיינשטט, פתאום ראיתי שם אורווה הרוסה. שם בפנים היו ממש בני-אדם, היו כמו חיות, כך היו נראות הצורות האלה. הם היו ערומים לגמרי, רק עם שמיכות היו מכוסים, מלוכלכים. היה להם מבט עם עיניים גדולות. כך הסתכלו לתוך...

אב בית-הדין: זה יהיה ת/956.

מר בר-אור: שוב ציור של ליאו האס מ-1943. מה הוא מתאר?

ת. תמונה זו מתארת הלוויה בגטו.

ש. אתה רואה דבר מיוחד שאתה יכול לזהות?

ת. אנשים יכלו ללכת עד קו מסוים. העגלה - מראה ארון מתים שמובילים מחוץ לגטו. היו ימים שהיו יותר ממאה מתים, והיו כמה וכמה טכסי-הלוויה. בדרך כלל, היה טכס שבו החזן שר שירים. הם יכלו ללכת עד למקום זה. יותר לא יכלו ללוות. השתתפתי בכמה הלוויות כאלה, כאשר דודי מת.

אב בית-הדין: זה יהיה מוצג ת/066.

מר בר-אור: אני מראה לך עכשיו תמונה המראה העלאת אנשים לקרונות-בהמות.

ת. זה מראה טרנספורט של זקנים למזרח. אנשים בדרך כלל באו בלא כוחות. רובם היו כמעט מתים, גססו, ובכל זאת אמרו: המספר צריך להיות מלא, והכניסו אותם לתוך הקרונות.

אב בית-הדין: זה היה מוצג ת/166.

מר בר-אור: יש עוד שני צילומים.

ת. צילום זה מראה חלוקת אוכל באחד המקומות בטרזיינשטט, כנראה אחרי שהטרנספורט הגיע, עוד לפני שעזב, רואים את החבילות. לכל איש הייתה מנה קבועה שהוא קיבל ביום. הכלי שבו מחלקים את האוכל מראה את המידה המדויקת שקיבלו. זה היה חצי ליטר נוזל,

---

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יחדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

פעם זה היה קצת יותר. פעם זה היה דאקה. המידות היו צ'כיות בעיקר. לא נתנו יותר, אלא לפעמים נתנו "צושוס". נניח שהיה מזל, נתנו מעט יותר. כך המידות היו קבועות.

אב בית-הדין: זה יהיה מוצג ת/266.
מר בר-אור: לאחרונה אני מראה לך צילום של ישיבת מועצת הזקנים בטרזיינשטט. נדמה לי שכך אמרת לי. אולי תזהה ותאמר מי אתה מכיר בצילום.
ת. מימין לשמאל אני מכיר היטב את מורמלשטיין עומד, את פאול אפשטיין באמצע, ובצד שמאל את אוטו צוקר. שהזכרתי קודם.

ש. הזכרת את אשתו. ת. הזכרתי את אשתו וגם אותו.

השופט הלוי: שלושת העומדים? אב בית-הדין: זוהי מועצת הזקנים?
ת. זו מועצת הזקנים, שלושה אלה היו בראשה. בתחילה היה אדלשטיין, וירש את מקומו פאול אפשטיין. אדלשטיין כבר לא היה כאן. יושב ראשון מיד אחרי צוקר, את הראשון אי אפשר להכיר; השני - אני מכיר היטב, מר שטלה ממינכן, שהיה אחראי ל"צנטרל פרוביינטור". כידוע כל המשרדים של המינהלה עצמה היו מחולקים בין אנשי המועצה.

אב בית-הדין: זה יהיה מוצג ת/366.
השופט הלוי: מורמלשטיין היה רב? ת. אינני יודע, אדוני.

אב בית-הדין: תצלומים אלה פורסמו באיזה צורה שהיא? ת. אינני יודע, אדוני.
ש. והציורים? ת. יתכן שכן. זה הכל מתוך הארכיון של "יד ושם".

אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, יש לאדוני שאלות לעד?
ד"ר סרבציוס: יש לי מספר שאלות. תוכל לומר מאיזה תקופה תמונות אלה, מאלו שנים? האם משנת 1943, לפני כן או אחר-כך? ת. אינני יודע זאת.

ש. אמרת כי לאחרונה היית בדכאו. האם יכול היית שם לקבוע דבר-מה על נוכחותם או הימצאם של תאי-גאזים? ת. לא, אני לא ראיתי דבר כזה.

ש. אמרת כי בנעורייך, כאשר באת מבלגיה, הובאת להכשרה חלוצית בחסות הגסטפו לאיזה מקום. מה הייתה המטרה של ההכשרה החלוצית?
ת. המטרה באה, בעצם היוזמה באה מהקהילה היהודית במינכן. הם רצו על ידי כך לחסוך באנשים צעירים, כלומר - להציל אותם ממשלוח למזרח. ניסו להכניס אותם לעבודות חיוניות עבור הגסטפו.

ש. האם אז כבר לא הייתה כל הגירה אפשרית? ת. לפי מיטב ידיעתי - לא.

ש. תודה, אין לי עוד שאלות אל העד.
מר בר-אור: נשאלת על ידי הסניגור האם התמונות שזיהית מתייחסות לשנת 1941, 1942 או 1943. ת. 1941 - ודאי לא.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. ענית שאינך יודע. שאלתי אליך היא האם התמונות שראית מזכירות לך מצב כפי שאתה ראתה אותו בתקופה שאתה היית.

ת. יש משהו שאני מוכרח להסביר. אם 1941-1942 - אני בהחלטיות יכול להגיד שהתמונה של פאול אפשטיין איננה מ-1941 ולא מ-1942, כי אפשטיין בא רק יותר מאוחר.

אב בית-הדין: התמונות האחרות?
ת. התמונות האחרות מתארות מצב כפי שאני ראיתי בעצמי, ואינני יודע אם זה 1943 או 1944.

ש. במלים אחרות, האם באה איזו הרעה במצב במשך הזמן לפי התמונות האלה, או האם זה היה המצב מהיום הראשון שבאת לשם?
ת. זה היה המצב כפי שהיה מהיום הראשון. זה מתאר רק פרשה מסוימת. כל תמונה היא רק מומנט מסוים בחיי המחנה.

ש. זה ברור. מתי אתה הגעת לשם? ת. הגעתי בספטמבר 1942.

ש. האם התמונות האלה מתארות את המצב, כפי שהיה בזמן שבאת או כאשר עזבת, או האם היה איזה שינוי במשך הזמן?
ת. התמונות מתארות בעיקר את המצב כאשר הגעתי וגם כאשר עזבתי. לא הייתה הטבה בכל אופן.

ש. לא אמרו שהייתה הטבה, השאלה הייתה אם הייתה אולי הרעה. נדמה לי שאתה מבין את השאלה, לא?
ת. סליחה, אדוני, אם אני שואל שאלת ביניים. אבל כאן למשל יש תמונה ששמים את ה-"gnulnhozsklov", אינני יודע מה כאן יכולה להיות ההרעה. אני פשוט אינני מבין את השאלה.

ש. לא דווקא התמונה הזאת [הלוויה]. ניקח את התמונה השנייה, חלוקת מנות. זה יכול היה להיות ביום שבאת וגם ביום שעזבת? ת. נכון.

ש. או ניקח, למשל, את המשלוח למזרח. ת. את זה רק ראיתי החל מ-1943.

ש. זה מה שרציתי לדעת ממך. או התמונה הנוראה הזאת של חיטוט בשיירים.
ת. מהתחלה עד הסוף, במשך כל הזמן.

השופט רוה: נדמה לי שסיפרת שבטרזיינשטט קיבלת פעמים אחדות את הפתק שהועיד אותך למשלוח. ת. כן, אדוני.

ש. כמה פעמים קיבלת פתק כזה? ת. אני זוכר היטב רק פעמיים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יחדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. פעמיים לפני המשלוח. זאת אומרת סך הכל 3 פעמים?
ת. אולי כבודו ירשה לי להסביר את עצמי. בטרזינשטט קודם נכנסו לרשימות, זה היה השלב הראשון. בדרך כלל הייתה גישה באיזו דרך שהיא לרשימות האלה. ידעתי שאני שולבתי לטרנספורט. זה היה השלב לפני שקיבלו את הפתק. הייתה עוד אפשרות להוציא אותי מהטרנספורט הזה וכך קרה לאמיתו של דבר. פתק ממש קיבלתי פעם אחת קודם. שיחררו אותו מהמקום שבו עבדתי, ומאוחר יותר, ברגע שבאמת נשלחתי לאושוויץ.

ש. ובכן כמה פעמים היית בתוך רשימה כזאת. רשימת משלוח? ת. בסך הכל לפחות 4 פעמים.

ש. ואיך יצאת מהרשימות?
ת. כי הייתי נקרא חיוני. מה זאת אומרת חיוני? אני אז עבדתי בהעברת אוכל ממקום למקום, עבדתי במטבח דיאטה לחולים. עשו מאמצים לשחרר אותי.

ש. מי עשה את המאמצים? ת. השף שהיה אחראי לעבודה, שמו היה פאכנבאך.

ש. ובפעם הזאת כשממש קיבלת פתק. לפני הפתק הסופי, איך שוחררת אז?
ת. שוב על ידי מר פאכנבאך, הוא חי היום בארצות הברית.

השופט הלוי: איך הוא שיחרר אותך? למי הוא פנה כדי לשחרר אותך?
ת. אינני יודע, רק זכור לי שהאחראי למטבח, האחראי לעבודה היה ניגש לאלטסטנראט ושם היה צריך להוכיח בעבודות שבאמת אותו איש הוא חיוני כדי שישאיר אותו במחנה. לפעמים זה הצליח, לפעמים לא.

ש. אז מי החליט סופית?
ת. הועידה במועצת היהודים.

ש. מה הייתה האבידנץ אפטיילונג שהזכרת?
ת. כל אדם שהגיע לשליסה, אז היה שם שולחן, דבר נדיר מאד במחנה, ושם רשמו את כל השמות, את כל הפרטים, מילאו פתק אחד. הפתק הזה היה כאילו התעודה בטרזינשטט שאדם בכלל חי. אבידנץ קרטה, או איך שזה היה נקרא, שם היה כתוב מאין בא האיש, מה מספר הטרנספורט, וזה היה המשרד המרכזי שבו רשמו את כל האסירים בגטו. הם היו אחראים גם כלפי הקומנדטור.

ש. הקומנדטור זה גסטפו או מה?
ת. כן. בטרזינשטט זה היה נקרא ס"ס קומנדטור, זה היה במרכז הגטו.

ש. היה שם קרמטוריום בגטו או לא?
ת. היה קרמטוריום ששם שרפו את המתים.

אב בית-הדין: היו ביקורים מבחוץ, למשל של הצלב האדום?

ת. היו פעמיים ביקורים מבחוץ: פעם אחת הייתה זו ועדה גם כן של הצלב האדום, אני חושב הצלב האדום הדני. ובדרך כלל, כאשר היו ביקורים כאלה, היינו צריכים להכין את כל הגטו.

מה זאת אומרת להכין? להפוך את היוצרות. מי שהיה גר במקום לא יפה, אסור היה לו לצאת מהבית. היו שטחים מסוימים שבהם היה עוצר מוחלט, כלומר שבכלל היה אסור לצאת את הבתים. ורק האנשים שעוד היו להם פנים פחות או יותר אנושיים יכלו להראות את עצמם בכלל.

בדרך כלל היו אלה אנשים מוכנים מראש. כך למשל ה"פרשיינרוג אקציון", שאז העמידו את כל הגטו על הראש. זה המבצע להידור המחנה...

ש. לשיפור פני המחנה. ת. באה הוראה שתבקר ועדה בינלאומית בטרזיינשטט.

ש. מתי זה היה?

ת. אם אינני טועה, ב-1944. קיבלו הוראות שצריכים להכין את הבתים בניקיון מופלא. אלה שנניח עומדים להיות מועמדים ל... יש להעמיד במקום מסוים. יש לנקות את הכל. צבעו את הבתים מבחוץ, הכינו שלטים גדולים מאד שבהם היה כתוב: "צנטרל שולה". היה שלט מסוים שעליו היה כתוב "גיטו תיאטר". במקום אחר הכינו ילדים שהיו צריכים להופיע להתחרויות רשמיות של כדורגל. היו מקומות מיוחדים.

ש. כל אלה פעולות שבכלל לא היו ולא נבראו?

ת. לא היו. והדבר המזעזע אולי היה שהכינו לילדים דווקא משכן מיוחד, ששם הייתה מחלקה להתחלק, היו סוסים קטנים, בנו צעצועים יפים, עשו ממש ארמון של זכוכית, והביאו לשם את הילדים. בתוך מיטות קטנטנות עם לב חרות, ממש כמו באיזה ארמון.

את זה הכינו במקום אחד, נתנו להם אוכל. אני זוכר שאני הייתי עוד בקשר עם האנשים של המעון, אז כמה פעמים קרה שאת הילדים הזמינו לחזרה כללית. ואז הילדים התנפלו על האוכל שקיבלו והיו צריכים כמה וכמה פעמים לעשות. ודוקא מהמעונות של הילדים שלחו תמיד ילדים אחרים, שיוכלו לפחות פעם אחת לאכול טוב.

ש. מי עוד ביקר מבחוץ, חוץ מהצלב האדום?

ת. חוץ מהצלב האדום באו מהדינסטשטלה תמיד. לא ידענו בדיוק מי זה, אבל ראינו תמיד את ה... קראנו להם "Die hohen Tiere sind da!" היה אז תמיד מצב רוח איום בגטו. ראו אותם גם ללכת לקומנדטור או ללכת ל"סודטן קסרנה", ששם היה גשר, לא כמו בשאר הגטאות, אלא עברו ממקום אחד למקום השני דרך גשר. שמא יבואו במגע עם האריים.

ש. מי היו אלה, ה - "hohen Tiere" האלה?

ת. אני ראיתי רק את המדים, אני אף פעם...

ש. מדים של מה?

ת. מדים של ס"ס. היו גם הרבה פעמים ציביליים ביניהם, נשים.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יחדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אב בית-הדין: ואלה ראו את כפרי פוטיומקין או את המצב האמיתי? אלה ראו את הדברים המבויימים או את המצב האמיתי?
ת. אני ראיתי אותם רק מחוץ לגטו, כלומר, מחוץ לגטו היה גם השביל שעבר את כל הגטו ושם הם הלכו, לאורך כל הכביש הראשי של הגטו, וכשראו אותם היו צריכים להצדיע ולהסיר את הכובע.

ד"ר סרבציוס: אדוני, אב בית-הדין, הייתי מודה אילו יכולתי להציג עוד שאלה אחת לעד: האם היו בטרזיינשטט תאי גזים?
ת. לא ידוע לי.
אב בית-הדין: תודה רבה, מר אנסבכר, סיימת את עדותך.

[27]

*****

עדותו של פרנץ אליעזר מאיר במשפט אייכמן

אב בית-הדין: מה שמך המלא?
ת. פרנץ אליעזר מאיר.
אב בית-הדין: בבקשה, מר בר-אור.

מר בר-אור: אדוני, אתה נולדת בברסלאו שבגרמניה? לא כן? ת. כן.

ש. גמרת את הגימנסיה בברסלאו ב- 1914? ת. ב- 1915.

ש. היית בצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה? ת. כן.
ש. מתי חזרת לברסלאו - אחרי המלחמה, אחרי השירות הצבאי?
ת. לא. השירות הופסק באמצע. אני חליתי ושלחו אותי בחזרה בסוף שנת 1915. אחרי כן הלכתי לאוניברסיטה, ואחרי כן קראו אותי עוד הפעם לצבא בשנת 1917.

ש. מה היו הלימודים שבהם השלמת חוק לימודיך באוניברסיטה בברלין?
ת. קיבלתי תואר של דוקטור פילוסופיה למדעי הטבע, אבל טיפלתי גם בעניינים אחרים, סוציולוגיה, אקונומיה וכו'.

ש. ד"ר מאיר, אתה היית פעיל בהסתדרות הציונית בגרמניה? ת. כן.

ש. מאימתי?

ת. גם כצעיר. התחלתי להיות פעיל בערך בתקופת 1913 ב"בלאו וייס" אחרי כן, כשהתחלתי ללמוד באוניברסיטה, הייתי חבר ב-ק.י.פ.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

אב בית-הדין: בשנת 1913 היה כבר קיים "בלאו וייס"? ת. כן.

מר בר-אור: אני מדבר עכשיו על השנים 1922-1923. במה התבטאה פעילותך?
ת. אז הייתה פעילות בהסתדרות הציונית בגרמניה שנת חובה. הייתי פעיל כמזכיר ב-Arbeiterfuersorgeamt, מוסד שטיפל בעזרה ליהודי מזרח אירופה, שהגיעו לגרמניה במלחמת העולם הראשונה.

ש. כל הפעילות הזאת הייתה בברסלאו? ת. לא. זה היה בברלין.

ש. האם חזרת לברסלאו? ת. כן.

ש. מתי? ת. באמצע 1923.

ש. המשכת אז בפעילותך הציבורית?

ת. כן, אף על פי שהייתי אז שותף בבית-החרושת של אבי. הייתי חבר גם בהנהלת סניף ההסתדרות הציונית, אחרי כן נבחרתי גם לקהילה היהודית כציר ואחרי כן כחבר של ההנהלה.

ש. מה קרה לך ב-1933? האם השתנה דבר?

ת. בטח. קרה דבר מה לכולנו. ולי קרה, שבערך בפברואר אותה שנה בא אלי היושב-ראש של ההסתדרות הציונית בגרמניה, מר קורט בלומנפלד, לברסלאו, וביקש ממני לעבור לברלין ולהיות פעיל בתוך מסגרת של ההסתדרות הציונית בברלין במשרד במיינקה שטרסה, היות והוא וגם ד"ר גיאורג לנדואר ז"ל עזבו אז את גרמניה. הוא אמר לי שיש צורך שאקבל את האחריות לעבודה הזאת.

ש. האם הסכמת? ת. כן.

ש. מתי עברת לברלין?

ת. באופן רשמי ב-1 באפריל אותה שנה, אבל באופן מעשי באותו היום, ביום הביוקוט הייתי עוד בברסלאו.

ש. אתה מתכוון ל-1 באפריל 1933?

ת. כן. באותו יום הייתי בברסלאו. נדמה לי שקודם הייתי בביקור בברלין אחר-כך הלכתי הלוך ונסוע מברסלאו לברלין וחזרה. המשפחה שלי הייתה בברסלאו. בסוף השבוע חזרתי לשם.

ש. מה היו תפקידיך?

ת. אני מפחד שאוסיף לבלבול שהופיע בעיתונות שכולם היו נשיאים ומנהלים. אינני רוצה כאן להגזים. אולי רק אציין את המבנה של ההסתדרות הציונית אז. אחרי שמר בלומנפלד עזב את ברלין, היה במקומו היושב-ראש ד"ר זיגפריד מוזס, כעת מבקר המדינה.

אני הייתי היושב-ראש geschaeftsfuehrender Vorsitzender, **כפי שקראו אז. נוסף**
זה הייתי המנהל של המשרד הארץ-ישראלי בברלין, שהיה עדיין אז חלק בלתי נפרד של
ההסתדרות הציונית בגרמניה, וזה יחד עם מר ארתור ראו, כעת היועץ המשפטי של
הבנק הלאומי כאן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. האם התמסרת בשנים שלאחר ה-1 באפריל 1933 לעבודה מיוחדת במסגרת ההסתדרות הציונית?

ת. כן. ראשית כל תפקידי היה לקשור קשרים עם הארגונים היהודיים האחרים. חוץ מהתפקידים שהזכרתי אותם קודם, נבחרתי בקיץ 1933 כאחד מחברי הועד הפועל של Reichsvertretung der Juden Deutschlands הסוכנות הממלכתית או הנציגות המרכזית. שם הייתי אחד הנציגים של הציונים. בשנים ההם הייתה כך התפתחות העניינים הארגוניים אצלנו, שהסמכויות של הארגונים הנפרדים עברו לאט לאט למרכז ה"רייכספרטרייטונג". זאת אומרת שהייתי שם בתור יושב-ראש של המועצה להגירת יהודים. התפקיד שלי היה אותו התפקיד, הגירה לארץ-ישראל, זאת אומרת שקבלתי עוד את הסמכות מטעם הסוכנות היהודית וגם הייתי הנציג של כל העניינים בתוך המנגנון של ה"רייכספרטרייטונג".

בשנת 1936 עברתי מהמנגנון של המיינקה שטרסה, המרכז של הארגון הציוני, לקנט-שטרסה, למרכז של ה"רייכספרטרייטונג" והייתי שותף של ד"ר אוטו הירש ז"ל כאחד המנהלים של ה"רייכספרטרייטונג".

ש. באת בקשר עם הגסטפו בשנים האלה? ת. כן.

ש. מי היה איש הגסטפו הראשון שאתה זוכר מפגישות אלה?
ת. כבר בהתחלה, משבאתי לברלין, היה אחד הפקידים הוותיקים, אם אינני טועה, הוא היה כבר פקיד בימי הרפובליקה הווימרית תחת נוסקה. שמו היה קוכמן. הוא המשיך לשרת את כל הממשלות מכל הסוגים. באותו זמן הוא היה גם הנציג של הגסטפו, בא אלינו למשרד וטיפל בנו. ראשית כל עסק בהתעניינות מה קרה אצלנו, אחר כך בפיקוח, בהשגחה על אספות והוא דרש אינפורמציות בצורה זו.

ש. אני מבין שהיה קשר תדיר. ת. כן.

ש. כשאתה אומר "התענינו בנו", למה אתה מתכוון, ל"רייכספרטרייטונג", להסתדרות הציונית או לשתייה?
ת. אני מתכוון לתקופה שבה הייתי עסוק במשרד ההסתדרות הציונית.

ש. הזכר אתה עוד מישהו מהאנשים האלה?
ת. הוזמנתי גם למשרד המרכזי של הגסטפו בפרינץ אלברכט שטרסה ושם מצאתי מזמן לזמן כל מיני פקידים שלא ידעתי את שמם ולא אמרו לי מי הם. אני זוכר את השם של אסיסור פרייטג.

ש. האם ראית אותו בפרינץ אלברכט שטרסה? ת. כן.

ש. האם אתה זוכר איפה ישב?

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ת. פרייטג יושב בבניין המרכזי, קוקמן יושב בבניין בגן. צריכים היו לעבור את הבניין המרכזי, אחרי כן ללכת דרך הגן ולהיכנס לבית, שהייתה לו גם קודם יציאה לרחוב, אם אינני טועה זאת הייתה צריכה להיות וילהלם-שטרסה.

אב בית-הדין: האם הפרטים האלה חשובים?
מר בר-אור: כן, הם יהיו חשובים.
ת. זה היה סגור. שם היה לקוקמן חדר.

ש. הוא יושב שם. פרט לקוקמן, אפשר היה להגיע רק דרך הבנין הראשי?
ת. זה לא ידוע לי. בשבילי, אני הייתי צריך להיכנס.

ש. זוכר אתה פגישות עם אייכמן בשנים אלה? ת. כן.

ש. יותר מפעם אחת? ת. כן.

ש. מתי הייתה הפגישה הראשונה?
ת. בדרך כלל אינני יכול למסור תאריך, זה כבר שכחתי. נדמה לי שזה צריך להיות בשנות 1936-1937, אבל לא באופן קבוע. גם תקופות שאני לא מצאתי את אייכמן הוא היה באיזה נסיעות. אני מתאר לי, אחרי שקראתי איפה הוא היה, אז לא ידענו.

ש. כאשר נפגשת עם אייכמן, איפה יושב?
ת. מצאתי אותו באותו בניין בפרינץ אלברכט שטרסה, בבניין המרכזי. איפה שקוקמן יושב.

ש. באותו חלק של הבניין של קוקמן. על מה דברתם כאשר נפגשתם, מה היו הנושאים, מה הוא רצה לדעת?

ת. היו כל מיני עניינים. פעם אנו רצינו דבר מה, ופעם הוא רצה דבר מה.
ש. נחלק את התשובה. מה הם הדברים שהפגישו אותך עם אייכמן לפי רצונך, ומה הדברים שאתה רצית ממנו?

ת. אחרי שידעתי שהוא נמצא שם, ואני קיבלתי את הרושם שהוא שומע עניינים ורוצה - מה שחשבתי אז - להבין את המצב אצלנו, אז גם מסרתי לו, בכל שיחה כזו בקשות או תלונות שקרו. אני טיפלתי, בדרך כלל, במסגרת הרייכספרטרייטונג בהכשרה של החלוצים. הם היו מפוזרים בכל גרמניה, גם במקומות איפה שהיה נוער קצת אחר מאשר בברלין, שם היו איזה מאורעות מקומיים, או הפרעות אחרות, מטעם המוסדות שם, ואז אני אמרתי שזה לא יכול להיות כך, אם אנו צריכים להמשיך בקו כזה. בקשנו ממנו להתערב ולראות שהעניינים יסודרו.

ש. והוא הבטיח?

ת. הוא הבטיח. אני צריך להגיד שמפעם לפעם הוא עשה משהו. אבל אני צריך להגיד שהוא אמר כמעט בכל פעם: אני צריך ראשית כל לשאול את הממונים עלי. הוא טילפן אלי או אני

יכולתי לפנות אליו בטלפון לשאול אם יש החלטה. קבלתי גם תשובות שליליות כמובן. אבל בדרך כלל הייתה איזו אפשרות לבוא בדברים.

ש. מדוע בעצם לא פנית לקוֹכמן שהכרת קודם?

ת. אני הרגשתי שאיננו יודע את התפקיד, ואף פעם לא שמעתי איזה סמכויות היו לבן-אדם שהוא נגדנו, אבל אני הרגשתי שהסמכויות של קוֹכמן מוגבלות לענייני ברלין, ואנו היינו מעוניינים גם לטפל בכל העניינים שהזכרתי קודם. חשבתי שאולי בדרך זו אפשר להשפיע על מוסדות אחרים, שאני לא הייתי אתם במגע.

ש. מה הם הדברים שהוא רצה ממך, אייכמן? במה התעניין בפגישות אלה? האם הזמין אותך לפעמים?

ת. כן. אבל זה היה גם קשור עם ענין, שאנו בקשנו איזו זכות לאדם מחוץ לארץ, שליח מארץ-ישראל לבוא לברלין. מסרנו בקשה. ביחס לבקשות כאלה הזמינו אותי לקבל אינפורמציה מי הוא ומה הוא.

אז היה לי הרושם שהוא רוצה ללמוד דבר מה, להתעניין בפרטי פרטים. כמובן, כל אחד מאתנו יודע שענייני היהודים לא כל-כך קלים ויש הרבה עניינים שקשה להסביר גם לנו, ואני לא אומר את המלה הנוספת. והוא שאל אותי: מה זה, ואני הייתי צריך להסביר מי הם האדוקים מחוץ למסגרת הקהילות הרשמיות, מה העניינים עם המפלגות הציוניות, פועלי ציון מה זה.

ש. בענייני הארגונים האלה הוא התעניין במיוחד? ת. כן.

ש. מה הרושם הכללי שקבלת מהתעניינותו?

ת. מה שאני מקבל מאיזה פקיד שאומר: שמע, אני רוצה ללמוד דבר מה, תסביר לי.

ש. איך הייתה התנהגותו?

ת. אז אני חשבתי שהוא אדם שקט, המתנהג באופן רגיל. לא כמו יחסים אישיים, אלא פשוט קר, קורקטי.

ש. יחס של קורקטיות בפגישות אלה?

ת. כן. הוא אמר "הר" [אדוני], נתן לי לשבת. כך זה...

ש. כך נמשכו פגישות אלה עד...

ת. זה אני לא יכול להגיד בדיוקנות.

ש. בערך? ת. אמרתי קודם, אני חושב שעד סוף 1937.

ש. הייתה איזה הפסקה?

ת. הייתה איזו הפסקה. אני זוכר שאחרי שראיתי אחר-כך את אייכמן ב-1939 זכרתי שהרבה זמן לא ראיתי אותו, זאת אומרת בערך יותר משנה.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. הזכר אתה את החודש אוקטובר 1938 בקשר לפעולות נגד היהודים יוצאי פולין?
ת. בטח. זה היה מאורעות איומים מאוד. כמובן שבִּרְיִיִּכְסִפּרִיטוֹנְג קבלו את כל הידיעות
תיכף. אני לא זוכר את התאריך המדויק. אני רק יודע שזה היה ביחס ליום שבת, שאז
המשרדים שלנו כמובן היו סגורים. קיבלתי טלפון מהרב בק, את הסכמתו לפתוח את המשרד
לטפל בעניין זה.

באותו ערב, אחרי שגם טלפנתי להירש ז"ל, הוסכם שאני אסע לבויטן שבשלזיה העליונה. היו
לי קשרים דווקא עם המחוז הזה, שטפנתי קודם עם השאלה הפוליטית של זכויות המיעוט,
שהם עמדו להיגמר בשנת 1937. התאמצנו לקבל עזרה להאריך את התאריך ולא הצלחנו.

ש. נכשלתם בזה? ת. כן.
ש. חקרת את העניין? ת. כן.

ש. נסעת לבויטן?
ת. נסעתי ברכבת לילה לשם, הגעתי בשעות הבוקר. אז היה הגירוש של היהודים מפולניה
באופן גרוע ביותר. אז לקחו את האנשים האלה מהרכבות ולחצו עליהם לעבור את הגבול
בתוך הלילה דרך היער שהיה משני צידי הגבול. הדפו את האנשים עם יריות ועם כלבים.
קיבלתי את הדו"ח הראשון מאחד האנשים של הקהילה בבויטן, שהיה לו אומץ בלילה הזה
ללכת עם הסימן של הצלב האדום או איזה ארגון אחר כדי לעזור לאנשים שם, והצליח גם
להיכנס לעצם המצב הזה, וסיפר לי מה שקרה שם בלילה הזה.

מצאתי גם שארית הפליטים שהיו צריכים לחזור מהגבול לבויטן. מצאתי אותם בבית-הכנסת
ובחדרים אחרים של הקהילה במצב נורא. ושמעתי מכולם את תולדות הלילה הזה.

אב בית-הדין: זאת אומרת, הפולנים גירשו אותם חזרה?
ת. כן, הפולנים כמובן גירשו אותם חזרה. הם היו בין שני הצדדים והז'נדרמריה הפולנית
גירשה אותם חזרה.

מר בר-אור: חזרה אל הגבול? ת. כן.

ש. בימים אלה בשנות 1937/38 הרבית לנסוע מחוץ לגרמניה?
ת. כן, אז עוד יכולתי. נדמה לי שבפעם האחרונה הייתי ב-1937 בחוץ לארץ. אחר כך לקחו
ממני את הדרכון.

ש. אתה זוכר מכתב זה שקבלתם מה"שטטס פוליציי לייט שטאלה" מ-1.9.1938?
ת. כן, בטח. במקרה קיבלתי את זאת. בדרך כלל הם לא כתבו מכתבים. זאת אומרת אין
הרבה חומר. אבל אז כתבו לרִיִּיכְסִפּרִיטוֹנְג.

ש. ובמכתב זה כתוב שיאריכו את הדרכון לצורך הגירה?
ת. כן, אבל זו לא הייתה כל האמת, כי מצד שני לא רצו שאצא מגרמניה בתקופה זו, אחרי
המקרים בנובמבר.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. נובמבר 1938? ת. כן.

מר בר-אור: אני מבקש רשות להגיש מכתב זה.

אב בית-הדין: זה יהיה ת/19.

מר בר-אור: אתה חזרת מבוטן? ת. כן.

ש. ספר נא לבית המשפט מה שזכור לך בקשר ל- 10 בנובמבר 1938.

ת. כן. אם עלי להגיד את הדברים באופן כללי, או כפי שאני...

ש. מתי הגעת לברלין? יותר נכון, איפה הגיעה לאוזנך הידיעה על מותו של פון ראט?

ת. לא הייתי באותם הימים בברלין אלא בקלן בתפקידי.

ש. בתפקידך? ת. כן.

ש. שם הגיעה לאוזנך הידיעה הזו?

ת. כן, קראתי זאת בעתון. הייתי צריך להיות עד יום ג', וחזרתי ביום רביעי בבוקר מקלן. זה היה ה-9 בנובמבר. ואז במשרד הרייכספרטרייטונג כבר שמעתי על מקרים שאסרו את אנשי הקהילה ולא ידעו מדוע, ועוד לא שמעו את הנאום של היטלר, אם אינני טועה, או של גבלס, - זאת אינני יכול לזכור - שהתחילו בכל המאורע הזה.

אבל היו כבר שמועות שיש דבר מה באוויר. ואני מצדי כבר הרגשתי שזה הפעם רציני מאד, ולא לנתי באותו לילה בביתי. זאת אומרת, לא הייתה לי דירה בתקופה זו. אנו היינו באיזה פנסיון. ואני עברתי לדירה אחרת באותו לילה. הדירה לא הייתה בבית קשור לרחוב, אלא בבית שני, כפי שהיה נהוג בברלין. ושם לא שמעתי כלום באותו לילה ממה שקרה. אלא בבוקר כאשר עזבתי את הדירה, ראיתי ראשית כל חנות אחת מול ביתי, ושם היו חלונות שבורים. אבל עוד לא ידענו מה קרה. זה יכול להיות מקרה של שוד. אדוני רוצה לשמוע את כל הפרטים?

אב בית-הדין: ד"ר מאיר, מוטב שתצמצם.

ת. אחר כך, בנו כהן מצא אותי באיזה מקום, לא חשוב איפה, וסיפר לי מה קרה. ראיתי את משרדי ההסתדרות הציונית במצבם, ואחר כך הלכתי לרייכספרטרייטונג למשרדי ושם, כמובן, שמענו מכל המקומות ומכל הקהילות.

מר בר-אור: ראית את בית הכנסת בפזן שטראסה? ת. כן.

ש. מה ראית שם?

ת. חלון חדרי היה מול בית הכנסת, וראיתי את האש פורצת מגג בית הכנסת ואחר כך גם את העשן, וזה נמשך שעות.

ש. אתה נסעת פעם בתפקיד לווניה, לא כן?

ת. כן. בתפקיד אינני רוצה להגיד, כי אני לא בחרתי את ההזדמנות הזאת. בפברואר 1939 קיבלנו פתאום הזמנה, יותר נכון פקודה, להופיע במשלחת של נציגי המוסדות היהודיים בווינה.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. אתם נסעתם? ת. כן.

ש. אתה נסעת, עם מי?

ת. אני השתדלתי לזכור את שמות כל המשתתפים ולא הצלחתי.

ש. אתם נסעתם יחד, או אתה נסעת לבדך?

ת. אני יודע שחלק מן המשלחת נסע בקרון לווינה, למרות שכבר היה איסור על היהודים לנסוע בקרון. אבל שטאל, יושב ראש הקהילה, עוד הצליח לקבל הסכמת הגסטפו, שנתנה לו את הרשות להשתמש בקרון בהזדמנות זו. אני חושב שזה לא היה קרון גרמני אלא קרון בינלאומי.

ש. אתם הגעתם לווינה יחד? ת. כן.

ש. לאן הלכתם? ת. לארמון של הברון רוטשילד.

ש. ומה קרה?

ת. שם היה על יד השער איש ס"ס, כמוכן. פנינו אליו ואמרנו: אנו המשלחת מברלין. הוא טילפן פנימה, ואני עוד זוכר מקרה גרוטסקי, שהוא לא ידע באיזה שם לקרוא אותנו. הוא גמגם קצת ואמר: "כאן דר הרן אאוס ברלין", האנשים מברלין. הוא רצה להגיד מלה אחרת.

ש. אתם עליתם למעלה?

ת. לא, בקומת הקרקע מצד שמאל היה חדר גדול ושם ישב אייכמן.

ש. ראית אותו מיד? ת. כן, בטח.

ש. אתה רוצה למסור לבית המשפט על הרושם שקיבלת ממנו בפגישה זו? היא הייתה האחרונה?

ת. לא, הייתה עוד אחת. אני זוכר שתיכף מסרתי לחברי שאני לא יודע אם אני נפגש אם אותו איש. כל כך נורא היה השינוי.

ש. במה התבטא השינוי?

ת. בכל הגישה. מה שאמרתי קודם, שקודם חשבתי שזה פקיד קטן, מה שקוראים "קלרק ביורוקרט" שממלא תפקידים, כותב דו"חות וכו'. אחר כך היה שם אדם במצב רוח של שליט על חיים ומוות; בחוצפה ובגסות. הוא קיבל אותנו ולא נתן לנו להתקרב אל שולחנו. אנו היינו צריכים לעמוד כל הזמן.

ש. ד"ר מאיר, כל אחד מכם, מאנשי המשלחת, הכיר אותו לפני כן, או הרבה מכם הכירו אותו?

ת. זאת אינני יכול להגיד. אני מסופק אם כולם כבר הכירו אותו.

ש. אבל חוץ ממך היו עוד שהכירו אותו? ת. אני חושב.

ש. היו סימנים לכך שהייתה הכרה ביניכם בישיבה הזאת בווינה?

ת. לא, שום יחס שבן אדם כבר אמר: כן, אתך דיברתי.

ש. שום דבר? ת. לא.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. על מה דובר?

ת. הפגישה הראשונה באותו בוקר הייתה קצרה מאוד. הוא אמר רק: עליכם להסתובב בכל הבניין ולראות מה שסידרתי כאן, אחר כך אחר הצהריים עליכם לחזור אלי ולמסור לי את דעתכם על הדבר.

ש. אתה זוכר את שם הדבר הזה שהייתם צריכים לראותו?
ת. כן, בטח. זה היה המוסד המרכזי להגירת היהודים.

ש. אולי תיתן את השם הגרמני, אם אתה זוכר אותו?
ת. כן, Auswanderung juedische fuer Zentralstelle.

ש. אתם הסתכלתם בבניין? ת. בטח.

ש. נפגשתם גם עם מנהיגים של יהדות אוסטריה?
ת. באותו בנין לא, אחר כך כך.

ש. עם מי נפגשתם אחר כך?
ת. אינני זוכר שמות, אבל בלי אחריות תחת שבועה אני זוכר שיש לי השם של אדון אנגל.

ש. מה היה הרושם אחר כך?
ת. נורא מאד, נורא מאד. **אני תיכף אמרתי:** זה כמו בית-חרושת אוטומטי, נניח טחנת קמח קשורה עם איזו מאפיה, אתה מכניס מצד אחד יהודי שיש לו עוד הון ויש לו נניח בית-חרושת או יש לו חנות או יש לו איזה קונטו [חשבון] בבנק, והוא עובר את כל הבניין, מאשנב לאשנב, ממשד למשרד, מצד שני הוא יוצא, אין לו שום כסף, אין לו שום זכויות, אלא רק דרכון ובו כתוב: "אתה צריך לצאת מהארץ תוך שבועיים, אם לא - תצא למחנה הריכוז".

ש. המצב היה שונה מהמצב בברלין?
ת. לגמרי שונה. גם אם הם היו בברלין לא כל כך עדינים, אף אדם אינו יכול להגיד זאת, בכל זאת היטה איזו הכרה ששם יש איזה גוף של אנשים שיש לו איזה זכות לדבר על עניינם. כאן הייתה רק פקודה וביצוע אוטומטי.

ש. לפני שעזבתם את ווינה שוב נפגשתם? ת. כן, אחר הצהריים.

ש. מה היה?

ת. אז הוא שאל: נו, מה אתם אומרים על זה? אז אינני יודע אם היום אפשר להבין את זאת, אז עוד חשבנו כי אפשר להגיד לו: לא. וגם אמרנו שדבר כזה לפי דעתנו בלתי אפשרי לבצע בברלין, בתנאים של יהדות גרמניה וגם נימקנו שאנחנו בעד הגירה מסודרת, זאת אומרת שבן-אדם יצא עם פספורט, עם דרכון מוסמך וגם עם ויזה של הארץ המקבלת, ואם אפשר - גם עם קצת כסף בידו, שהוא לא יופיע שם כעני על חשבון הארץ הזרה, וגם אחרי תקופה של הדרכה ולימוד אפשריים וכו' וכו', מה שעשינו כל השנים הקודמות.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. קבלתם תשובה?

ת. הוא אמר: על זה נדבר בברלין. אז הוא התקיף אותנו. והיה עוד מקרה נורא מאד, שהוא העליב, גער על מר שטהל שהכניס במקרה את ידו למעיל שלו, ופתאום הוא צעק: "הוצא את היד מהכיס, שק זקן". ועוד הוסיף איזו מלה גסה, אינני זוכר בדיוק.

ש. למחרת אתם עזבתם את ווינה?

ת. עזבנו את ווינה בערב. מר שטהל עוד היה שם יום או יום וחצי, ושמענו מפיו שהוא פגש שם את קוכמן. המשרד של הגסטאפו היה במקום לגמרי אחר, על-יד הדונאו קנל.

ש. שם הוא מצא את קוכמן? ת. כן.

ש. אתה מזכיר עוד פגישה עם אייכמן בברלין, לא כן? ת. כן.

ש. מתי זה היה? ת. אני חושב בשבוע הראשון של חודש מארס.
ש. 1939. ת. כן.

ש. מי היה אתך?

ת. אם אינני טועה אני הייתי היחידי וקיבלתי את הכבוד להופיע שם, הייתי במקרה רשום כאחראי לקרן הקיימת לישראל.

ש. איפה הייתה הפגישה? ת. בפרינץ אלברכט שטראסה.

ש. במשרד שהכרת כבר? ת. כן, אבל בחדר אחר.

ש. אייכמן היה שם?

ת. היה שם, והיה עוד מישהו או עוד אנשים אחרים, אינני זוכר. אני זוכר שהיה קצין יותר מבוגר מאייכמן שגם ישב כיושב-ראש, אבל לא פתח את השיחה, אלא אייכמן שישב על ידו, והתחיל להציג אותי: זה אחד היהודים שהייתה לו החוצפה להסית את אנשי אוסטריה, את יהודי וינה או אוסטריה, אינני זוכר, ובזה הוא אז התחיל.

אחר כך אמר: הוחלט מה שהוחלט, המשרד להגירת היהודים יהיה גם בברלין. יש שאלה של מטבע זר.

אנחנו גם שמענו בווינה שבניגוד למה שעשינו כל השנים, יהודי אוסטריה היו צריכים למסור לגסטפו את כל המטבע הזר שקיבלו כעזרה מטעם המוסדות היהודיים בחוץ לארץ, כגון ג'וינט או איזה מפעלים אחרים, ואנחנו לא עשינו זאת אלא הייתה תכנית אחרת.

הארגונים האלה שלחו את הכסף ישר לקרנות שלנו בארץ ישראל, ותמורת זאת אנחנו נתנו את המרקים הגרמניים שאספנו בתוך הרייך לקופה של הרייכספרטרייטונג.

ש. ומה הייתה הדרישה עכשיו?

ת. הדרישה הייתה, שהוא שמע שלקרן הקיימת לישראל יש מטבע זר, והוא דורש שאני אחתום על העברת המטבע הזה לגסטפו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. אתה הסכמת או סירבת?

ת. לא, אני רציתי להתלונן ולנמק ולהגיד: אנחנו אוספים רק מרקים. אבל הוא ידע שהיה דבר מה יוצא מן הכלל, איזו העברה של דביזים של הקרן הקיימת לישראל באמת מגרמניה, ואז הצלחתי לצאת מהבוץ הזה שאמרתי ליושב-ראש: זכותכם להחרים מה שאתם רוצים, אבל אני מבקש את הסכמתכם לטלפן לדיסלדורף.

אז הוא שאל: מה זה דיסלדורף? אז אמרתי: שם המרכז של התעשייה למתכת, ואני צריך לבטל את העסק עם הצינורות, שבזמנו הקרן הקיימת לישראל וגם חברת "ניר" הזמינו צינורות מגרמניה . . .

אב בית-הדין: ד"ר מאיר, אין צורך להיכנס לפרטים.

מר בר-אור: מה קרה אז?

ת. אז האדם שישב בראש אמר: טוב, נדחה את הנקודה הזאת, ונתן לי לצאת. אחרי הפגישה הזאת אינני חושב שראיתי עוד פעם את אייכמן.

ש. מתי יצאת את ברלין? ת. ב- 15 במארס 1939.

ש. קודם לכן, ב-12 בפברואר 1939, אתה קבלת "יודן קרטה"? ת. כן.

ש. האם זה הכרטיס שקבלת? ת. בדיוק.

ש. אני רואה שם טביעת אצבעות. האם חייב היית למסור? ת, כן, כולם.

ש. כל יהודי צריך היה לקבל כרטיס כזה? ת. כל יהודי, בטח.

מר בר-אור: אבקש רשות להגיש את המסמך הזה.

אב בית-הדין: זה יהיה ת/29.

מר בר-אור: וברשות בית המשפט עוד מסמך אחד שאבקש את העד להעיד עליו. קבלת מכתב

מה"שטאטספוליצייליטשטלה" מברלין מה- 3.2.1939? ת. כן.

ש. האם קבלת את המכתב הזה מהגסטפו? ת. כן.

ש. מה משמעותו?

ת. אז בחרו בי, בסוף 1938 להנהלה של חברת "אורט" וקבלתי הודעה על איסור לכהן בתפקיד הזה.

ש. היית צריך להפסיק את כהונתך? ת. כן.

מר בר-אור: סיימתי חקירתך בזה.

אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, יש לאדוני שאלות לעד?

ד"ר סרבציוס: בפי רק שתי שאלות.

[לעד] זה נוגע למצב המטבע בווינה. אדוני העד, האם ידוע לך כי היה שם הסדר מיוחד לפיו היה על היהודים למסור את המטבע הזר שהיה להם ושבעצם היו חייבים למסרו לקרן וליצור בכך קרן עצמית?

ת. אינני יודע על זה. אינני מומחה לעניינים אוסטריים. אסור היה לנו להיות בקשר עם היהודים שם מיום הפלישה לאוסטריה ולא קבלנו שום ידיעות באופן ישיר. מה ששמענו היו שמועות, ובוודאי לא על פרטים כאלה. ואינני יכול לענות.

ש. האם לא דיברת שם עם הנציגים היהודים אודות האופן בו פעל הסרט הנע הזה? ת. בוודאי. הייתה לנו הזדמנות להיפגש עם האנשים האלה. אחר כך התרגז אייכמן מאד מאד שעשינו זאת, כי היה איסור כללי לבוא במגע אתם. אבל חשבנו שאם קיבלנו הזמנה לשם זאת אומרת גם האפשרות הטבעית שאנחנו יכולים לדבר עם אחינו אנו.

ש. עוד שאלה בפ. המרכז להגירה יהודית בברלין - מתי נוסד מוסד זה? ההיית אז עוד בברלין?

ת. אני מתחיל מן הסוף. הייתי עוד בברלין. אם אינני טועה פתחו את המוסד הזה בשבוע השני של חודש מרץ, ב-12 או ב-14 למרץ, אינני זוכר בדיוק. אבל אני אף פעם לא ראיתי שם את הסידורים. היה לי המזל שאני באופן אישי לא הייתי צריך לעבור את הסידור הזה, שקבלתי כבר קודם, לפי הסידורים הקודמים, את האישורים שהיו דרושים לי.

ש. היכן שוכן מרכז זה? האם דבר זה ידוע לך?
ת. כן. בברלין, בקורפירסטן שטרסה, בבניין שנקרא "בניין האחוזה".

ד"ר סרבציוס: אין לי עוד שאלות.
אב בית-הדין: מר בר-אור, יש לך שאלות?
מר בר-אור: לא, אדוני.

השופט הלוי: ל"צנטרל שטלה" בווינה לא היו דרושות ויזות לארצות אחרות להגירה? איך הם סידרו את בית החרושת הזה, את הסרט הנע לארצות אחרות?
ת. שם היה הריכוז. אולי בזה היה ההיגיון היחיד של הסידור הזה - ריכוז של כל המשרדים הפנימיים של אוסטריה, ואחר כך גם של גרמניה, שיהודי צריך היה לבוא אליהם על מנת לקבל את כל האישורים: תשלום מסים לעירייה, למדינה, למסור את כל הרכוש שלו וכל מיני פתקאות שהוא צריך לרכז ונוסף לכך הוא קיבל שם אישור שאין התנגדות ליציאתו.

השופט הלוי: אני מתכוון לוויזת כניסה.
ת. זה לא ענין אותם. הם אמרו: "דאגו אתם באיזה אופן אתם יכולים לעזוב את הארץ". זה העניין שפגע בנו, שאמרנו: "מה יצא מזה?" אני הייתי תחת הרושם של העניינים בבויטן, ואמרתי: "אם הם דורשים אנשים לעבור את הגבול להונגריה או לאיטליה או לאיזה ארץ אחרת, מה תהיה התוצאה מזה? זו תהיה רק הצלחה פתאומית, חד-פעמית, ואחר כך הארצות האלה יסגרו את הגבולות גם בפני אנשים שהייתה להם אפשרות כניסה".

אב בית-הדין: תודה רבה, ד"ר מאיר, סיימת את עדותך. [28]

*****

עדותה של חיים בהרנדט במשפט אייכמן

אב בית-הדין: מה שמך? ת. חיים בהרנדט.
היועץ המשפטי: אתה חבר קבוץ נען? ת. כן.
ש. נולדת בברלין ב-1919. ת. כן.

ש. כאשר פרצה המלחמה נשאת יחידי מכל בני המשפחה בברלין? ת. כן.
ש. עבדת אז בקבוצת עבודה בבניית כבישים בפיקוח מנהלי עבודה גרמניים? ת. כן.

ש. מה קרה אתך בזמן הגירוש מברלין ללודז' ב-1939?
ת. ב-1939 היו מקרים ברחוב שלנו, שבו גרתי, שלקחו יהודים ושלחו אותם. הכרתי איזו משפחה, שאליה הצטרכתי להביא סחורה מבית החרושת.

ש. מה קרה אתך, לא גורשת? ת. עוד לא.

ש. אני מבין שהסתתרת.
ת. היו כמה ימים ששמענו שמחפשים אנשים לשלוח אותם. הלכתי לחברים, למכרים, לכל מקום שיכולתי והסתתרתי שם, עד ששמעתי כי נגמרו החיפושים האלה.

ש. ב-1940 נשאת אישה ועברת לגור אצל הוריה? ת. כן.
ש. עבדת וגם אשתך עבדה בבית חרושת? ת. כן.

ש. מה קרה בסוף אוקטובר 1941?
ת. באוקטובר קבלנו איזה מכתב, זאת אומרת אני, ובתוך המכתב הייתה רשימה ורצו לדעת איזה רכוש יש לנו בבית. אישרנו את זה לפי הדרוש. הצטרכנו לשלוח את זה למשטרה אזורית ברחוב יוסטי.

ש. האם נמסר לך גם שאתה צריך להתייצב עם אשתך?
ת. אחרי זה, אחרי 10 ימים, אחרי שבועיים קבלנו את הפקודה להתייצב, לתת את המפתחות של הדירה למשטרה האזורית, וב-21 בנובמבר הצטרכנו להתייצב בבית כנסת בלוונשטרסה. בערב, הגענו לשם בשעה 8 ונשארנו שם במקום.

ש. מה היה מותר לכם לפי ההוראות שקבלתם לקחת אתכם?
ת. היה מותר לנו לקחת 50 קילו. הצטרכנו לקחת בגדים.

ש. כמה נשאתם באותו בית כנסת? ת. יומיים.
ש. מי היה שם?
ת. המשטרה והס"ס, הס"ס בבית הכנסת והמשטרה בחוץ.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ש. הנערכו חיפושים? ת. כן.

ש. הוחרמו חפצים.

ת. הם פתחו את החפצים והוציאו את הרפואות. חיפשו גם כסף. הצטרכנו בעצם למסור כבר קודם. מסרנו גם תעודות. זאת אומרת "קאן-קארטן", גם דוקומנטים שהיו אצלנו, הלכנו שורות שורות. עברנו ליד שולחנות. על יד כל שולחן ישב פקיד ס"ס גם לבוש אזרחי וגם במדים. עד שהגענו אחרי כן לחדר שבו נעשו החיפושים הגופניים.

ש. אחרי יומיים קבלתם חזרה את תעודות הזהות? ת. כן, בערב.

ש. אבל הייתה עליה איזו חותמת?

ת. הייתה עליה חותמת Minsk nach evakuiert [פונה למינסק]. ברור שהיה תאריך.

ש. ואז נלקחתם לתחנת הרכבת והוכנסתם לקרונות? ת. כן.

ש. מקודם נסעתם לוורשה? ת. בדרך הזאת.

ש. שם קבלתם מזון מהקהילה? ת. לחם ומים.

ש. וב- 14 בנובמבר 1941 יצאתם, והגעתם למינסק ב- 18 בנובמבר? ת. כן.

ש. מי חיכה לכם במינסק? ת. בתחנת הרכבת עמדו ס"ס לטבים.

ש. ספר מה היה.

ת. שם פתחו את הקרונות וכבר התחילו להרביץ ולגרש אותנו החוצה מהקרונות במהירות. בן-רגע היה שם תוהו ובוהו. כל אחד שיצא דרך הדלת קיבל מכות.

ש. כולם? ת. נשים, ילדים וגם גברים.

ש. לאן הובילו אתכם?

ת. הצטרכנו כבר להסתדר שם בשורות. אמרו שמי שלא יכול ללכת, יוכל ללכת לאוטובוסים שעמדו שם. הזקנים עלו על האוטו, ומי שיכול היה ללכת - הלך ברגל.

ש. לאן הובילו אתכם? ת. לגטו.

ש. זה היה גטו משותף לכם וליהודי מינסק?

ת. לא. בצד ימין, נכנסנו בשער, ושם עמדו שני אנשי ס"ס. בצד ימין היה גטו רוסי, של יהודים רוסיים. הם הסתכלו בנו ואמרו: "דויטשה-יודן" [יהודים גרמנים]. בהתחלה לא הבנתי יידיש. במשך הזמן למדתי קצת יידיש. אז העבירו אותנו לצד שמאל. בצד שמאל עמד הגטו הגרמני, של יהודים גרמניים, קראו לו בקיצור: גטו המבורג.

ש. מדוע?

ת. כנראה שהטרנספורט הראשון שהגיע למינסק היה מהמבורג. על השער של הגטו היה כתוב: זונדר גטו.

ש. הגיעו לשם יהודים גם ממקומות אחרים?

ת. כן. עד שאנו הגענו היו כבר טרנספורטים מפרנקפורט, המבורג, ברמן וריינלנד.

ת. אחריו.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. מאיפה? ת. **טרנספורט אחד מברמן, מברלין ומווינה**. נדמה לי שזה הכל.

ש. כמה מנה הגטו שלכם, של היהודים הגרמניים, בסוף 1941, בערך?
ת. כולנו יחד, אמרו לנו שהיהודים הרוסיים היו 90,000 יהודים רוסיים. אתנו אני יכול להגיד בסיכום שהיו 97,500 בסך הכל.

ש. אותם זקנים שהובלו במכוניות הגיעו לגטו? ת. כן.

ש. מה קרה הלאה?
ת. הגטו היה כבר מלא, באופן יחסי מצומצם מאד, הביאו אותנו. את הטרנספורט של 1,050 יהודים מברלין, הביאו לפרוזדורים. לא היה יותר מקום בחדרים, זה היה בבית ספר.

ש. קצין ס"ס אמר לכם משהו, מה קרה לפני שבאתם?
ת. כן, זה היה בתחנת הרכבת שפירקנו את קרונות המזון. הוא אמר: **"כן, כדי שיהיה מקום למענכם ירינו לפני מספר ימים 28,000 יהודים רוסיים למוות"**. אחר כך הוא דיבר אתנו עוד. היינו סקרנים לדעת מה יהיה אתנו. שאלנו אותו: מה יהיה? והוא אמר: אתם תתיישבו במקום, במינסק.

ש. איך היה המצב בגטו? היו לכם מקומות מגורים?
ת. סידרו אחר כך גטו בשביל טרנספורט ברלין גטו מיוחד על יד גטו המבורג. גבול זה היה רחוב. מול, בערך 10 רגעים צריך היה ללכת מגטו אחד לשני, לקחו קבוצת יהודים והם הקימו גדר תיל. אחרי כמה ימים הצטרכנו לעבור לשם, לגטו זה. לקחו אחראים מגטו ברלין וכל אחד קיבל מקום לגור.

ש. כמה אנשים הייתם בחדר? ת. בחדר שלנו שבעה אנשים.
ש. אתה, אשתך ועוד חמישה אנשים?
ת. אני ואשתי ועוד חמישה אנשים.

ש. איזה מזון קיבלתם?
ת. מאתים גרם לחם וחצי ליטר מרק. המרק היה יותר מים מאשר מרק.

ש. הלכתם לעבודה?
ת. בהתחלה זה לא היה מאורגן, אבל היו מקומות שיכולנו ללכת לעבודה, לשנות את המצב הזה, כי מהלחם ומהמרק לא יכולנו לחיות. התייצבנו לבד לעבודה.

ש. מי שעבד קיבל אוכל יותר טוב?
ת. כן. קודם קיבל במשך שבוע שני קילו לחם, שני כיכרות לחם, והמרק גם כן היה יותר חזק. וחוץ מזה התנאים היו כאלה, גם זה לא היה מספיק אבל יכולנו לקנות משהו או להחליף משהו נגד חפצים שנשארו.

ש. בשביל מי עבדתם, בשביל מי עבדת אתה?

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

ת. אני עבדתי בהתחלה בשביל **מחוז חיל האוויר M.** שם עבדנו. עבדתי בקסלהאוז [בית דוודים]. הצטרכנו להכניס את העצים שהביאו לתנורים לחמם את הבית הגדול.

ש. היו מקומות ששמרו עליכם, בעבודה שמרו עליכם? הייתה שמירה עליכם?
ת. בטח, אלה היו עובדי רכבת.

ש. מי שמר על הגטו מהחוץ? ת. ס"ס וגם המשטרה היהודית.

ש. היו קבוצות שבהן היחס של המעבידים, של מנהלי העבודה הגרמניים היה אנושי?
ת. מעט.

ש. מה קרה כאשר זה נודע לאנשי הס"ד?
ת. היו מקרים שהם העבירו אותנו. כשהם ראו שהגרמנים יותר מדי טובים, העבירו אותנו למקום אחר איפה שהתנאים לא היו כל כך טובים.

ש. האם האנשים נשארו כולם בחיים? ת. מהגטו? קשה להגיד שכן.

ש. תגיד מה היה?
ת. היו שם באביב, לא, זה היה עוד בחורף - סיפרו לי אחר כך שזה היה בדיוק בפורים- באנו מהעבודה, קולונה אחרי קולונה [קבוצת עבודה אחרי קבוצת עבודה] מהעבודה וראינו שם משהו לא בסדר. לפני הגטו היה רחוב אחד שהיה מלא אנשים, נשים וגברים. בקבוצה שלנו היו יהודים מגרמניה. עברנו, נכנסנו לגטו, ראינו שהוציאו קבוצות. התברר אחר כך שאלה היו יהודים רוסיים.

ש. הוציאו - לאן?
ת. לרחוב ליד הגטו. הביאו אותם להרג. למחרת שמענו שהרגו בלילה 15 יהודים מהגטו הרוסי. בשלב השלישי, אפשר להגיד, זה היה בסוף יוני 1942, אז אני עבדתי כבר במקום אחר על יד מינסק, בקסרקטין שריון, מחנה צבאי, עבדתי שם כבר מיוני 1942. גרנו שם בצריפים. בתוך המחנה היה מחנה קטן רק בשביל קבוצת היהודים.

ש. איך עונה על שאלתי. שאלתי אם האנשים נשארו בחיים, האם מתו, ממה מתו.
ת. אני יכול להגיד שכמעט כל היהודים מתו במינסק. יש רק מספר קטן מאוד, אני חושב ש-30. מקסימום 50 יצאו חיים.

ש. מכל הגטו הזה? ת. מכל הגטו.
ש. איך מתו האנשים? ת. **אנחנו קראנו לזה פוגרום. וחוף מזה - מהרעב.**

אב בית-הדין: קודם כל תסביר. אתה אומר קראנו לזה פוגרום, מה קרה? ממה הם מתו? אנחנו לא יודעים מה היה שם.
ת. הם מתו מפני שהרגו אותם או מתו מהרעב.
ש. מי הרג אותם - זה מה שהיועץ המשפטי שואל.
ת. אגיע לזה. על ידינו הייתה קבוצה שנסעה יום יום לגטו.

גרעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. קבוצה של מי? ת. של עובדים יהודים.
ש. שיצאו מהגטו יום יום לעבודה?
ת. יצאו וחזרו לגטו. יום אחד הם חזרו מהגטו חזרה למקום הזה שבו אנחנו גרנו, לא נתנו להם להיכנס.

ש. לא נתנו להם להיכנס?
ת. להם, ליהודים, לא נתנו להיכנס לגטו. אז שאלנו: מה זה? - מלא אנשי ס"ס שם, אף אחד לא יכנס. כל הקומנדוס נסעו חזרה למקום העבודה. כך זה היה שלושה ימים.

היועץ המשפטי: מה קרה שם? ת. הרגו 30,000 יהודים בערך.
ש. מי הרג אותם? ת. הס"ס.
אב בית-הדין: באיזה מקום זה היה? ת. במינסק, בגטו שלנו.
ש. בתוך הגטו?
ת. בתוך הגטו. הם סגרו את הגייתו באופן הרמטי, את הצד שלנו, הצד הברלינאי של גטו ברלין והרגו שם כל מי שהיה בפנים. מי שלא יצא לעבודה - הרגו אותו שם.

ש. ביריות? ת. כן. גם בגטו של היהודים הרוסים.

היועץ המשפטי: האם אתה יודע שמות של מפקדי ס"ס שהיו שם?
ת. אני מכיר את האופטשרפירר ריבה.

ש. עוד מישהו? ת. אינני זוכר.
ש. האם אתה זוכר שפעם ברחו שלושה אנשים? ת. כן. גם זה היה בהתחלה.
ש. ואז דרשו הס"ד שימסרו להם 300 איש בעד ה-3 ההם? ת. כן.
ש. והשלושה הוחזרו, נכון? ת. מצאו אותם.

ש. מה אמר אז מפקד הס"ד לאנשי הגטו?
ת. הוא אמר: לא כדאי לברוח. במקום כל בורח אנחנו הורגים 100 יהודים.

ש. מה קרה לשלושה אלה שברחו?
ת. תפסו אותם, הס"ס הביאו אותם. הגיע אוטו מלא עם שמירה של הס"ס, הביאו אותם למגרש גטו המבורג ושם ירו בהם.

ש. האם אנשים מתו ברעב? ת. הרבה.

ש. אתה זוכר את החבר שלך גרהרדט הופמן? ת. כן.
ש. הוא היה אתך במינסק? ת. כן.

ש. מה קרה עם אביו?
ת. בפוגרום הזה, בין ה-50 לקחו גם את אביו של ידיד שלי. לקחו אותו לפעולה הזאת, להשמדה. יום אחד מבין שלושת הימים הייתה הפסקה, שלחו אותם, היו בערך 50, לבית

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

לבקר את המשפחות שלהם, להפסקה. הוא סיפר לאשתו שמה שהוא ראה היום ואתמול לא ראה אף פעם בחיים שלו. הוא היה חייל בצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה, אבל זה עוד לא ראה.

אז אשתו בקשה ממנו שלא יחזור. הוא לא רצה לעשות זאת, בגלל שאולי ייקחו גם את המשפחה. הוא אמר שהוא מוכרח ללכת, אז הוא הלך עוד פעם ולא חזר יותר. כולם, כל אלה, לא חזרו יותר.

ש. בסתיו 1942 באו מספר קצינים לצריפים שלכם, ביניהם סמל אחד שהיה ידוע לכם מזמן אתה זוכר זאת? ת. כן.

ש. מי זה היה? ת. שמידט.

ש. איך קראו לו? ת. אפילו הגרמנים קראו לו Judentoeter הורג היהודים.

ש. הוא פעם ערך אצלך חיפוש? ת. כן.

ש. מה הוא מצא אצלך?

ת. צלחת, כלי אוכל, הוא מצא בחפצים שלי. לכל אחד היו חפצים, אז היה חיפוש. הוא הגיע גם לחפצים שלי ושאל: "מאיפה יש לך הכלים שלנו?" אמרתי: "קבלתי את זה". אז הוא הרביץ לי, נתן מכות די חזקות. באותו רגע בצריף השני התחילו זה היה בערב. אחרי כמה רגעים הם נסעו למקום שלהם.

אחרי כן שמענו את הצעקות. הסתכלנו מה קרה, ראינו שהיו פצועים. כולם נשים. זה היה צריף של נשים. אישה אחת שקבלה כדור בריאות מתה למחרת. אישה שניה קבלה ירייה ביד למעלה, נתנו לה איזו עזרה. היה שם איזה רופא שינים. הוא נתן עזרה שיכול היה לתת, ואחרי שבועות הורידו לה את היד. שם במקום לא הייתה עזרה מתאימה, לגמרי לא הייתה עזרה, והצטרנו לשלוח אותה לגטו. שם הורידו לה מיד את היד.

ש. עד סוף חורף 1942/43 עבדת בתור מסיק? ת. כן.

ש. כמה נשאתם מכל הקבוצה שלכם עד הסוף? ת. אני נשארתי לבד.

אב בית-הדין: כמה יהודים היו בקבוצה הזאת?

ת. בערך 20 יהודים. פעם אחת 30, פעם 20 הם הלכו ולא באו חזרה.

היועץ המשפטי: באותו קיץ הגיעו למקום עבודתכם שני יהודים ממערב אירופה, אתה זוכר? ת. כן. אני זוכר.

ש. מה הם סיפרו?

ת. קודם אנחנו לא ידענו מאיזו ארץ הם בדיוק, אבל הם דברו אתנו גרמנית. שאלנו מאיפה הם. הם באו עם איזה טרנספורט ממערב אירופה, אינני זוכר את הארץ. הם אמרו שעשרות קילומטרים ממינסק הם עובדים בס"ס והם באו עם הטרנספורט. **אחריהם באו טרנספורטים, הם ירו בהם בבורות סיד.**

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

אב בית-הדין: מי ירה בהם? ת. הס"ס.
היועץ המשפטי: כמה אנשים?
ת. טרנספורטים, רק טרנספורטים. הוא לא אמר כמה.

ש. ב-1 בספטמבר 1943 הוכנס הקומנדו שלכם לתוך מחנה הריכוז של פינסק? ת. כן.

ש. פגשת שם עוד יהודים? ת. כן, היו כבר.

ש. כמה? ת. קשה להגיד, המחנה היה כבר מלא.
ש. כמה בערך? ת. בערך 3,000.

ש. זה כל מה שנשאר מה-90 וכמה אלף של יהודי מינסק? ת. היו עוד בגטו.

ש. כמה היו אז בגטו?

ת. אינני זוכר בדיוק. אמרו לי אחר-כך: יש כעת עוד בערך 9,000 יהודים.
ש. מה קרה עם כל הקבוצה הזאת, עם ה-9,000 ועם מחנה הריכוז.

ת. אנו היינו שם 10 ימים במחנה זה, והאפוטשטורמפירר ריבה בא למחנה והקים
טרנספורט של גברים רווקים, 2,000 יהודים, והיתר נשארו. ואחרי כמה ימים נסענו לפולין.

ש. נסעת לאיזה מחנה? ת. קודם ללובלין.

ש. ואחר כך? ת. לבודזין.

ש. ואחר כך? ת. למייץ.

ש. ואחר כך? ת. לשלוסברג.

ש. ומשם?

ת. להרסברג ומשם חזרה לשלוסברג. ומשם הלכנו ברגל לדכאו.

ש. כל המחנות שהזכרת היו מחנות ריכוז?

ת. כן. קודם היו מחנות עבודה ואחר כך הפכו אותם למחנות ריכוז.

ש. עד ששוחררת ב-24.4.1944 על ידי הצבא האמריקאי? ת. כן.

אב בית-הדין: ד"ר סרבציוס, האם יש לאדוני שאלות?
ד"ר סרבציוס: לא, אין שאלות בפי.

השופט הלוי: אתה היית בברלין עד נובמבר 1941. היה אז עוד איזה ריכוז של יהודים?
ת. לפני כן היה.

ש. האם היהודים רוכזו. או כל אחד...

ת. כל אחד היה בדירתו. רק במקומות העבודה עבדנו בקבוצות.

ש. ספרת שרשוב של יהודים נשלחו למזרח. ת. אחדים מהרשוב.

ש. עשו חיפושים ושלחו? ת. כן.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): יהדות גרמניה בתקופת השואה
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

ש. מה שמעת על גורל היהודים האלה, ולאן הם נשלחים?
ת. שמעתי ולא רק שמעתי אלא ראיתי גלויה אצל מכר בה היה כתוב, שישלחו להם לחם ישן, אפילו לחם ישן, אבל במהירות, המכר שלי שעבדתי אתו הוא קבל את הגלויה ממכרים שלו שהיו בלודז'.

ש. מה הבנת באופן כללי?
ת. אם כתוב "בדרך כלל אנו בריאים, רק לחם תשלחו"...
ש. חשבת שהיהודים שנשלחו לשם בריאים?
ת. זה היה מוזר לנו לשמוע, הם בריאים ובכל זאת שישלחו להם לחם ישן. חשבנו שאולי זה מצב לא כל כך טוב. אבל בכל זאת לא יכולנו להבין שמבקשים לחם מברלין ללודז'.

ש. חשבת ששם היהודים נשלחו למות או לא? ת. לא.

ש. כאשר הסתתרת, כאשר הלכת לדירה אחרת כדי לא להישלח, לא ידעת ולא חשבת שהמשלוחים הם למוות? ת. לא, עד כדי כך לא חשבתי.

ש. על מה חשבת?
ת. חשבתי ששולחים למחנה ריכוז ופחדנו שלוקחים אותנו. אבל על מוות לא חשבתי.

ש. אחר כך אתה מספר שמהגטו במינסק ברחו 3 יהודים ואז דרשו הגרמנים למסור להם 300? ת. 300 איש.

ש. מי צריך היה לקבוע איזה 300 איש?
ת. הס"ד דרשו 300 איש ויכולנו לעשות זאת איך שרצינו או איך שחשבנו. אבל הם רצו 300 ראש. והם לקחו ראשית כל את החולים והזקנים. והצעירים נשארו עוד.

ש. מי קבע זאת? ת. הנהלת הגטו.
ש. זה היה הס"ס? ת. לא, היהודים.

ש. זאת אומרת הס"ס דרשו מההנהלה היהודית של המחנה למסור להם 300 איש? ת. כן.
ש. וכאשר חזרו 3 האנשים ונורו, ה-300 שוחררו? ת. כן.

אב בית-הדין: תודה מר בהרנדט, סיימת עדותך. [29]

*****

ביבליוגרפיה

אונא יצחק: **למען האחדות והייחוד**, משנתו וחיו של הרב יצחק בן מוהר"ר משה אונא, קרית ספר, תשל"ה-1975.

אונא משה: **בניין אב - מפעל ההכשרה של הציונות הדתית בגרמניה בראשית צעדיו** [ערך והביא לדפוס מאיר חובב], אלון שבות - יד שפירא, תשמ"ט - 1989.

אילון משה: **חיי יהודי גרמניה בשנים 1939-1941 כמשתקף בארבעת הערים: ברסלאו, המבורג, מינכן, פרנקפורט/מיין**, עבודת גמר-אוניברסיטת חיפה, החוג לתולדות ישראל, תשנ"ב-1992.

אלקין רבקה: **הלמות הלב** המשכיות ותמורה בפעולות הסעד והרווחה של יהודי גרמניה תחת השלטון הנאצי 1933-1945, יד ושם, 2004.

ארד יצחק, גוטמן ישראל, מרגליות אברהם [עורכים]: **השואה בתיעוד - מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, תשל"ח-1978.**

בראונינג כריסטופר: **"תולדות השואה - הדרך אל הפתרון הסופי - התפתחות המדיניות הנאצית כלפי היהודים, ספטמבר 1933 - מרץ 1942"**, יד ושם, תשס"ה-1995.

בראכר קרל דיטריך: **הדיקטטורה הגרמנית**, עם עובד, תשמ"ז-1989.

ברנר מיכאל: **מקומה של ברלין בתולדות יהדות גרמניה**, אוניברסיטת בר אילן. תשס"א-2001.

ברקאי אברהם: **תקווה וכליון**, עיונים בתולדות יהודי גרמניה במאות ה-19 וה-20, הוצאת מכון ליאו בק, תשס"ט 2009.

ברקאי אברהם: **ליאו בק - מנהיגות והגות 1933-1945**, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תש"ס - 2000.

גוטמן ישראל, שצקר חיים: **השואה ומשמעותה**, מרכז שזר, תשמ"ג-1983.

גוטמן ישראל [עורך]: **האנציקלופדיה של השואה**, ספרית פועלים, תש"נ-1990.

גילברט מרטין [מאנגלית: בן ציון הרמן]: **ליל הבדולח - כרוניקה של חורבן**, משכל, תשס"ז - 2007.

גיליס-קרליבך מרים: **חינוך ואמונה - משנתו החינוכית של הרב יוסף צבי קרליבך**, מורשת, תש"ם - 1979.

גל שרי: **ברכה פולד**, ספרית פועלים, תשנ"ט - 1999.

דויטשקרון אינגה [מגרמנית אלחנן קרמר]: **את יהודיה! - סיפור תלאותי כנערה יהודיה במסתור בברלין הנאצית בתקופת המלחמה**, ספרית מעריב, תשמ"ז - 1987.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): **יהדות גרמניה בתקופת השואה**
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ - חיפה

דויטשקרון אינגה [תרגום מגרמנית: תהילה עופר. תרגום השירים: יוסף כרוסט]: **בדמי ילדותם - ילדים בגיטאות ובמחנות-ריכוז**, ספרית מעריב, 1979.

דשן שלמה: **ר' שמעון כהן מפרנקפורט: רקעו העדתי וחיייו בשנות השואה** בהשתתפות שלמה הרץ ואפרת קאפח, ההפצה - מוסד ביאליק, תשס"ו 2006.

הילדסהימר מאיר: **תולדות קהילת שנייטאך**, הוצאת המחבר, תש"ם - 1980.

הילדסהימר עזריאל בן שאול: **הארגון המרכזי של יהודי גרמניה בשנים 1933 עד 1945 - מעמדו במדינה ובחברה היהודית, הוצאת המחבר, תשמ"ב - 1982.**

היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן: **"עדויות א'", מרכז ההסברה, תשל"ד - 1974.**

הראל-חשן שרה: **הגירת היהודים מגרמניה, 1933-1941**, בית התפוצות על-שם נחום גולדמן; מכון גתה, תשמ"ט-1989.

וינר חנה: **נוער תוסס בעדה שאננה: תנועות הנוער הציוניות ו"החלוץ" בגרמניה**, יד טבנקין, תשנ"ו-1996. _

ולק יוסף: **כיום אתמול - מסות, מאמרים וזיכרונות**, ששר, תשנ"ז-1977.

ולק, יוסף: **חינוכו של הילד היהודי בגרמניה הנאצית - החוק וביצועו**, יד ושם, תשל"ו - 1976.

זליגמן משה [מני], **עדותיו, ארכיון יד ושם, חטיבה: O.3 תיק: 11575.**

זנגר ולנטין מגרמנית רוני לוביאניקר: **קייזרהופשטראסה 12**, בית עימוד, תשנ"א - 1991.

זרזי רות: **ברחה בטרם שואה - הגירה מגרמניה בשנים 1938-1941**, בית לוחמי הגטאות, תש"ן-1990.

חידושים בחקר תולדות יהודי גרמניה ומרכז אירופה, קובץ, מכון ליאו בק, תשע"א 2010.

יחיל לני: **"גורל יהודי אירופה, 1932-1945"**, שוקן, תשמ"ז-1987.

כוכבי יהויקים: **חימוש לקיום רוחני - תרבות וחינוך יהודיים בגרמניה הנאצית**, בית לוחמי הגטאות, תשמ"ח - 1988.

כוכבי יהויקים: **פעילות תרבותית וחינוכית של יהודי גרמניה 1933-1941 כתגובה על האתגר של המשטר הנציונלסוציאליסטי**, הוצאת המחבר, תשמ"ו - 1986. _

כוכבי יהויקים: **שורש לעקורים: תנועות הנוער במחנות העקורים בגרמניה 1945-1949**, הספרייה הציונית ע"י ההסתדרות הציונית העולמית, תש"ס - 1999. _

כהן בנו [המערכת]: **קורט לבנשטיין: 10 שנות העליה החדשה**, "עליה חדשה", תשי"ג-1953.

תיאודור לביא [עורך]: **פנקס הקהילות: אנציקלופדיה של הישובים היהודיים למן היווסדם ועד לאחר שואת מלחמת העולם השנייה**, יד ושם, תש"ל-תשס"ח, 1969-2008.

לוונטאל מרווין: **"תולדות היהודים בגרמניה מן הימים הקדומים עד למלחמת העולם השנייה"**, מסדה, תש"ל – 1970.

מאיר מיכאל [עורך]: **"תולדות היהודים בגרמניה בעת החדשה"**, מרכז זלמן שזר, תשס"א – 2000.

מאיר מנחם: **האם העצים פורחים אצלכם?** – זיכרונות ומחשבות של שני אחים / מנחם מאיר (היינץ מאיר), פרדריק ריימס (מנפרד מאיר), יד ושם, תשס"א – 2001.

מירון גיא: **מ'שם' ל'כאן' בגוף ראשון – זיכרונותיהם של יוצאי גרמניה בישראל**, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשס"ה – 2004.

מכמן דן: **בימי שואה ופקודה: קורס בתולדות עם ישראל בתקופת השואה**, האוניברסיטה הפתוחה, תשמ"ד-תשנ"ב, 1983-1992.

מרגליות אברהם: **בין הצלה לאבדן**, עיונים בתולדות יהודי גרמניה 1932-1938, הוצאת יד ושם, תש"ן-1990.

מרגליות אברהם, כוכבי יהויקים (עורכים) בהשתתפות: מקס פ. בירנבאום ואחרים: **תולדות השואה – גרמניה**, יד ושם, תשנ"ח – 1998.

מרגליות אברהם: **התגובה הפוליטית של המוסדות והארגונים היהודיים בגרמניה לנוכח המדיניות האנטי-יהודית של הנציונלסוציאליסטים בשנים 1932-1935 עד לפירסום חוקי נירנברג** / מאת אברהם מרגליות, הוצאת המחבר, תשל"א – 1971.

מרגליות אברהם: **מגמות במדיניות האנטי-יהודית של הרייך השלישי בתחילתו ודרכי התגובה היהודית עליהן** – מבחר מקורות לשיעור ותרגיל של א' מרגליות, האוניברסיטה העברית בירושלים, תש"ל 1970.

סוקול יוסף, עדותו, ארכיון יד ושם, חטיבה: O.3 תיק: 11327.

פלמינג ג'רלד: **היטלר והפתרון הסופי**, יד ושם, תשמ"ז-1987.

פסט יואכים: **היטלר – דיוקנו של לא איש**, כתר, תשמ"ו – 1986.

פסט יואכים: **פני הרייך השלישי**, מערכות, תשמ"ח – 1987.

פרידלנדר שאול: **גרמניה הנאצית והיהודים, שנות הרדיפה 1933-1939**, עם עובד, תשנ"ח – 1997.

פרידמן טוביה: **60 שנה לליל הבדולח באוסטריה ובגרמניה**, נובמבר 1938 – נובמבר 1998 [אוסף דוקומנטרי], המכון לדוקומנטציה, תשנ"ח – 1998.

פרנקל דניאל: **על פי תהום – המדיניות הציונית ושאלת יהודי גרמניה 1933-1938**, הוצאת ספרים ע"ש י. ל. מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשנ"ד – 1994.

גדעון רפאל בן-מיכאל [עורך]: **יהדות גרמניה בתקופת השואה**
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

פרעות נובמבר 1938 - מבחן ליהודי גרמניה, יד טבנקין, תשנ"ב - 1992.

צימרמן משה: **ההתנגדות לנאציזם**, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשמ"ו – 1986.

צימרמן משה, חותם יותם [עורכים]: **בין המולדות - היקים במחוזותיהם**, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"ו - 2006.

צימרמן משה [עורך]: **הרייך השלישי: מאזן היסטורי**, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, תשנ"ט - 1999.

צימרמן משה, היילברונר עודד [עורכים], תירגם מגרמנית: ירון דן: **פרקים מתוך "מאבקי" MEIN KAMPF של אדולף היטלר**, אקדמון ירושלים, תשנ"ה - 1995.

קולקה אוטו דב: **המגמות בפתרון הבעיה היהודית ברייך השלישי**, האוניברסיטה העברית בירושלים, הפקולטה למדעי הרוח, החוג להיסטוריה של עם ישראל, תשכ"ט - 1969.

קרשו איאן; [תרגם מאנגלית יוסי מילוא]: **היטלר, הגרמנים ו"הפתרון הסופי"**, עם עובד, תשע"א – 2011.

רון רוזנבאום: **היטלר - מסע אל שורשי הרשע**, הוצאת מטר, 1999.

ריג ברין מרק [מאנגלית: עמית יריב, עורך מדעי ויועץ למהדורה העברית: דניאל עוזיאל]: **החיילים היהודים של היטלר**, הסיפור שטרם סופר על חוקי הגזע הנאציים ועל החיילים ממוצא יהודי ששירתו בצבא גרמניה, מטר, תשס"ה - 2005.

שברזנץ יצחק [עריכה מדעית, מבוא והערות: שאול אש]: **מחתרת חלוצית בגרמניה הנאצית**, הקיבוץ המאוחד, תשכ"ט - 1969.

שגב תום: **המיליון השביעי – הישראלים והשואה**, כתר, תשנ"א-1991.

שיירר ויליאם ל.: **עלייתו ונפילתו של הרייך השלישי**, שוקן, תשכ"ב-1962.

שמיר חיים: **בטרם שואה**, בית לוחמי הגטאות, תשל"ד – 1974.

שצקר חיים: **נוער יהודי בגרמניה בין יהדות לגרמניות 1870-1945**, מרכז זלמן שזר, תשנ"ח-1998.

שצקר חיים: **נוער יהודי בגרמניה בין יהדות לגרמניות, 1870-1945: דרכו של נוער יהודי מיהדות לגרמניות וחזרה ליהדות, לציונות ולהגשמה חלוצית**, מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל -- תשנ"ח 1998.

שפאר אלברט: **בתוככי הרייך השלישי**, בוסתן, תשל"ט-1979.

ששר מיכאל: **גרמניה ואני**, הוצאת ששר, תשס"א-2001.

ששר מיכאל: **"כחלום יעוף" - תרומת יהודי גרמניה לחיים הדתיים בארץ-ישראל** הוצאת ששר, תשנ"ז - 1997.

גדעון רפאל בן-מיכאל (עורך): **יהדות גרמניה בתקופת השואה**
המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה

מאמרים:

אברהם מרגליות: **תגובת הציבור היהודי בגרמניה לחוקי נירנברג**, קובץ יד ושם יב, תשל"ח-1978, עמ' 55–76.

הילדסהיימר עזריאל: **תגובת היהדות האורתודוקסית בגרמניה על המשטר הנאצינאלי-סוציאליסטי**, בתוך סיכום יום העיון: **פרעות נובמבר 1938 - מבחן ליהודי גרמניה**, יד טבנקין, 1992, עמ' 64–72.

יואב גלבר: **תגובת ההנהגה הציונית על חוקי נירנברג**, דפים לחקר תקופת השואה ו, תשמ"ח-1988, עמ' 49–79.

לותר גרוכמן: **חוק הגנת הדם והמערכת המשפטית: על חוקי נירנברג ועל השפעתם**, בשביל הזיכרון 40, תשס"א-2001, עמ' 4–12.

מראי מקומות

1. מקור התמונה: **ארכיון "יד ושם"**.
2. פרידלנדר שאול: **גרמניה הנאצית והיהודים**, עמ' 30–31.
3. ארד יצחק, גוטמן ישראל, מרגליות אברהם [עורכים]: **השואה בתיעוד - מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות, יד ושם, תשל"ח-1978**, עמ' 63.
4. אנציקלופדיה של השואה, כרך 5, עמ' 1204–1205.
5. מקור התמונה: ארכיון "בית לוחמי הגטאות".
6. ארד יצחק, גוטמן ישראל, מרגליות אברהם [עורכים]: **השואה בתיעוד - מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות**, עמ' 38–40.
7. כנ"ל, עמ' 43–45.
8. כנ"ל, עמ' 72–73.
9. כנ"ל, עמ' 74–75.
10. כנ"ל, עמ' 75–76.
11. כנ"ל, עמ' 59–62.
12. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן – עדויות א', מרכז ההסברה, תשכ"ג-1963, עמ' 49–82.
13. ארד יצחק, גוטמן ישראל, מרגליות אברהם [עורכים]: **השואה בתיעוד - מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות**, עמ' 46–49.
14. http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20441.pdf
15. שמיר חיים: **בטרם שואה**, בית לוחמי הגטאות, תשל"ד – 1974 ואתר האינטרנט של "יד ושם".
16. אונא יצחק: **למען האחדות והייחוד**, משנתו וחיוויו של הרב יצחק בן מוהר"ר משה אונא, קרית ספר, תשל"ה-1975, עמ' 157–159.
17. וירצברג בני: **מגיא ההריגה לשער הגיא**, הוצאת מסדה, רמת גן, תשכ"ז-1967]

18. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן – עדויות א', מרכז ההסברה, תשכ"ג-1963, עמ' 49-82.
19. ארד יצחק, גוטמן ישראל, מרגליות אברהם [עורכים]: **השואה בתיעוד - מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה, פולין וברית המועצות**, עמ' 95-97.
20. כנ"ל, עמ' 102-103.
21. כנ"ל, עמ' 108-110.
22. http://www1.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%20799.pdf
- מרכז המידע אודות השואה, "יד ושם" ביה"ס המרכזי להוראת השואה.
23. הילדסהיימר עזריאל: **תגובת היהדות האורתודוקסית בגרמניה על המשטר הנאצינאל-סוציאליסטי**, בתוך סיכום יום העיון: **פרעות נובמבר 1938 - מבחן ליהודי גרמניה**, יד טבנקין, 1992, עמ' 64-72.
24. **זליגמן משה** [מני], **עדותו**, ארכיון יד ושם, חטיבה: O.3 תיק: 11575.
25. **סוקול יוסף**, **עדותו**, ארכיון יד ושם, חטיבה: O.3 תיק: 11327.
26. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן: **"עדויות א'"**, עמ' 490-502.
27. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן: **"עדויות א'"**, עמ' 503-530.
28. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן: **"עדויות א'"**, עמ' 101-112.
29. היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן: **"עדויות א'"**, עמ' 395-403.
30. אתר האינטרנט "פטריות הרעל":
<http://www.calvin.edu/academic/cas/gpa/thumb.htm>

סרטים ביוטיוב

- ליל הבדולח:**
<http://www.youtube.com/watch?v=Gfdc-Tm0w0I>
- חוויותיו של ד"ר יוסף בורג בליל הבדולח:**
<http://www.youtube.com/watch?v=uRM6mUkqUlo>
- זרעי ההשמדה [לאחר ליל הבדולח] - חלק א':**
<http://www.youtube.com/watch?v=GSC3H9ZJJ5w>
- זרעי ההשמדה [לאחר ליל הבדולח] - חלק ב':**
<http://www.youtube.com/watch?v=ltLAXp629Us>
- ילד יהודי בגרמניה הנאצית – עדותו של אורי בן ארי:**
<http://www.youtube.com/watch?v=eoNVBV6vM7I>
- יהדות פרנקפורט:**
<http://www.youtube.com/watch?v=bk4uchlu1cw>
- שחזור בתי הכנסת בגרמניה:**
<http://www.youtube.com/watch?v=zMhLb38iNcs>